

55982

55 982/ A23

1986
1. szám

1986 MAR 2 5

JEL

kép

TELEVÍZIÓ
RÁDIÓ
SAJTÓ

55982

1987 APR 2 55982/423

**A Jel—kép 1986. évi
(VII. évfolyam)
tartalomjegyzéke**

Cikkek, tanulmányok

	Szám	Oldal
Csepeli György: Az ismeretek terjesztése és terjedése	4.	41—48.
Jakab Zoltán: a fogyasztók beruházásai a tömegkommunikációban — néhány hosszú távú trend	2.	49—57.
Márványi György: Közmegegyezés, nyilvánosság, tömegkommunikáció.	3.	9—18.
Mihancsik Zsófia: Kormányzat és kommunikáció	4.	33—40.
A politikai hatalom és a tömegkommunikáció viszonya néhány polgári demokráciában	2.	24—34.
Szecső Tamás: Információs hulladék	1.	3—4.
Szecső Tamás: Műhold-kaleidoszkóp	2.	3—4.
Szecső Tamás: Skóciai léptékek	4.	3—4.
Szecső Tamás: Tömegkommunikáció: mennyiség és minőség	3.	3—8.
Szekfű András: Az új nemzetközi információs-kommunikációs rend — a szocialista országok szempontjából.	1.	13—18.
Tamás Pál: Információpolitika és társadalmi modernizáció.	2.	5—23.
Tamás Pál: Szakértői szerepek és válságpercepciók a kelet-európai társadalomkutatásban: a lengyel tanulságok	4.	56—69.
A tudomány ügynöke. (Az ismeretterjesztésről)	4.	49—55.

Fórum

Bócz Endre: A bűnügyi tájékoztatás kérdéséhez.	1.	57—60.
Bodnár Lajos: A bűnügyi tájékoztatás dilemmái	1.	51—56.
A bűnügyi tájékoztatás dilemmái	3.	78—88.
Deák András: Krónikus időhiány	2.	69—71.
Jogtudat és tájékoztatás	2.	65—75.
Katona Horváth János: Perben a joggal?	2.	72—75.
Képtelenségek a képregény körül	2.	76—93.
Nagy Katalin, S.: A képregény mint tömegkommunikációs eszköz	2.	79—82.
Pálos Miklós: Párbaj 1. rész. Vitamorál a hazai tömegkommunikációban	3.	89—99.
Pálos Miklós: Párbaj 2. rész. A keresztbeírásról.	4.	91—94.
Polt Péter: Csapdák és lehetőségek	3.	78—81.
Rubovszky Kálmán: Vita Püspökladányban	2.	76—78.
Székely János: A bűnügyi tájékoztatás néhány elvi kérdése	3.	82—88.
Szilágyi Erzsébet: Képregényszagú világ	2.	87—90.
Szűcs László János: Szabad bejárás Magyarországra	2.	94—96.
Szűk László: Megjegyzések a bűnügyi tudósításról	2.	65—69.
Üzlet-e az újság? Ballai József: . . . hanem ha minden	1.	61—66.
Vicsék Ferenc: Min lehet osztozni?	2.	91—93.
Zsilka Tibor: A képregény mint műfaj	2.	83—87.

Interjú

Államtitkári vélemény új törvényünkről. Dr. Bányász Rezsővel beszélget Szabó László	4.	5—13.
Ausztria szellemi és művészeti műhelye. Gerd Bacherral, az ORF vezetőjével beszélget Vince Mátyás	2.	173—177.
Az ég küldötte. Patrick Coxszal, a brit Sky Channel ügyvezető igazgatójával beszélget Beszterczey Gábor	4.	121—127.
A fénykép lírai dokumentaristája. — Korniss Péterrel beszélget Nádor Tamás	3.	117—123.

	Szám	Oldal
„Hivatásom és szenvedélyem: a politika” — Tömpe Istvánnal beszélget Nádor Tamás	3.	32—41.
Közösségi felelősség és partneri viszony. — Berecz Jánossal, az MSZMP KB titkárával beszélget Wisinger István	1.	5—12.
„A lehető legteljesebb nyilvánosság híve vagyok.” — Vince Mátyással be- szélget Nádor Tamás	4.	95—101.
„Marad rólad néhány magnótekerecs.” — Mester Ákos három beszélgetése Szilágyi Jánossal	1.	73—84.
„Sávós sügér, szemben az árral.” — Fekete Sándorral beszélget Mester Ákos	3.	100—116.
A sport-toll hitele. — Zsolt Róberttel beszélget Nádor Tamás	2.	119—125.
„A szemüveg tisztasága nélkülözhetetlen.” — Nyitrai Istvánnéval beszélget Wisinger István	4.	14—18.
A szép szó diplomatája. — Randé Jenővel beszélget Nádor Tamás	1.	67—72.

Műhelyek, módszerek

Bedő Iván: „Könyörgünk, több, sokkal több hírt!”	2.	105—113.
Bodnár Lajos: Született: hatvannyolctól nyolcvanhatig . . . (A sajtótörvény előkészítése.)	3.	124—131.
Büky Béla: Pillantás a gesztusok világába	1.	87—97.
Farkas Katalin—Pataki Judit—Tardos Róbert—Terestyéni Tamás: Gazda- sági propaganda — gazdasági közhangulat, 1975—1985	3.	19—31.
Hoffmann Márta: Karácsonyi tévéműsorok Európában	4.	83—85.
Jakab Zoltán: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek elnevezései 1985-ben	3.	54—61.
Jegyzetek egy munkaértekezletről. — „Érték, értékkonfliktus, társadalmi változás.” Szerk. Papp Zsolt	1.	19—28.
Kiss Tamás, T.: Hajós község kommunikációs szinterei	2.	58—64.
Kovács Ildikó—Tölgyesi János: Az ökológia kérdései az újságokban, 1982 —1983	3.	62—70.
Lendvay Judit: Lajtán innen, Lajtán túl	4.	86—90.
Mit képvisel az újságíró-képviselő? — Újságírói válaszok a Jel-kép körkérdé- sére	4.	19—32.
Nagy Katalin, S.: Amiről a divat beszél.	4.	76—82.
Püskösti Árpád: Az önkormányzat lépcsői	1.	29—39.
Püskösti Árpád: A vezetés magányosít	3.	42—53.
Sajó András: A jogi nézetek és a tömegkommunikáció	1.	40—50.
Széky János: A tőkélyen innen.	2.	114—118.
Szilágyi Erzsébet: Filmsorozatok a Magyar Televízióban.	4.	70—76.
Valkó Emőke: Kik, hol, mennyit videóznak?	3.	71—77.
Vámos Tibor: Impulzus-program	1.	85—86.
Vázlatpontok a rádiózás önismeretéhez. Szerk. Erdősi Sándor	2.	35—48.
Zádor Tibor: Tájékoztató külföldre.	2.	97—104.

Kitekintés

	Szám	Oldal
Baracs Dénes: A Fleet Street alkonya	3.	149—154.
Domány András: Szejmválasztások, demokrácia	4.	132—135.
Az „egyirányú utca”. UNESCO-vizsgálatok a televíziós műsorok nemzetkö- zi áramlásáról	4.	128—129.
Európai körkép. Rádiózás, televíziózás és az új közlési eszközök 1985— 86-ban. Szerk. Hoffmann Márta és Lendvay Judit	4.	112—120.

	Oldal	Szám
Lázár Guy: Sok kicsi sokra ment. — Közelkép a belga helyi rádiókról . . .	1.	123—129.
Lendvay Judit: Franciaország: változó szervezetek és változó módszerek . . .	2.	168—169.
Megírhatja-e az amerikai sajtó az igazat?	1.	108—122.
Ónody György: 1 perc, 8 szám, 50 millió vonal	3.	146—148.
Schiller, Herbert I.: Az üzleti tevékenység világrendszere és a nemzeti szu- verinitás	2.	178—181.
Székfü András: Video Nyíregyházától Welsig	1.	130—135.
Új eszközök a közönségkutatásban	2.	168—172.
Vásárhelyi Mária: NSZK: gyors és sokrétű tájékozódás	2.	170—172.
A Vremja a képernyőn. A Pravda a televíziós tájékoztatásról	4.	130—131.

Még egyszer

Adunk, veszünk . . . Sente László rádióműsora	1.	103—107.
Katonadolog. Kósa Judit rádióműsora	2.	126—136.
Merre megy a hajó? Mester Ákos rádióműsora	1.	98—102.
Nemzedékek a politikában. Mihancsik Zsófia rádióműsora	3.	132—138.
Ronald Reagan és a mozi. Chrudinák Alajos televízióműsora	4.	102—111.

Új technika

Forgó Mihály: Digitális tévétechnika	3.	139—145.
Forgó Mihály: Számítástechnika és a televízió	1.	158—162.

Múltunk

Bodnárné Takács Erika: A spanyol polgárháború a korabeli magyar sajtó tükrében	2.	137—147.
Erényi Tibor: A Gondolat ideológiatörténeti arculatáról	1.	136—140.
Gondolat 1935—1937	1.	136—147.
Illés László: A Gondolat és a szocialista világirodalom	1.	141—147.
Levendel Ádám: Tallózás a Magyar Közvéleménykutató Intézet jelentései- ben 1945—1949. 12. rész.	1.	148—157.
Ritter Aladár: A Magyar Nap azt írta	2.	151—167.
Ritter Aladár: A „magyar száguldó riporter”	4.	152—162.
Szabó Miklós: A rádió és a „közszolgálat” kezdetei	2.	148—150.
Zöldi László: A Bölöni-korszak	4.	136—151.

Szonda

Angelusz Róbert—Nagy Lajos Géza—Tardos Róbert: Lesz-e munkanélkü- liség?	1.	167—168.
Dobossy Imre—Farkas Katalin: Előterben a belpolitika	3.	158—159.
Dobossy Imre—Kulcsár László: Elítélem, de adok	1.	170—172.
Dobossy Imre—Lázár Guy: Csökkent a feszültség	4.	163—165.
Dobossy Imre—Lázár Guy: Hasonló helyzetben?	3.	155—157.
Dobossy Imre—Lázár Guy: Sikeresebb volt, mint gondoltam	1.	163—165.
Farkas Katalin: Hiánygazda(g)ság	4.	168—168.
Farkas Katalin—Pataki Judit: Nincs lényeges változás	2.	188
Farkas Katalin—Pataki Judit—Timár János: A gazdasági nehézségekről	1.	169—170.
Hann Endre—Vásárhelyi Mária: Az AIDS-ről	3.	164.

	Szám	Oldal
Lázár Guy—Virágh Eszter: Van mit tanulunk egymástól	4.	166—167.
Pataki Judit—S. Molnár Edit: Lesz-e fogatjuk	2.	186—187.
Szurkos Mária: „Csak ha nem okoz gondot”	2.	182—183.
Szurkos Mária: Egyre nagyobb szükség van rá	3.	159—161.
Tardos Róbert: Egyre nehezebben	2.	184—185.
Tomka Miklós: Az én házam az én váram	1.	172—174.
Vásárhelyi Mária: Derűre ború	4.	170.
Vásárhelyi Mária—Virágh Eszter: Alkohol-szonda	3.	162—163.

Tallózó (Könyvekről)

A demokratikus kommunikációért — Jugoszláviában. Towards democratic communication. (Patkós János.)	1.	182—184.
Az etnikum elmélete. J. V. Bromlej: Ocserki tyeorii etnosza. (Veres Péter.) 1.	1.	180—181.
Film, sajtó és közönség — Franciaországban (és Magyarországon). A. M. Laulan: Cinema, presse et public. (Gyertyán Ervin.)	1.	184—187.
Képeslapkalauz. Erős László: Képeslapok könyve (S. Nagy Katalin.)	2.	191—192.
Kezdetben vala a Posta . . . ? Sugár Gusztáv: A magyar rádiózás története a felszabadulásig. (Szabó Miklós.)	2.	189—191.
Kínálat és kereslet. I. de Sola Pool — H. Inose — N. Takasaki: Kommunikációs áramlások. (Kováts Ildikó.)	4.	171—175.
Kulturális egyenlőtlenségek. Utasi Ágnes: Életstílus, csoportok, fogyasztási preferenciák. (S. Nagy Katalin.)	1.	175—176.
Lengyel közvélemény-kutatások. A Biuletyn CBOS c. folyóiratról. (Domány András.)	3.	167—170.
„Mintha” objektivitás. D. M. Rubin — A. M. Cunningham: War peace and the news media. (Kardos Gábor.)	3.	171—174.
Mit néznek, mit hallgatnak déli szomszédaink? (D. Popovic: Radio u Vojvodina. (Barity Paula.)	4.	176—177.
Művelődéspolitikai eszmecserék. Újabb párbeszédetek a művészetpolitikáról. (Erki Edit.)	1.	177—180.
„A pénz beszél, a rádió szól . . .” Zukunftsaspekte des Rundfunks. (Lukáts János.)	3.	165—166.
Reklámfejtés. J. Williamson: Decoding advertisements. (Hoffmann Márta.) 4.	4.	178—179.

Tallózó (Külföldi folyóiratokból)

Beváltak-e a jóslatok az amerikai televízió fejlődéséről? (Media Perspektiven.)	3.	179—180.
A btx korai halála. (Die Feder.)	1.	188—189.
Egységes szemlélet — kétséges fejlődés. (Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig.)	2.	197—198.
A gondolkodás megváltoztatása nélkül lehetetlen továbblépni. (Newsweek.) 4.	4.	185—186.
Az Ige is Amerikából hallatszik. (Action.)	4.	186—187.
Kazettás irodalom. (Time.)	4.	180—181.
A kínai tömegtájékoztatásról. (Media Development.)	4.	181—184.
Magántévé-láz. (Le Nouvel Observateur.)	1.	189—191.
Mit, mikor, kinek? (TV Courier.)	1.	191—192.
Nemzetközi-e, ami világméretű? (Theorie und Praxis des Sozialistischen Journalismus.)	3.	177—178.
A serdülő néző. (Literaturnaja Gazeta.)	2.	193—194.

	Szám	Oldal
Soknyelvű számítógép. (Newsweek.)	3.	176.
Sötét árnyak — zöld szemüvegben. (Medien Magazin.)	2.	194—195.
A számítógép-telefonok kora. (Newsweek.)	4.	184—185.
Távolsági tévévétel. (Funkschau.)	3.	175.
Üzleti levelezés — papír nélkül. (International Management.)	3.	178—179.
A világ a vonalban. — Minitel — maxi siker. (The Economist.)	2.	195—197.
Vissza a főzőkanálhoz? (Technische Rundschau.)	2.	198—199.

Lapozgató

Bekábelezettél... Der verkabelte Mensch. (Lukáts János.) — Heinrich Böll: Káin vagy kábel, avagy: vágycokozás a kedves testvér után.	1.	201—208.
Hajduska István: Egy sárguló zsebnaptár.	4.	193—216.
Kozma György: Szerelmi történet?	2.	207—218.
A sajtótörvény és végrehajtási utasítása.	3.	189—204.

Névmutató

			Szám	Oldal
Angelusz Róbert	1.	167—168.	1.	169—170.
Angyal Ádám	1.	98—102.	2.	188.
Bacher, Gerd	2.	173—177.	3.	19—31.
Ballai József	1.	61—66	3.	158—159.
Bányász Rezső, dr.	4.	5—13.	4.	168—169.
Baracs Dénes	3.	149—154.	3.	100—116.
Barity Paula	4.	176—177.	4.	19—32.
Bedő Iván	2.	105—113.	1.	158—162.
Berecz János	1.	5—12.	3.	139—145.
Beszterczey Gábor	4.	121—127.	1.	184—187.
Bócz Endre	1.	57—60.	4.	193—216.
Bodnár Lajos	1.	51—56.	4.	19—32.
	3.	124—131.	3.	164.
Bodnárné Takács Erika	2.	137—147.	4.	83—85.
Bokor László	4.	19—32.	4.	112—120.
Böll, Heinrich	1.	201—208.	4.	178—179.
Bölöni György	4.	136—151.	4.	171—175.
Bromlej, V. V.	1.	180—181.	1.	141—147.
Büky Béla	1.	87—97.	4.	171—175.
Cox, Patrick	4.	121—127.	2.	49—57.
Csepeli György	4.	41—48.	3.	54—61.
Deák András	2.	69—72.	3.	171—174.
Dobossy Imre	1.	163—166.	2.	72—75.
	1.	170—172.	2.	58—64.
	3.	155—157.	3.	117—123.
	3.	158—159.	2.	126—136.
	4.	163—165.	3.	62—70.
Domány András	3.	167—170.	4.	171—175.
	4.	132—135.	2.	207—218.
Eke Károly	4.	19—32.	1.	170—172.
Erényi Tibor	1.	136—140.	2.	184—187.
Erdősi Sándor	2.	35—48.	1.	123—129.
Erki Edit	1.	177—180.	1.	163—166.
Erős László	2.	191—192.	3.	155—157.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	163—166.
			3.	155—157.
			1.	170—172.
			1.	123—129.
			1.	

	Szám	Oldal		Szám	Oldal
	4.	163—165.	Szabó Miklós	2.	148—150.
	4.	166—167.		2.	189—191.
Lendvay Judit	2.	168—169.	Szecskő Tamás	1.	3—4.
	4.	86—90.		2.	3—4.
	4.	112—120.		3.	3—8.
Levendel Ádám	1.	148—157.		4.	3—4.
Lukáts János	1.	201—202.	Székely János	3.	82—88.
	3.	165—166.	Székfű András	1.	13—18.
Márványi György	3.	9—18.		1.	130—135.
Mester Ákos	1.	73—84.	Széky János	2.	114—118.
	1.	98—102.	Szente László	1.	103—107.
	3.	100—116.	Szilágyi Erzsébet	2.	87—90.
Mihancsik Zsófia	3.	132—138.		4.	70—75.
	4.	33—40.	Szilágyi János	1.	73—84.
Molnár Edit, S.	2.	186—187.	Szurkos Mária	2.	182—183.
Nádor Tamás	1.	67—72.		3.	159—161.
	2.	119—125.	Szűcs László János	2.	94—96.
	3.	32—41.	Szűk László	2.	65—69.
	3.	117—123.	Takasaki, N.	4.	171—175.
	4.	95—101.	Tamás Pál	2.	5—23.
Nagy Katalin, S.	1.	175—176.		4.	56—69.
	2.	79—82.	Tardos Róbert	1.	167—168.
	2.	191—192.		2.	184—185.
	4.	76—82.		3.	19—31.
Nagy Lajos Géza	1.	167—168.	Terestyéni Tamás	3.	19—31.
Nyitrai Istvánné	4.	14—18.	Timár János	1.	169—170.
Ónody György	3.	146—148.	Tomka Miklós	1.	172—174.
Pálos Miklós	3.	89—99.	Tölgyesi János	3.	62—73.
	4.	91—94.	Tömpe István	3.	32—41.
Papp Zsolt	1.	19—28.	Utasi Ágnes	1.	175—176.
Pásztor Árpád	4.	152—162.	Valkó Emőke	3.	71—77.
Pataki Judit	1.	169—170.	Vámos Tibor	1.	85—86.
	2.	186—187.	Vásárhelyi Mária	2.	170—172.
	2.	188.		3.	162—163.
	3.	19—31.		3.	164.
Patkós János	1.	182—184.		4.	170.
Polt Péter	3.	78—81.	Veres Péter	1.	180—181.
Popovic, Dordije	4.	176—177.	Vicsek Ferenc	2.	91—93.
Pümkösti Árpád	1.	29—39.	Vince Mátyás	2.	173—177.
	3.	42—53.		4.	95—101.
Randé Jenő	1.	67—72.	Virágh Eszter	3.	162—163.
Reagan, Ronald	4.	102—111.		4.	166—167.
Ritter Aladár	2.	151—167.	Williamson, Judith	4.	178—179.
	4.	152—162.	Wisinger István	1.	5—12.
Rubovszky Kálmán	2.	76—78.		4.	14—18.
Sajó András	1.	40—50.	Zádor Tibor	2.	97—104.
Schiller, Herbert I.	2.	178—181.	Zöldi László	4.	136—151.
Sola Pool, Ithiel de	4.	171—175.	Zsilka Tibor	2.	83—86.
Sugár Gusztáv	2.	189—191.	Zsolt Róbert	2.	119—125.

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont kiadványai közül az alábbiak kaphatók a szerkesztőségben: Budapest V., Akadémia u. 17.

	Ára:
Békés Ferenc: Ismeretszintmérés, ismeret-struktúra, ismerettipológia (Membrán)	16,— Ft
Divatszociológia I—II. (Membrán) (Szerk.: Klaniczay Gábor—S. Nagy Katalin)	59,— Ft
Dr. Zentai János: Rádió és irodalom (Membrán)	32,— Ft
B. A. Grusin: A hírek világa (Membrán)	48,— Ft
Szepesi György: Sportmikrofon (Membrán)	13,— Ft
MacBride-jelentés (Membrán)	44,— Ft
P. H. Tannenbaum: A televíziózás szociálpszichológiája (Membrán)	54,— Ft
V. Klemperer: A Harmadik Birodalom nyelve (Membrán)	33,— Ft
Nyelvészet és tömegkommunikáció I—II. (Membrán) (Szerk.: Grétsy László)	74,— Ft
Tükörben a pszichológia (Műhely) (Szerk.: Halász László)	46,— Ft
Kis Ádám: Mi micsoda magyarul a számítástechnikában	75,— Ft
A Jel-Kép egyes számai	25,— Ft
Az RTV Szemle és a Jel-Kép repertórium. 1969—1984	40,— Ft

OLVASÓINK figyelmébe ajánljuk, hogy a Jel—Kép bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál megrendelhető, az alább felsorolt hírlapboltokban pedig példányonként is megvásárolható:

Budapesten:

V., Bajcsy-Zsilinszky út 76.

Telefon: 316-173

V., Váci u. 10. Tel.: 185-604

V., Szabadsajtó u. 6. Tel.: 184-840

V., Felszabadulás tér 4.

(Párizsi udvar) Tel.: 181-404

V., József nádor tér 1. Tel.: 185-850

XI., Budapest, Skála Nagyáruház

Tel.: 852-222

Vidéken:

Debrecen, Kossuth L. tér

Szeged, Kárász utca és Dugonics tér sarok

Miskolc, Szemere utca és Széchenyi u. sarok; Széchenyi utcai hírlapbolt

Győr, Rába Szálló előtt

Pécs, Széchenyi tér

Kecskemét, Szabadság tér

(Emlékeztetőül: folyóiratunk évente négyszer — március, június, szeptember és december közepén — jelenik meg.)

SZERZŐINKET arra kérjük, hogy kézírataikat két, jól olvasható, gépelt példányban juttassák el szerkesztőségünkbe, s mellékeljenek hozzá egy külön lapra gépelt, legfőljebb 20 soros összefoglalót is.
Kéziratokat megőrizni és visszaküldeni nem áll módunkban.

JEL kép

A TÖMEG-
KOMMUNIKÁCIÓS
KUTATÓKÖZPONT
FOLYÓIRATA

MEGJELENIK
NEGVEDEVENKÉNT

VII. ÉVFOLYAM
1. SZÁM

SZERKESZTŐ
BIZOTTSÁG:

Forgó Mihály
Hajdú János
Karcagi Sándor
Lázár István
Liszkai Tamás
Matúz Józsefné
Márton Anna
Márton Miklós
Sándor György
Tábori András
Szecskó Tamás
főszerkesztő

A SZERKESZTŐSÉG
MUNKATÁRSAI:

Gerelyes Endréné
főszerkesztő-helyettes
Wisinger István
televízió
Mester Ákos
rádió
Balogh Elemér
írott sajtó
Hanák Katalin
kutatás
Zöldi László
kultúra
Bogdán Éva
könyv
Varga Zsuzsanna
folyóirat
Frank Ernőné
tördelés

TARTALOM

Szecskó Tamás: Információs hulladék 3

GYÚJTÓPONTBAN

Közös felelősség és partneri viszony —
Wisinger István beszélgetése *Berecz Jánossal*,
az MSZMP KB titkárával 5
Szekfű András: Az új nemzetközi információs-
kommunikációs rend — a szocialista ország-
gok szempontjából 13
Jegyzetek egy munkaértekezletről — („Érték,
értékkonfliktus, társadalmi változás”) 19

KÖZELKÉP

Pünkösti Árpád: Az önkormányzat lépesői 29
Sajó András: A jogi nézetek és a tömegkommuni-
káció 40

FÓRUM

Bodnár Lajos: A bűnügyi tájékoztatás dilemmái 51
Bócz Endre: A bűnügyi tudósítás kérdéséhez 57
Újlet-e az újság?
Ballai József: . . . hanem ha minden 61

MŰHELYEK, MÓDSZEREK

A szép szó diplomatája — *Randé Jenővel* be-
szélget *Nádor Tamás* 67
Marad rólad néhány magnótekercs — *Mester*
Ákos három beszélgetése *Szilágyi Jánossal* 73
Vámos Tibor: Impulzus-program 85
Büky Béla: Pillantás a gesztusok világába 87

MÉG EGYSZER

Merre megy a hajó? 98
Adunk, veszünk . . . 103

JEL kép

SZERZŐINK KÖZÜL:

Ballai József újságíró,
Petőfi Népe, Beke
György író, *Kolozsvár*;
dr. Bodnár Lajos sajtó-
társport-vezető, *Igaz-
ságügyi Minisztérium*;
dr. Bócz Endre fővá-
rosi főügyész-helyettes;
Büki Béla, *MTA
Nyelvtudományi Inté-
zet*; Erényi Tibor,
*MSZMP Párttörténeti
Intézet*; dr. Forgó
Mihály igazgató,
MTV; Illés László,
*MTA Irodalomtudo-
mányi Intézet*; Lázár
Guy, a *TK munkatár-
sa*; Papp Zsolt szocio-
lógus, *MSZMP Tár-
sadalomtudományi In-
tézet*; Püskösti Árpád
újságíró, *Új Tükör*;
Sajó András, *MTA
Állam- és Jogtudomá-
nyi Intézet*; Szekfű
András, a *TK munka-
társ*; Vámos Tibor
akadémikus.

Szerkesztőség
és kiadóhivatal
Budapest V.,
Akadémia u. 17. 1054
Telefon: 327-745
Leveleim:
Budapest, 1054 — Pf. 587

KITEKINTÉS

Megírhatja-e az amerikai sajtó az igazat?	108
Lázár Guy: Sok kiesi sokra ment — Közelkép a belga helyi rádiókról	123
Video Nyíregyházától Welsig	130

MÚLTUNK

Gondolat 1935—1937	
Erényi Tibor: A Gondolat ideológiatörténeti arculatáról	136
Illés László: A Gondolat és a szocialista világirodalom	141
Levendel Ádám: Tallózás a Magyar Közvélemény-kutató Intézet jelentéseiben (1945—1949), XII. rész	148

ÚJ TECHNIKA

Dr. Forgó Mihály: Számítástechnika és a televízió	158
---	-----

SZONDA

Sikeresebb volt, mint gondoltam	163
Lesz-e munkanélküliség?	167
A gazdasági nehézségekről	169
Eltételelem, de adok	170
Az én házam az én váram	172

TALLÓZÓ

Könyvekről	175
Lapokból	188
Rövidre fogva	193

LAPOZGATÓ

Bekábelezetté... (Lukáts János)	201
Heinrich Böll: Káin vagy kábel, avagy: vágycakolás a kedves testvér után	202

Információs hulladék

Tulajdonképpen nem is jó kifejezés ez, hiszen manapság, amikor annyi hulladék szennyezi környezetünket, a szóhoz inkább a második szótári jelentését kötjük: „értéktelen anyag, szemét”. Pedig az Értelmező szótár szerint az első jelentése: „A feldolgozott anyagnak a termelő folyamat során visszamaradt része, amelyet felhasználni vagy egyáltalán nem, vagy csak megfelelő átalakítással lehet”.

Nos, én nem a szemétre, a káros, esetenként mérgező információs hulladéokra gondolok most, hanem a társadalom által megtermelt információtömegnek arra a részére, amelyet nem hasznosítunk, amely hullik körülöttünk, mint az asztalosműhelyek forgácsa, s már-már bokáig járunk benne. Mert a társadalmi információ fel nem használt hányada napról napra, évről évre növekszik.

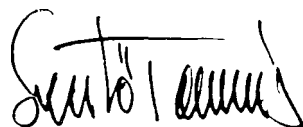
A Központi Statisztikai Hivatal úttörő vállalkozása volt 1985 őszén az a tudományos tanácskozás, amelyen az előadók a hazai társadalomtudományok történetében először kísérelték meg a magyar információgazdaság többoldalú megközelítését. Innen tudom azt, hogy a kulturális információ hazai termelése 1960 és 1984 között évi átlagban 5,1 százalékkal nőtt, viszont ugyanennek a fogyasztása évente átlagosan csak 3,3 százalékkal növekedett. A termelési adatok sorában az átlag fölött volt a tömegkommunikáció valamennyi ága (beleértve a hanglezgyártást is), a kultúraközvetítés hagyományos formái ellenben — a múzeumok kivételével — átlag alatti növekedési értékeket mutattak. Sőt, a mozi és a színház esetében az információtermelésnek évi 1—2 százalékos csökkenéséről kell beszélnünk, még akkor is, ha a mozgóképiparban a legutolsó öt év érezhető tendenciaváltozást hozott. Ami a kulturális információ fogyasztását illeti, természetesen itt is a televízió vezet kiugró értékkel (évi átlagos 24 százalékkal), ám rajta kívül az átlagot csupán a hanglezgyártás és a múzeumok haladják meg; míg a többi tömegkommunikációs információ fogyasztásának növekedése is csak átlag alatti értékeket mutat.

Mielőtt méltatlankodni kezdene az olvasó a túlságosan is összevontnak — és emiatt elvontnak — tűnő adatok okán, hadd tegyem hozzá (anélkül, hogy ehelyt a számításoknak akár csak az alapelveit is megemlíthetném), hogy ezek ma már a legtöbb fejlett statisztikai rendszerben megtalálhatók, s a társadalom információgazdaságának kezelésében, problémáinak feltárásában és elemzésében nélkülözhetetlenek. Sokat torzítanak ugyan a részletekben — inkább becsléseknek, semmint pontos számításoknak tekinthetők —, de híven tükrözik az információtermelés és -fogyasztás legmarkánsabb összefüggéseit. Esetünkben például azt, hogy a magyar lakosság a kultúra „fogyasztása” során 1960-ban az e területen termelt információnak 40 százalékát használta fel, 1970-ben 37, jelenleg pedig csupán 28 százalékát. Növekszik tehát bokánk körül a forgácshalom.

Az információs hulladék aránya, persze, még magasabb lenne, ha nemcsak a kulturális szféra termelését és fogyasztását vennénk szemügyre, ahogyan most tettük, hanem a társadalom egész információgazdaságát. Japánban, ebben az információval hazánknál jóval telítettebb országban, a megtermelt összes információnak már 1970-ben is csupán 9 százalékát fogyasztották el, s ez a szám 1983-ra 6,5 százalékra csökkent.

Mindezekkel az adatokkal, a „forgácskupacok” megmutatásával nem azok számát kívánom gyarapítani, akik az információgazdaság fejlődésének „káros” hatásaitól próbálják óvni a társadalmat. (Elfeledkezve arról, hogy társadalmilag az a legkárosabb, ha az információgazdaság nem képes az egész nemzetgazdaság „húzóágazataként” fejlődni.) Inkább arra szeretném a figyelmet irányítani, hogy a szükségszerűen halmozódó információs hulladék mennyiségének racionális szinten tartásához legalább három tényező szükséges. Egyik az információ minőségének, felhasználhatóságának javítása. A másik tényező a társadalom információszükségletének elemző jellegű feltárása és — különböző visszacsatolások segítségével — ezek figyelembe vétele az információtermelésben. A harmadik pedig annak felismerése, hogy a társadalomnak mind nagyobb mértékben van szüksége olyan szakképzettségekre, amelyek az információ termelése és fogyasztása között közvetítenek: könyvtárosok, dokumentátorok, referálók, valamint — a pedagógustól a kritikuséig — mindazok az egyéb foglalkozások, amelyek elősegítik és hatékonyabbá teszik az információ felhasználását.

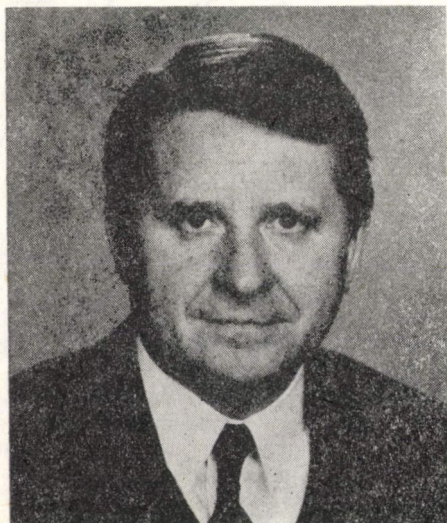
Szűkebb szakmánk, a tömegkommunikáció kétszeresen is érintett mindebben. Egyrészt sikeresen közreműködhet abban, hogy közönsége eligazodjék a többi társadalmi intézménytől rázúduló információtömegben. Másrészt egyre nagyobb mértékben maga is rászorul arra, hogy saját műsorai, közleményei között is eligazítsa, orientálja, tudatos szelekcióra szoktassa a bőség zavarával küzdő közönséget.

Közös felelősség és partneri viszony

*Wisinger István beszélgetése Berez Jánossal,
az MSZMP KB titkárával*

Berez János 1930-ban született a Szabolcs-Szatmár megyei Ibrányban. A sárospataki gimnáziumban tanult, majd a Lenin Intézet elvégzése után a DISZ, később a KISZ Központi Bizottságának munkatársa. 1963 és 1966 között aspiráns Moszkvában. 1966-tól a Külügyminisztérium párttitkára. Hat évvel később az MSZMP Központi Bizottságának munkatársa lesz. Előbb helyettes vezető, majd osztályvezető a külügyi osztályon. 1982 júliusától a Népszabadság főszerkesztője. 1985 tavaszán, az MSZMP XIII. kongresszusán, megválasztották a Központi Bizottság titkárává. Történelemszaki főbb kutatási területei: a nemzetközi szociáldemokrata mozgalom kérdései és az 1956-os ellenforradalom.

— *A mai magyar társadalom szinte minden szférája tele van változásokkal, és ez érvényes az újságírók munkaterületére is. Eközben ráadásul a tömegkommunikációnak állandó feladata e változások hiteles nyomon követése, bemutatása. E kettős kötésű helyzetben a politikai, gazdasági reformfolyamatok és a nemzetközi élet hullámváltozásai milyen tennivalókat jelölnek ki a hazai tömegtájékoztatás számára?*

— Feladataink meghatározásához először is azt kell tisztán látnunk, hogy minek köszönhetjük a valóban létező változások közepette az egészében kiegyensúlyozott biztonságot, amelyre a hétköznapi tennivalók végzése közben társadalmunk minden rétege támaszkodhat. Szerintem a kulcsszavak: folytonosság és megújulás. A szélesebb

bázis pedig az, hogy egy hosszú történelmi fejlődés eredményeként léteznek és hat az a negyvenesztendősi egységes törekvés, amelynek jelentős eredményeinket köszönhetjük.

Hibáinkból tanulva, nemegyszer kemény gyötrődésekben megtisztulva jutottunk el azokhoz a szociális viszonyokhoz és tapasztalatokhoz, amelyek felhasználásával a párt politikája, a társadalom építő munkája mindig képes a megújulásra a gyors reagálást igénylő változások kihívása közepette is.

Éppen ezért a sajtó — ezen belül a televízió, a rádió, a napi- és hetilapok — legfontosabb feladata változatlanul, hogy tegye ismertté és indokolja, fogadtassa el a politika céljait, törekvéseit a szélesebb közönség számára. Ezzel összhangban szervezze a társadalmi, nemzeti cselekvést, járuljon hozzá a célokat támogató egység kialakításához és folyamatos újratermeléséhez. Segítse elhárítani — konstruktív kritikai munkával, a hibák leleplezésével — a végrehajtás útjába kerülő akadályokat.

Sajtónk valamennyi más feladata eme alapvető funkció teljesítését kell, hogy szolgálja. Ezek közül a „más” feladatok közül ma különösen előtérbe kerül három. Az egyik, hogy törekedjék az állampolgárok informálódáshoz való jogának mind teljesebb érvényesítésére. Másodsor: a személyi, állami és vállalati jogok védelmével összhangban kérje számon az informálás kötelezettségét. Harmadsor: járuljon hozzá ahhoz, hogy a különféle érdekek — osztálytársadalmi, közösségi és egyéni — találkozásakor, sőt, nemegyszer ütközésekor, kialakulhasson a szükséges harmónia. E feladatok végrehajtása közben a sajtó munkatársainak sok ellentmondással kell szembenézniük. Például számolniuk kell azzal, hogy a lakosság a hozzá eljutó információ mennyiségével igen gyakran elégedetlen. Hol soknak, hol éppen kielégítőnek, hol pedig kifejezetten kevésnek találja. Abban igazuk is van, hogy például az írott

sajtónak néha igen szegényes a hírértéke. Sok újságunk címében olvasható ez a szó: „hírlap”, de magában a lapban gyakran kevés az alapvető információ. Elmélkedések, magyarázatok, esetleg bölcselkedések bőven akadnak, de olyan hírekből, amelyek lényegi témákban segítik a gyors informálódást, néha több is lehetne.

Sokkal jobban állunk az elemző, értékelő cikkekkel — még akkor is, ha ezekben olykor egyes hibás megállapítások gondot okoznak —, de ezek lényegesen több időt igényelnek az olvasótól, és nekünk a napi sajtóban éppen arra kellene törekednünk, hogy az alapinformációkra épüljenek az elemző írások, és az így felkeltett érdeklődés kielégítése után az olvasók maguk dönthessék el, hogy kívánna-e mélyebben elmerülni a „hírlap” kínálta tájékoztatói lehetőségekben.

Ami a második funkciót, az informálás kötelezettségét illeti, sajnos nagyon sokan visszaélnék azzal, hogy közösségi, társadalmi érdekekre hivatkozva lehetőségük nyílik elzárkózni az informálástól, talán olyankor is, amikor valójában emögött személyes érdekek húzódnak meg. Velük szemben a sajtó többnyire tehetetlen, mert legfeljebb kipécézhetik őket, de általában a riporter húzza a rövidebbet, ha esetleg szembeszegül az információ megtagadóval. Pedig aki nem teszi közzé a szükséges és lehetséges információkat, ugyanolyan hibát követ el, mint az az újságíró, aki visszaélt azzal, hogy kérdezhet.

A harmadik funkcióról szólva: a három érdekcsoport összeegyeztetésével mintegy jó évtizede próbálkozunk hangsúlyosabban, és ezen a területen van a legtöbb tennivalónk, bár egészen vitathatatlan ebben az előrelépés. Mindezt figyelembe véve a készülő sajtótörvény — amely reményeink szerint 1986-ban kerül elfogadásra a parlament elé — igyekszik majd a legmagasabb szintű jogszabályban, törvényben is rögzíteni e hármas funkció gyakorlásához nélkülözhetetlen kereteket.

A sajtótörvény elfogadásával természetesen nem oldódik meg egy csapásra minden nehézségünk, de legalább rendelkezünk majd egy olyan jó vezérfonallal, amely segít eligazodni a sokszor ellentmondásos helyzetben. Ilyen jellegű magas szintű politikai állásfoglalások már korábban is léteztek, most ezek lényege, és az eddig szerzett tapasztalatok alapján a tanulságok is, jogszabály adta keretek között épülnek be az irányítás gyakorlatába.

— *A magyar tömegtájékoztató jelenlegi feltételrendszere, anyagi, szellemi és személyi állománya hogyan tud megfelelni ezeknek a feladatoknak, illetve követelményeknek?*

— Érdekes dolog, hogy egy forradalmi társadalom is lehet bizonyos magatartásával konzervatív. Ez azt jelenti, hogy amikor a sajtót általában említik, akkor többnyire a nyomtatott sajtóra gondolnak, pedig ez tömeghatását illetően kisebb sugarú az elektronikus sajtóhoz, tehát a televízióhoz és a rádióhoz képest. A visszalapozást, a térben és időben való megőrzést az írott sajtó még jobban lehetővé teszi — bár a képmagnó korában ebben is gyors változások szentani lehetünk —, de a tömegek figyelmének megragadása és ébren tartása szempontjából már a televízió és a rádió hatásosabb mindabban a témában, amiben megszólalnak.

Ami a televíziózást illeti: helyzete nem olyan, mint amilyennek szeretnénk és szükségesnek tartjuk, de egészében jól el tudja látni feladatát. A hétfő kivételével teljes műsoridejű az első program, és törekszünk arra, hogy a második is minél előbb azzá váljon. Ehhez azonban az anyagiakat figyelembe véve legalább egy évtized szükséges. Külön kell gondolkodnunk a hétfői napról és egy majdani harmadik műsorról is. Valószínűnek látszik, hogy a VII. ötéves tervben ezeknek az elképzeléseknek csak bizonyos részét tudjuk megvalósítani.

Rádiózásunk hatókörét szélesítettük azzal, hogy a Kossuth adó műsora a rövidhullámon is fogható. Ennek hatása máris érezhető, nemcsak nálunk, hanem a szomszédos országokban is. A rádiónak inkább belső vetélkedéssel kellene válaszolnia a televízió kihívására. Például jobban ki lehetne használni, hogy a hétfői napokon még uralja az esti terepet. Annyira jó dolog viszont, hogy sokasodnak azok a rádióműsorok, amelyekre érdemes odafigyelni függetlenül attól, hogy mi van éppen akkor a televízióban.

A nyomtatott sajtó kicsit kényelmes. „Úgyis megjelenünk, az előfizetők adottak, a lapok többségét megveszik” — gondolják, és ez bizony némi lustaságot eredményez. Négy központi, reggeli lapunk időnként túlságosan egyforma. A Népszabadság általános jellege mellett a szakszervezet, a Népfőnt és a kormány lapja sokkal sajátosabb ízzel, karakterrel lephetné meg olvasóit. Talán a Népszava teljesít ebből a legtöbbet, a másik kettő még kevesebbet. Pedig jobban érvényesíteni kellene azt a már ma is elfogadott lehetőséget, hogy maguk döntsék el, mikor milyen hírt közölnek, és nem kellenek egyformán mindent kötelezővé tenni vagy számon kérni. A szerkesztőségek vezetői sem ismerték fel vagy nem gyakorolják elég rugalmasan ezt a nagyobb játéklehetőséget. Például a nemzetközi kommunista mozgalom eseményeiről sokkal több hír jelenhetne meg Magyarországon, különösen a Népszabadságban. A nyomtatott sajtó műszaki adottságain is van mit javítani. Sokan szeretnék például, hogy mindenütt egycsapásra térjünk át a legkorszerűbb formára, a fényszedésre. Ez bizonyára lehetetlen, de a VII. ötéves terv során, illetve a VIII. első felében ez fokozatosan megvalósul. Ha nem tűzünk ki irreális célokat, akkor előbb-utóbb utolérjük magunkat.

— *Az eddigiekből számomra különösen fontos az a megkülönböztetett szerep, amelyet az elektronikus sajtónak —*

a televíziónak és a rádiónak — tulajdonított. De mi lehet az oka annak, hogy ez a felismerés — elsősorban az irányításban — viszonylag későn született meg.

— Hogy későn vagy korán született meg, azt nem tudom, de ami engem illet, a Népszabadság főszerkesztőjeként — talán mondhatom így: nem véletlenül — éppen a televíziónál jelentkeztem, hogy készítsünk közösen egy sorozatot a negyvenedik évfordulóra. Mert ha egy ilyen sorozat szövege a Népszabadságban jelenik meg, akkor a párttagság vagy egy tágabb olvasóréteg ezt mondja: „Köszönjük. Felkészítettek arra, hogy képviseljék a felszabadulástól eltelt negyven év eredményeit, tanulságait, gyötrődéseit”. De így, a televízióban a „Velünk élő történelem” című sorozatot az első sugárzásokor részenként közel hárommillióan, a főleg a tanulóifjúságnak sugárzott délutáni ismétléskor pedig adásonként félmillióan nézték végig. Vagyis tényleg egy „egész népet taníthatott”.

— Éppen ilyen tanulságok fényében sajnálatos, hogy ha televíziózásunk helyzetét a nemzetközi elvárásokkal és lehetőségekkel vetjük össze, akkor olyan autóversenyzőknek érezhetjük magunkat, akik — kis túlzással — a Forma 1-es futamban egy Trabanttal vagy jobb esetben egy Ladával kényszerülnek indulni. A videózás, a kábeltelevíziózás és rövidesen a közvetlen műholdas vétel rohamos terjedése közepette egyre nyilvánvalóbb a „mi autónk” versenyképessége.

— Ez a Forma 1-es hasonlat nem tetszik nekem. Nem szabad ennyire lebecsülni a magyar tömegtájékoztatásban dolgozók munkájának színvonalát, mert az eszközrendszer és a technikai adottságok elmaradottságai ellenére ennek a gárdának a szellemi felkészültsége, tapasztalata és hozzáállása megfelel azoknak az igényeknek, amelyek kielégítésére vállalkoz-

nak. De próbáljuk meg ezt a létező ellentmondást társadalmunk fejlődésének egészébe beilleszteni. Valljuk be őszintén, hogy a hetvenes években olyan tempót diktáltunk az életszínvonal növelésében, amely talán túlzott volt. Ha ugyanis nem így történnik, akkor most a nyolcvanas években nem jelent annyi terhet ennek a színvonalnak a megtartása. Ha akkor lassabban haladunk, most minden többlet fillér öröm lenne, így viszont minden hiányzó fillér bánat forrása. Közben sajnós a termelés hatékonysága nem követte kellő mértékben ennek a fejlődésnek az ütemét. Ugyanakkor fenn kell tartanunk, sőt, fejleszteniünk kell egy olyan tömegtájékoztatói rendszert, amelynek jelentős a szerepe abban, hogy tudati szinten érzékeltetni tudjuk, milyen erőfeszítéseket kíván az életszínvonal megőrzése, propagálva azt is, hogy ennek megvalósítása csak a több termeléssel érhető el.

Ez tehát egy létező ellentmondás, amely nagyon megnehezíti a sajtó helyzetét, de amikor igényeljük a fejlesztéshez a szükséges anyagi támogatást, akkor nem feledkezhetünk meg arról, hogy ha sorrendet kell felállítani, akkor a jelenlegi lehetőségeink mellett a tömegkommunikációs eszközök nem a harmadik, hanem mondjuk a tizedik helyre kerülnek.

— És az teljesen elképzelhetetlen, hogy veszünk egy mély lélegzetet, és a beidegződéseket felborítva a tizedikből az ötödik vagy a negyedik helyre kerül? Ezzel talán nemcsak a sorrendiségből fakadó nyilvánvaló feszültségek válhatnak elviselhetőbbé, hanem esetleg sikerülne jobban mozgósítani a tömegeket a programbesorolás más pontjainak gyorsabb, jobb megvalósításához.

— Ha engem kérdeznék, akkor az össztársadalmi érdekeknek megfelelően a következő sorrendiséget tartom elfogadhatónak. Első és legfontosabb a termelés, mert minden egyéb ebből születik. Ha ezt sikerülne megértetnünk a társadalom minden tagjával, akkor sok-

kal jobb helyzetbe kerülhetnénk. Szerintem minden munkahelyen egy Rubik-kocka kitalálására lenne szükség. A következő a védelmi rendszer megfelelő szintű fejlesztése. Sem túlfejleszteni nem szabad — mert akkor ez kihívást jelent a másik oldalnak, amely így fenyegetve érezheti magát —, sem pedig a megfelelő szint alá nem kerülhetünk, mert az meg ösztönzést kínál a másik tábornak a kezdeményezésre. A tudományos-technikai szempontból jól kiszámított védelmi színvonal megteremtésében a fő szerepet a Szovjetunió játssza, de a kiegyensúlyozott helyzet fenntartásához természetesen mi is hozzájárulunk.

A sorban a harmadik, hogy megfelelő szellemi és technikai apparátus álljon az ideológiai és propaganda-harc rendelkezésére. Ugyanis az első kettőben tevékenykedő emberek magatartása és eredményessége megfelelő tudati állapotuktól is függ. Ezt pedig objektíve befolyásolja az anyagi helyzetük, de az is, hogy ezt a helyzetet hogyan fogadják el, hogyan magyarázzák meg szűkebb vagy tágabb környezetüknek. Tehát, hogy a társadalom minden tagja hogyan reagálja le a környezete hatásait, az már első sorban a propaganda és az agitáció munkájától függ.

Tehát e három tényező közül bizonyos alárendeltségi viszonyt is feltételezve, az agitáció és propagandatevékenység az előbbi kettővel azonos fontosságú, felszereltsége, eszmei állapota és a benne részt vevők szakmai hozzáértése, felkészültsége mindenképpen kulcskérdés.

— *De abban egyetérthetünk, hogy a harmadik terület lemaradásban van?*

— A másik kettőhöz képest valóban elmaradottabb.

— *Milyen mértékű ez, és mennyi idő alatt lehet felszámolni?*

— Azt hiszem, maga a hátrány jól megragadható a területen dolgozók anyagi megbecsülésének elmaradásain is. Mert az erkölcsi, ideológiai megbecsülés, ha néha sajátos formában is,

de kétségtelen. Ugyanis minél többet bírálják a sajtót, ez a tény annál jobban jelzi, hogy megbecsülik . . .

— *Ezt komolyan gondolja?!*

— A legkomolyabban. Tartanak egy kicsit tőle, a bírálatára odafigyelnek, néha védekezésképpen megpróbálnak visszavágni. Mi ez, ha nem egyfajta megbecsülés, vagyis annak beismerése, hogy a sajtó a közvélemény alakításának leghatásosabb eszköze?!

Ebből a szempontból tehát nincs semmiféle lemaradás. Van viszont az újságírók alapfizetésében, mert létezik egy olyan szemlélet, hogy úgymegkeresik máshol a hozzávalót. Ez igaz ugyan, de csak egy töredékénél. Ráadásul a többletmunkánál is főként a mennyiséget és nem a minőséget honorálják, ez pedig gyors munkára ösztönöz, és akadályozza az elmélyültebb, felkészültebb munkamódszer terjedését. Továbbá elmaradást tapasztalhatunk a technikai ellátottságban is: ezzel kapcsolatban külön foglalkoztat bennünket a televízió, amely tömeghatása miatt elsősorban igényli a naprakészséget. A VII. ötéves terv remélhetően az itt szükséges anyagiak nagyobb részét biztosítja majd, és a tervidőszak végére további hiányzó összegek előteremthetők. Így, ha a lemaradás a jelenleginek legfeljebb tíz százalékára zsugorodik, akkor azt hiszem, elégedettek lehetünk majd. De ehhez természetesen saját erőnk kevés. Ha a KGST-országok komplex műszaki-tudományos fejlesztési programjának céljait közös erőfeszítésekkel sikerül megvalósítani, akkor bizhatunk abban, hogy meg tudunk felelni a nemzetközi összehasonlításban felmerülő kihívásnak is.

— *A nyolcvanas évek közepén mit jelent a gyakorlatban a pártirányítás a sajtó területén?*

— A budapesti Kulturális Fórum idején néhány, úgynevezett „magyar ellenzéki”, azzal a programmal lépett fel, hogy be kellene vezetni a cenzúrát. Érdekes módon ezt néhány nyugati sajtóorgánium felkapta, hogy lám, mi-

lyen érdekes dolog: „Magyarországon az ellenzékiek azért követelik a cenzúra bevezetését, mert akkor legalább pontosan tudnák, hogy mit szabad és mit nem, hiszen a hatalom akarata egyértelműbbé, nyilvánvalóbbá válna”. Én örültem ennek a dolognak, mert közvetve visszaigazolja, hogy a tájékoztatás és tömegpropaganda területén a mi társadalmunkban a felelősség jelenleg megosztott, és nem ruházható át egy vagy két központi intézményre, ahogy azt a cenzúrárt követelők egyszerűen szeretnék.

A felelősség megosztottsága tehát azt jelenti, hogy egy szellemi műhely vagy egy szerkesztőség vezetője ne az agitációs és propagandaosztály vezetőjétől vagy a Tájékoztatási Hivatal államtitkárától várja tennivalói meghatározását, hanem vállalja a döntést és a felelősséget azért, amit csinál. Ha nem értünk egyet, akkor majd vitatkozunk.

A párt vezető szerepének érvényesítése a tömegtájékoztatásban is hasonló módon történik, mint az élet más területein, például a gazdasági szférában. Ennek egyik eszköze, hogy a párt partnereknek tekinti ezeket az intézményeknek a vezetőit, és megosztja velük terveit, elképzeléseit, információit, tudását. Tehát bevonja őket a közös gondokba, a célok kidolgozásába és az azok megvalósításáért végzett tevékenység kialakításába. Nagyon fontos még, hogy minden sajtóorgánum főszerkesztője vegyen részt az illetékes terület vezető testületének ülésein, hogy közvetlenül informált lehessen, ne csak a határozatokról, a döntésekről, hanem az ezt megelőző vitákról is. Mert csak így képes mérlegelni a maga döntései előtt azt, hogy milyen irányban kell agitalnia és hogyan kell segítenie a megvalósítást. Ha ezt a teljes jogú tagságot nem sikerül megszerezni, akkor az adott sajtóorgánum munkájában nagyon könnyen eluralkodhat a bizonytalanság, a felkészületlenség, és gyengülhet a propagandamunka hatásossága.

Végül fontos az is, hogy ne a napi kötekedés legyen a fő eszköz, vagyis hogy „ez tetszett, ez meg nem”, hanem hosszabb időszak tapasztalatainak elemzése legyen az irányítás fő eszköze, mérlegelve a konkrét eredményeket és hibákat, tolmácsolva az elismerést és a bírálatot.

— *Ennek a kérdésnek van egy gyakorlatiasabb megfogalmazási lehetősége is: kit képviseljen az adott tömegkommunikációs eszköz nevében fellépő vagy megjelenő újságíró?*

— Először is képviselje önmagát. Személyiség nélküli újságíróra nincs szükség. Mi nem azért háborodunk fel, ha valaki provokatív, hanem ha nem osztozik a felkeresett, megkérdezett intézmény, igazgató, ágazatvezető vagy munkás, tehát az ország gondjaiban. Közelítse meg így a témáját, és próbálja kihozni belőle a maximumot. Néha ezt lehet provokatívan is csinálni, mert van olyan partner, akit ez többletteljesítményre ösztönöz. De akad olyan is, akit megbénít. Ezért tanulmányozza egy kicsit az újságíró a partnerét, és teremtsen olyan helyzetet, amelyben az is képes a legjobb formáját futni. Tehát köteles a riportter a téma mellett a megnyilatkozóból is felkészülni és átgondolni az ő oldaláról is a helyzetet.

— *És mi a helyes magatartás akkor, ha egy valóban felkészült és empátiára képes újságíró sem tudja érvényesíteni a beszélgetés elején említett informálási kötelezettséget?*

— Ennek is két oldala van. Valóban előfordulnak olyan helyzetek, amikor bizonyos érdekek megsértése nélkül nem lehet közzétenni a témával kapcsolatos információkat. Hiszen ezzel akár gazdasági, akár politikai pozícióinkban hátrányba kerülhetünk. Ekkor az adott terület vezetője és az újságíró között ki kell alakulnia egy olyan partneri viszonynak, amelyben megtalálják a kellő kompromisszumot. Vagy úgy, hogy később együtt térnek vissza a nyilvánosság előtt a témára, vagy pedig szűkítik a mondanivalót

azért, hogy ne kényszerüljenek rossz tájékoztatásra, elégtelen információ-közlésre. De ez is szakmai felkészültség kérdése, nem pedig azé, hogy ki kit játszik ki vagy leplez le esetleg azzal, hogy a kérdés okosabb, mint amilyen a válasz egyáltalán lehet, vagy a válaszadó tesz úgy, mintha nem is hallotta volna a kérdést. Persze az is elképzelhető, és sajnos előfordul, hogy a megkérdezett gyáva, és a nyilvánosság előtt nem meri vállalni a véleményét vagy az adott terület konfliktusait. Nagyon reméljük, hogy a már említett sajtótörvény elfogadása után — ebben rögzítjük az informálás kötelezettségének körülményeit — egyértelműbbé válik, hogy milyen esetekben kell akár a megfelelő jogi szankciókat is alkalmazni az ellen, aki alapos indok nélkül megtagadja a tájékoztatást.

Persze ez csak a kirívó eseteknél alkalmazható. A napi munkában az információt adó és terjesztő között nincs más alkotó kapcsolat, mint a partneri viszony, mert hosszútávon a kölcsönös lenézés, torzsalkodás csak a társadalom rovására mehet. Az nem igaz, hogy az újságíró jól szolgálja a társadalmat és a kormánytisztviselő nem. Vagy fordítva. Mind a kettő követhet el hibát vagy végezheti jól a dolgát, és ha valóban elsősorban nem a személyes érdekek vagy az érvényesülés mozgatja őket, akkor képesek olyan partnerkapcsolatot kialakítani, amelyben a konfliktusok tisztázása végül is a közösség számára haszonnal jár anélkül, hogy bárkinek megsértenék a személyiségét.

— *Végül egy nemzetközi vonatkozású téma. Mire ez az interjú megjelenik, már néhány hónapos távlatból tekinthetünk vissza a genfi csúcstalálkozóra, amelynek bizonyára akadnak általános tájékoztatáspolitikai tapasztalatai és néhány olyan konkrét tanulsága, amelyet a hazai sajtógyakorlat is használhat.*

— A nemzetközi életben a szocialista országok és különösen a Szovjetunió egyik nagy ereje mindig is az volt,

hogy a világ közvéleményének nagyobb része mint békeszerető országokat fogadta el őket. Különösen a hatvanas évek második felében volt ez tapasztalható, amikor az enyhülés megindult. A hetvenes években az Egyesült Államok által irányított nemzetközi propaganda a maga érdekeit nézve bizonyos áttörést ért el. Először is elhitette Nyugat-Európával, hogy a Szovjetunió fenyegeti őket. Ezt ott elfogadták. A holland kispolgár például komolyan félt attól, hogy tulipánföldjeire szovjet tankok törnek be. Emlékezetes volt az a nyugati rádióműsor, amelyben lejátszották a harmadik világháború kitörését, és valószínű pánik tört ki, mert az emberek ott annyira hitelt adtak a szovjet fenyegetés hisztériájának. Ez kétségtelen változás volt. Azt akarták elhitetni, hogy a Szovjetunió agresszív nagyhatalom. Eközben a Szovjetunió propagandamunkájában — a békepolitika töretlenségével egyidőben, minthogy azt a XXIV. és XXV. kongresszus dokumentumai is hangoztatták — új vonásként fokozatosan helyet kapott a védekező hangnem is. Ez elsősorban akkor nyilvánult meg, amikor az emberi jogok kérdéskörében a propagandában nem tudtunk áttörést elérni, hanem magyaráztunk, védekezünk, pedig ebben a témában legalább annyi támadó érvünk van — ha nem több —, mint a túloldalnak.

Szerintem az egészet nekünk kellett volna kitalálni, akkor is, ha egyik-másik szocialista ország belső viszonyai miatt, esetleg ideiglenesen, bizonyos alkalmakkor védekezésre kényszerülünk is. Jurij Andropov főtitkársága idején aztán hosszú idő után újra megjelent az a magatartás, amelynek fő jellemzője, hogy nem várta meg, míg a túloldal megnyilatkozik, és mi mondunk rá valamit, hanem így gondolkodott: tegyük fel mi előbb a kérdéseket, akkor a válasz önmagában másodrangúvá válik, mert a kérdésfelvetés kihúzza a túloldal alól a biztos talajt. Ha pedig a válaszuk még okos, hűles, körültekintő és elfogadható is, akkor még sikerül egészen magas-

színvonalú propagandamunkát folytatni.

Ez a szellem érvényesült a genfi csúcstalálkozóra kidolgozott szovjet tájékoztatási stratégiában, amely Mihail Gorbacsov energikus, agilis, körültekintő és bátor személyes stílusával párosulva igen eredményesnek bizonyult. Sikerült, főleg Nyugat-Európának bizonyítani, hogy a Szovjetunióval folytatott viszonyban minden területen partnerségről van szó, nem pedig egyoldalú fenyegetésről.

— *Hogyan lehet a „genfi szellem” tájékoztatási tanulságait hasznosítani a hazai propagandamunkában? Kicsit konkrétabban fogalmazva: sokszor éri az a vád a magyar sajtót, hogy a külpolitika jobb, mint a belpolitika.*

— Ezt a szembeállítást nem tartom helyesnek. A külpolitika mindig könnyebb helyzetben van, mert a nagyvilágról összegyűjtött rengeteg tapasztalat, alapismeret a helyszínen, a különleges személyiségek légkörének tehetséges érzékeltetésével könnyebben vív ki elismerést a nagyközönségben. Amit viszont önmagunkról mondunk vagy írunk, az mindenkit — a pártvezetés munkatársát, a kormány tagját vagy a gép mellett dolgozó munkást — személy szerint és közvetlenül érint. És mindegyiknek azonnal véleménye is van a témáról. Nemzetközi kérdéseket illetően könnyen belétörődnek abba a képbe, amit az újságíró eléjük tár: „tényleg, elfogadha-

tó, így van” — mondják. De ha belpolitikai eseményről vagy változásról van szó, akkor mindjárt mozgósítják saját személyes ismereteiket, érveiket, sőt, ellenérveiket is. Szerintem éppen ez a vonzó a belpolitikai újságírásban, amelynek nagy szüksége van elkötelezett, bátor munkatársakra. Azt jelenti ez, hogy a riporton keresztül az újságíró magatartása sugározza, hogy azért kötekedik, ha kell, azért faggatja a valóságot, mert ő is jobbat akar. Ha azért csinálja — ezzel az azonosulással végzi feladatát —, akkor a legkeményebb dolgokat is megírhatja.

Ami pedig a szocialista közösséget illeti, itt óvatosnak, tapintatosnak kell lenni, mert egymásra sokszor érzékenyebbek vagyunk, mint az ellenségre. Azért van ez, mert valóban vannak köztünk különbségek — amit most már tényként fogadnak el, legfeljebb néha még a mértéke nem természetes —, amelyeket bizonyos érzékenység kísér. Ezzel számolni kell stílusban és hangnemben is. Ugyanakkor feltétlenül szükséges visszatükrözni a különbségeket, főként azért, mert így lehet legjobban teret adni azoknak a sajátos pozitív kezdeményezéseknek, folyamatoknak, amelyekből mindannyian sokat tanulhatunk, és amelyek közös hasznot hozhatnak. És még valami fontos dolog: ne keressük magunkat másoknál, hanem próbáljuk megérteni a másik ország dolgait, mert ez segítheti az eltérő vonások, az eltérő gyakorlat sikeres érvényesítését, és ez az egész szocialista közösséget erősíti.

Szekfü András

Az új nemzetközi információs-kommunikációs rend — a szocialista országok szempontjából

A szerző a téma szovjet, NDK-beli és magyar szakértőjének írásai, valamint a szakmai találkozók anyagai alapján ismerteti a szocialista országok álláspontját.

Az ENSZ és az UNESCO fórumain, valamint a nemzetközi politikai és szak-sajtóban gyakran vetődik fel a NIICO, az új nemzetközi információs-kommunikációs rend problémája. A közelmúltban hazánkba látogatott a téma két neves szakértője, akiknek idevágó írásai is megjelentek: Jurij Kaslev professzor, a szovjet külügyminisztérium főosztályvezetője¹ és dr. Wolfgang Kleinwächter, a lipcei Marx Károly Egyetem Nemzetközi Tudományos Intézetéből². Az alábbiakban írásaik és a szakmai találkozók elhangzottak alapján tekintjük át a szocialista országok álláspontját a NIICO-val kapcsolatban. Írásunkban felhasználtuk dr. Gömbös Ervinnek, a téma ismert hazai szakértőjének könyvét³, valamint egy idevágó friss tanulmányát⁴ is.

A NIICO problémaköre nem ismeretlen a csak magyar nyelven olvasó érdeklődők előtt sem. A Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1982-ben megjelentette Breda Pavlic és Cees J. Hamelink tanulmányát az új nemzet-

közi gazdasági rend és egy új nemzetközi információs-kommunikációs rend közötti kölcsönhatásról⁵. Ugyancsak az intézet kiadásában, de a nyilvános terjesztésű Membrán könyvek sorozatában jelent meg a MacBride-jelentés szövegének rövidített magyar kiadása⁶. Számos folyóiratcikk és tanulmány is foglalkozott a témával. Ennek ellenére sem főlegesen Kaslev professzor tanulmánya alapján röviden felidéznünk a NIICO körüli viták történetét. Annál is inkább érdemes ezt tennünk, mert Kaslev professzor az általa ismertetett események legtöbbször személyesen is részt vett, mint a szovjet delegáció tagja vagy vezetője. Érdemes megjegyezni, hogy tanulmányában Kaslev csak új nemzetközi információs világrendről beszél, a „kommunikációs” jelzót nem teszi ki. Mivel a fogalmat ugyanabban az értelemben használja, és nem indokolja a saját, illetve nem vitatja a másik terminológiát, ez esetben valószínűleg egyszerűen az orosz nyelvi szóhasználatról van szó, nem pedig elvi különbségről.

**Támogatás és elvi bírálat
— a szovjet álláspont**

Az új nemzetközi információs rend fogalmának kialakulását Kaslev a hetvenes évek közepére teszi. A fogalom akkor az el nem kötelezett országok politikai jelszavaként született meg. A történelmi körülmények közül kiemeli, hogy ekkorra véglegesen felbomlott a gyarmati rendszer, kirajzolódott az újfajta gazdasági függés, és ezzel szemben megfogalmazódott az új nemzetközi gazdasági rend igénye. Egyre több fejlődő ország ismerte fel a tömegkommunikáció és a nemzetközi információáramlás fontosságát a nemzeti fejlődésben. Megfogalmazódott, hogy nem lehet szabad egy ország, amíg külföldről ellenőrzik tömegkommunikációs eszközeit. 1976 márciusában Tuniszban ült össze az el nem kötelezett országok kommunikációs kérdésekkel foglalkozó első szimpóziuma, ahol megfogalmazódott az új nemzetközi információs rend iránti igény. Ugyanezen országok 1976-os miniszteri találkozásán Új-Delhiben, valamint az állam- és kormányfők ugyanez évi colombói találkozásán helyeselték a tuniszi javaslatokat és belefoglalták azokat a találkozó politikai nyilatkozatába. Az el nem kötelezettek csúcstalálkozásán azóta is fontos helyet foglal el az információs imperializmus elleni harc kérdése.

Az új nemzetközi információs rend fogalmkörének kialakulásában nagy szerepet játszott a hetvenes évek enyhülési politikája is, hangsúlyozza Kaslev, különösen az 1975-ös helsinki konferencia. Mint írja, a helsinki záróközlemény volt a történelemben az első olyan nemzetközi okmány, melyben külön fejezetet szenteltek a tömegkommunikáció területén kívánatos együttműködés céljainak és eszközeinek. Ugyanebben az időszakban az UNESCO, az ENSZ és az ITU (Nemzetközi Távközlési Unió) fórumain a szocialista és a fejlődő országok erőfeszítéseinek eredményeként egyre nagyobb súlyt kaptak az információs

rend problémái. Ennek a tevékenységnek lett csúcspontja 1978-ban az UNESCO tömegkommunikációs nyilatkozatának megszületése és egyhangú elfogadása⁷. Ugyanebben az időben jött létre az ENSZ kommunikációs munkabizottsága is, amelynek 1983-as és 1984-es ülésein Kaslev professzor vezette a szovjet küldöttséget.

A fejlődő országok küzdelme az új nemzetközi információs rendért és az információs imperializmus ellen jelenleg két fő irányban folyik, írja Kaslev, és pedig egy gyakorlati és egy elvi területen. A gyakorlati irány a nemzeti és regionális közlési eszközök, valamint híriügynökségek létrehozása. Bár az utóbbi évtizedben számos fejlődő ország létrehozta nemzeti közlési eszközeit, még ma is sok helyen hiányoznak vagy fejletlenek ezek az eszközök. Nemzetközi területen Kaslev a legjelentősebb fejleménynek az el nem kötelezett országok híriügynökségeinek „pool”-ját tartja, azonban megjegyzi, hogy a továbbított hírek mennyisége ma is eltorpúl a nagy nyugati híriügynökségek kapacitása mellett. A Szovjetunió, amint Kaslev hangsúlyozza, kezdetől fogva támogatta az ázsiai, afrikai és latin-amerikai országok követelését az információs dekolonizációja iránt. Gyakorlati segítségként berendezéseket szállít, szakértőket küld, közreműködik a nemzeti szakembergárda kiképzésében a helyszínen, illetve szovjet intézményekben. Segítséget nyújt a szovjet eredetű berendezések folyamatos karbantartásában is. Számos országban, például Algériában, Kubában, Irakban és Laoszban sikeresen üzemelnek az Interszputnyik rendszer berendezései. A Szovjetunió, csatlakozva az UNESCO és az ENSZ felhívásaihoz, kedvezményes távközlési tarifákat alkalmaz a fejlődő országokkal szemben. Jelentős a szovjet részvétel az IPDC-ban, az UNESCO nemzetközi kommunikációs fejlesztési programjában is. Ennek a vállalkozásnak igen fontos előnye, írja Kaslev, hogy az így nyújtott segítséget az UNESCO, illetve annak közgyűlése ellenőrzi, megvédvé ezáltal a fejlődő országokat azoktól a kí-

sérletektől, melyek ezt a segítséget a neokolonializmus eszközeként kívánják felhasználni. Minden erőfeszítés ellenére, ha a tömegkommunikációs infrastruktúrák fejlesztése nem gyorsul meg, évtizedekbe vagy akár évszázadokba is beletelhet, amíg a fejlődő országok elérik a ma minimálisnak tartott ellátottságot. A fejlődés felgyorsítása szempontjából értékelni Kaslev igen fontosnak a küzdelem másik, elvi és nemzetközi jogi irányát.

Miután áttekintett néhány ez irányú kezdeményezést, köztük az UNESCO 1980-as belgrádi közgyűlésének vitáit, Kaslev kitért a fejlődő országok koncepcióinak gyenge, sőt téves pontjaira is. Ilyennek tekinti azt a kísérletet, hogy a világot „gazdag Északra” és a „szegény Déltre” osszák fel, elmosva ezáltal a különbséget a szocializmus és az imperializmus között, melyek egészen más módon fordulnak a fejlődő országok felé. Ilyen téves irányzat az is, mely túlzottan kíván külföldi segélyekre támaszkodni az ázsiai, afrikai és latin-amerikai országok tájékoztatási rendszereinek kiépítésében. Helytelen a technikai szempont túlértékelése is, ami gyakran együtt jelentkezik a külföldi magántőke szerepének eltúlzásával. A valóságban, írja Kaslev, ezek a törekvések csak tovább erősítik a nyugati monopóliumok uralmát a fejlődő országokban, és a technológia a nyugati országokkal szembeni tudományos, műszaki és ideológiai függés trójjai falóvá válik.

„Téves, véleményünk szerint, az a tendencia — folytatja Kaslev —, mely az új nemzetközi információs rend problémáját úgy mutatja be, mintha az csak a fejlődő és a tőkés országok közötti viszonyra vonatkozna.” A szocialista országok elleni lélektani háború mindig is az információs imperializmus része volt és marad. Ezért az új nemzetközi információs rend problémáját tág összefüggésben kell tekinteni, hogy az információcsere a béke és haladás érdekeit szolgálja, ideológiai szubverzió, lélektani háború és a más államok ügyeibe való beavatkozás nélkül.

A nemzetközi jogi alapok

„... a nemzetközi információs és kommunikációs viszonyok nincsenek kívüli a nemzetközi jogi szabályozás hatókörén, hanem éppen ellenkezőleg, ezt a szférát is lehetséges és szükséges nemzetközi jogilag szabályozni.” Ez a kiemelt gondolat lehetne akár dr. Wolfgang Kleinwächter tanulmányának mottója is. Miért tartja Kleinwächter ennyire szükségesnek ezt hangsúlyozni? Azért, mert mint írja, számos burzsoá szakértő tagadja ennek a szabályozásnak lehetőségét. Mire hivatkoznak? Arra, írja Kleinwächter, hogy az ideológiai küzdelemben kibékíthetetlenek az ellentétek, ezért a kölcsönös jogok és kötelezettségek megfogalmazása megengedhetetlen. Ezen túlmenően, a nemzetközi információs és kommunikációs viszonyok alanyai közül igen sokan nemkormányzati intézmények, tehát nem alanyai a nemzetközi jognak. Így ezekre a viszonyokra egy általános szabadság vonatkozna, melyet nem határolnak jogok és kötelezettségek. Ez vezetne „az információ szabad áramlásához”.

Négy ellenvetést fogalmaz meg ezekkel a burzsoá nézetekkel szemben a neves NDK-beli nemzetközi jogász. Először: nem ideológiai kérdésekről kellene nemzetközi szerződéseket kötni, hanem államok egymás közti viselkedési szabályairól. Másodszor: nincs a világon olyan állam, beleértve az Egyesült Államokat is, amely közböcs lenne a határain áthatoló információval szemben. Harmadszor: igaz, hogy a kommunikációs folyamatok résztvevői nagyrészt természetes és jogi személyek, akiknek nem lehetnek nemzetközi jogaik és kötelezettségeik, ez azonban nem jelenti, hogy az államoknak ne lennének a kommunikációval kapcsolatos jogi kötelezettségeik. Negyedszer: a nemzetközi információs és kommunikációs viszonyok nemzetközi egyezményei nem korlátozzák az információ áramlását, hanem csak a nemzetközi jognak megfelelő csator-

nákba irányítják azt. Kleinwächter egy francia filozófus, Jean-Baptiste Lacordaire szavait idézi, aki szerint „az erős és a gyenge között a szabadság az, ami elnyom, és a jog az, ami felszabadít”.

A nemzetközi információs és kommunikációs viszonyok számára is az Egyesült Nemzetek Chartájában lefektetett hét nemzetközi jogi alapelv az általánosan kötelező jogi alap (lex generalis). Ezeket az elveket minden állam elismeri, tehát általánosan kötelező (jus cogens) jellegűek. Kleinwächter részletes elemzéssel mutatja ki, hogy mind a hét alapelvnek sajátos jelentősége van a nemzetközi információs és kommunikációs viszonyok szempontjából is. Az államok szuverén egyenjogúságának elvéből vezeti le például a következő elveket:

- a nemzeti információs rendszer kifejlesztésének joga
- a nemzeti információs politika kialakításának és végrehajtásának joga
- jog az információ és kommunikáció jogi alapjainak megalkotására
- jog a nemzetközi információs és kommunikációs viszonyokban való részvételre
- jog a külföldi propagandára
- jog két- és több oldalú megállapodások kötésére az információ és a kommunikáció szférájában
- kötelezettség harmadik államok információs szuverenitásának tiszteletben tartására.

A más államok belügyeibe való beavatkozás tilalmának elvéből szintén fontos kommunikációs következtetések vonhatók le. Arra a gyakorlati (és épp ezért kényes) kérdésre azonban, úgy látszik, Kleinwächter sem tud választ, hogy hol végződik a jog a külföldi propagandára (ld. fentebb), és hol kezdődik a belügyekbe való beavatkozás. Valószínűleg az ezzel kapcsolatos konkrét konfliktusokban van a legkevesebb megegyezés az egymással

politikai ellentétben álló országok között.

Mint Kleinwächter rámutat, már a múlt században és azóta is, valahányszor új információs vagy kommunikációs technikák jelentkeztek a világban, nemzetközi tárgyalásokon kötelező erejű új jogi eszközöket hoztak létre. Például a táviró fejlődését követte az 1865-ös első nemzetközi távirási egyezmény. A határokon áthatoló rádiózás, különösen a rövidhullámú, tárgyalásokhoz vezetett a Népszövetségben. Így jött létre végül a genfi műsorszórási egyezmény 1936-ban. A második világháború után pedig nagyszámú egyezmény született a nemzetközi tömegkommunikáció, távközlés és adatátvitel szabályozására, mind a technika, mind pedig a tartalom vonatkozásában.

A fenti nemzetközi jogi eszközök elemzéséből Kleinwächter az alábbi következtetéseket vonja le:

- az államok kötelesek előmozdítani az igazi információ terjedését
- az államok kötelesek megtiltani a nemzetközi joggal ellentétes propagandát
- az államok kötelesek garantálni az emberi jogokat, beleértve a kifejezés szabadságának jogát
- az egyezmények megerősítik az állam szuverén jogát a döntések hozatalára az információval kapcsolatban mind belföldi, mind külső viszonylatban.

Amikor a hetvenes évek közepén megkezdődtek az új nemzetközi információs-kommunikációs rend vitái, ezzel párhuzamosan természetesen törekedtek arra is, hogy pontosabban körülhatárolják e világrend lehetséges nemzetközi jogi alapjait. Különösen az ENSZ-ben és az UNESCO-ban számos nyilatkozat és határozat jött létre, amelyekben az államok többségének politikai akarata nyilvánul meg, azonban ezek nem jelentenek kötelező erejű nemzetközi jogszabályokat. A legfontosabb ilyen határozatok felsorolása után Kleinwächter hat fő irányt vezet le ezek elemzéséből, mint amie-

lyek egy új nemzetközi információs-kommunikációs rend alapjául szolgálhatnak. Ezek a béke előmozdításának kötelezettsége, a kommunikáció fejlesztése, a kommunikációhoz való jog, az információs szuverenitás, a kooperáció az információ területén és végül a felelősség. Ebből a gazdag, bár a dolog természetéből következően gyakran csak általánosságban mozgó anyagból érdemes néhány részletet kiemelni. A kommunikációhoz való jog (right to communicate) egyre inkább elfoglalja az információhoz való jog helyét a közgondolkodásban, mivel gazdagabb tartalmú. Kleinwächter is rámutat, hogy a kommunikációhoz való jog mind egyéni, mind kollektív jog. A fejlődő országok azonban, írja a szerző, inkább a népek jogaként kezelik, mint a fejlődés jogának még ezután kodifikálendő részét. Sajnos, tehetjük hozzá, egyelőre még hiányzik egy olyan szemlélet, mely szintetizálná egy ilyen kulcskérdés jogi és szociológiai elemeit, ti., hogy milyen feltételek közt valósulhat(na) meg az egyéni kommunikáció harmonikus átmenete a közösségbe. Ennek intézményi keretei a mai tömegkommunikációs struktúrákban gyakorlatilag megoldhatatlanok. Az információs szuverenitás elve a közvetlen műsorszóró műholdak (DBS) szempontjából nagy jelentőségű, bár a részletes és főleg a kötelező szabályozás itt sem jött létre. Érdekes ebből a szempontból a felelősség kérdése. Az ENSZ 1982-es határozata a DBS-ről kifejezetten kimondja az államok felelősségét az általuk vagy a fennhatóságuk alatt működő bármely alany által végzett nemzetközi közvetlen műholdas műsorszórással kapcsolatban.

Sokkal bonyolultabb és összetettebb . . .

Ha felidézük Kaslev professzor véleményét, mely szerint az új nemzetközi információs rend iránti törekvések kibontakozásában szerepet játszott a hetvenes évek elejének nemzetközi lég-

köre, az enyhülés is, akkor, sajnos, logikusan tehetjük hozzá, hogy e törekvések bizonyos megtorpanásában, a folyamat lefékeződésében pedig szerepet játszik a nyolcvanas évek első felének konfrontációs, majdnem új hidegháborús légköre. „Összefoglalva elmondható — írja Gömbös Ervin —, hogy az új információs és kommunikációs világrend megteremtésére irányuló erőfeszítéseket a világ informatikai és tömegtájékoztatási infrastruktúrájának túlnyomó többségével rendelkező néhány fejlett tőkés ország, élükön az Egyesült Államokkal, igyekszik megtorpedózni.” A kommunikációpolitika nemzetközi területein a nyolcvanas években alig történt érdemi politikai vagy nemzetközi jogi előrelépés. A szemben álló álláspontok megmerevedtek, a kompromisszumok lehetősége minimálisra zsugorodott. Pedig nyilvánvaló, hogy egy ilyen kényes területen, mint a nemzetközi kommunikáció, csak minden érintett félnek elfogadható, sőt előnyös kölcsönös kompromisszumokkal lehet eredményre jutni. Egyelőre az új nemzetközi információs és kommunikációs rend megteremtését célzó törekvések csak egy-egy színteret jelentenek a nemzetközi politikai összeütközések arénájában, jelentőségük inkább propagandisztikus, mint gyakorlati. Közben pedig tovább szélesedik a szakadék a fejlett tőkés országok és egyfelől a fejlődő országok, de másfelől a szocialista országok között is. „Soha nem álmot lehetőségek nyílnak kormányzati és nem-kormányzati intézmények számára, hogy masszív és rendszeres befolyást gyakoroljanak nagy népeségcsoportokra messze saját szuverén területükön kívül, míg ugyanakkor szétfoszlanak a megcélzott állam lehetőségei, hogy a maga részéről egyoldalúan, hatékony védelemmel reagáljon” — írja Kleinwächter, és a jogi megfogalmazás bonyolultsága mögött érezhető a lemaradás feletti aggodalom, az, hogy az idő itt nem a gyengéknek vagy gyengébbeknek dolgozik. Termékeny kompromisszumokra, hatékony nemzetközi jogi szabályozásra azonban csak a nemzetközi politikai

feszültségek remélhető csökkenése esetén van kilátás.

„Az információ és a kommunikáció problémája sokkal bonyolultabb és összetettebb, mint amilyennek tűnik — írja Gömbös Ervin. — A nemzetközi kapcsolatok és a világgazdaság jelenlegi állapotát, valamint számos területen a fejlődő (és tegyük hozzá: a szo-

cialista) országok lemaradását tükrözi. Az új világrend megteremtésére irányuló folyamat azonban elkezdődött, amelyet a fejlődő országoknak elsősorban önerőre támaszkodva, az egymás közötti (regionális, interregionális) együttműködés erősítésével, tevékenységeik összehangolásával lehet továbbvinni.”

Jegyzetek

- 1 Yuri Kashlev: *The Mass Media and International Relations*, IOJ, Prague 1983. 169 p.
- 2 New International Information Order as a Global Problem of Mankind. 12 p.
- 3 Dr. Wolfgang Kleinwächter: *The Legal Basis of a New International Information and Communication Order*. IAMCR, Prague 1984. 15 p.
- 4 Dr. Gömbös Ervin: *Informatika és hatalom*. Statisztikai Kiadó, Bp. 1984. 239 o.
- 4 Dr. Gömbös Ervin: *Az új információs világrend és az ENSZ*. (Fejezet). Kossuth Kiadó, sajtó alatt.
- 5 Breda Pavlic és Cees J. Hamelink: *Az új nemzetközi gazdasági rend és egy új nemzetközi információs-kommunikációs világrend közötti kölcsönhatás*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Bp. 1982. 204 o.
- 6 A MacBride-jelentés. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Bp. 1983. 248 o.
- 7 Declaration on Fundamental Principles Concerning the Contribution of the Mass Media to Strengthening Peace and International Understanding, to the Promotion of Human Rights and to Countering Racism, Apartheid and Incitement to War. Document No. 20 (C) 20 Rev. 22 November 1978, UNESCO, Paris.

ABSTRACT: The author presents the position of the socialist countries regarding the new international information/communication order on the basis of the writings of Soviet, East German and Hungarian experts on the subject and the materials of professional meetings.

Jegyzetek egy munkaértekezletről

(„Érték, értékkonfliktus, társadalmi változás”;
Budapest, 1985. szeptember 2—4.)

A munkaértekezletet az ELTE Szociológiai Intézete, az MTA Szociológiai Intézete, az MTA Néprajzi Kutatócsoportja és a Tömegkommunikációs Kutatóközpont közösen rendezte. Résztvevői túlnyomórészt fiatalok voltak, akik most induló vagy folyamatban levő kutatásaikról számoltak be. (Az értekezlet előzményeként említhetjük a tíz éve tartott hiedelem- és az öt éve rendezett életmód-konferenciát.) Az alábbi összeállítás szerzője röviden ismerteti az elhangzott előadásokat és a kapcsolódó vitákat. (Az ismertetés végén mellékeljük az előadások témacsoportjait és címjegyzékét.)

Az értekezlet első napján az *elmélet* témacsoportban a bevezető előadást *Csepeli György* tartotta. Dolgozata a nyelv és a nemzeti identitás történeti-szociálpszichológiai együttjárása után kutatott az értelmiségi tudatban. Csepeli úgy vélte, hogy a nyelv és a nemzeti lét közötti evidens, sőt kauzális kapcsolat felvétele sajátosan a Rajnától keletre fekvő térségek terméke, ahol az elmaradottság körülményei között a demokratikus struktúrák nem működtek, így túlértékelődött a nyelv „természeti” kapcsolatrendszere, és a nemzettudat részévé vált. Másfelől úgy látta, hogy ebből a sajátos kapcsolatból a nyelvet ki kell emelni, „meg kell tisztítani” és funkcionális szerephez kell juttatni. Bizonyos vizsgálati eredmények (a fájdalomvagy a bűn „ösi hívószavai” helyébe a vizsgálatok megkérdéztetteinél fontosságban és szimpátiában olyan értékek kerültek, mint a humor, a munka, az érdek, a szabadság, a szocializmus) ebbe az irányba mutatnak. Ne mitizáljuk a nyelvi kapcsolatot, az etnikai nemzetfelfogást — fogalmazott Csepeli.

Előadása élénk, sőt heves visszhangra talált. *Veres András* úgy vélte, hogy a nyelvtől konstituált nemzeti közösség problémája éppen hogy nem evidencia, illetve, hogy egyéb evidenciák híján — mivel a demokrácia integrációs erői nem működtek — e térségben szükségképpen a nyelvnek kellett elemi integratív funkciókat ellátnia. Úgy találta, hogy Csepeli Bibó olvasata rossz. Magam ehhez azt tenném hozzá, hogy Csepeli Bibó olvasata nem rossz, csak éppen Bibó érvelésmenetéből másfajta következtetést vont le, mint Bibó. A nyelvi közösség túlhangsúlyozását ugyanis Bibó is egy válsághelyzetre adott görösös, mentő-övszerű, kompenzációs félmegoldásnak tartja — csak hogy Bibónál arról már nincs szó, és ebben igaza van Veres Andrásnak, hogy a megoldást a nyelv lecserélésében vagy megtisztításában kellene keresni. A megoldás — Bibó szerint — a demokrácia „ép észt, ép értelmet, ítélőerőt, erkölcsi tartást” előállító instanciáiban keresendő.

Veres András arra mutatott rá, hogy célszerűnek látszik különválasztani a

politikai és a nyelvi-etnikai nemzetfogalmat. Az utóbbi a szovjet irodalomban (Bromlej) is erőteljesen kidolgozott. Egyetértett azzal, hogy az etnikai nemzetfogalmat az elmaradottság szülte, ám ő is kételyeit fejezte ki ennek kiiktathatósága kapcsán, és felvetette a kérdést, hogy ha a nyelvet kihagyjuk a nemzeti közösség alkotóelemei közül, akkor vajon az utódállamok magyarsága kulturális identitását tekintve hova tartozik.

Hoppál Mihály előadása a néprajz oldaláról dokumentálta, hogy az értékrend viselkedésmeghatározó a kultúrában. Bemutatta, hogy a környező tér és a tárgyak használata kulturális normákat közvetít, a környezet szétrombolása, miként a migráció, a helyváltogatás normákat rombol, és elemi bizonyosságokat ás alá; ezt megfordítva, a hazájukat elhagyóknál kimutatható az *előzetes* értékrombolódás. *Niedermüller Péter* arról szólt, hogy a paraszti kultúráról kialakult képünket a múlt századnak az elitkultúra felől elinduló kutatói formálták. Ők azt keresték vissza más környezetben, amiről tudtak. Következésképpen más dolog a hagyomány és más, amit hagyománynak tartunk. Mai hagyományértésünk egy interpretáció eredménye, s mint ilyen, látványosság, egzotikum, konfliktusnélküliség, passzív stratégiák találhatók benne.

Szecső Tamás megkérdezte, hogy ebben a megközelítésben — mely szerint a hagyomány interpretációk útján adódik tovább — mi az új. S nem visszecsúszó abszurdításokhoz ez a hipertrofikus kértel? Miért volna baj, hogy a hagyomány interpretált hagyomány? Lehet, hogy csak részben hiteles, de ettől még elláthat pozitív funkciókat. *Hankiss Elemér* megkérdezte, hogy miért nincsenek későbbi vagy mai interpretációi a „hiteles hagyománynak”? *Niedermüller Péter* azt válaszolta, hogy ha a 18—19. századi paraszti kultúrát *önmagában* nézzük, akkor kiderül, hogy ez más, mint a népmese vagy a népdal: rím nélküli, obszcén és durva. Ha az idealizált faluközösségeket néz-

ük, kiderül, hogy éppúgy tele voltak megosztó ellentétekkel, mint a város. „Saját esztétizáló, megszépítő igényeinket-vágyainkat látjuk viszont a paraszti kultúrában” — mondta.

A *módszertan*-blokkban *Utasi Ágnes* rétegek és életcélok együttjárását ismertette. Azt például, hogy vizsgálataiban a siker, az elismerés a magasabb iskolai végzettséghez és a jobb élethelyzethez kapcsolódó értéknek bizonyult; az anyagi szerzés, gyarapodás értéke pedig elsősorban a közepes iskolai végzettségűeket és a gyengékezős életfeltételekkel rendelkezőket jellemezte. Figyelemre méltó volt, hogy csaknem valamennyi megkérdezettje, bármely módszer „*rácsai*” mögül szólt is ki, a csúcsra helyezte a *család* és a *nyugodt, békés élet* értékeit, amit ezért, éppen mert ennek alapján nem lehetett differenciálni az emberek és a rétegek között, félre is tettek. Ez utóbbi két érték vaskos jelenléte derült ki *S. Molnár Edit* és *Pataki Judit* vizsgálatából is, bár más oldalról. Megtudtuk — némi meglepetéssel —, hogy a megkérdezettek 80 (!) százaléka elégedett lakáskörülményeivel, illetve, hogy 30 százalék egyenesen ideálisnak tartja lakáskörülményeit. Ez az „egyöntű” elégedettség legalábbis elgondolkodtató, és további feladat az effajta gondolkodás és véleménynyilvánítás differenciálása, a mögöttes tartalmak kutatása. Mindenesetre figyelemreméltó, amint *S. Molnár Edit* mondta, hogy a kérdőívvel „szembekerülve” nem akarnak elégedetlenkedni az emberek. Nagyra értékelnek lakástulajdonságokat akkor is, ha azok nem megfelelőek, más szóval a lehetőségekhez és nem az igényeikhez igazítják a véleményüket. Hogy itt a félrehalás, a torzítás lehetősége milyen mértékben függ össze a kérdőíves felvétel korlátaival, illetve, hogy mennyire megnehezíti az értékvizsgálatokat a deklarált és a tényleges viselkedés eltérése, erről szólt *Rudas János* előadása.

A hozzászólások itt izgalmasan bonnyolódtak bele bizonyos módszertani problémákba, másfelől kiderült, hogy

survey-típusú feltételeinkkel a *józan-realista középszert*, a konformista embert mérjük fel. „A tompa értékek bálján vagyunk”, ahogy Hanák Katalin mondta. Szecskő Tamás az adatfelvétel kinjait ecsetelte Utasi Ágnes vizsgálatának itemjei kapcsán (ezek a megkérdezettek felkínált, értékimplikáló kijelentések, amelyekkel lehet egyetérteni és egyet nem érteni). Vannak olyan itemek, mondta, amelyek egyetlen állítást tartalmaznak, és vannak olyanok, amelyekben három is van. Mármost különböztessük meg azt a véleménynyilvánítót, aki érti a kijelentést, és egyetért vagy nem ért egyet vele, és azt a véleménynyilvánítót, aki *nem érti a kijelentést, mégis véleményt nyilvánít* — egyetértőt vagy egyet nem értőt. S gondoljuk el, hogy az így adott hamis vagy konform válasz „felszorzódik”, ha az item két vagy három kijelentést tartalmaz! S. Molnár Edit szóvá tette, hogy az úgynevezett három kívánság kérdésre adott válaszok — s most emlékezzünk Utasi Ágnes fentebb „kiszereelt” család- és nyugalomértékeire! — rendre és megingathatatlanul a család, az egészség és a béke értékeit hordozzák. Ennyire a család-, nyugalom- és egészségcentrikus társadalom lennénk — kérdezhetnénk közbe — ahogy az a félételekből kitetszik? Igen — válaszolhatnánk — ezekből a preferenciákból *süt* társadalmunk állampolgárainak rendkívüli mérvű konszolidáltság-igénye. Csakhogy érdemes itt talán egy jeles jogszociológusunk felvételére emlékeztetni, aki leesett állal konstataulta, hogy fiatalok között törvényes bűnözői az értékek rangsorába az első helyekre tették — a nyugodt életet, a családi boldogságot, no és a becsületet. Ahogy Rudas János mondta, a vágyott, deklarált érték és a tényleges magatartás: két különböző dolog.

A vitában *Angelusz Róbert* úgy árnyalt tovább, hogy megkérdezettjeink természetesen konformista válaszokat adnak, mert működik a kognitív diszsonancia-redukció — vagyis a kínos, feszültségekkel terhelt élethelyzet tudati eltussolása, elfojtása —, döntő lehet

viszont az adatfelvételi technika, vagyis egyszerűen szólva, nagyon sok múlik a szociológus tájékozottságán és érzékenységén. Más, ha egy értéket kiemeltünk, más, ha rangsoroltatunk, és más, ha kijelentéseket értékeltetünk. Más technika mást hoz, kutatóink gyakran ezt nem mérlegelik és egyszerűsítene. Ezek aligha megkerülhető igazságok, mégis, ami kiderült: az emberek a vélemények szintjén elégedetlenségkerülők, feszültségeiket tompítják, a közép szűrkeségéhez húznak, a kérdéseket kevésbé értik, vagy ha értik — legyen az zárt vagy nyitott kérdés — a családot, a nyugalmat és a békét, vagyis egy némileg passzív-konformista magatartás típusválaszait hozzák. Amikor a hetvenes évek végén a később „Réteghelyzet — rétegtudat” címmel megjelent vizsgálat előkészületeit végeztük, megkérdeztünk — mindenfajta reprezentativitás nélkül — középiskolásokat, hogy írják le, „milyen lesz életük 2010-ben”. Csaknem valamennyien azt írták, hogy lesz egy ötvenöt méter alapterületű lakásuk, két gyerekük, egy Skoda vagy Wartburg gépkocsijuk, egy vízparti nyaralójuk, és két vagy három évente elmehetnek a családdal egy nyugati útra. Őket neveztük akkor a „koravén józan szürkéknél” — mert hát hogy van az, hogy egyetlen sem akadt köztük, aki Afrikában akarja majd gyógyítani a leprásokat, aki az elnyomottak jogaiért harcol egy másik féltekén, vagy legalább egy híres tudós, író vagy beatzenész akart volna lenni! Nos, lehet, hogy akkori fiataljaink, „felnőve”, a mai válaszokat adják. Nem árt hangsúlyozni, hogy némileg nyitva maradt a kérdés: valóban szürkéek, színtelenek az emberek, vagy a szociológiai felvételek technikai elégtelenek a *mögöttes színek* bemérésére?

Ezek után nem volt meglepő, hogy a fentiekre pontosan „rímelt” az *ifjúság*-blokk első előadása. *Szabó Ildikó* arról beszélt, hogy *fiataljai* az igazi érvényesülés értéklistáját előállítva *kerülik, alig választják a hírnevet, az ismertséget, a vezetővé válást* és a sok pénzt. A fiatalok elutasítják a kiemelkedést, a kiug-

rást — mondta —, és nagy számban elfogadják a színtelenséget. Így fogalmazott: az emberek szemérmesek az érvényesülés kapcsán, és a ténylegesen érvényesülőket negatív pszichés vonásokkal (törtetés, protekciózás) ruházzák fel. Mint mondta, *mindebben jelen van az érvényesülés társadalmi modelljének tisztázatlansága hazánkban* — ami a szeminárium első napjának talán legfontosabb megállapítása volt. Idekapcsolható, mert csattanósan felemás megoldást kínál e problémára *Kolozsvári Mária* és *Demény János* békedal-vizsgálatának néhány tanulsága. Észert van tömeges ifjúsági érvényesülési igény — ám ez, némi képzelettel szólva, a hivatalos politika napi baldachinja alatt kell, hogy megsüsse a maga pecsenyéjét. A dolgozat nem önértékükön veszik. A publicitást, alkalmat, érvényesülést, *saját* különlegességük prezentálását kereső kiscsoportok, ha ki akarnak emelkedni, ezt gyakran csak valamilyen ideológiai menlevél birtokában vagy egy ideológiai „fazék” fedőjét emelgetve tehetik meg. Nem vitás: még a legszerencsésebb helyzet, ha ez a „menlevél” a békedal-fesztivál, amelyre kilencszáz(!) énekes és rockcsoport küldte el a maga dalát, amely nyilvánvalóan általános emberi értéket jegyez. Ezt nem vitatva, kár szem elől téveszteni: előnyben részesíteni kívánt, ám lankadtan enerváltan mozgó értékeinket, céljainkat esetenként úgy gerjesztjük életre, hogy becsempésszük alájuk egy-egy szubkultúra értékeit és aktivitását. S mindenki jól jár. (Nagy Ferő a Beatrice együttes *különosságével* elvágta maga alatt a fát, ám nemzeti-történeti dalosjátékaink hőseként rehabilitálódott, sőt éppen az ő segédletével — is — sikerült napjainkhoz közelebb hozni országalapítónk korát és vívódásait. Másfelől nézve: a tizenéves elmegy a békefesztiválra, és hurcolja a transzparenseket — ha megérkezik a P. Mobil. De belegondolni is rossz: mi lesz, ha nem jön a P. Mobil?)

És mit csinálnak azok, akik nem írnak békedalt? — kérdezte Csepeli György, s hogy ezeknek *egy része* mit

csinál, erről beszélt *Cserne István* és *Erdélyi Ildikó* az értékkonfliktusokról és a narkomániáról szóló dolgozatában. A drog-függés sok érték zavara, amikor a munkahely, az iskola, a család, a barátság értékközvetítése, épsége egyformán megrendül. Az adott fiataloknál a drog egyre magasabb helyre kerül a szükség-lethierarchiában. A tolerancia, aztán a hozzászokás állapotát a függőség és a kriminalitás szintje követi. Drogok: hamisított receptre szerzett ópiumszármazékok; ragasztószerek; hallucinogén kemény drogok (ezek kisebb mennyiségben fordulnak elő). A krízis akkor következik be, amikor elfogy a drog, illetve beavatkozik a család. Megtudtuk, hogy — Erdélyi Ildikó interjú vizsgálatára szerint — legalább kétféle narkomán csoport van. Akik a primitívebb szert használják (szípuzó, szervesoldószer-szívíók) javarészt állami gondozottak, ezzel szemben a bonyolultabb utánajárást igénylő szerek (recept) fogyasztói kevésbé hátrányos családi környezetből származnak. Míg az egyiknél inkább elközömbösödés, a másiknál (szedatívum, stimuláns szerek) feszültségoldás, menekülés, szex-helyettesítés, kapcsolatteremtés, együtt-lét, „varázslat” a kábítószer-szedés érzéki—érzelmi következménye. Mindezek kombinálódhatnak, „vegyes” csoportokat is alkotva. Hozzászólásában *Hanák Katalin* arra hívta fel a figyelmet, hogy a drogosoknál nem annyira tudatos értéktagadásról van szó, hanem inkább arról, hogy a társadalom nem szeretetteljes, és a fiatalembert mintegy „rászoritja” a menekülésre, a dacra, a kétségbeesésre. Érdekesnek találta, hogy az ópiumszármazékfogyasztók a magasabb, a ragasztó-, „fogasztók” az alsóbb rétegekből jönnek; ami ebből a nehezen megmagyarázható, hogy a *nem hátrányos helyzetű* (s gyakran egyetlen) gyerek hogyan kerül drogfüggő állapotba. *Csepeli György* úgy találta, hogy a drogosoknál talán nem annyira az értékkonfliktus, mint inkább az *értékvakság* kifejezés használata indokolt.

A *falu—nagyváros* témakör b lekkjájá *Halasy Márta* indította el az adventist

tákkal foglalkozó vizsgálatával. Dolgozatával a vizsgálódási műfajok közé belépett a közvetlen részvételen és megfigyelésen alapuló helyzetleírás, az etnometodológia. Elgondolkodtató volt az a kontraszt, amely a fenti narkománok értékkrízise, értékvaktsága és az adventisták markáns közösség-orientáltsága, munkaszükséglete között feszült. Szembe kell nézni a ténnyel: a másvilág felé forduló, Krisztus előtt „bizonyágtevő” adventisták talpon maradnak, a jómódú és szekularizált szülői ház gyerke pedig szedativumok után kutat. Szem az a szálon is tovább lehet gondolkodni, hogy az értékmentes drogosok és az értékmániás szektások egyidejű jelentkezése az elmúlt másfél-két évtizedben miért söpör végig a modern, a posztmodern avagy a félig modern társadalmakon *eggyaránt*? Kovács I. Gábor kivált a múlt század derekától vizsgálta a kalendáriumok értékretegeit; kiemelt értékeikre — racionális gazdálkodás, kalkulációs logika, józan élet, mértékletesség, szorgalom, *munka* — érdekes módon „válaszolt” Kriza Ildikó előadása, amelyből megtudtuk, hogy a múlt században és korábban lejegyzett folklór egyes darabjaiban éppen *nem a munkával* szerzik meg a hősök javaikat, erényeiket, sikereiket. Érdekes s nyilván magyarázható funkcionális munkamegosztás: míg a kalendáriumok egy már-már polgári munkaethoszt sugároztak, addig se a mesére, se a dalra, se a balládára nem jellemző a munkacentrikus értékszemplélet: a munkavégzésre orientált parasztságkép a művészi alkotások útján nem igazolható.

Jávora Kata önéletrajzok, regények, múzeumi, levéltári anyagok alapján beszélt a paraszti értékrend változásairól, a legénykor és a férfikor erényeiről, aztán az agrárválságot, a századfordulót követő idők erényváltozásairól: a virtushoz kapcsolódó presztízből hogyan lett a kamrákban sorakozó búzaszásokhoz, a törzsökösséghez, a nagy rokonsághoz, a vendégszeretethez kapcsolódó presztízs; hogyan jött létre a mennyiség, aztán a fogyasztás presztí-

zse? *Gergely Katalin* a Százados úti kislakásos telep életformáját, értékrendjét mutatta be. A kemény adatok és a tipikus foglalkozások (közzszolgálati altisztek) után elénk tárta a háború utáni lakosságkicserélődés eredményét, az átalakított térhasználatot (is) követő összezavarodást az értékekben. A telepéletforma — mint elhangzott — sem falusi, sem városi életformát nem követ; a régi nem eligazító, új értékrend nincs jelen, falu és város kettőssége ötvöződik kommersz módon az értékrendben, s megjelenik mindez a tárgyhalmozás félelmetes méreteiben és zürzavarában, amit a fényképeken láttunk. *S. Nagy Katalin* előadásának lényege: a tárgye gyüttésekben és a térhasználatban normák és stílusok szerveződnek. De hogyan? Jellemzőjük — vizsgálatai szerint — a kulturális folytonosság hiánya, a történelemtől való elfordulás, a *rendezetlen kapcsolat a múlthoz, egyben a jövő hiánya*. Talán ezek voltak a szeminárium második napjának legfontosabb megállapításai. Ez az iránytű-nélküliség jelen van a tér- és tárgykezelés rendezetlenségében, bizonytalanságában, eklektikumában, ahol régi és modern, konform és nonkonform, individualitás és ennek hiánya, nemzeti és kozmopolita értékek *keverednek*. Szociológiánk — jelesül az etnometodológia — így eljutott a tárgyéségben szenvedő, túlhalmozott s ezzel valamit kompenzáló, szürke, „ideiglenes” és sivár jövőképi emberhez, s ha a survey-módszer csaknem ugyanezt az alanyképet hozza, mint az etnometodológia, akkor egyszer fel kell tenni a kérdést: hogyan jött létre *valóságosan* ez a halmaz-ember?

Több kérdés kapcsolódott ezekhez az előadásokhoz, miként *Kapitány Ágnes* és *Kapitány Gábor* előadásához is, akik kulturális intézmények, művelődési házak, tanács- és pártházak, egyházi létesítmények, vendéglátóipari helyiségek *külső* és *belső* értéküzenetét kívánják kutatni. (E témakör mintaadó vizsgálatát S. Nagy Katalin és munkatársai végezték el: Művelődési intézményeink világkép- és értékszerkezete. A kulturá-

lis intézmények tárgyi ellátottsága; Művelődéskutató Intézet, 1985.) Valamennyien tudjuk, hogy városaink és falvaink belső és külső látványra épületképben, plakátban, hirdetőtáblán, feliratban gyakran hihetetlen értékugancokat közvetít: „értékfolt hátán értékfolt”, mondhatnánk, tű benne sose volt; a verbális és a nem verbális, a forma és a mondanivaló, a harminc évvel ezelőtti és a mai állapotok keresztezik egymást. A hozzászólásokban *Sárkány Mihály* felvetette, hogy a szocializmus mint tudományos ideológia, szimbolizálható-e, összehasonlítva a vallással; *Kapitány Gábor* azt válaszolta, hogy miért ne lehetne tudományos eredményeket szimbolizálni; a probléma az, hogy a vallás a jó—rossz oppozícióval szimbolikusan jobban operál, mint a marxizmus. Magam ehhez azt fűzném hozzá, a helyzetet bonyolítva, hogy a szocializmus jelképei történetileg egy osztályhoz kapcsolódnak, ráadásul egy időszakban ezek kompromittálódtak, másfelől minden evilági változást implikáló mozgalom szimbolikája törekenyebb, sérülékenyebb, mint a fiktív-transzcendens egyetemesség jelképei, végül megjegyzendő, hogy a szocializmusnak inkább felvilágosítással és kevésbé szimbólumokkal kellene operálnia. Elgondolkodtató volt *Sárkány Mihálynak* az a megállapítása, miszerint a szimbolikus értékközvetítéshez hívókra, hitigénnyel ellátott emberekre van szükség — magunk pedig, a vallások hazai története ezt mutatja, nem vagyunk hívó típusú, hitigénylő társadalom. *Kamarás István* előadás értékű hozzászólásában saját vizsgálatai oldaláról erősítette meg Kapitányék kutatási intencióit. Megkülönböztette a szekularizációt és a helyébe lépő szekularizmust (a vallási tekintély válsága új ortodoxiák, új tekintélyek révén „oldódik meg”), és elgondolkodtató tipológiát ismertetett a fiatal hívók transzcendens és immanens értékeinek kapcsolatairól. *Veres András* úgy vélte, hogy ideológiaképünk csak a változás dinamikájában érthető meg, másfelől vitázott *S. Nagy Katalinnal*, mondván, hogy a lakásnyomor is meghatározhat-

ja a belső kultúra zavarát. Úgy látta, hogy a privatizálódást indokolatlan pejoratív felhanggal kezelni, ambivalens, több értékű jelenségről van szó. *Kapitány Agnes* válaszaiban már a *politikai kultúra értékszavarái* kerültek terítékre: hogyan marad ki az egyed, a személyiség, az individualitás a mozgalmi mentalitásból és a jelszavakból; hogyan van jelen a tankönyvek társadalomszemléletében a voluntarizmus, a történeti specifikumok hiánya, a történelem automatizmusként való értelmezése.

A *művészet-blokkban* hangzott el *Bán András* és *Forgács Péter* nagy visszahan-

got kiváltó előadása a privátfoto és a privátfilm „értékállományának”, vizuális forrásanyagának megfejteni lehetőségeiről; *Szilágyi Erzsébet* televíziós sorozatok sikereinek és kudarcainak titkait kereste, megállapítva, hogy mivel egyéni élményekkel nézzük a filmeket, igen finom technikákra van szükség a befogadás feltárásához; *Tibori Tímea* a művészi értékek befogadásának vizsgálati problémáival foglalkozott, különös tekintettel klasszikus és modern-klasszikus zeneművek csoportos hallgatásának és verbális feldolgozásának egymást váltó helyzeteire, folyamataira. Az utóbbi előadás kapcsán, *Demény János* és *Szecső Tamás* hozzászólásaival vita bontakozott ki arról, hogy lehet-e konstruált helyzetben a kutató értékeit átnyújtva vizsgálni a befogadást — vagy csupán olyan alkalom, olyan eredeti helyzetek tehető vizsgálat tárgyává, amikor valamilyen kulturális érték befogadása „alulról” történik. *Hanák Katalin* a privátfoto — privátfilm témához hozzászólva az énonzonosság, a személyiségstabilizálás érzelmi-értelmi funkciójáról beszélt, illetve a privátfotónak arról az idő múlásával bekövetkező funkciójáról, mely lehetővé teszi az ironikus önviszonyulást. *Almás Miklós* a privátnyilvánosság sajátosságairól beszélt (fénykép, amit „más ne lásson”); a privátnyilvánosság konnotatív köre — mondta — esztétikai kérdések sorát veti fel. *Demény János* szerint a fotózás vizuális és technikai köznyelviség, egyben hétköznaph-

uralási mód; benne — a „megmutatottságban” — közösségi mozzanat rejlik, mindez egyben privátmitológiák kiépülését jelenti.

Végül *Veres András* fűzött kiegészítő észrevételeket több éve folyó vizsgálataukhoz, amely az irodalom- és érték-szociológia eszközeivel 1968-ig négy-éves bontásokban vizsgálja az *irodalmi tudat* (novella) *értékalakzatait*.

*

A munkaértekezlet utolsó napja a *gazdaság* témájához kapcsolódó vizsgálatokkal indult. *Bessenyei István* és *Heller Mária* vizsgálatukban — amely a fogyasztói ideológia és a hiánygazdaság sajátos összefüggéseivel foglalkozott — azt a kérdést tették fel, hogy a fogyasztói értékrend terjedése és a tömegkultúra alakulása miért mutat hasonlóságokat a keresletkorlátos és az erőforrás-korlátos gazdaságokban egyaránt? Másszóval nálunk miért vesz igénybe reklámot a termelő, amikor monopolhelyzetben van? Miért reklámoznak hiányzó termékeket? Miért mutat hasonlóságot az áruesztétika? A jelenséget magyarázza az utóbbi évek erősödő piaci, „horizontális” érdekartikulációja, másfelől — hosszabb történeti távon visszapillantva — az allokátorokra figyelő termelőnek is érdeke a hiánypszichózis, a fogyasztási éhség fenntartása. Helyzetünk jellemzője az allokátorra figyelő általános fogyasztás-generálás — fogalmazták meg a szerzők —, vagyis nem utánozzuk a nyugatot, amint ez ránézésre a benyomás lehet. Más oldalról idevág, hogy míg szubkulturális értékek hosszú időn át nem jelentek meg a magyar kulturális kommunikációban, az utóbbi időben megindult a kettős értéktermelés: a kultúrpolitika és a szubkultúrák értékei most már egymás mellett jelennek meg például a hanglezárkiadásban. *Sajó András* az úgynevezett állami változásipar és a jog stabilizáló törekvései közötti feszültségről tartott előadást. Az állami változtatási szándéka elvontabb szín-

ten nézve a jog, közelebbről az állami bürokrácia stabilizáló törekvéseibe ütközik. Ha pedig a jog kiszolgáltat, elveszti értékfunkcióját, eljelentéktelenedik. A kiút a jogátalakításban, illetve abban a körülményben keresendő, hogy a jogban van bizonyos kétszínűség, megfigyelhető benne az állandóság (alkotmány) és a változás (jogszabályok) szintje. A jogot ma már mi sem tekintjük a stabilitás eszközeként; a probléma az, hogy az állami bürokrácia a maga ismeretei és érdekei alapján fogalmazza meg a változást, ami még nem azonos a társadalmi változással. *Szecső Tamás* az információ értékéről szóló tanulmányát kiegészítve az áru-, illetve köztulajdonhoz kapcsolódó információ általánossági fokának eltéréseiről, az információs és anyagi-energetikai mozgásokban az előbbi javára bekövetkező eltolódásokról, illetve az információ birtoklásának extrém módon megnövekedett jelentőségéről beszélt.

A vitában *Szecső Tamás* Bessenyeiék dolgozatával kapcsolatban megjegyezte, hogy az erőforrás-korlátos gazdaságban a keresletfelfújás a hivatali apparátusokban lobbizó érdekcsoportok önfogadtató képességét növelheti, ám mindezt csak 1966—68 óta tartotta érvényesnek; másfelől felhívta a figyelmet arra, hogy árutest és reklám két különböző dolog, s nálunk a reklámot „pumpolják” fel, az árutestet nem. *Heller Mária* válaszában arra mutatott rá, hogy a reklám politikai ágens, plusz konnotációkat fogadtat el. A reklám révén az áru mellé, köré egyéb értékek épülnek ki („ha Martinit iszol, a felső osztályhoz tartozol”).

A *társadalom* című blokk dolgozatai között — ahol a szerzők távollétében sajnálatos módon nem került sor *Nagy Lajos Géza* és munkatársai vizsgálatának, A szocializmuskép értékváltozásai című tanulmánynak a megbeszélésére — figyelmet keltett *Heller Mária—Némedi Dénes—Rényi Ágnes* vizsgálatának részanyaga, a Kíséret közéleti vitáink értékelemzéseinek meghatározására. A szerzők az ideológiai folyamatok struktúráváltóságát vizsgálják a hatvanas—

hetvenes évek magyar közéleti vitáiban. Ennek során a) megkísérelték a nyilvánosság kategóriájának ideáliszerű meghatározását (általános hozzáférhetőség; tartalmi-tematikai korlátlanosság; nem hierarchikus jelleg, hanem autonómia); b) megállapították a magyar nyilvánosság tematikai korlátozottságát, ami empirikusan igazolhatatlan, mivel nem fér bele a nyilvánosságba; következésképp a hazai nyilvánosság határa elmosódott, és kompetencia kell annak megfektetéséhez, hogy mi megengedhető, és mi megengedhetetlen; c) megállapították, hogy a nyilvánosságot kevésbé struktúráként, inkább dinamizmusában, időbeli folyamatként lehet megragadni; d) végül kimutatták a nyilvánosság tagoltságát (az erőforrások, „tőkék” és funkciók alapján). Bemutatták, hogy milyen értelmező-befogadó típusokhoz jutottak egy nyilvános vita „laboratóriumi helyzetű” elemzésében; ezek: „konkrétisták”, akik a nyilvános vitát mint a személyes gondjaikat érintő beszédet fogják fel; „értékelők”, akik élve a szövegek érték kategóriáival, a vitát értékkonfliktusnak fogják fel; „beavatottak”, akik a szövegeket háttér-ismereteik révén szélesebb összefüggésekben képesek elhelyezni. (Aláhúznám: ez talán az első eset hazánkban, amikor szociológiai operativitással közelítik meg a nyilvánosságot és — ha kísérleti helyzetben is — a nyilvánosság alanyát.) *Tomka Miklós* érték- és normarendszerünk hármasszerkezetéről beszélt; felvette a tulajdon, a teljesítmény és a nyíltság „értéksomóit”, más oldalról megkülönböztette a társadalmi élet színtereinek három grádicsát (személyes élettér, személytelenebb társadalmi tér, intézményi tér), és megkísérelte bemutatni az egyes értékek mozgását-működését e három szinten. Megállapította, hogy az egyéntől távolodva fokozódik az értékrendszer eszközserűsége. *Hajnal Albert* és *Koncz Gábor* a társadalomtervezés és a hosszú távú kulturális tervezés értékaspektusairól beszélt. *Koncz Gábor* elmondta, hogy a második világháború után a fejlett ipari társadalmakban felismerték az emberi tényező sze-

repét; beindult az oktatásgazdaságtan; nyilvánvaló szükségletté lett az oktatás diverzifikációja, továbbá leküzdötték az információ ágazati szemléletét, és információs rendszerekben kezdtek el gondolkodni. Innen nézve a kulturális tervezésben, illetve az újratermelés információs szektorában nekünk is felkelene nőnünk bizonyos feladatokhoz.

A *jövőkép*-blokkban *Kamarás István* egy kétszáz oldal terjedelmű szociográfiai vizsgálatának (Mire vár Malomvár? 1984, kézirat) egy kisebb részét ismertette. Egy vidéki kisvárosunk diplomásaival elolvastatta a Reformvár (Kamarás—Varga 1984) című utópia első fejezetének rövidített változatát. Ily módon tesztelve a diplomások „elszíneződését”, a jövő- és reform-orientáció jól meghatározható értelmiségi „sávjait”, nyalábjait különítette el (amikor a viszonyulások között megtalálhatók a reform-jövőt teljes mértékben felvállalók, aztán a rokonszenvezők, akik örülnek, hogy ez csak kísérlet, és valójában nem kell felvállalni semmit, aztán azok, akik Reformvárat és Malomvárat egyszerre akarják felvállalni, és így tovább.) *Váriné Szilágyi Ibolya* előnyös és hátrányos társadalmi helyzetű fiatalok között folytatott jövőkép-vizsgálatának eredményeit ismertette. Megkülönböztetett céltételező tervező beállítódást, kvázi-tervezőt, családtervezőt és nem tervezőt. Megállapította, hogy az elitgimnáziumok és a szaknunkásiskolák tanulóinak választásai arányaikban nem térnek el lényegesen egymástól; erőteljesen kirajzolódik a jelenben élés tendenciája, illetve azok, akik terveznek, *jobban szoronganak*, mint a nem tervezők.

Végül megjegyzendő, hogy összeállításom sem teljességében, sem színeiben-árnyalataiban nem adja vissza azt a gazdagságot és sokféleséget, amely a szeminárium vizsgálatait, dolgozatait és vitáit jellemezte. E hiányosságot, gondolom, pótolja majd a résztvevők tanulmányainak kötetben való megjelentetése.

(Feljegyezte: Papp Zsolt)

A munkaértekezéslet tematikája:

ELMÉLET

Csepeli György: Nyelv és nemzet
 Hoppál Mihály: Kulturális értéksszervezetek és identitásértékek (a hazai és az amerikai magyarok életében)
 Niedermüller Péter: A hagyomány mint érték — az érték mint hagyomány

MÓDSZERTAN

Füstös László: Három kívánság
 Utsai Ágnes: A társadalom legáltalánosabban preferált értékei
 Pataki Judit—S. Molnár Edit: Értékmozzanatokot tartalmazó közbülső változók a vélemények szerveződésében
 Rudas János: Értékeink: egy survey lehetőségei és korlátai

IFJÚSÁG

Szabó Ildikó: Az érvényesülés konfliktusai
 Erdélyi Ildikó: Társadalmi értékkonfliktusok szerepe a fiatalkori narkománia kialakulásában I.
 Cserne István: Társadalmi értékkonfliktusok szerepe a fiatalkori narkománia kialakulásában II.
 Földvári Éva: Milyen riporter kerestetik?
 Kolozsvári Mária—Demény János—Kabai Imre: Értékek, ideológiák zenei köznyelvi kifejeződése az ifjúság körében

FALU — VÁROS

Halasy Márta: A vallásos értékrend formái napjainkban
 Kovács I. Gábor: Egy archaikus tömegkommunikációs eszköz, a kalendárium szerepe az új értékek kultiválásában a magyar parasztság körében 1850—1880
 Jávor Kata: A magyar paraszti értékrend a XX. században
 Gergely Katalin: A városi telepi értékrend és életforma néhány jellegzetes vonása a Százados úti kislakásos telep példáján (munkabeszámoló)
 Kapitány Ágnes—Kapitány Gábor: Kulturális intézményeink külső-belső látványainak értékvonatkozásai
 S. Nagy Katalin: Értékközvetítés a tárgyakon keresztül

MŰVÉSZET

Bán András—Forgács Péter: Privátfotó és privátfilm
 Kriza Ildikó: Az értékszemlélet változása a népköltészetben
 Szilágyi Erzsébet: Siker-e a siker, bukás-e a bukás? Az angol Onedin család és a magyar Doktor Faustus közönségfogadtatásának értékhattere
 Tibori Tímea: A művészeti érték befogadásának vizsgálata
 Veres András: Társadalmi értékek az irodalomban

GAZDASÁG

Bessenyei István—Heller Mária: Fogyasztói ideológia és hiánygazdaság (Egy érték-konfliktus természetrajzához)

László János—Siklaci István: Az önállóság értelmezése a vállalkozói és hivatalnoki magatartásban

Sajó András: Az állami változásipar és a jog stabilizáló törekvése (vázlat)

Szecekső Tamás: Újabb adalékok az információ értékéhez

TÁRSADALOM

Nagy Lajos Géza: A szocializmuskép értékváltozásai

Heller Mária—Némedi Dénes—Rényi Ágnes: Kísérlet közéleti viták értékelemzéseinek meghatározására

Tomka Miklós: Érték- és normarendünk hármas szerkezete és ennek kommunikációs vetülete

Koncz Gábor: Értékek és érdekek a távlati kulturális tervezésben

Hajnal Albert: Rejtett-fölfedott nézetek és értékek a társadalomtervezésben

JÖVŐKÉP

Kamarás István: Valóságismeret, utópia és kompromisszum kisvárosi értelmiségiek jövőképében

Halász László: Az idő értékelése — az idő mint érték

Váriné Szilágyi Ibolya: A jövőkép elhomályosulása és beszűkülése — valóban jellemző tendenciák? avagy Az értékorientáció és a jövőorientáció összefüggései a jövőkép tartalma és időtávlatja szerint megkülönböztetett típusoknál, előnyös és hátrányos társadalmi helyzetű fiatalok körében

ABSTRACT: The Institute of Sociology of the Eötvös Loránd University, the Institute of Sociology and the Ethnographic Research Group of the Hungarian Academy of Sciences, and the Mass Communication Research Center held a work conference with the title „Values, value conflicts and social change” on September 2—4, 1985. The participants were mostly young researchers, who presented the results of their studies recently started or going on at the moment. The author of this compilation gives a brief account of the lectures held and the related discussions. (At the end of the summary the reader can find a list of the lectures and the subjects discussed.)

Pütkösti Árpád

Az önkormányzat lépcsői

*Elnöki tájékozottság, tájékozódás
és döntési fórumok a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben*

Általában minél tájékozottabb egy téeszelnök, annál sikeresebb. A vezetői kudarcok jobbára tájékozatlanságból fakadnak. Az elnökök tájékozódási szokásai szerint még mindig számottevő a gazdaságok közvetlen irányítása, a tervutasításos gazdálkodás nyomai az információs rendszerben is fennmaradtak. A döntési fórumok változásai durva egyszerűsítéssel arra mutatnak, hogy a patriarchális elnököket követték az agrokraták, s napjainkban a téeszkek élén is megjelentek már a menedzserek.

Még évtizede sincs, hogy a néhai Fischer Ferenc, a belvárdgyulai téesz nagy tekintélyű elnöke — igaz jókora túlzással de semmivel sem kisebb keserűséggel — azt mondta a Szövetkezeti Kutató Intézetnek készített interjúban Gulyás Pálnak, hogy olyan parasztnak lenni, mint hajdan zsidónak. Napjainkban viszont a gazdasági demokrácia fejlesztésére épp a szövetkezeti tapasztalatok alapján honosítanak meg új vezetési formákat az iparban. Fischer Ferenc kifakadása idején még a politika első vonalában is voltak, akik azt a nézetet képviselték, hogy a szövetkezeti tulajdon társadalmasításának alacsonyabb foka miatt idegen a szocializmus. (Ez a mezőgazdasági politikát befolyásoló nézet nemcsak nálunk okozott sok bizonytalanságot, kárt.) Hogy napjainkban a szövetkezeti tapasztalat példaként is szerepelhet, az a fenti nézet deklarált elvetésén túl annak is köszönhető, hogy a társadalmasítás foka nem annyira a köztulajdon formájától, még kevés-

bé méretétől függ, hanem inkább az önkormányzat mértékétől. A téeszkek sikere elsődlegesen épp az önkormányzatnak, a szövetkezeti demokrácia létének, ellentmondásoktól sem mentes működésének köszönhető. Az önkormányzat helyi döntéshozatal, amelyhez az első lépés az információ — vezetői tevékenységre lefordítva: tájékozódás és tájékoztatás.

De milyen fontosságot tulajdonítanak maguk az elnökök a tájékozottságnak?* Ez a kérdés túl általános, ha nem frázisokra kíváncsi az ember, jobb, ha fel sem teszi. Marad hát a kerülő út. Felsoroltam huszonöt tényezőt, és arra kértem az elnököket, aszerint osztályozzák őket, hogy azok nagyon akadályozzák, akadályozzák vagy nem akadályozzák a munkájukat.

Meglepő, hogy az elégtelen informáltság ilyen előkelő helyre került az akadályozó tényezők rangsorában. Eredményt rontó hatása vitathatatlan, pedig a szaktárca és a szövetkezeti érdek-

* A téeszelnök-vizsgálatban az aktív elnökök negyedének (308 fő) és közel száz nyugdíjas elnöknek egy postai kérdőívre adott válaszait dolgoztam fel. A vizsgálatot a Tömegkommunikációs Kutatóközpont és az MTA Közgazdaságtudományi Intézete támogatta.

1. táblázat

Mi akadályozza leginkább az elnökök munkáját?

	(N = 373—382) az akadályozó tényező nagysága (csökkenő sorrendben!)
1. a bérgazdálkodás értelmetlen kötöttsége	166
2. a követelmények (szabályozók) gyakori változása	114
3. az irányítási rendszer hibái	113
4. a hátrány a vállalatokkal, intézményekkel szemben	95
5. a környezeti, természeti adottságok	80
6. az elégtelen informáltság	73
7. a hátrány a futtatott téeszekkel szemben	69
8. a szakvezetés gyengesége	65
9. a túlzott demokrácia	62
10. a felsőbb szervek káros — téeszt sújtó — döntései	58
11. a munkatársak segítőkészségének hiánya	55
12. a korlátozott önállóság	54
13. szakismereteinek elégtelensége	53
14. a belső klikkek külön érdekei	51
15. a szövetkezeti érdekvédelem fogyatékosságai	47
16. a vezetői tapasztalatlanság	43
17. más irányú (például társadalmi) elfoglaltsága	41
18. a szövetkezeti demokrácia hiányosságai	40
19. fáradtsága, betegsége	33
20. felettesei hozzá nem értése	28
21. az áttekinthetetlen üzemi szervezet	26
22. a helyismeret hiánya	19
23. a túl nagy terület	15
24. magántermészetű gondjai	13
25. a rokonok, a közeli ismerősök érdekei	13

Megjegyzés: Az akadályozó tényező súlyozott százalékos arány. Értéke 0—200-ig terjedhet. Ha az adott összetevő egyetlen elnököt sem akadályoz a munkájában, akkor értéke nulla, ha mindet akadályozza, akkor száz, s ha mindenkit nagyon akadályoz, akkor kétszáz.

védelem tevékenysége folytán mintha a mezőgazdasági ágazat belső tájékoztatása lenne a legjobban szervezett. Hiátusait azért sejtteni lehet olyan eseményekből, mint a korábban jelentős állami támogatást élvező almatelepítés túltermelési válsága vagy bizonyos zöldségfélék menetrend szerinti túltermelése és hiánya. Mindezek alapján állítható, hogy a centralizáció, decentralizáció útvesztőin járó szocialista gazdálkodásban kiforratlan az információk piaca is.

A tájékoztatlanság nyúge

Egyéb okok mellett, azt hiszem, a gazdasági információs rendszer hibái a demokrácia hiányából is fakadnak. A demokrácia hiánya törvényszerűen kialakítja az információk monopóliumát vagy monopóliumait. Közellenőrzés és függés nélkül a hatalom a rossz vezetőhöz hasonlóan viselkedhet: csak a szükségesnek vélt információkat adja tovább, egy részüket visszatartja, mert nem kívánja megosztani a figyelmet,

adott kérdéseket nem tart időszerűnek, mert saját gyengeségeivel nem szívesen néz szembe, bizonyos jelenségeket így próbál nem létezőnek tekinteni, vagy pusztán azért, mert a tájékozottság növeli fölényérzetét, igazolni látszik, hogy az adott csoport a hatalom egyedüli letéteményese, hisz lám, tájékozottabb is mindenkinél.

Az akadályozó tényezők rangsorában hatodik helyre tett elégtelen informáltság 73 pontot szerzett — átlagosan az elnökök 73 százalékanak akadályozza a munkáját. Azt hiszem, a tájékozottság öngerjesztő, ezért kifogástalan sosem lehet: minden ismeret új igényt is szül. Nem tudom meghatározni az elnöki tájékozottság ideális vagy kielégítő szintjét, de többek között az említett rangsor „előkelő” hatodik helye is arról győz meg, hogy az informáltság mai szintje elmarad az elfogadhatótól. Az, hogy a negyven—hatvan évesek tájékozottsága jobb az átlagnál, hogy ők kevesebbet kínlódnak a tájékoztatatlanság miatt, azt mutatja, hogy az elnöki tájékozottság is függ a gyakorlattól, a tapasztalattól, a kapcsolatrendszertől. Hogy e tekintetben a nyugdíj előtt állók panaszkodnak a legkevésbé, az feltehetően már nemcsak azt jelezheti, hogy a legtapasztaltabbak, hanem azt is, hogy ebben a korban már jelentkezhet bizonyos érdektelenség, önelégtelenség is. A 35 éven aluliak és a 71 éven felüliek kis csoportját átlagosan teljes egészében akadályozza a tájékoztatatlanság. Mindez azt sejteti, hogy az információszerezésben a végzettség nyújtotta előnyt a tapasztalat és a kapcsolat ellensúlyozhatja. Hogy e tekintetben nincs különbség az érettségizettek és a diplomások között, az részben megerősíti azt a rögeszmémet, hogy a vezető kiválasztásban káros a mai mértékben túlértékelni a szakképzettséget, s azt kizárólag a diplomához kötni. A papírral nem mérhető vezetőkészség fontosabb a végzettségénél (amint azt az elnökök is vallják). Ha nem szignifikáns is az összefüggés, figyelemre méltó, hogy aki kényelmesebb körülmények között szerezte képesítését — nappali tagozaton tanult, vagy rövi-

debb ideig tanult munkája mellett —, annak több gondot okoz az elégtelen tájékozottság. Teher alatt nő a pálma? A tanulás információszerezési technika is, rosszabb helyzetben, munka melletti tanulással finomodhat ez a technika, s hatékonyabbá is válik. A helybeli elnökök között több a nyugdíjas, képzetlenebbek az átlagnál, tájékozottságuk mégis alig marad el nem helybeli társaikétól. Aki olyan elfogultan a vezető helybeliségére voksol, mint én, az ebből az adatból azt olvassa ki, hogy a helybeliség sokat jelent a tájékozottság szempontjából is, hogy a vezető tájékozottságának valószínűleg van egy írásba nem foglalható, teljes egészében emberi kapcsolatokra épülő, azokból fakadó része is.

A különböző időpontban választott elnökök között van egy csoport, amelynek alig valamivel több, mint a fele panaszkodik csak tájékozottsága elégtelenségére. Nem hiszem, hogy véletlen, hogy épp a „reformkori” — az 1969—1972 között választott — elnököknek okozza az informálatlanság a legkevésbé gondot: a „magad, uram” elnökök kevésbé várnak holmi isteni jelre, feltehetően aktívabbak a tájékozottság megszerzésében is.

Az irányítás mai szintjén többféle elnök — gazdasági vezető — él, élhet meg egymás mellett. Míg az egyik vélet a gazdasági optimumokhoz igazítva vezeti a szövetkezetet, nem törődik a kapcsolatokkal, a másik kizárólag ezekre épít, innen tudja, mit érdemes tennie. Ez a két végtel „tisztán” nemigen fordul elő, viszont jóformán annyi kevercse lehet e szélsőségeknek, ahány elnök (ahány felettes szerv) létezik.

Azok az elnökök panaszkodnak legkevésbé a tájékoztatatlanságra, akikről nem kérnek személyes szívességet azok a vezetők, akik befolyást gyakorolhatnak a szövetkezet sorsára, és azok tájékozottsága a legtökéletlenebb, akik rendszeresen „adóznak” főnökeiknek (ez csupán a minta 7 százaléka!). Valószínű, hogy többé-kevésbé igaz ennek a képletnek a fordítottja is. Nevezetesen, hogy a tájékozottabb — tapasztaltabb, jobb felkészültségű, tehát maga-

biztosabb — elnökök tudnak olyan légkört kialakítani maguk körül, amely kizárja az ilyesfajta szívességekért. Az elnököknek az a csekély hányada, amely keményebb szívességre, uram bocsá' törvénytelenésre is vállalkozik, van a legrosszabban elengedve informáltság tekintetében.

Vagyis információkra általában nem lehet korrupcióval szert tenni. Amikor elkeseredésünkben Mefisztóval együtt valljuk, hogy „eladó az egész világ”, akkor jó tudni, mégiscsak van kivétel. Lehet, hogy ez korántsem olyan öröndetes, mert egyben azt is jelenti, hogy nálunk az információknak nincs különösebb értéke, nem alakult ki a piaca, és természetesen az értéktörvény sem érvényes rá.

Többé-kevésbé az olvasott szakfolyóiratok számával együtt javul a tájékozottság, de aki már öt vagy több szaklapot említ, az inkább panaszkodik, mint az, aki csak négyet követ figyelemmel. Azt hiszem, túlzás, ha az elnök — az első számú vezető — négy, hat, netán kilenc szaklapot olvas. Ez felesleges, neki nem erre van szüksége, hanem inkább arra, hogy minél több ideje legyen fontosabb dolgokra. A túlzások részben a vezető (rejtett) autokratizmusára vezethetők vissza, másrészt az elnökök előéletére, arra, hogy többségük szakmai vezető, főagronómus volt korábban, s vezetői szokásait megválasztása után sem adja fel, elnökként is szakember marad egy kicsit. Erősíti ezt a mentalitást kiválasztási rendszerünk korszerűtlensége, a szakképzettség túlhangsúlyozása. Ha egy vezetőt különféle tesztek, mondjuk száz ismérv alapján választanak ki — amint azt például a General Motorsnál teszik —, akkor ezzel a vezetésre programozzák őt, arra, hogy felkutatssa és hasznosítsa mások tehetségét. Ha valakit három követelmény — vezetői készség, szakértelem, politikai megbízhatóság — alapján indítanak útnak, akkor ő ezekben próbálja megmutatni rátermettségét, vagyis szakemberként is a legjobb akar lenni. Ez olyan tévedés, ami rontja a szervezet — a szervezetet — működésének

hatékonyágát, emellett felesleges szakmai, emberi konfliktusokhoz is vezethet.

Bizonyára másnak is eszébe jutott, hogy hasznos lenne, ha többek között az informáltsági adatokat is össze lehetne vetni az eredményességgel, ám kiderült, hogy az egy-két évre vonatkozó termelési érték, nyereség, egy hektárra jutó jövedelem stb. — vagyis a szervezet eredményességi mutatói — bizonytalan jellemzői az elnöki munkának. A melléküzemágak száma, súlya, a táji, közgazdasági adottság, az elnökség időtartama, a felmérés évének időjárása stb. bizonytalanná teszi az objektív értékelést. Sok összevetés szerint jellemzőbb az elnökre, hogy ő maga miként minősíti életútját. Ennek az önműsítésnek az összevetése a tájékozottsággal alapadataiban közel szignifikáns ($p = 0,07$). Ez azt jelenti — amint ezt a kitüntetett tésezzel kapcsolatban is kimutatták —, hogy általában minél tájékozottabb az elnök, annál sikeresebb, illetve a vezetői kudarcok jobbára tájékozatlanságból fakadnak.

A legfontosabb értesülések forrásai

Varga Ferenc, az Óbuda Tsz elnöke mondja a belső információs rend egy részletéről: „A hatezer tagból négyezret ismerek név szerint. Ehhez óriási energia kell, erőteljes decentralizáció, bátorság a káderkiválasztásban, egy szóval ekkora szervezetben már menedzsernek kell lennie az embernek. Önfejlés nem dönthet, az információ korszakában élünk, összegyűjtésére nagy figyelmet kell fordítani, egyetlen adat, mondat megváltoztathat egy elképzelést. Azt lehet mondani, a világ minden jelentősebb szakmai kiadványa jár hozzánk, s mindenkinek alá kell húznia az érdeklődésre számot tartó, a hasznosítható részeket, s ezek aztán szombatunként összefutnak nálam. Ezzel a vezetők szinte kényszerítve vannak arra, hogy otthonosak legyenek a

szakmájukban, de ránevelődnek a lényeglátásra is — sokszor megbírálom őket azért, amit aláhúznak, hogy összekeverték a lényegtelen a lényeggel.”

2. táblázat

Döntések előtt honnan szerzi a legfontosabb értesítéseket?

(N = 390)

	az alábbiakat említi (százalék):
a szakemberektől	71
a szakirodalomból	55
a felsőbb szervektől	54
a tagságtól	43
a területi szövetségtől	41
más tévesz-elnöktől	32
jó embereimtől	12
összesen	308

Azt hiszem, az, hogy átlagosan három információforrást jelöltek meg, nincs kapcsolatban a számmisztikával, az elnökök többsége ennyi forrást tart elégségesnek, vagy a figyelem és a ráció korlátozza számukat ennyire, az, hogy legkevesebb három értesülésre van szükség a tárgyilagos megismeréshez, az eltérések ütköztetéséhez és a döntéshez.

Az elnökök legfontosabb értesüléseiket a szakemberektől szerzik, aktív kollégáikkal megegyező arányban állítják ezt a nyugdíjas elnökök is. Az érettségizett és a diplomás elnökök nagyjából egyformán támaszkodnak a szakemberektől szerzett értesülésekre. A nyolc általánost vagy kevesebbet végzetek nem csupán — talán nem is elsősorban — az iskolázatlanság miatt élnek kevesebb szakemberi információval, hanem azért, mert az ő idejükben kevesebb volt a szakember, szerepük, fontosságuk is kisebb volt, inkább a fenti utasítások, mint a szakmai indokok döntötték el, mi a teendő.

Egyébként minél több a diplomás a téveszben, annál nagyobb arányban említi az elnök a szakembereket értesülési forrásaként. Úgy is fogalmazhatom, hogy minél több a diplomás, annál in-

kább részt kérnek a döntések előkészítéséből, a vezetésből.

A különböző időpontban választott újabb és újabb elnökök körében általában nő a szakemberek információs szerepe. Az utóbbi öt évben választottak között a részben már említett okok miatt eshetett vissza, nevezetesen, hogy a volt szakemberek különösen az első elnöki években egy kicsit főagronómusok is maradnak, no meg azért is, mert előfordulhat, hogy a hatalom — az új elnök — egy ideig keresi a hangot a volt kollégákkal.

A szakirodalom a második a legfontosabb információs források sorrendjében, de itt már sokkal ellentmondásosabb a kép, mint a szakemberek szerepének megítélésénél. A nyugdíjasok csak a negyedik helyre sorolják — ez nem meglepő —, ám a negyven éven aluliak is csak a harmadikra, ők úgy vélik, hogy több fontos értesülést lehet a felsőbb szerveknél szerezni. A szakképesítés nélküliek — még a diplomások is! — szembetűnően leértékelik a szakirodalmat.

Mindent összevetve megállapítható, hogy az elnökök a döntésekhez szükséges információk 15—20 százalékához jutnak hozzá olvasással a többi különbözőféle kapcsolatok révén szerzik.

A felsőbb szervezet mindössze kettővel kevesebben említik a legfontosabb értesülések forrásaként, mint a szakirodalmat. (Itt legfeljebb a megyei tanácsra vagy pártbizottságra gondolhatunk.) Ezt az adatot annak jelzéseként is fel foghatjuk, hogy a változó lendületű reformintézkedések közepette még mindig számottevő a gazdaságok közvetlen irányítása. Mérséklésre nincs egyetlen biztató jel sem az adatok között. Így csak arra gondolhatunk, hogy a felmérés időpontjáig, 1984-ig a reform második lépcsője nem érezte hatását ebben a körben, az önállóság helyett inkább a függőség nőtt, feltehetően a fizetési mérleg egyensúlyba hozásával kapcsolatos szigorítások, közvetlen beavatkozások következtében (is). Miután az elvonások mértéke miatt a gazdaságok többsége az egyszerűbb újratermelésre is alig-alig képes, érthető,

hogy az elnökök arra kényszerülnek, hogy többet kopogtassanak — tájékoztatást, biztatást, segítséget, egyéni elbírálást kérve.

A *tagság* került a negyedik helyre az információs források sorrendjében. Általában minél nagyobb az elnökök végzettsége, annál kisebb szerepet tulajdonítanak a tagságnak. Egváltalán, nem valami nosztalgjáról van itt szó? A mai körülmények között — ebben a hajszában, versenyfutásban — mi szerepe lenne a munkahely kapálásokkal együtt eltűnő családias jellegének? A fotocellás vetőgép korában műféle jelentős döntés lehet az, amihez elsősorban a tagságtól lehet információt szerezni? Nem valami nem létező féltis körül toporgunk csak?

Félresöpörhetnének ezeket a kérdéseket a japán vállalatok „életre szóló” foglalkoztatási rendszerének felidézésével (a szövetkezeti tagság még inkább életre szól!), vagy a hozzánk közelebb álló európai cégek üzemi demokráciát — participációt — erősítő intézkedéseinek felemlegetésével, mondván, ha nekik megéri, mit okoskodunk. Idejétmúlt aggályoskodásnak is bélyegezhetnénk, amivel nem érdemes törődni. De sem a félresöpítés, sem az elfordulás nem változtatna az adatokból is kiolvasható tényen, hogy ezek a kérdések a szövetkezeti mozgalomban is megfogalmazódtak, és napjainkban is élnek a szakemberek meg az elnökök körében.

Nagy Sándornak, a tanyás balástyai Móra Ferenc Tsz nyugdíjas elnökének a szavai jól idevágának: „Ha jött egy ötlet, először átnéztem a szakirodalmat, hogy felmérjem a realitását, ellenhatásait. Ha nem bukott el, s olyan volt a téma, akkor utánanéztem az értékesítési lehetőségnek, s számoltattam az üzemezdáással is. Aztán beszélgetés közben megpendítettem a szakembereknek, megkérdeztem a hatóságot, az ott dolgozó ismerőseimet, majd az én elképzeléssel együtt útra bocsájtottam, a szakemberek, a vezetők vitték a tagok közé. Villamosítás, majortelepítés, útépítés vagy bármiféle szigorítás, vagyis ami azonnal és közvetlenül érinti, az jobban érdekli őket, mint más

irányú fejlesztések, de arról is tudni akarnak, és segítségükre csak úgy számíthatok, ha tudnak is. Ha az elképzelés nem ütközik az ő érdekeikkel, megnyugvást is kelt. Ha a visszazármazó véleményükből az derül ki, hogy az ötlet sok érdeket veszélyeztet, akkor az felzúdulást okoz, azzal várni kell talán egy generációt vagy többet, bármennyire okos, hasznos elképzelés is. Olyan döntést nem szabad hozni, ami egyszerre sok érdeket sért.”

Nemcsak a szóban forgó információs kapcsolat, hanem egyéb adatok is arra utalnak, hogy a fiatalok, a diplomások kapcsolata lazább a tagsággal. Életkor szerint a hatvan év alatti nyugdíjasok nyilatkoznak a legkedvezőtlenebbül, ami valószínűsíti, hogy többen konfliktusok közepette szakadhattak ki időnek előtte a munkából, s úgy érezték, a tagság nem állt ki mellettük.

Amit eddig elmondtam az elnök és a tagság információs kapcsolatáról, az többnyire érvényes az elnök és a *területi szövetség* kapcsolatára is, legfeljebb ebben még nagyobbak a szélsőségek. A hasonló tendencia mögött persze lényegi eltérés is van, hisz az érdekvédelmi tevékenységről megállapítható, hogy gyöngül, romlik, ugyanez viszont nem áll a tagságra.

Az aktív elnököknek valamivel több, mint harmada, a nyugdíjasoknak több mint fele tart (tartott) fenn információs kapcsolatot a területi szövetséggel. Az újabb és újabb, egyre felkészültebb elnökök is mind kisebb arányban fordulnak értesülésekért a szövetséghez, ami a TESZÓV általanos tekintélyvesztésén túl azt is mutatja, hogy emögött részben alacsony szakmai presztízis húzódik meg.

Más szövetkezeti elnökökhöz egyforma arányban fordulnak értesülésekért a megkérdezett aktív és nyugdíjas vezetők. Az, hogy a fiatalabbak előszeretettel élnek ezzel a lehetőséggel, arra hívja fel a figyelmet, hogy a közös érdekeltség, az egymásra utaltság épp olyan, vagy jobb eredménnyel jár, mint a haldan szüntelenül darált tapasztalatcserék, s ezzel korántsem ezek értelmes szervezése ellen kívánok szólni.

Legkevésbé az érettségizett elnökök kéri ki társaik véleményét, aminek kisebbségi érzésük lehet az oka. Ennek létezésére utal, hogy a nem mezőgazdasági diplomás elnökök is tartózkodnak ettől a kapcsolattól. Az utóbbi tíz évben választott elnökök közel olyan nyitottak ebből a szempontból, mint a hőskorban — az 1958 előtt — választottak.

Két világ

Minden nyolcadik elnök jelezte, hogy fontos értesülésekhez jut *jó emberétől* (is). Ez a forrás nehezen illeszthető be a szocialista nézetek vagy a modern vezetési elvek rendszerébe, de hogy létezik ilyesmi, hogy működnek efféle kapcsolatok, azt eddig is sejtettük. Talán idealizmusunk folytán mások is úgy gondolják, hogy ilyen „információs keresztapja” (Jakab Zoltán) inkább az idősebbeknek, a nyugdíjasoknak van vagy volt. A valóság ennek az ellenkezője: az aktív elnökök közül minden hetedik, a nyugdíjasok közül csak minden huszonötödik jelezte ezt. Általában minél képzetesebb a vezető, annál inkább támaszkodik ilyen kapcsolatra, a nem mezőgazdasági szakképzettségűek meg nuntha itt próbálnák pótolni hátrányaikat. Húsz elnöki esztendőn át egyre inkább élnek jó embereik „fülségségével” a vezetők, s meglepő, hogy a „reformkor” kezdetétől választott elnökök körében gyakoribbak, népszerűbbek az effajta értesülések, vagy inkább szükség van rájuk.

Az eddig ismert adatokból is kijelöljük, hogy a tervutasításon alapuló gazdasági rend megszűnése, a gazdálkodó szervek önállóságának növelése fokozta az érdeklődést a gazdasági élettel kapcsolatos információk iránt, megjelentek az információk piac csírái. A hatékony döntésekben fokozottan érdekelt mezőgazdasági szövetkezetek és elnökeik futni kezdtek az értesülések után, mert észrevették, aki előbb jut információhoz, az időt, tehát pénzt nyer. Politikai viták, nem várt gazdasági hatások, tapasztalatlanság miatt elég sok

cikkakk, kitérő, vagy egyszerűen csak változás volt ebben a másfél évtizedben a gazdasági szabályozókban, a mezőgazdaság támogatási rendszerében, a gazdaságpolitikában, és különösen az agrárpolitikában (háztáji, melléküzem optimális üzemi méret, gazdasági önállóság stb.). Sok gazdaságot állítottak a változások nehéz helyzet elé, hisz nem egy esetben az állami szervek felrúgták a korábbi szerződéseket is, egyik pillanatról a másikra — esetenként visszamenőleg — megváltoztatták a támogatási, ösztönzési, hitelezési feltételeket. Ilyen tapasztalatok után érthetően — mondhatni morális kötelességből — kezdtek az elnökök kérdezőgöngyölíteni pártbizottsági, tanácsi, banki ismerőseiket, mi változik, mi várható. Növelte a „jó emberem”-kapcsolat ázsióját az is, hogy beütött a hét szűk esztendő, nemcsak a pénz lett kevesebb, hanem esetenként a bélyegző is, csak az jutott valamilyen engedélyhez, aki gyors volt, élelmes, és elsőnek állt a sorba.

Ha a szabályozók és ösztönzők közös bölcsesség, tisztességes megegyezés alapján születnek, ha nem csordítik őket egyetlen alkalommal sem a vezetők és gazdasági egységek nyakába, ha minden pénzhez, lehetőséghez, előnyhöz valamiféle pályázati formában, tehát nyilvánosan és nem pult alól lehet hozzájutni, akkor a „jó ember”-kapcsolat értelmét veszti.

Részben összefoglalásul egy eddig kevésbé érintett metszetét adom a témának. A már leköszönt és az aktív generáció tájékozódási szokásaiban a leglényegesebb eltérés a tagság és a területi szövetség eltérő értékelésében rejlik. Az aktív elnökök a leggyakrabban a közvetkező három információs forrást említik: a szakemberek, a szakirodalom és a felsőbb szervek, a nyugdíjasok viszont a következkező hármat: a szakemberek, a tagság, a TESZÖV. Ez két világ.

Azt hiszem, bizonyos határig természetes folyamatnak tekinthető, hogy csökken a döntéseket befolyásoló belső értesülések aránya, ami következkezik a szövetkezet vállalati jellegének erősödéséből is. (A szakemberek, a tagság bel-

só információs forrás, az összes többi — beleértve a szakirodalmat is — külső.) Bár láttuk, hogy a különböző információs források igénybevételében milyen lényeges átrendeződések következtek be, a nagyobb léptékű összegzés a változás lassúságát, fokozatosságát mutatja, azt például, hogy csak kis mértékben csökken az elnök alárendeltségi viszonyából származó értesülések aránya. Mindezzel ismét csak azt konstatálhatjuk, hogy a társadalmi, hatalmi struktúra változtatása nélkül nem lehet a gazdálkodási rendszer alapvető és tartós reformját elérni, a korábbi irányítási formák rejtetten fennmaradnak — például az információs rendszerben —, s fokozatosan újratermelődnék, amint azt a reform első hullámának kifulladásakor láttuk.

A legfontosabb tanácsadók

A tájékozódás és a tanácskérés határai nem sokban különböznek, az utóbbi források közül viszont kiesik a szakirodalom.

3. táblázat

Döntés előtt kitől kér tanácsot?

	(N = 390)
	az alábbiakat említi (százalék):
a tévesz szakembereitől	81
egy-két vezetőtársamtól	62
a vezetőség tagjaitól	48
feletteseimtől	48
a területi szövetségtől	29
a hangadó tévesz-tagoktól	4
a barátaimtól, családomtól	4
összesen	274

Tanácsadót is közel hármat említettek az elnökök. A fenti sorrend csak megerősíti, hogy a *szakemberek* döntő szerepet játszanak a téveszek gazdálkodásában, életében. Erre mutat az is, hogy tanácsadói szerepüket mennyire

azonosan ítélik meg a különböző korú elnökök, még a nyugdíjasok is közel olyan arányban voksolnak mellettük, mint aktív társaik. Többé-kevésbé annál nagyobb arányban kérnek tanácsot a szakemberektől, minél képzetebbek. (A nem mezőgazdasági végzettségűek az átlagot meghaladó arányban fordulnak hozzájuk tanácsért.) Meglepő, hogy épp a szövetkezeti konszolidáció idején — részben annak megvalósítására — választott elnökök körében van az említések mélypontja, a „reformkor” óta viszont magas arányban voksolnak a legfontosabb tanácsadókra, pedig közben jelentősen javult saját szakmai felkészültségük is.

A tanácsadók között a második helyen szerepelnek a *vezetőtársak*. Az, hogy az aktív elnökök kétharmada említi őket, arra utal, hogy a szövetkezetek vezetői garnitúráját alapvetően a jó munkakapcsolat jellemzi.

A *vezetőség* súlya, szerepe alapvetően megváltozott. Amikor a szövetkezeti mozgalomban még jobban érvényesült a demokratizmus, meghatározó szerepe volt a vezetőségnek, mióta ez — részben a hetvenes években végrehajtott egyesítések révén kialakult irdatlan méretek következtében — kevésbé érvényesül, azóta több helyen formálissá vált a vezető testület működése. Ezeket az egyébként nehezen nyomon követhető — helytől, tévesz-nagyságtól, elnöktől stb. függő — változásokat tükrözik a válaszok is. Például a nyugdíjasok másfélszer akkora arányban jelölik meg a vezetőség tagjait tanácsadójuknak, mint az aktív elnökök. A végzettség növekedésével általában csökken az elnökök együttműködése a vezetőség tagjaival. Ebben ismét az a többször megállapított tény bukkan elő, hogy az iskolázottság és a demokrácia útjai kettéválnak. Sokszor megfogalmazódik — nemcsak szövetkezeti körökben —, hogy egy iskolázatlan segédmunkással nem lehet egy több milliós beruházás hatékonyságát megvitatni, s ha ebben őt még állásfoglalásra is készítetik, az nem egyéb, mint áldemokrácia. Sok igazság van ebben, meg jó adag kényel-

messég, ám ennek megállapítása legfeljebb a romló helyzet konzerválására jó. Érzésem szerint egyéb okok mellett azért is jutott a szövetkezeti demokrácia is majdnem az egyéb jelzős demokráciák sorsára, mert mechanikusan átvette — lemásoltatták vele? — a politikai életben is egyre kevésbé használatos, történelmietlenülé vált rendet, amelyben a különböző testületeket „a mindenki képviselve legyen” elv, nem pedig a rátermettség alapján állítják össze. Igaz, hogy így a nőknek, a fejőgulyásoknak stb. is lesz képviselőjük a vezetőségben, ám ahogy duzzad a balaszt, úgy vonja ki az elnök körükből a legfontosabb döntéseket, vagy rájuk kényszeríti akaratát. Azért ez nem bővös kör, amiből nem lehet kilépni, ezt sejteti, hogy az 1969 óta választott elnökök körében egyre nő a vezetőség tagjainak tekintélye.

Politikai, szakmai vezetőktől — feletteseitől — közel minden második elnök kér tanácsot, jóval kevesebben, mint ahányan tájékoztatásért fordulnak hozzájuk. Bizonyos véleményt rejt magában az, hogy ennek az önkéntesebb kapcsolatnak a szintje alatta marad a rászorultsággal jobban meghatározott információs kapcsolat szintjének. Hogy a képzettség növekedésével erősen csökken e kapcsolat fontossága, abból sejtethető, milyen fenntartása lehet némely elnöknek bizonyos feletteseivel szemben.

A döntés összetevői, a vezetés típusai

Elérkeztünk az információ — elemzés — döntés folyamat végéhez. Triviálisan fogalmazva, most kell arra a kérdésre válaszolni, ki az úr a házban, ki hozza a döntéseket. A vállalati jogszabály azt írja elő, hogy a dolgozókat tájékoztatni kell az ügyek állásáról, illetve ki kell kérni véleményüket. A szövetkezeti jogszabály ezen túlmegy, rögzíti, hogy a tagságot be kell vonni a döntésekbe, vagyis a kollektív vezetés azért nem jelenti a tagság teljes körű döntési

lehetőségét, hanem csupán (?) a döntésekben való részvételüket. A szocialista vállalat-elmélet körüli viták csak megerősítik, ami a jogi szabályozásból is kiderül, hogy a jövő vállalata — legalábbis az önkormányzat szempontjából — inkább fog hasonlítani a mai szövetkezethez, mint a mai vállalathoz.

Hiba lenne persze azt hinni, hogy a termelőszövetkezet önkormányzata ideálisan működik. Egy másfél évtizedes vizsgálat (dr. Juhász János) még arról számol be, hogy a termelőszövetkezetek a kollektív vezetés alapján működnek, a közgyűlés, a vezetőség és a különböző bizottságok hozzák a döntések háromnegyedét, az alapvető kérdésekben ők határoznak. Ugyanakkor kitér arra is, hogy a szakmai kérdésekben a döntések többségét a szakvezetés állásfoglalása alapján hozzák, s az elnökök sokkal kevesebb kérdésben döntenek, mint várható, néhány helyen viszont jelentős a szűkebb vezetés szerepe.

Ezzel szemben most azt írta az egyik elnök: „Mindenütt az első számú vezető az egyetlen hatalmi tényező.” Vagy álljon itt három vélemény a legfontosabb testületről: „A küldöttgyűlés szerepe formális.” „A küldöttgyűlés csak deklarál.” „A küldöttgyűlés, a közgyűlés csak jól előkészített javaslat alapján képes beleszólni a döntésbe.” Ellentmondás akad hát. Felmérésem nem elemzi a döntési folyamatot, pusztán az elnöki véleményeket összegzi, ami korlátozza az általánosítást, esetenként az összevetést is más vizsgálatokkal. (Lásd a következő oldalon levő 4. táblázatot.)

Amennyire összehasonlíthatók ezek az adatok, a háromezer tévesvezető (8 százaléka elnök) és az elnökök véleménye között nagyságrendi különbség van a szakemberek, a küldöttgyűlés (1979-ben, Ivanics vizsgálata idején kezdtek érdemi működésüket!) szerepének megítélésében. A két vizsgálat adatai azt sugallják, hogy az elnökök túlzónak, a szakvezetők jelentéktelennek ítélik a szakemberek részvételét a döntéshozatalban.

4. táblázat

Ki dönt a legfontosabb ügyekben?
Az alábbiakat említők aránya (százalék)

I. Téeszelnök-vizsgálat (saját) (N = 393)		II. Téeszvezetők vizsgálata (Dr. Ivanics András) (N = 3000)	
a szűkebb vezetőség	82	a vezetőség	29,9
az elnök	57	az elnök, főagronómus, könyvelő	26,2
a szakemberek	41	a vezetők csoportjai	3,9
a küldöttgyűlés	41	a küldöttgyűlés	3,1
a közgyűlés	24	a közgyűlés	31,4
a külső szervek	3	a külső szervek	2,7
más	1	a különböző csoportok	1,3
összesen	251		98,5

A szűkebb vezetőségben dől el a legtöbb kérdés. Ennek összetétele változó, s a létszáma is, a termelés egy-két vezetője mellett mindig részt vesz benne a párttitkár, s rendszerint a főkönyvelő is, de a feladathoz is igazodhat az összetétel és a létszám. A nyugdíjkorhatár elééréseig általában mind nagyobb és nagyobb arányban említik az elnökök, hogy ez a formális testület hozza a legfontosabb döntéseket. A fiatalabbak talán vezetői tapasztalatlanság miatt támaszkodnak valamivel kisebb arányban rájuk, részben nehezebben tudják elfogadtatni magukat, részben örökölt vezetőséggel dolgoznak, amely kiválasztásában nekik még nemigen volt szerepük, tehát vagy össze kell hangolniuk a tevékenységüket, vagy le kell cserélni azt, akivel ez nem megy.

Az elnökök több, mit fele jelezte, hogy maga (is) dönt fontos kérdésekben. Az utóbbi időben választottak és a diplomások valamivel az átlag fölött említik ezt. A szakembereket leginkább a szakember elnökök juttatják döntési szerephez, ezt mutatják az adatok végzettség, aktivitás, életkor és választási időpont szerinti megoszlásai. A kérdések kérdése, hogy tehetők demokratikusabbá, széleskörűen megalapozottá és elfogadottá a döntések anélkül, hogy a szakszerűség csorbulna.

Ábból, hogy az elnökök a felsorolt döntéshozók közül melyeket említik együtt, ötféle vezetési típust tudtam

megkülönböztetni. A legritkább az *elnöki vezetés*, ahol az elnök legfeljebb a küldött- vagy a közgyűléssel osztozik a döntéseken. Ide sorolható minden huszadik elnök — a nyugdíjasok közül minden tizedik. Erre a vezetési formára inkább az alacsonyabb végzettségűek hajlanak.

Minden kilencedik elnök az általa irányított *szűkebb vezetőséggel* együtt dönt a legfontosabb ügyekben. E vezetési típust általában az aktív, diplomás, fiatalabb korban választott elnökök alkalmazzák.

Nagyjából minden hatodik elnök a *szűkebb vezetőségbe olvadva* irányít, ő maga legfeljebb első az egyenlők között; magát nem említi döntéshozóként. Ezt a vezetési formát is elsősorban az aktív elnökök alkalmazzák, a fiatalabbak, a diplomások között divik inkább.

Az elnökök közel harmada az általa irányított *szakemberekkel* vezet. Inkább a középkorosztály kedveli ezt a formát, azok, akik szakemberek, s idősebb korban lettek elnökök, általában közép-nagy szövetkezetekben, ahol sokirányú tevékenységet folytatnak, ami egy ember számára nem is igen tekinthető át.

A csoport több, mint harmada minden döntéshozót említett, jobb híján ezt nevezem „*kollektív*” vezetésnek. Átlagon felüli arányban találhatóak közöttük a nyugdíjasok, az idősebbek — többségük azért aktív és negyven—ötven éves!

Milyen elnöki teendőket végez a legszívesebben? — hangzott az egyik kérdés, aminek a körüljárása arra is lehetőséget ad, hogy végezetül nagyjából áttekintsük, amiről eddig szó esett.

5. táblázat

A kedvelt elnöki teendők

(N = 371)	
két említésből szóba hozza	(százalék)
vezetési, gazdasági, szakmai, fejlesztési kérdések	49
a szervezetkezeti demokráciával kapcsolatos teendők	34
informálódás, elemzés, döntés	28
szervezés, szervezeti kérdések	24
ellenőrzés	22
egyéb (jutalmazás, zárszámadás, kísérleti munka stb.)	16
összesen	173

Rendkívül nagy egyszerűsítéssel a három leggyakoribb válasz mindegyike mellé egy vezetői típus rendelhető. Az első az *agrokrata* vezető, aki vezetési készsége és szakmai felkészültsége folytán az extenzív fejlesztés tipikus parancsnoka. A második típus a *patriarkális* elnök, tevékenysége inkább a szö-

vetkezet hőskorához, az agrárforradalomhoz kapcsolható, a közösség kialakításával nem egy esetben ragyogó eredményt ért el. A változó kor, az intenzív fejlődés irányítója a *menedzser*. Tisztán ezek a típusok alig-alig jelennek meg, a különböző vezetők tulajdonosságai e három alapvetőnek nevezhető típus különböző arányú keverékei.

Az agrokrata vezető sajátosságait átlagon felüli arányban találhatjuk meg az aktív, a fiatalabb, a képzetebb, az öt—tíz éve választott nem helybeli elnökök körében. A bizonytalan értékű nyereséghányad szerint 1982-ben az ide (is) sorolható elnökök szervezetkezeti átlagon felüli arányban találhatók a jeles eredményűek között, sikerességüket ők maguk mégis átlagon alulira értékelik.

A patriarkális vezetésre inkább a nyugdíjas, az alacsonyabb képzettségű, a régebben választott, a tagok által (is) jelölt, helybeli elnökök hajlanak. Úgy tűnik, még mindig vannak gazdasági lehetőségei ennek a típusnak.

A menedzser típus képviselői első-sorban az aktív, a fiatalabb, a diplomás, az utóbbi öt évben választott, a felsőbb szervek vagy az előd által jelölt elnökök között találhatók. Egyetlen esztendő gazdasági eredményei nem kecsegtetők a számukra, ám ők vallják a legsikeresebbeknek magukat.

Hivatkozások

Ivanics András: Hogyan gondolkoznak, dolgoznak, élnek a termelőszövetkezeti vezetők (Mezőgazdasági Kiadó, 1982. Bp.)
 Jakab Zoltán: Mindenkinek lehet valahol egy keresztapja. (TK Tanulmányok, 1983. Bp.)
 Dr. Juhász János: Vezetői döntések a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. (Szövetkezeti Kutató Közleményei, 1970. Bp.)
 Dr. Meszticzky András—Szakál Pál: Kitüntetett termelőszövetkezetek általánosítható tapasztalatai. (Szövetkezeti Kutató Közleményei, 1972. Bp.)

ABSTRACT: The key to the success of the cooperative movement lies in autonomy, independence in decision making, the first stage of which is information and being informed. The study carried out among presidents of agricultural cooperatives has shown that the more informed the president, the more successful, failures mainly result from insufficient information. Before important decisions, the presidents mostly obtain information from agricultural experts, from professional literature and from higher authorities, i. e. amongst the reform measures of changing impetus the direct control of cooperative farms is still considerable. The previous forms of direction subsist hidden in the information system as well, and are gradually reproduced.

A jogi nézetek és a tömegkommunikáció

A szerző egy empirikus vizsgálat alapján ismerteti a magyar lakosságra jellemző jogismeretet, s hogy ehhez mennyiben járul hozzá a tömegkommunikáció.

Egy ország helyes jogpolitikájának és propagandájának kialakításában nélkülözhetetlen az érvényes jogszabályokra, illetve a kívánatosnak tartott jogra vonatkozó elképzelések megismerése. Az alábbiakban a magyar lakosság jogi nézeteire vonatkozó mintegy húszévnyi adatgyűjtés¹ eredményei közül azokra hivatkozunk, amelyek a tömegkommunikációs kutatás, illetve a jogi tartalmú tömegkommunikációs közlés szempontjából fontosnak tűnnek.

Ismeretszigetek

A jogász számára szinte magától értetődő, hogy a társadalmi jogtudat kiindulópontja a *jogismeret*, hiszen saját munkájában is mindenekelőtt a vonatkozó szabályokat kell föltárnia. Csak hogy a jogtételek legtöbbje — különösen a maga elvontságában — nem kapcsolódik a mindennapi gyakorlathoz. Ezért az ilyen ismereteknek csekély a relevanciájuk: egy idegen, esetleges külvilágra vonatkozó vélekedések lesznek, olyanok, mint például a közvélemény-kutatásban vizsgált külpolitikai tájékozottság — részben hasonló befolyások is határozzák meg, mint a hírismeretet.

A mindennapi tudatban a jogról élő képből hiányzik a *kategorialitás*, a rendszertani összefüggés. Az ismeretek kazuisztikusak és elszigeteltek, a saját-

ságosan jogi-formális elemekhez (pl. írásos szerződés) és formális szerepekhez („ügyvéd”, „tanács”) kapcsolódnak. Vagyis éppen a modern jog által, a demokratikus törekvések jegyében meghaladni kívánt vonásokhoz. Az elvont jogtételek ismerete azért sem mérvadó, mert ami a konkrét viszonyokban normaként érvényesül, az alapvetően elveszti elvontságát, sőt jogi jellegét is,² elsősorban mint érvényes normatív gyakorlat adott. Magyar fizikai dolgozók több mint 70 százaléka ismerni véli a rávonatkozó szabályokat, míg a távolabb esőkkel szemben közönyöseek és — mint látni fogjuk — mérsekelték a velük kapcsolatos ismereteik is.

A jog automatikus hatásának és az ezt őrző *jogi felvilágosítás* elvének kiinduló tétele szerint, ha egyszer a jogszabály eljut az emberekhez, ha azok megismerik a jogot, úgy — az antiszociálisok kivételével — biztosítva van a jog hatása, követése, hiszen a jog, mint állami alkotás, társadalmi tekintélynek örvend, elfogadott az állampolgárok körében. Csak hogy a látszólag ismert szabályoktól való eltérés nem magyarázható a szabályok elutasításával, az ismeretek ugyanis *értékeléssel keverednek*. Az ismeret azonban tárgyilag is gazdagabb, mint általában feltételezzük. Beletartozik az is, hogy az ismert jogot — különösen a jogosultságot — mennyiben tartják az emberek a jog-

rend által érvényesítettnek. A tapasztalat rögzíti, ha nem is tudatosítja, hogy egy szabály tartalmának megfelelő helyzet megvalósulásának — s így egy jogosultság érvényesíthetőségének, vagy ellenkezőleg: egy kötelesség elmulasztása miatti felelősségrevonásnak — melyek a esélyei. Ez értékelésen alapuló becslés dolga, amely azonban kifelé ismeretként jelenhet meg. Végül a jog ismerésének pusztán tudás (informáltság) jellegével szemben arra is utalnunk kell, hogy a jogtételeket stb. normatív jellegüként kell ismerni, ami viszont *azonosulási* kérdés is. (Ez jórészt konkrét csoportok³ elfogadásának, illetve az azoktól való függésnek a problémája, hiszen a normákat csoportok közvetítik.)

Egyszóval „a jogismeret se nem szükséges, se nem elégséges feltétele a törvényvel egyező magatartásnak” (Kutchinsky 1979: 404). Aubertnek (1979) a norvég háztartási alkalmazottakra vonatkozó törvény hatását vizsgáló, úttörő munkája pedig azt igazolta, hogy nem az ismeretjavulás változtat a viselkedésen, hanem az ismeretbővülés a megváltozott gyakorlat és a törvény iránti attitűd mellékterméke. Mégis, az *elszigelet* ismeret, a törvényi elvárásra vonatkozó feltételezés jelentős hatású lehet, mivel része annak a szellemi környezetnek, amelyben mások cselekszenek, így alkalmas a megerősítésre vagy a megbélyegzésre. Az információ formájában társadalmi, csoport stb. *elvárást közvetít*. Ezek a hatások fokozatosan elvezethetnek a társadalmi szokás változásához.

A jogtudat-kutatás során elkülönített empirikus adatok másik csoportja a fennálló jog megítélésére, a *kívánatosnak tartott jogra* vonatkozik. Az értékelés azonban valójában nem szorítható a kívánatosnak tartott jogra. Mindekelőtt az számít, hogy a konkrét (ismert) jogot mennyiben fogadja el az értékelő. Ez az elfogadás is több, egymástól részben független szinten vizsgálható:

- a) a saját cselekvésben általában;
- b) konkrétan az adott helyzetben;

- c) mások cselekvésének megítélésében mércéjeként.

Egy, a fennállótól eltérő jogszabály óhajta ellenére e három — egymástól elváló — szempontból még az ismert szabály érvényesülhet, illetve egész más megfontolások alakíthatják a helyzetekben a vélekedést és viselkedést.

A kívánt (helyes) joggal mint jogértékeléssel szemben a szociálpszichológia a valóságos összefüggések nevében több kifogást emelhet. A tételes jog adott értékelése még nem befolyásolja szükségképpen a magatartást, az értékelés etaikus rögzítése nem veszi figyelembe a fordított irányú hatás lehetőségét, hogy t.i. a megítélés a viselkedéshez fog igazodni, a fennálló jog igenlése mellett ettől eltérően cselekedhet a kérdezt, s olykor (a kognitív diszonzancia leküzdési eszközeit mozgósítva) még csak nem is érzékeli az ellentmondást. Vagy negatív álláspontja ellenére konformizmusból, félelemből jogszerűen fog viselkedni.

A lakosság egy részénél — s hogy ez mekkora, az társadalmanként változik — egy tétellel, szabállyal való szóbeli, kiülsődleges egyetértésre vezethet, ha az adott rendelkezésről kiderül, hogy a jog része. *Ez az elfogadás a jog különféle színezetű legitimitásainak, illetve tekintélyének köszönhető.* Ezért van az, hogy jórészt ismeretlen szabályhoz — mint az abortuszrendelkezések voltak bevezetésükkor — könnyű a nem érintettek helyeslését megszerezni. A jogot és az államot a sztereotípiák szintjén látszólag eléggé elterjedt tisztelet övezi, amivel jól összefér az igazságszolgáltatás és általában a jogi jellegű megoldások kerülése, negatív megítélése.

A joggal való ilyesfajta egyetértés nem jelenti azt, hogy a tényleges cselekvést, vagy akár konkrét esetek megítélését a jogi jelleg — akár csak kérdésesi helyzetben — döntően befolyásolná. Különösen pedig nem alapozza meg azt a feltevést, miszerint a jog (mint autoritás) tisztelete a jogot képviselő, érvényesítő eljárások igénybevételére indítana, vagy akár ezek, akár egyes konkrét jogi megoldások automatikus he-

lyeslésére bírna. (Ennek előfordulási gyakorisága valószínűleg nagyobb lesz persze, mint azok körében, akik eleve negatívan viszonyulnak a joghoz.)

A joggal kapcsolatos ismeretek egy része politikai jellegű. A politikai ismeretek jellegzetességei fedezhetők föl bennük. Például a lakosságnak fele sem tudja, hogy a törvényeket az országgyűlés hozza, 29 százalék adott helyes feleletet arra, hogy hol teszik közzé ezeket [1].

A különböző jogszabályok ismeretében szélsőséges ingadozás figyelhető meg:

— Az emberölésről és általában a „klasszikus” erkölcsi alapszabályokat sértő bűncselekményekről gyakorlatilag mindenki tudja, hogy azok büntetendők [1, 4]. A kicsit „problematikusabb” orvosi euthanáziánál csak 70 százalék felelt úgy, hogy azt bünteti a törvény.

— A lakosság 77 százaléka tudja, hogy a valutakijárási bűncselekmény [4].

— 72 százalékának elfogadható ismeretei vannak arról, hogy a jogszabály nem tudását miként értékeli a bíróság [1, 4].

— Meglehetősen elterjedt a feljelentési kötelezettség feltételezése [1, 2, 3, 4, 8].

— A kérdezettek 20 százaléka az elmebetegét is büntetendőnek véli [11].

— A lakosság 87 százaléka tudja, hogy a fiatalkorúakat a felnőttkorútól eltérően büntetik [2].

— A lakosság harmada se tudja, hogy a magyar jog szerint a házastársak egyformán családfők, 43 százalék egyáltalán nem ismeri a házastársi különvágyont [4]; a fizikai dolgozóknak csak 22 százaléka tudja, hogy unokatestvérrel házasságot lehet kötni; 38 százaléka, hogy a hálátlantól az ajándék visszakövetelhető, 83 százaléka, hogy végrendelezési szabadság van, 91 százaléka, hogy Magyarországon magánszemély nem vehet gyárat, 92 százaléka, hogy építési engedély kell az építkezéshez, még ha saját telekről van is szó [2].

Az eltérések érzékeltetése után az ismeretek belső összefüggését vegyük

szemügyre. A szakirodalomban többek szerint a büntetőjogi ismeretszint magasabb a polgári (stb.) joginál:

1. A bűncselekmények jórésze társadalmi-erkölcsi rosszallás alá esik.

2. A bűncselekmények iránt minden társadalomban nagy az érdeklődés. (Ezt az igényt a hírközlés és a művészetek kielégítik és táplálják.)

Az ismeretszint-különbség a büntetőjog javára akkor mutatkozik, ha a jogszerű—jogszerűtlen dimenziójára korlátozott feleleteket vesszük szemügyre. A büntetőjoghoz tartozó büntetési rendszer, a szándék megítélése, a cselekmények súlyossági rangsora kapcsán már korántsem ilyen egyértelmű a helyzet. Nem véletlen, hogy az egyes büntető ügyekben hozott ítélet inkább vált ki ellenérzést, mint egy polgári határozat.

Az ismeretek alakulásában a társadalmi rétegződés jelentős különbségekhez vezet. Különösen a társadalmi rétegződést mindennél inkább befolyásoló *iskolázottság* szerepe tűnik magyarázó erejű tényezőnek. Az ismeretek iskolázottság szerinti eltérése jelzi a társadalmi jogtudat belső megosztottságát, részben azonban forrása is annak.

Intolerancia és büntetésigény

A hatályos jogról alkotott elképzelésekben és a kívánatos szabályozásra vonatkozó kijelentésekben egyaránt jelentkezett a lakosság egy részénél bizonyos szigorúság és intolerancia. Ezen túlmenően — az egyéni érintettségétől függő mértékben — egy-egy viselkedés, illetve hatósági megoldás társadalmi elfogadhatóságát jelentősen növelte pusztán az a tény, hogy azokat a tételes joggal egyezőnek hitték. (Ez az ún. legalizmus.) Vajon az ismeret sajátos torzításai és a kívánatos jog elképzelései mögött állnak-e egységes mozgatók? Ilyen háttértényezőként a *toleráns* vagy *intoleráns* beállítottságot szokás említeni. Egyes szerzőknél ez a beállítottság lélektani jellegű — vizsgálatunk a frusztrációval való összefüggést kizár-

ta —, másoknál inkább kulturális mintát követ, és úgy is értelmezik, mint a *társadalmi kultúra jegyét*. A társadalmi rendtelenségérzettel is összefüggésben a jog szorítása, illetve az ez iránti társadalmi igény igen időszzerűvé teszi a kérdést, ám azt a maga *történelmiségében* kell vizsgálni. E kiindulást az ideológiai tartós továbbélése is indokolja.

A jog történelmileg az erőszakhoz és kizsákmányoláshoz kapcsolódik. Vannak-e a magyar társadalom és kultúra történetében ezen túl is olyan mozzanatok, amelyek indokolják a jognak valamiféle intenzív szankcionálással való azonosítását? Az autoriter jogfelfogásban a jog *kötelességek* forrása, a szabály az állami szervek szempontjainak érvényesítője, míg egy demokratikus (számos más elnevezés használható) jogi kultúra esetén a jog az egyéni jogok biztosítójaként szerepel. Az előbbi esetben az egyént a jog csak fogvatékosan ismeri el; a társadalmi fegyelem legitím fenntartója itt a megtorlás. A hagyományként, személyes szokásként vagy rejtett mintaként továbbélő kulturális hatások közül a történelmi visszapillantásban elsősorban a tömegek „*paraszti*” és az uralkodó osztály „*úri*” jogfelfogására kell utalnunk.

Ami a paraszti kultúrát illeti, a parasztság részben újratermelődött (Tárkány—Szűcs 1981: 826) rétegei, részben az innen kiemelkedett rétegek továbbra is magukban hordozzák ennek elemeit. A paraszti társadalom viszont „nem ismeri a magában álló egyént, ellenben a családjegységeken keresztül egy közös tudatot alakít” (Erdei 1973: 47). E kultúra egyénellenes, magázügyvet nem ismer, ebben nincs esély a normához való külsődleges, kritikai viszonyra. Az *adott* az egyedüli *lehetőség*, akár csak „a helyes beszéd”. Egyébként a paraszti kultúrát helytelen lenne rendkívül büntető jellegűnek tekinteni; a szigorúan megkötő előírások ellenére is csak a közönség veszélyeztetése jár szigorú szankciókkal; a hosszú népszokásként ritkaságszámba megy. A kegyetlen büntetéseket Magyarországon az úri elnyomás és az inkvizíció honosította

meg. A népi kultúra egyébként erőteljesen tételes jogellenes volt: „a törvénynek viasz az orra” (Tárkány—Szűcs, 1981: 781). Ám a hatóságok szívesen és sikerrel vonták be büntető akcióikba a lakosságot, mert ez „a tömegek tudatában azt a látszatot keltette, mintha társukat *ők büntették volna meg*” (Tárkány—Szűcs 1981: 803).

Az említett szigorú és népi jogfelfogás kiegészült az éppen adott hivatalos kötelesség elfogadására indító úri kultúrával. Csak néhány elemre utalunk a térségünk kultúrájának deformálódásáról Bibó (1946: 54—55) által említettek közül. A nemzet védelmében az egyéni szabadságtól védték, azt jogilag nem támogatták, a kormányzás tartalmilag antidemokratikus volt, visszacsúszás „abba a demokrácia *előtti* állapotba, amikor a társadalom a bajoktól való megmenekülését nem a törvényektől, a kormány hatékony ellenőrzésétől és az állampolgárok politikai értelmességétől várja, hanem az államfő, a személyes hatalom kegyes jóakaratótól és hőles elhatározásától”. Ehhez hozzászámíthatjuk a hatalom tiszteletét, amely az alárendeltekben őszintétlenséggel párosult (Szekfű, é.n. 44—45.).

A megtorlásigény és általában az intolerancia — részben ugyan más alapon — újratermelődhet az állami „túlvállalás” esetében a társadalmi renddel kapcsolatban kialakuló feszültségek és frusztrációk közepette. Ez a helyzet kedvez továbbá az egyéni hatalomvesztés, alárendelődés fokozódásának. Az alanyi jogosultságok jelentősége pedig, éppen mert a „túlvállalás” közepette ezek reális biztosítására nincs fedezet, csökken. Ám hosszú távon — különösen, ha a társadalmi toleranciával együtt a jog is változik, lassú javulás lehetséges. A magasabb iskolázottságú fiatal szakmunkások, akik egy-egy élethelyzet több elemét átfogva mérlegelik a hatásokat, számottevő mértékben képesek függetlenedni egy intoléransnak képzelt környezettől [2].

Több vizsgálat foglalkozott azzal, mit vár a magyar lakosság a büntetőjogi *büntetés*től. A kérdés középpontba

állítására annyiban jogos, amennyiben a mindennapi tudatban a jogra valóban a büntetőjog és a bűnözés alapján aszociálnak, illetve a büntetőjog a hétköznapi gondolkodás „fekete—fehér” kettősségéhez közel áll. A büntetőjog a gonosz elkülönítésével közre is hat a mindennapi igazságos világ képzetének fenntartásában.

A felmérési eredmények egy dologban mindenestre egyeznek: határozottan él egyfajta pedagógiai optimizmus: a büntetéstől mindenekelőtt javítást várnak. Ez könnyen a büntetőjoggal, illetve a jogalkalmazással való elégedetlenség forrásává válik; éppen az adott javítás elégtelensége címén követelnek szigorúbb büntetéseket. Az értelmiségiek háromnegyede szerint legalább a bűnözők fele visszakerül a börtönbe, a börtönt egyszerűen tartják hatékonynak és hatástalannak. Összehasonlításként: az NSZK-ban a társadalomvédelmi elvvel (a távollattal) 60 százalék ért egyet; 93 százalék szerint a büntetés a megtisztulást szolgálja (Smaus 1981).

A különféle büntetési célok jellegzetes kombinációkat mutatnak. Így egyfelől a társadalomvédelem a bűnöző megjavításával kapcsolódik össze, másrészt a válaszok 30 százalékában az elrettentés és a társadalom védelme szerepel (az elrettentéstől várják a társadalom védelmét). Ugyancsak jellegzetes az a csoport, mely együtt vallja a klasszikus büntetőjogi elveket, a megsértett jogrend helyreállítását és a megtorlást. A bűnöző betegnek tekintése viszonylag ritka (26 százalék). A társadalmi-demográfiai különbségek igen jelentős véleményeltérésekkel járnak. Például a férfiaknál a retribució kapcsán 35 százalékos a maximális eltérés a két szélső helyzetű foglalkozási csoport — a mezőgazdasági fizikai dolgozók (63 százalék) és az értelmiségiek (28 százalék) — között. A gyógyítási cél alig differenciál, és az egyes csoportokon belül — ha más intenzitással is —, de azonos sorrendben értenek egyet (a gyakoriságot tekintve) a különféle büntetési célokkal. A falusi lakosság erőteljesebben képviselteti magát a klasszikus büntetési elveket elfogadók kö-

zött. Az idősök között ugyancsak viszonylag gyakoribb ez az álláspont. (Az összes retribució válasz egynegyede 60 év felettiekől származik.)

A tolerancia ingadozó előfordulása, esetenkénti alacsony szintje a nem büntetőjogi kérdéseknél is kimutatható. Így morális vétségek megtorlásánál (szülői tartás elmulasztása), vagyoni jogi összefüggésekben egyeseknél az egalitarianizmus merev érvényesítése, másoknál a szerződések szigorú formális megtartása jelenik meg autoriter vonásként [5]. De említhetnénk a személyiségi jogok mérsékelt elismerését is. A tévénezők kétharmada nem véli védendőnek a műsorokban bemutatott vádlott személyét, nevét, arcát [10].

A büntetési igény eloszlása a normális eloszláshoz közelít. Ezért, és néhány alább következő más megfontolás miatt, helytelen lenne a magyar lakosság kultúráját vagy a lakosság többségét intoleranciával vádolni, büntetésre hajlónak tekinteni. A helyzet részben jobb, részben rosszabb, mint az eddigiek alapján hihetnénk: „A legtöbb embernek nincs szilárd és konzisztens attitűdrendszere, hanem ugyanabban az egyénben több, különböző attitűdréteg létezik. Ellentmondás lehet továbbá e rétegek látszólag hasonló attitűdjei között... Lehet, hogy valaki nagyon toleráns módon beszél, sok dolog iránt igen szabadelvű hozzáállást tanúsítva, amikor hirtelen szélsőségesen intoleráns és megtorló vonások tűnnek elő nála. Érdekes megfigyelni, hogy a legtöbb alanyt egyáltalán nem zavarják ezek a kijelentésbeli következetlenségek. Ha valaki véletlenül kényelmetlenül érzi magát emiatt, rendszerint egy sor ésszerűsítést hoz fel, így sikerül látszólagos harmóniát teremtenie (Kutchinsky 1979: 425).”

Nem hivatkoztunk még arra, hogy nagyon sok kérdésben — akár a fennállónak vélt tételes jogtól is eltérve — egy igen jelentős kisebbség kifejezetten enyhítene a jog szigorán. Egyébként is nehéz megállapítani, hogy mennyire büntető hajlamú a magyar lakosság.

A büntetésigény verbális megfogalmazásában a hírközlés által közzétett sztereotípiák és az áltálal gerjesztett félelem hatása mutatható ki. A hírközlés átalakításával a tolerancia fokozható. Az a tapasztalatunk, hogy a magyar hírközlésből szinte teljességgel hiányzik a kialakult intézményekkel kapcsolatos tolerancián alapuló kritika. Ugyanakkor a hírközlés bűnözés- és bűnelkövető-képe alkalmatlan a toleránsabb, sőt általában az árnyaltabb megközelítés, a jogban intézményesített olyan megoldások társadalmi tudatba vitelére, amelyek nem megtorló jellegűek. A nem büntető, nem szigorú megoldásokat az említett szervek hajlamosak a felelőtlenség intézményesítéseként értékelni és ezért elutasítani. „Joggal feltehető, hogy a bűnözéssel kapcsolatos torz tudati tükrözésben kell a szemlélet gyökereit keresnünk. A lakosság jelentős hányada ugyanis, ha bűnelkövetőtől, ha bűnözőről esik szó, rendszerint súlyos, erőszakos bűncselekmények elkövetőjére gondol. Egyébként ezt a szemléletet sugallják a tömegkommunikációs eszközeink is. Megállapítást nyert például, hogy a hírközlések 80 százaléka erőszakos bűncselekményekkel és áldozataikkal foglalkozik, holott az össz-bűnözésben az erőszakos cselekmények aránya csupán 8–10 százalék.” (Vigh—Tauber 1983: 80.)

A bűnözőnek és bűnözésnek ez a modellje vagy őstípusa nem véletlenül és nem pusztán a hírközlési manipulációk részeként alakul a fentiek szerint és foglal el központi helyet a mindennapi jogtudatban. A bűnözőként megbélyegzett kisebbség létezése mind a mélylélektani, mind a szociológiai, mind a konfliktuselmélet szerint fontos szerepet tölt be a társadalom életében. A pszichoanalízis a bűnözőt gyakorta holmi olesó társadalmi bűnbaknak látja, aki — a személyével való rejtett azonosulás útján — lehetővé teszi a tiltott vágyak kiélése és egyben a saját bűntudatérzés levezetését is — a bűnöző elítélésével. A visszatérően gonosz hajlandóságú bűnöző (valójában az elítél-

tek töredéke) jól szolgálja a mindennapi élet valóságkonstrukcióját, amelyben az így megtestesített morális rossz része annak a magyarázatrendszernek, mellyel a világban létező, az alanyt érő igazságtalanságok ésszerűsíthetők, és ezáltal megőrizhető lesz a világ alapvető igazságosságába, helyességébe vetett hit (Lerner 1980).

Bizonytalanság és fenyegetettség

A közzétett adatok értelmezéséhez jelezük, hogy azok nem függetlenek az egyén gondolkodási szerkezetétől, lelki szükségleteitől (v. ö. énkép), lelkiállapottól, illetve a társadalmi működésre és az egyénnel a társadalomban elfoglalt helyére vonatkozó elképzelésektől, amelyek szintén lelki szükségleteket és/vagy állapotokat fejeznek ki, annak függvényei. Különösen figyelemreméltó az egyén jogi világképtöredéke szempontjából, és közelebbről a büntetőjogi nézetek megértésében, hogy az illető mennyire érzi magát bizonytalan-nak, illetve fenyegetettnek, mivel ennek megfelelően fordul a joghoz vagy fordul el attól.

A rendelkezésre álló kutatások az általánosabb — a magán- és közjog összefüggésében is értelmezhető — bizonytalanságérzet helyett a bűnözés tapasztalásához közvetlenül kapcsolódó fenyegetettségfogalmat használják. Ennek jelentőségét az általános rendképzet kapcsán is érzékelhetjük. Furstenberg (1971) nyomán a viktimológiában elkülönítik a *félelmet* és a bűnözéssel való *törődést*. Ez utóbbi a bűnözésben „általában véve” lát problémát, a bűnözés problémájától függetlenül a megkérdőzött önmagát eközben (részben emiatt) sérthetetlennek hiszi. A bűnözéssel való törődés részben morális természetű állításokból tevődik össze, mintegy a „hétköznapi gonosz” elítélésére szolgáló alkalmat kínálja. A szorosabban vett bűnözéstől való félelem viszont a személyes megtámadhatatlanságot állítja előtérbe, mely rendszerint megmarad a szorongás, illetve a tehetetlenségérzet

szintjén. (Nem állítja ugyan, hogy meg fogják támadni a közeljövőben, de tart tőle.)

Magyarországon az emberek 20—30 százaléka feltételezi, hogy sérelmére egy éven belül bűncselekményt követnek el; 55 százalékukat legalább egy kissé nyugtalanítja, hogy bűncselekményt követhetnek el ellene; 43 százalék fél a lakása környékén járkálni éjszaka [7]. A bűnözés helyzetét romlónak vélte 1973-ban 44 százalék [10], 1977-ben 52 százalék [4], 1982-ben 57 százalék [7]. A megkérdezettek jelentős részénél a bűnözéssel való aggodó törődésről lehet inkább szó, mivel a saját környezetük helyzetét — amelyről tehát személyes tapasztalataik lehetnek — jobbnak ítélik az országosnál. A szorongás sztereotípiái az ismeretlenre vetítődnek ki. A társadalmi bizonytalanságérzet a különböző forrásokból táplálkozhat, de világszerte kimagasló az idősebbek szorongása. „Az erőszakra vonatkozó tapasztalatok és az erőszak észlelése vagy a bizonytalanságérzet között... nem található megbízható korreláció. A bizonytalanságérzet távolról sem tapasztalati ésszerűsítés, ellenkezőleg, önálló érzés, mely különösen az idősek és sebezhető tapasztalatát színezi” (Lagrange 1984: 432). A fenyegetettség mechanizmusát érdemes közelebbről is figyelembe venni, mivel közrejátszhat a devianciára adott válaszokban, a jelzett büntetési igényekben, intoleranciában. (Minél nagyobb a fenyegetettség, annál erőteljesebbek elvileg — legalábbis bizonyos feltételek szerint — ezek a reakciók.) A bűncselekménytől való félelem függ a ténylegesen bűncselekményi áldozattá válás társadalmi statisztikai esélyétől, bár a kapcsolat aligha közvetlen észlelés alapján jön létre.

A bűnözéssel való törődés (lenne) a társadalmi változás kiváltotta bizonytalanság tünete (Zauberman 1982: 418). Ahol a személyes közbiztonság jó, a személyes félelemre inkább indító erőszakos bűncselekmények elterjedtsége hiányában csökken a személyes áldozattá válás feltételezése. A közrend felté-

telezett vagy tapasztalt bizonytalansága miatt viszont — amely az alany saját helyzetét illeti — a nem büntetőjogi kérdések kezelésében félelem vagy legalábbis szorongás mutatható ki. A magyarországi bűnözéstől való félelem azon jellegzetessége, hogy az országos helyzetet, az ismeretlen rosszabbnak tartják, mint a helyit, megfelel a tárgyhoz nem kötött társadalmi elégedetlenség mellett várható hatásnak. Ahol a saját környezetet és a személyes helyzetet az országosnál jobbnak hiszik, ott sajátos önmege erősítés dolgozik. A személy így a bűnözés rémképével szemben saját személyes státusát emelheti, énképét javíthatja: „mi nem vagyunk bűnözők”, „jobb környéken lakunk”! A személyes veszélyeztettségérzés előfordulási gyakorisága egyes rétegekben kiugró, ami e rétegek e szempontból is objektíve rosszabb helyzetét jelzi [7]. Az időskorúak speciális problémáitól eltekintve sem külföldön (D'Anjou 1978), sem itthon [4] nem igazolódtott, hogy a strukturális okokból gazdasági és szociális helyzetükben legfenyegetettebbek a leginkább punitívok, de az sem, hogy a nagyobb fenyegetettség automatikusan nagyobb büntetésigénnyel járna.

Ilyen körülmények közt a bűnözést megtenni a bajok, a rossz érzés forrásának, az egyes bűnözőt pedig megmutatni és feláldozni — ígéretes eszköznek látszik. Nem a tömegkommunikáció teremt ugyan ezen elképzeléseket, de megerősíti, *képviselhetővé* teszi a homályos bűnmegjelenítést (épp annak szerkezetéhez igazodva): „Látta a tévében is”. A megjelenítés a szenzációra törekvés miatt is torzító, az erőszak dominál (Malonyai 1983). A *Kék fény* nézőinek fele már 1973-ban beszámolt szorongásról, amely a bűnözőkkel készült riportok nézése közben fogta el őket [10].

A bűnözők közös elítélése, továbbá, hogy a társadalmi rosszat testesítik meg és hogy a hatalom — elítélve őket — kézben tartásukról gondoskodik, megteremtheti a hatalomgyakorlás számára kívánatos társadalmi konszen-

zást, vagy legalábbis annak *látszatát*. A hatalom a köz oltalmazójaként tartósan legitimálhatja magát, mivel a bűnözés újabb és újabb hullámokban tör a társadalomra.

Míg egyes nyugati országokban a közvéleménynek a bűnözés hírével történő manipulálása bevett társadalmi irányítási technika, a bűnözés hasonló megjelenése a hazai köztudatban mintegy *melléktermék*. A hivatalos feszültségcsökkentő-magyarázó ideológia a törvénytörések időszaka óta — talán öntudatlanul — befolyásolhatatlan, távoli okokat vádol: „világ-gazdaság” vagy legföljebb „rossz emberi tulajdonságok”, mint a „nyereszkedési vágy”. Ezek azonban részben túlságosan is kívül esnek az emberi ellenőrzésen, szinte természeti okok, amelyek nem aktivizálhatnak, sőt. Így a társadalmi tudat szinte spontán — ámbrá szervezeti érdekeket éppen nem nélkülöző — módon fordul a konkrétabb bűnözés és a bűnöző, mint a társadalmi zavarok bűnbakja felé. E mögé „civilizáltan” rejthető a gyűlölet, a hagyományos előítélet, a sztereotípiák tárgya: az *idegen*. Magyarországon ez ma elsősorban a cigány, akivel szemben feltételezésem szerint sokszor a bűnözés hagyományos sztereotípiái diktálta elvárásokat érvényesítik. Az említett szervezeti érdekek annyiban játszanak közre e folyamatban, hogy az újságokat, műsorokat eladhatóbbá teszik a szélsőséges bűncselekmények. A bűnüldöző szervezet fontossága is így fokozható. *A lakosság az államtól, különösen a rendőrségtől és az igazságszolgáltatástól vár védelmet.* E presztízsnövelő alkalom valójában olyan nehezen kielégíthető igényeket támaszt, amelyek az említett szervezeteknek még tantaluszi kínokat fognak okozni. A társadalmi figyelem és remény az igazságszolgáltatásra irányul. És minden megoldhatatlan bűnügy és érdeksérelem, minden „enyhe” ítélet, minden visszaeső bűnöző és hosszas eljárás fokozza az elégedetlenséget, amelynek csillapulását éppen e szervektől várták. Ez körvonalazódik

azokban a nézetekben, melyek a bíróságokat nem tartják elég szigorúnak, elég hatékonynak, és amely nézeteknek az igazságszolgáltatás — az esetenként irányelvként megjelenő — „a törvény teljes szigora” tétel ellenére — jórészt ellenállt eddig.

Mi maradt a jogból?

A hivatalos jog, mely önmagában is bizonytalan, az egyéni tudatba érve szinte esetlegessé válik. Ismerete témánként változó színvonalú, olykor kifejezetten téves. De még a helyes ismeret sem igazít el, ami viszont nem akadály a annak, hogy az állampolgárok saját megszokott viszonyaik között a szokást követve jogszerűen, vagy legalábbis jogilag a védett rend megzavarása *nélkül* viselkedjenek.

A társadalmi jogtudatban jelentős megosztottság mutatkozik, mely rétegződésbeli különbségekhez csak részben igazodik. Ugyanakkor az egymástól hagyományosan élesen különböző társadalmi csoportok véleménye közeledik, és a fiatalabb korcsoportok felé haladva a nők és férfiak nézeti között is csökken a távolság. (Kivéve a nemi szereppel összefüggő kérdéseket; ez utóbbiaknál fordított tendencia is előfordul.) Az egyenlősödést mutatja, hogy jogi kérdésekben a mintáinkba került házaspároknál a feleségek nem igazodnak jobban a férjek véleményéhez, mint fordítva [2, 8].

A jog általános presztízse korlátozott, a kívánatosnak tartott megoldások sokszor eltérnek a jogitól, egyes csoportokban erősen a megtorlás irányába, másoknál viszont közvetlenül az érdekracionalitás, vagy a nem jogi jellegű értékek hatására. A meglevő tudati előfeltevések a gyakorlati helyzetekben olykor egyáltalán nem, illetve további torzulásokkal érvényesülnek. A mindennapi tudat nem ritkán keményen ellenáll a jogi megoldások és a jogi információk befogadásának. A jogban elvont, sajátos értelmezési műveletekkel kezelt valóságkép nem

illeszthető be közvetlenül az egyén gondolkodási struktúrájába, a tömegkommunikációból eredő információkat pedig azért nem fogadja be, mert ezek nem érik eléggé a közvetítő csoportokat, azok működéset. A televízióban látottak ellenére nem ismerik és nem is helytelenítik az emberek a gyanúsítottal szembeni eljárásjogi jogsértéseket. Az ismeretbővítést szolgáló közléseket — éppúgy, mint az életbeli helyzeteket — előfeltevéseik szerint torzítják. A Jogi esetek című másor feladványait *helytelenül* megoldóknak 59 százaléka tévesen értelmezte a bemutatott eseményeket, tényállást, elsősorban mert a szimpatikusnak számító félről eleve jóhiszeműséget tételeztek fel [6]. A tömegkommunikációban közölt jogi ismeretek alig ragadnak meg az emberekben — az iskolázottabbakban sem —, az értékelésre pedig véggépp csekély a közvetlen hatás [3].

Egy, a jelenleginél sokkal aktívabb jogi minősítést, több feljelentést, több beadványt a jelenlegi jogrendszer nehezen tudna feldolgozni. Legalábbis amíg a jogrendszer nem diktál az állampolgárok számára magától értetődő, közvetlenül megvalósítható rendezési programot, hanem megmarad az állami beavatkozás és döntések mindennapi életbe „hívásának” elsődleges eszközeinek.

A valóságértelmezés jogisága nem korlátozható másoknak a jogsértéstől való visszatartására, a deviáns magatartások kereteire. A *saját érdekek* érvényesítésében a civil társadalom különféle életszfáiban polgári jogi, munkajogi, családjogi, részben igazgatási jogi szempontok merülhetnek föl, míg a hatóságokkal szemben — s ezek sem feltétlenül politikai viszonyok — államigazgatási és államjogi rendelkezések szerint struktúrálnak a jogalanyok helyzeteit, érdekeit.

Ajognak a társadalmi tudatban való egyoldalú megjelenését mutatja az igazságszolgáltatás iránti nagyfokú bizalmatlanság, a jog megismerhetlenségére vonatkozó tételek. (Fizikai dol-

gozók 72 százaléka ismerni véli a rá vonatkozó szabályokat, de 71 százalékuk szerint nem lehet tudni, mi lesz egy pör vége.) Még konfliktushelyzetekben is hiányzik a normatív és különösen a jogi érvelés, holott a magyar lakosságot igazán nem jellemzi a békítésre, a kompromisszumkeresésre törekvés [9]. Mindössze a válaszok 5 százalékában használtak jogi jellegű érvet azok a megkérdezetteink, akiknek különféle olyan esetekbe kellett beelőniük magukat, amelyekben jogsértéssel vádolták őket, vagy jogsértő visszaélést követtek el a rovásukra [2].

A helyzetek „jogibbá” válása, vagyis ahol igazságszolgáltatási vagy más állami szervekkel kerülnek az emberek kapcsolatba, fokozza a helyzetek jogi struktúráját, de itt is alacsony a tisztán legális megközelítés. Az objektíve vagy talán csak a társadalmi hagyományok és tapasztalatok logikája szerint kevés sikert ígérő jogra hivatkozó érdekérvényesítés, sőt kisebb mértékben a jogtalansággal, a hatalommal szembeni önvédelem számára [6] nem kínál túl sok sikert a jog szerinti helyzetértelmezés.

A hatóságok is szívesebben fogadják, ha „kegy-gyakorlónak” tekintik őket, semmint ha — a számukra a számonkérés felhangjával színezett — jogi alapon tárgyalnának velük, jogokat követelnének tőlük. Vezércikkük propagálják, hogy „az állampolgár függjön az ügyintéző morális érzékétől... és ne a jogban bízzék, hanem az ügyintézővel keresse a kapcsolatot” (Tárkány—Szűcs 1981:824). Ezzel — és a kiszolgáltatót alárendeltnek számára egyedüli lehetőségként maradó moralizálással (Losonczy 1977) — összhangban a magyar ügyfelek elsősorban „emberiességi” szempontok szerint ítélik meg a hatóságokat [2]. Valójában nem az amúgy sem meghatározott formában megadott, alig biztosított jogokról esik szó, hanem merev *kötelezettségekről*, amelyekről való eltérésre senkit sem lehet formailag kötelezni. A kötelezésre hivatkozás az, ahol a hétköznapi tudatban ma sikeresen

megjelenik a jog, és ez jelzi a jogi kultúra, a jogtudat és részben a (hatékony) szabályozás állapotát. Ezt önmagában is a jogi (sajátos hatalomgyakorlást beteljesítő) világképteremtés sikereként lehet értékelni. Ehhez a diadalhoz még hozzászámíthatjuk azt az eddig ki nem emelt, a mindennapokban természetesnek érzett további mozzanatot is, hogy a hatóságokkal kialakuló érintkezésben a helyzeteket rendszerint úgy strukturálják, hogy *elève elfogadják a hatóság felsőbbségét*, a ha-

tóságot erősnek és illetékesnek látják. A mindennapi tudat számára egyetlen menekvés marad. Az, hogy saját ügyeit igyekeznek *eljogiatlanítani*.

Ez a taktika azonban könnyen csapdába szoríthat. A nem-joginak érzett síkon — például a végrehajtásban — igyekeznek kibújni az emberek a jog alól, ha az érdekek ezt diktálják. Ez azonban nemcsak a jog társadalmi hatékonyságát csökkenti. Megszenvedti ezt az állampolgárok jogvédelme, sőt öntudata is.

Jegyzetek

1 A szövegben esetenként bizonyítás nélkül szereplő sommás tételek a jogtudat természetéről másutt megjelent empirikus vizsgálatok adataira épülnek. Ezekre ld. Sajó, 1980. A jelen fejtegetésben az alábbi hazai jogtudatkutatásokra történik hivatkozás:

- [1] Országos jogismeretvizsgálat, 1965. Rétegzett minta, $n = 1217$. Budapest túlreprezentált. (Kulesár, 1967.)
- [2] Fizikai dolgozók jogtudata, 1975. és kontrollvizsgálat, 1976. — véleménybefolyásolási kísérlettel kiegészítve. Minta: csoportkvóta, véletlen kiválasztás, $n = 439$, ebből budapesti fizikai dolgozó 301 fő, községben élő mezőgazdasági fizikai dolgozó (tsz-ben) 137 fő. (Sajó—Székelyi—Major, 1977., Sajó, 1981.)
- [3] Házmosterek jog- és értéktudata, 1979. Véletlen, reprezentatív 0,9 százalékos minta, $n = 96$. Budapest belső kerületei. (Sajó, 1981.)
- [4] Családjog és büntetőjog értékelése, 1976—77. Lépcsőzetes mintavétel, véletlen kiválasztás, országos, $n = 3500$. (Boros, 1983., Sajó, 1983.)
- [5] A polgári jog megítélése, 1983. Országos reprezentatív minta, $n = 1000$.
- [6] Levelek (esetmegoldások) a Tv „Jogi esetek” c. adásához; tartalomlemez, 26 adás, 2538 levél, véletlen kiválasztás. (Neményi—Sajó, 1984.)
- [7] Viktimizáció, Baranya megye, reprezentatív, 1982. $n = 2448$. (postai kérdőív) (Korinek, 1984.)
- [8] Jogi szocializáció, 1982. Tíz budapesti és pécsi középiskola egy-egy negyedik osztályának tanulói, elérhető szülei és tanárai, $n = 263$ diák, 406 szülő. (Léderer—Sajó, 1984.)

- [9] Polgári perek szociológiai sajátosságai, 1976. Öt megye járásbíróságának polgári periratai, részben (a családjogi ügyeket kivéve) teljes felvétel, n = 14 450 ügyirat. (Kulesár, 1982. 203—229.)
- [10] A közvélemény a Tv Kék fény c. adásáról és a bűnözésről, 1973. Tévénézőkből álló, nem teljesen reprezentatív minta (postai kérdőív), n = 1724. (Dankánics—Erdősi, 1974.)
- [11] Büntetőjogi értékrendszer, 1978, rétegzett, nem reprezentatív minta, n = 919. (Vigh—Tauber, 1984.)
- [12] Gazdasági vezetők jogtudata, 1977. Nem reprezentatív, n = 136. (Sajó, 1981/b)
- [13] Igazságosság a jogtudatban, szociálpszichológiai aspektusok, 1984. Kvóta szerinti mintavétel, véletlen, nem reprezentatív, n = 400. (Csepeli—Neményi, 1984.)
- Az [1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 12, 13] vizsgálatra az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetnek égisze alatt került sor, 1970 óta az országos társadalmi tudat kutatási főirány támogatásával.
- Ahol a feltételtechnikára külön megjegyzés nincs, ott kérdezőbiztosok által kitöltött kérdőívek kerültek feldolgozásra.
- 2 „A helyes válaszok alacsony száma érthetővé válik — írja Borucka—Arctowa, 1979. 376. —, ha figyelembe vesszük azt a ténytet, hogy az átlagos munkásokat nem annyira a jogi alapelvek érdeklik, mint inkább a dolgozó és a vállalat kötelezettségeinek konkrétan érvényesülő rendszere.”
- 3 Az elsődleges csoportok jogi véleményeket közelítő hatását több vizsgálatunk igazolta. A legszorosabb kapcsolatot a kértezett tényleges nézetei és a számára referencia-ként szolgáló *alter* feltételezett (kivetített) nézetei között találtuk. A szülő—gyermek viszonyban a vélemények közeledése tematikusan változó mérvű.

ABSTRACT: The author of this article describes the Hungarian population's knowledge of law and to what extent the mass media contribute to the development of this knowledge.

Bodnár Lajos

A bűnügyi tájékoztatás dilemmái

Az új közlési formák megjelenésével egyebek közt világszerte előtérbe kerültek a személyiség védelmével kapcsolatos kérdések is: meddig lehet elmenni a személyiség bírálatában? Hol a határ a tájékoztatás szabadsága és a becsület csorbitása között? Különösen élesen vetődnek fel az etikai és jogi problémák a bűnügyi tájékoztatás terén. Néhány, jogászokat és újságírókat egyaránt foglalkoztató kérdést tárgyal az alábbi írás, melyet szerkesztőségünk vitaindítóként közöl. Várjuk a további hozzászólásokat.

Általános vélemény, hogy a tömeg-tájékoztatás hagyományos eszköztárának bővülése, a kommunikáció új, elektronikus formáinak megjelenése nem csupán a sajtó hatékonyságát növelte, de a személyiségi jogok sérelmének lehetőségét is megsokszorozta. Nem lehet tehát csodálkozni azon, hogy világszerte, így nálunk is megnőtt az érdeklődés a személyhez fűződő jogok védelme iránt. Bár sokrétű jogi szabályozás védi a személyiséget, e törvényi garanciák eredményességéről már megoszlanak a vélemények. Vannak, akik úgy vélik, e jogok „túlhangsúlyozása” egyenesen gúzsba kötheti a kritikai szellemet.

Talán a bűnügyi tájékoztatás műfajai a legalkalmasabbak arra, hogy szemléltessük, a gyakorlat ma milyen módon próbálja megoldani vagy esetenként megkerülni a problémát. Mert azt talán mondani sem kell, hogy a kritikus tájékoztatás jogi és etikai normáinak viszonylagos kidolgozatlansága csak elmélyíti ezt az újságírói di-jemmat.

Keskeny ösvény

Jól érzékelteti-e a konfliktus hátterét korábbi büntető törvénykönyvünk indoklása, amely leszögezi: a bírálat szabadságának határait jogilag nem könnyű megvonni. *Nehéz helyzetben van tehát a bíró, amikor meg kell találnia azt a keskeny ösvényt, ami a bírálat szabadsága és a becsület csorbitása között van.* De ha ezt mondjuk a profi jogalkalmazóról, elképzelhető, milyen fónak helyzetben van az amatőr, a jobban kevésbé járatos tollforgató, akinek nap mint nap az említett keskeny ösvényen kell járnia.

Nem újkeletű gondjuk ez a valóságfeltáró, kritikai műfajoknak. Gyakran és indokkal tör felszínre az igény a tájékoztatás vitatott jogi, etikai kérdéseinek tisztázására. Szaporodó műhelyviták, szerkesztőségi beszélgetések, kérdések, s egyéni panaszok is tükrözik ezt a folyamatot. Különösen azóta, hogy napirendre került a sajtótörvény megalkotásának terve.

Igaz, a törvényelőkészítők rendre

felhívják az érdeklődők figyelmét, ne várják egyből a személyiségi jogi kérdések, viták rendezését a sajtótörvénytől, amelynek elsősorban nem ez, hanem a sajtóigazgatás kodifikálása a feladata. Bár jelentős teret szentel a szabályozás az újságíró jogainak és kötelességeinek, nem adhat részletes receptet a bíráló jogosságát érintő konkrét vitákban.

Mégis, a tervezett szabályozás kitűnő alkalom arra, hogy megpróbáljuk áttekinteni, mi várható el a szerzőtől hivatása gyakorlása során. Különösen élesen vetődnek fel az etikai és jogi kérdések a hagyományos bűnügyi tudósítások területén. Hiszen itt a riportalany „jó hírneve” szükségképpen csorbát szenved. Akkor is, ha az újságíró a valósághoz híven tudósít, mert maga a valóság nem hízog az érintett személyiségre. Ne feledjük, nem kitüntetés átadásáról, hanem jobbára büntetés kiszabásáról van szó, ez áll a bűnügyi tájékoztatás gyújtópontjában. Egy ilyen hír pedig legalábbis tekintélyromboló.

A tudósítás természetesen mégsem ütközik általában a sajtóetika vagy a jog előírásába: a sajtó egyik közérdekű feladata éppen az, hogy feltárja és bírálja a negatív jelenségeket. Ezek közt pedig a bűnözés előkelő helyet foglal el.

A gyakorlatban azonban nem jelentkezik a kérdés ilyen vegytisztán. A konkrét esetben nem könnyű eldönteni, hogy a kritika meddig mehet el a személyiség bírálatában.

Hol húzódnak a határok a gondolat-közlés szabadsága és a személyiség védelme között?

Nemcsak az újságírókat foglalkoztatják manapság ezek a kérdések, hanem a jogászokat is. Erre vall, hogy a közelmúltban a Jogász Szövetség tudományos bizottsága kerekasztaltanácskozáson is megvitatta a bűnügyi tudósítás etikai, jogi problémáit.

A színpalak mögött persze már régóta tart a dialógus e két valóban tekintélyes társadalmi presztízzsel rendelkező szakma képviselői között. Né-

hány kölcsönös előítélet azonban fékezi, meddővé teszi a párbeszédet. „A sajtó csak a szenzációra megy, nem ismerik, nem tisztelik eléggé a személyiség jogait” — általánosít az egyik fél. „A bírák sem ismerik eléggé a sajtómunka sajátosságait; az ártatlanság vélelmének bűvöletében, a prejudikálástól való félelem eltűlésével pedig akadályozzák a kritikai szemlélet erősödését” — hangzik a gyakori ellenérv. A pulpitus előtti vitában természetesen mindig a jogi érv az erősebb; a sajtó saját nehézségeire hivatkozva sem mentesülhet a közlés felelőssége alól.

Mégis, ezek a disputák arról győzték meg a hallgatót: *a társadalom ma esetenként toleránsabb a kritikával szemben, mint a jog.*

Ítélet előtt

De vizsgáljuk meg közelebbről, természetesen milyen feltételek mellett tudósíthat a bűnügyi témákkal foglalkozó újságíró? Kezdjük időrendben, a nyomonzással.

A bűnügyi tudósító — szögezhetjük le előljáróban — akkor jár el helyesen, ha a valóság feltárásán túl (a bűnügyi tudósítással szemben támasztott elvárás szerint) a bűnmegelőzés általános és konkrét céljait sikeresen szolgálja. Tehát, ha a szenzációs tálalás ürügyén nem ad ötleteket, ha tekintettel van a személyiségi jogokra (a vádlottal együtt nem állítja pellengérré a tanúkat is); ha a felelősségrevonás elkerülhetetlenségét hangsúlyozza; ha felébreszti a társadalom s az elkövető felelősségrevonását.

Az újságírónak melegen ajánlott bölcsességek között talán az a leggyakoribb, hogy *ha lehet, ne írjon az ügyről a jogerős ítélet előtt!* Így nem eshet abba a hibába, hogy ártatlan személyt vádol meg a bűncselekmény elkövetésével; „nem zavarhatja és befolyásolhatja” a bíróság döntését.

Am ha ebből a nézőpontból közelítünk a témához, voltaképp minden

rendőrségi hírt tömény jogsértésnek kellene tekintenünk. Ez pedig nyilvánvaló képtelenség. A közvéleménynek joga van tájékoztatást kapni a bűnügyi helyzet alakulásáról, az egyes, közérdeklődésre számot tartó, nyomozás alatt álló bűnügyekről. És nem pusztán azért, hogy a rendőrségnek is legyen sajtója. A hírek visszatartása előbb-utóbb a bűnügyi tájékoztatásban is megbosszulja magát. Ha viszont lassú a tájékoztatás, tovább tart a hírek aktualitása — ez a kommunikáció alapvető törvénye.

De hiába marad a hír aktuális, ha a bűnüldöző szervek késve kérik a szemtanúk segítségét, könnyen elmaradhat a lakosság támogatása. Ellenben, ha történetesen vesztegetés gyanújával letartóztatják az egyik fővárosi egyesület fél focicsapatát, az eseménynek akkor is híre megy, ha hivatalosan nem emelik újsághír rangjára. Leofeljebb a személyes kommunikáció osztorain terjed. S kinek jó, ha a hírt az utca a maga módján kommentálja?

A bűnügyi tudósítás etikájához tehát az újságíró felelőssége mellett az *informátor felelőssége* is hozzátartozik.

S akkor sincs ez másként, ha egy váratlan esemény a külvilágtól lát szölg jól elzárt közösségben, mondjuk a börtön falain túl fordul elő. Richter Richárd, a szegedi elítélt bűnügyének tájékoztatási rezonanciái is ezt az összefüggést húzzák alá. A hírt a napilapok hosszabb ideig nem közölték. „Majd tájékoztatjuk a sajtót, ha befejeződött a vizsgálat” — ez volt a józannak tűnő megfontolás. De nem lehetett „elejét venni” a hír terjedésének. A szegedi Csillag Börtön a város piac-terének tőszomszédságában található, s a bűncselekmény elkövetése napján éppen piacnap volt. A tömegnek akaratlanul felmunkák a börtön bejárata előtt fékező mentőautók. A közvélemény a maga módján oldotta meg a problémát: tömeges börtönlázadásról kezdtek beszélni az emberek... Mígnem az egyik országos napilap „szellőztette” az esetet.

Etikusabb-e az az újságíró, aki csak jogerős ügyekről ír, s etikátlan volna,

aki már az alapos gyanút is figyelemre méltatja? Azt hiszem, a jogerő kérdése önmagában sohasem lehet etikai mérce.

Jog és etika

Az újságírók jól tudják, hogy a nyomozás ideje alatt a sajtónak sem engedhet meg mindent a jog. Néha azonban megfelekedeznek arról, hogy amit a jog esetleg megenged, nem biztos, hogy megengedi a sajtóetika. Hiszen a jog rendszerint csak az erkölcsi minimumot írja elő. Az etikus újságírótól pedig ennél több várható el.

A bűnelkövetők jogi képviselői gyakran teszik szövé, hogy a televízió Kék fény című műsora meglehetősen szabados-sággal bánik a személyiségi jogokkal. Az igazság mindig konkrét, ezért a bírálat jogosságát az egyes esetek ismerete nélkül aligha lehet így, általánosságban elfogadni. Aki a Kék fény sugárzását megelőző szakmai átvételnél egyszer már jelen volt, meggyőződhetett arról, hogy a műsor összeállítását milyen gondos mérlegelés előzi meg. Csakhogy a Kék fény alapállása, szerepe is más, mint amit a jogerős ítéletben gondolkodók elképzelnek: a bűnüldözés kérdéseivel foglalkozik, s a bűnmegelőzést is a nyomozati szak szemüvegén, sajátosságainak megfelelően látja. Szándéka szerint azonban nem prejudikál. Ítélező bírának döntését, azt hiszem, egy-egy tévériport megtekintése egyébként sem befolyásolhatja.

A hír persze mindig ítéletalkotásra készlet. A kommunikáció mai szintjén mégsem tanácsolhatjuk a bírának: ha „objektívek” akarnak maradni, ne olvassanak újságot, ne hallgassanak rádiót, ne nézzenek televíziót. A törvényes döntésnek, szerencsére, nem ez a garanciája.

Az viszont tény: *a büntetőeljárás megindulásával nem enzészhetnek el automatikusan a személyiségi jogok.* Vagy ha az olvasónak, a nézőnek úgy tűnik, hogy mégis, ez nem a jog hibája!

A gyanúsított tiltakozása ellenére például — a polgári törvénykönyv szerint — *csak nyomós közérdek esetén* szabad felhasználni hang- és képfelvételt. Ez utóbbi lehetőséggel él a rendőrség, amikor a gyanúsított fényképét a közözségnél a sajtó rendelkezésére bocsátja.

De mi a helyzet akkor, ha már a delikvenst kézre kerítette a rendőrség? Ha a riport úgyszólván kész, csak az elkövető a Kék fény kamerája előtt nem akar nyilatkozni? Felhasználható-e ilyenkor a műsor „színesítése” érdekében a gyanúsított fényképe? Ha nem, akkor a képi tájékoztatás korszakában nem anakronizmus-e a jognak ez a merev kikötése?

S mi a helyzet akkor, ha a riportalany utólag visszavonja a riporthoz adott hozzájárulását, „nem engedélyezi” a film bemutatását. Kötelessé tiltakozását figyelembe venni a televízió? Ha nem akarja figyelembe venni, fordulhat-e valahová felülbírálatért? Illetékes-e ilyen vitában a bíróság?

Van olyan vélemény, hogy itt voltaképp kétoldalú szerződés jött létre a riportalany és a televízió között, amit egyoldalúan nem lehet felbontani. (A televíziót komoly kár is érné, ha a felvétel végleg dobozban marad.) De ha szerződésről beszélünk, kérdés: a riportalany „szolgáltatásáért” milyen ellenszolgáltatást ad a televízió?

További, esetenként tisztázásra váró probléma, hogy a riportalany hozzájárulása mire hatalmazza fel a sajtót. A szereplésvágytól fűtött, netán előnyöket remélő elítélt hozzájárulása fedezékében az intim szférába hatoló kamera a becsület, a jó hírnév sérelmére alkalmas tényeket is közölhet? Ennek negatív iskolapéldáira még jól emlékszünk a tévé *Bűn* című sorozatából, ahol a börtönlakók életéből villantottak föl enyhén szólva kompromittáló részleteket. De nem könnyveli el a néző egyértelműen azt a szellemi bravúrt sem, amikor a bűnügyi riportert érveivel sarokba szorítja a szorongva, esetleg megbilincselve nyilatkozó vádlottat. A válaszokból eseten-

ként kicsendülő cinizmus, a vádlott arcán megjelenő groteszk vigyor akaratlanul is a néző előítéleteit erősíteti, holott gyakran ez is egyedül a nyilatkozó zavarával magyarázható.

A gyanú alaptalan

Látzólag könnyebb helyzetben van a bűnügyi tudósító a büntetőeljárás nyilvános szakaszában, amikor a tárgyaláson elhangzottakról ad hírt. Semmilyen törvényes rendelkezés nem zárja ki ugyanis, hogy a sajtó a nyilvános tárgyalásról tájékoztasson. Sőt, a Legfelsőbb Bíróság egyik iránymutatása azt is leszögezte: egy esetleges sajtóperben nem terheli a valóság bizonyításának kötelezettsége az újságíró, ha nyilvános bírósági tárgyalásról ad elhangzottaknak megfelelően — ideértve a vádlott védekezését is — tudósít.

Persze könnyen csapdába eshet az az újságíró, aki az iménti felhatalmazás alapján mondjuk egy szabálysértési ügy tárgyalásáról ír riportot. Ha történetesen idézi a tanú egyik kijelentését — például, hogy „a feljelentő örök-ké pereskedik” —, nem a tanúnak, hanem az újságírónak kell majd bizonyítania a kijelentés valóságát.

A váderedményesség ugyan meglehetősen magas, mégis előfordul, hogy az alapos gyanú alaptalannak bizonyul, és a vádlottat fel kell menteni. Az érintettek többsége természetesen ilyenkor nem kér helyreigazítást, ha a sajtó az ügygel korábban foglalkozott. Már a sértett érdekében sem lenne helyes erre kötelezni a szerkesztőseget.

Nem hiszem, hogy *K. Vendel*, a somogyi munkásember túlzottan örült volna egy ilyen utólagos korrekciónak, amikor hatvannappos előzetes le tartóztatásából szabadulva hazatért a falujába, s átvette a kényszerű távollét miatt részére kiutalt nyolcezer forintot.

K. Vendel az Alfa mozi előtti jegyüzérkedés vádjával körözték, vették őrizetbe és állították bíróság elé, pedig *K. Vendel* azt sem tudta, hogy hol

található az Alfa mozi. Mégis hatvan napig tartott, míg sikerült erről meggyőznie a hatóságot. A fatális félreértés oka: személyi adatainak az a része, ami az országos körözésen szerepelt, megegyezett a valódi elkövető adataival.

Ki tudósítsa a tudósítót?

Aki a mai, szenzációs bűnügyekben hővelkedő, de időhiányban szenvedő újságírói gyakorlatot közelebbről ismeri, tudja, hogy a bűnügyi tudósító — az országos ügyvédi dagadt esetek tárgyalását leszámítva — rendszerint nem tudja végigülni a tárgyalásokat. Iratokból, jegyzőkönyvekből rekonstruálják az esetet. Ha csak a személyes élményanyag kiegészítését, pontosítását szolgálná ez a gyakorlat, helyeselni lehetne. De sajnos nem így van. Persze annak, aki ezt a módszert választja, számolnia kell a kockázattal. Példa erre egyik napilapunk munkatársának tudósítása: egy bírósági epizódról írt — a bírósági adminisztrátor információi alapján. Olvasói most már soha nem tudják meg, hogy az eset nem ott, nem akkor, s nem is pontosan úgy történt, ahogy kedvelt lapjukban olvasták.

A rádió egyik munkatársa viszont — a tatabányai „orvosper” tárgyalásának szünetében — áthidaló javaslatot tett: a hosszabb ügyek tárgyalását ülje végig egy igazságügyi dolgozó, s tájékoztassa élményeiről az újságírót. Talán a sajtótörvény egyik passzusa szólhatna arról részletesebben — ha ugyan nem szól már ma is az újságírói etika kódex —, hogy a jövőben *ki tudósítsa a tudósítót?*

A bonyolultabb ügyekben — hogy komolyra fordítsuk a szót — a bíróság él ezzel a lehetőséggel is. Az ítélet kihirdetése után a sajtótudósítók számára összefoglalják az ítélet lényegét, a tényállást. Ez is a megelőzést szolgálja! Annak megelőzését, hogy másnap a négy reggeli napilap négyféle tényállást közöljön; nem szólva az ötödik-

ról, amit a bíróság bátorkodott kihirdetni.

A közelmúltból vett egyik rendhagyó bírósági ügy tárgyalása kapcsán ennél a kérdésnél hosszabban is érdemes időzni. A szolnoki gyermekgyilkossági ügyről van szó, amellyel az első menetben a helyi megyei bíróság sem tudott megbirkózni.

Az újságírók — a már említett időhiány miatt — nem tudtak megjelenni mindig a tárgyaláson. Az esküdtszéki teremben tett alkalmi kirándulások azonban nem pótolhatták mindazt az ismeretet, ami az elhangzottak megértéséhez, feldolgozásához kellett. Így fordulhatott elő, hogy egy félreértett vallomás alapján az Esti Hírlap fiatal riportere megrajzolta a nemlétező borkabátos gyilkos rémképét, hogy a rádió távolmaradásuk miatt elmarasztalta a rendőrségi szakértőket, holott nem is voltak idézve. A további kisebb ténybeli tévedésekről nem is szólva.

Amikor pedig a Fővárosi Bíróság ügy döntött, hogy Szolnokon helyszíni tárgyalást és bizonyítási kísérletet tart, a rádió Esti magazinjának riportere azzal a kéréssel állt elő, hogy szeretnének tudósítani a bizonyítási kísérletről.

Elképzeltető, hogy hány szolnoki lakos kerekedett volna föl a rádió mellől, ha mégis „bekonferálják” a szolnoki temetőben este kilenc órákor kezdődő helyi látványosságot. A bizonyítási kísérlet eredményes megtartását hiúsíthatta volna meg egy ilyen szakmailag át nem gondolt — rosszul időzített — riportázs.

Szankció kell az ellen, aki indokolatlanul megtagadja a sajtótól a tájékoztatást! — vetődött föl többször is a sajtótörvény előkészítése során. Szó, ami szó, lehetne itt előrelépni; a hivatali, szolgálati vagy magántitok védelmére szolgáló előírások megtartása mellett is! Ugyanakkor a javaslat hallatán felmerülhet: a szankciókat követelő újságírás vajon elég agilis újságírás-e? A nyilatkozatra való készítésnek nincs más törvényes módja?

Lezárt ügyek

Sajtójogi szempontból talán a legveszélytelenebb a valóságot utólag „feltáró” tájékoztatás, régen lezárt bűnügyek feldolgozása. Főként ha ez a helyszín megváltoztatásával, költött nevek használatával párosul.

Am a társadalmi fejlődéssel együtt változó jogi szabályozás, a korábbi ügyek megítélésének alakulása itt is konfliktusokhoz vezethet. Elterjedt például az a téves nézet, hogy az újérkező szelídebb változatait ma a vállalkozói magatartás követendő példaként emlegetjük. Előfordul, hogy egy-egy ilyen esetet a sajtó is felkarol, és megpróbál a „korát megelőző” személységnek utólag igazságot szolgáltatni.

A televízió egyik riportfilmjének alkotói is erre vállalkoztak. Nemes indulatból, tisztességes szándékkal. Módszerük egyszerű volt: a maguk módján megismételték a bizonyítási eljárást, és meggyőződésük szerint levonták a végkövetkeztetést. Nüansznyi fogásokkal átrendezték az eseményeket, a művészi hatás fokozása érdekében áthelyezték s súlypontokat, s készen volt az ítélet: ártatlanul hurcoltak meg egy embert, akinek a kezéhez nem tapad pénz — csak nem volt kenvere a bürokratizmus. Vállalkozott, de nem könyvelt precízen minden fillet a vidéki kultúrintézmény bevételeiből.

Túllépték azonban az alkotói szabadság határait a műsor készítői, amikor nem hallgatták meg a másik felet, amikor a riportfilmben csak a „mentő tanúknak” adtak szót. Ezzel lényegében csökkenteni próbálták az elkövetett

cselekmény súlyát. Súlyosbították viszont a kiszabott büntetést — elhallgatva, hogy a bíróság felfüggesztette a szabadságvesztés végrehajtását . . . Magyarán: mondanivalójuk — preconcepciójuk — érdekében kissé manipulálták a tényeket.

Igazolva, hogy a sajtóra is érvényes a megállapítás: ha a gyakorlat nem felel meg az elméletnek — bizonyos, hogy megfelel egy másik elméletnek.

Ösztönösen vagy tudatosan?

A lakosság a bűnözésről kapott ismereteinek döntő részét a sajtóból szerzi. Ez határozza meg az emberek véleményét a bűnügyi helyzet alakulásáról, a bűnüldöző, igazságügyi szervek munkájáról, a bűnmegelőzés esélyeiről. Nagy felelősség hárul tehát a bűnügyi témákkal foglalkozó újságírókra, bármilyen műfajban nyúlnak is a kérdéshez, a bűnmegelőzés égető társadalmi gondjához. Az információk pontossága, a személyiségi jogok tiszteletben tartása, a felelősségteljes közlés, a szakmai jártasság megszerzése itt technikai és erkölcsi minimum.

A jog a kommunikáció tudománya, céltudatos közlés — írja dr. Petrik Ferenc *Perben a joggal* című könyvében. De vajon mennyire tudatos ma a jogról, a bűnügyekről szóló kommunikáció mindennapcs gyakorlata? Tudatossá tehető-e, s egyáltalán azzá kell-e tenni? Vagy érvük be azzal, hogy tudatos a büntetőjog, s maradjon ösztönös a bűnügyi tudósítás?

Nem hiszem, hogy ez a fajta munkamegosztás megfelel a korszerű kommunikáció követelményeinek.

ABSTRACT: The emergence of new forms of communication among others raised certain problems regarding the protection of the personality: how far can one go in criticizing the personality? Where is the limit between freedom of information and damages to the reputation? The ethical and legal dilemmas are particularly stressed in the field of criminal information. A few problems concerning both jurists and journalists are discussed in this article published with the aim of starting a debate. The editors look forward to further contributions.

Bócz Endre

A bűnügyi tudósítás kérdéséhez

A bűnözés alakulása ma már mindenkit meggyőzött arról, hogy — tetszik vagy nem — ezzel a kedvezőtlen társadalmi jelenséggel még jó ideig együtt kell élnünk. A tájékoztatásnak tehát, ha feladatát teljesíteni akarja, bűnügyekről — pontosabban bűncselekményekről, elkövetőikről és a bűnüldöző apparátus, elsősorban a rendőrség és a bíróság tevékenységéről — is tudósítania kell.

Úgy gondolom — és ezzel az elképzeléssel nem állok egyedül, —, hogy a legtágabb értelemben felfogott bűnügyi tudósítás, beleértve természetesen a rendőrségi és bírósági tudósítást is, fontos eszköze a társadalmi jogtudat formálásának, mégpedig mind pozitív értelemben (amikor a jó tudósítások helyes irányban fejtik ki hatásukat), mind pedig negatívban. E műfaj révén ugyanis a napi gyakorlatból vett információk teszik érzékelhetővé, hogy az a büntetőjogi rendszer, amelyről általában, elméleti síkon végeredményben mindenki tud, gyakorlatilag is létezik és működik; hogy a büntetéseket felderítik, felelősségre vonják és megbüntetik. De szemléletessé tehetik a bűnügyi tudósítások azt is, hogy hol húzódik a határ a megengedett és a már büntetés terhével tiltott magatartási formák között, s hogy miként működhet hasznosan és eredményesen közre bárki a

jogrend biztosításában, a bűnözés elleni közérdekű küzdelemben.

Napjainkban előtérbe került a *bűnözés megelőzése* mint társadalmi feladat. Az a benyomásom azonban, hogy ezen a téren hiányzik a bűnügyi tudósításokból az átgondolt koncepció, holott az kidolgozható lenne.

Nézetem szerint a bűncselekmény megtörténte, a nyomozási cselekmény lezajlása, a tanúvallomásnak a bíróság előtti elhangzása éppen olyan esemény, mint egy árvíz vagy egy diplomáciai jegyzékváltás. Felfoghatatlan számomra tehát, hogy miért ne lenne szabad róluk tudósítani.

A vitaindítóban is idézett jó tanács — núszerint az újságíró a bűnügyről csak a jogerős ítélet után írjon — megtartása valóban kényelmes lehet a reporternek. A tudósítást „megalkothatja” egyszerűen az ítélet feleslegesnek látszó részei kihúzásával, így nem csekély szellemi erőfeszítést takaríthat meg, ami már önmagában sem megvetendő. Másrészt, így minden felelősséget a bíróságra háríthat, ami szintén igen lényeges. Ha pedig még azon a véleményen is van, hogy a jogerős ítélet = igazság, s az igazság örök, végeredményben a tényközlés idejétmúltnak sem mondható.

A jogerős döntés előtti tudósítás ellen

az ártatlanság vélelmére való hivatkozással szokás tiltakozni.

Ismeretes, hogy az ártatlanság vélelmét Az emberek és polgárok jogairól szóló nyilatkozat rögzítette első ízben. Ezt azonban a büntető igazságszolgáltatással szembeni követelménynek szánták, és bevallom: én a mai napig sem tudom másként felfogni, mint hogy a büntető eljárási jog egyik sarkalatos alapelve. Elfogadhatatlan, sőt lehetetlen e tétel olyan értelmezése, hogy a törvény ezúton az emberek vélelményét kívánná szabályozni, hiszen — hogy csak a saját munkámnál maradjak — hogyan lehetne az ügyészt arra kötelezni, hogy emeljen valaki ellen vádat, kérjen rá halált, s közben tekintse ártatlannak? A legtöbb, amit az ártatlanság vélelme értelmében követelni lehet, az az, hogy *ne hirdesse* senki bűnösnek azt, aki nincs jogerősen elítélve! Az ezután következő kérdés viszont az: nyilváníthat-e vélelményt például a rendőr vagy az ügyész? Mondhatja-e az ügyész: „Vádat emeltem ellene, mert az a véleményem, hogy bűnös, és hogy elegendő bizonyítékom van erre a bíróság meggyőzéséhez.” Nem hiszem, hogy ezt tiltaná a törvény. Ha pedig az ügyész ezt mondhatja, vajon miért ne írhatná az újságíró: „Az ügyész azt mondta, . . .” — és következhet az iménti mondat.

Tudatában vagyok annak: ezen a területen sok a Szkülla és Kharübdisz, nehezebb tehát sikeresen hajózni, mint a környéket is messze elkerülni. Nem tudok arról sem, hogy e tájról létezne legalább egy megbízható „térkép”. Világosan, egységes elvi alapokon ki kellene dolgozni a jó hírnév védelmét szolgáló polgári jogi szabályoknak és az ártatlansági vélelemnek a bünygi tudósítás követelményeivel összeegyeztethető értelmezését, s aztán azoknak, akik ezzel foglalkoznak, meg kellene tanulni az idevonatkozó tételek gyakorlati alkalmazását. Kellene tehát egy „térkép” a zátonyos területről, aztán — annak segítségével — meg kellene tanulni ott „hajózni”.

Ez annál is inkább fontos lenne, mert — mint a vitaindító példákkal is szemlélteti — a bűnesetek igen gyakran anélkül is magukra vonják az emberek figyelmét, hogy a sajtó foglalkozna velük.

Egy tűzvészről, tömegverekedésről, gyilkosságról mindenképpen hírt kell adni a sajtóban is. Valamilyen hír az esetről úgyis elterjed, s ha ez így van, akkor mégiscsak jobb, ha hiteles, a valóságnak megfelelő hírek terjednek a sajtó útján, mintha zavaros, ellenőrizhetetlen híresztelések a szóbeszéd révén. Nézetem szerint az lenne a legfontosabb, hogy az ilyen eseményekről — amelyekkel kapcsolatban persze rendszerint nyomozás is indul —, amilyen gyorsan csak lehet, adjon a sajtó hírt! Természetesen nem kell elemzésekbe bocsátkozni, elméleteket felállítani, találgatni, netán az újságíróknak tanúkat „kihallgatni” stb. — hogy ezt megteheti-e, az a szakmai etika kérdése, és ebben járatlan vagyok —, még azt sem tartom fontosnak, hogy minden ismert tényt közöljön. Fontosnak csak azt tartom, hogy a történet ismert elemeinek *a lényegét* közölje; hogy olvassuk, ami kétes, ne közöljön, s végül, hogy a híradás gyors legyen és utaljon a hatósági vizsgálat megindulására. Azt hiszem, az már a sajtó szakembereinek „belső” ügye, hogy a közvélelményt folyamatosan tájékoztatják-e a kérdéses eseménnyel kapcsolatos fejleményekről; gondolom, esete válogatja. A véleményem mégis az, hogy a végeredményről valamilyen tájékoztatást mindenképpen helyénvaló adni. Hozzáteszem: ez utóbbi kérdésben a tapasztalatok szerint nem igen érhető szemrehányás a sajtót.

Ennyit a nagy port felverő esetekről.

A bűnüldöző és igazságügyi hatóságok fő gondját azonban nem a szenzációs bűnygyek, hanem a mindennapos, közönséges bűncselekmények ezrei okozzák, s a bünygi tudósítások gyakorlatában is itt látom én a legnagyobb elmulasztott lehetőséget — már ami a bűnmegelőzésben, a közvélemény formálásában mutatkozó szerepet illeti.

Mire gondolok ?

Azokra a bűncselekményekre — a közönséges betörésekre, lopásokra, rablásokra, üzérkedésre, árdrágításra, vesztegetésre stb. —, amelyeket többnyire azért követnek el, mert az elkövető bizik abban, hogy elkerüli a leleplezést. Való igaz az is, hogy ez a bizakodás nemegyszer — legalábbis ideig-óráig, de néha végérvényesen is — helytállónak bizonyul.

A tájékoztatást itt arra a tényre kellene alapozni, hogy az efféle bűncselekmények elkövetői közül is sokakat lelepleznek le a hatóságok nap mint nap; lehetséges, sőt, szerintem szükséges is lenne tehát *naponta* hírt adni az ilyen ügyekben sikeresen folytatott nyomozásokról.

A sikeresen kinyomozott bűncselekményekről ugyanis a károsultak — ritka kivételtől eltekintve — nem beszélnek. A sértett rendszerint csak arról beszél: kárt szenvedett, s a tettest a mai napig nem sikerült kinyomozni. Így aztán a közvéleményben a szóbeszéd nyomán az a kép rajzolódik ki, hogy rengeteg a lopás, rablás stb. — ami, sajnos, igaz —, a hatóságok pedig tehetetlenek, nem képesek a tetteseket kézre keríteni — ami viszont nem igaz.

Sajnos, a sokszor nem szerencsésen összeállított bűnügyi tudósítások e téren inkább rontják, mint javítják a helyzetet. Gondoljuk el, mi a hatása annak a tudósításnak, amely arról ad hírt, hogy átadták vádemelés végett az ügyésznek azt a bűnügyet, melynek szereplői 160 lakásbetörés révén 3 millió forint értékben zsákmányoltak 10 hónap leforgása alatt aranyat, ezüstöt, készpénzt és műszaki cikkeket? A tisztességes olvasó elszörnyülködik, hogy Budapesten 160 lakásbetörést lehet elkövetni, míg a hatóságok közbelépnek. Az ingatag jellemű pedig esetleg arra gondol, hogy aki kétfélemillióval abbahagyja, talán kézre sem kerül; meg kellene próbálni. Ezt a gondolatmenetet feltétlenül támogatja az a körülmény, hogy a büntetésről nem szól a tudósítás. Nem is szólhat, hiszen még vádirat is csak ezután lesz, hát még ítélet! Nem szól

továbbá arról sem, hogy hová lett a zsákmány — talán, mert erről nemigen van mit mondani. Segíthetne ugyan ezeken a hiányosságokon a törvény szerint kiszabható büntetés megemlézése és az utalás a kárterítési kötelezettségre, de nem biztos, hogy egy bizonytalan, függő kötelezettség *kirovásának* a *lehetősége* ellensúlyozná a vázolt effektusokat.

Nézetem szerint a bűnmegelőzési feladatot az az eljárás mód szolgálná inkább, ha naponta közölnének tényhíreket arról, hogy a rendőrség leleplezte, eljárás alá vonta, elfogta, letartóztatta stb. a tolvajt, a betörőt, az orgazdát. Az ilyen hírek érzékletessé, kézzelfoghatóvá tennék a lakosság számára azt a tényt, hogy a hatóságok a helyükön vannak, továbbá ellensúlyoznák a sikertelen, vagy átmenetileg sikertelen nyomozásokról amúgy is terjedő szóbeszédeket, s végeredményben erősítenék a lakosságban azt a tudatot, hogy a büntetéseket előbb-utóbb leleplezik, megbüntetik.

(Hozzáteszem ismét: az a közlemény, hogy „A XX. kerületi Rendőrkapitányság bűnügyi osztálya őrizetbe vette Kovács Péter budapesti lakost, akit betöréses lopások elkövetésével tart alaposan gyanúsíthatónak” — nem sérti szerintem sem az ártatlanság vélelmét, sem a jó hírnévhez való jogot.)

Más szavakkal: meggyőződésem szerint jóval nagyobb teret kellene szentelni a „tucatbűncselekményekkel” összefüggő híreknek és jóval nagyobb tömegben kellene ilyen természetű, pusztán tényközlésre szorítókozó anyagokat megjelentetni.

Ami a „szenzációs” bűnügyeket illeti — pl. az olyanokat, amelyek szereplői 160 rendbeli lakásbetöréssel több milliót zsákmányolnak —, azokról szerintem is hírt kell adni, de a közlemény információtartalmának összeállításánál mindig át kellene gondolni, hogy milyen tanulságot vonhat le belőle az olvasó. Ha egyfelől kétségtelen szenzációt jelent a bűncselekmények sokasága és a zsákmány nagysága, akkor ezt ellensúlyozni kell a kirótt bünte-

tés és egyéb jogkövetkezmények valószínűleg szintén szenzációt jelentő súlyosságával; más szóval az ilyen ügyekben a bűncselekmény-komplexum egészére kiterjedő hiradást az elsőfokú ítélet alapján kellene összeállítani, elősegítendő, hogy a büntetés szigora és az egyéb jogkövetkezmények (kártérítésre kötelezés, vagyoneklkobzás stb.) általános visszatartó hatása érvényesülhessen.

A tömeghírközlés sokat tehetne azért, hogy a bűnüldöző és igazságügyi hatóságok tevékenységéről helyes kép alakuljon ki a közvéleményben, s ezzel lényegesen előmozdíthatná a bűnözés visszaszorítására irányuló erőfeszítések sikerét is. Erről az győzött meg, hogy amikor a Budapesti Rendőr-főkapitányság kebelében megkezdte tevékenységét a Gazdaságrendészeti Alosztály, amelynek munkája nagyjából az itt vázolt gondolatoknak megfelelő publicitást kapott. A közvéleményben az a benyomás keletkezett, hogy egy új korszak kezdődött a gazdasági és a korrupciós bűncselekmények üldözésében. Valójában a rendőrségi munka e területén a „public relations” volt újszerű — legalábbis hazai viszonylatban.

Ennek tükrében még egy dologra hadd hívjam fel a figyelmet. A vitaindító cikk is felveti a kérdést: ki tudósítsa a tudósítót? Azt hiszem, abban egyet kell, hogy értsenek a hatóságok

tagjai és a tudósítók: a hírközlés célja végső soron a bűnözés visszaszorítása. Azt a hatóságnak kell tudnia, milyen tényanyagot és milyen terjedelemben adhat ehhez, azt pedig a tudósítónak, hogy milyen tényanyagra van szüksége ahhoz, hogy e cél érdekében optimális hatást tudjon kiváltani. Lényegesnek tartom azonban, hogy amit a hatóság részéről közölnek, az valóban a „HATÓSÁG” álláspontja, megállapítása, tényismerete legyen, ne pedig X vagy Y nyomozóé, ügyészé stb. Lényeges az is, hogy aki a hatóság hírválasztékát a tudósító elé tárja, annak legyenek fogalmai a tömegkommunikáció igényeiről, szempontjairól, hogy ennek megfelelően szelektálhasson a hírkészletből, s természetesen legyenek fogalmai a hatóság igényeiről és szempontjairól, hogy a tájékoztatás terjedelmét ezek figyelembevételével szabhassa meg. Ez pedig nyilvánvalóan a rendőri, ügyészi, bírósági szakismereteken túlmenő, speciális tömeg-tájékoztatási ismereteket is feltételez. Jó lenne tehát, ha a sajtó munkatársainak „kiszolgáltatására” az érdekelt hatóságoknál rendszeresíteni lehetne egy „szóvivőt”, aki jogosult és alkalmas is lenne arra, hogy rendszeresen ellássa a tudósítókat információval. A hatóságok részéről megvalósuló jó tájékoztatás előfeltétele a jó, hatékony és a bűnmegelőzést eredményesen szolgáló bűnügyi tudósításnak.

Üzlet-e az újság?

Ballai József

...hanem ha minden

Üzlet-e ma Magyarországon a lapkiadás? Erre a kérdésre válaszoltak lapunk előző számában szerkesztők, kiadói vezetők s más érintettek. Vitánkat ezúttal Ballai József hozzászólásával folytatjuk.

Éz úton kérem a Jel—Kép T. Szerkesztőit: nézzék el e kézirat gépelési hibáit! Az Optima, melyen e sorokat kopogom, mielőtt tizenegy évvel ezelőtt az én használatomba került, másfél évtizedig a Petőfi Népe szerkesztőségének belpolitikai újságíróit szolgálta ki (mentségére szolgáljon: hivatásos gépíró keze alatt). Ha a vállalat, melynek alkalmazásában állok, olyan vállalat lehetne, mint a többi igazi vállalat, akkor ezt az Optimát, ha eltörik a rugója és megint működésképtelenné válik, már nem újabb nagyjavításra küldené (már-már könyörögve), hanem kicserélné. Végül is benne van a korban, megette kenyere javát, sokat kibírt. Am munkaadómra (Bács-Kiskun Megyei Lapkiadó Vállalat), mint-hogy különleges árucikket: újságot állít elő, speciális rendelkezések vonatkoznak. Egy igazi vállalatnál az írógép az lehet, ami: vagyontárgy vagy fogyóeszköz, amely költségből megvásárolható. Az én vállalatomnál, mely nevében is LAPKIADÓ vállalat, az írógépet — máskülönben nagyon helyesen — alapvető munkaeszköznek kellett minősíteni. Az is. És: függetlenül az értékétől — állóeszköznek. Mármost az amortizációból, mely az állóeszközök után képződik, származik ugyan valamicske összeg, amely újabb állóeszközök vásárlására (lenne) for-

dítható, ám ezt az utolsó fillérig be kell fizetni a központi alapba (Hírlapkiadó Vállalat), amely majd végrehajtja a redisztribúciót, amiért is illő tisztelet illeti. Illetti is, hiszen a függőségi viszonyok eleve elrendeltek; kenyéradó cégem igazgatója — munkakönyve szerint — valóságos igazgató ugyan, ámde jogai szerint mégsem. Egy igazi igazgató a Magyar Népköztársaság^{sz} érvényes jogszabályai szerint maga döntheti el (elvégre azért nevezték ki, hogy viselje a felelősséget és döntsön), hogy 50 ezer forintos értékhatárig milyen eszközt milyen feltételekkel nyilvánítt fogyóeszköznek. Az én direktorom e jogtól olyan messzire van, mint munkaadó cégem attól, hogy igazi vállalatnak lenne nevezhető.

Érdektelenségi rendszer

Amilyen messziről közelítem a vita tárgyát: üzlet-e az újság, olyan távol van nálunk az újságcsinálás rendszere is attól, hogy képes lehetne kiaknázni az újságcsinálás valódi, meglévő lehetőségeit. A napnál is világosabb, hogy a mai rendszer még a 68 előtti, direktutasításos éra egyik utolsó kövülete, amiből több kár származik, mint haszon. A függőségi viszonyok a gazdasági szabályozórendszer paragrafusai-

val még kuszábbak — szerény (és ki tudja: talán még eretneknek is tűnő) véleményem szerint nagyobb mértékben kuszák, mint amennyire a sajtó tagadhatatlan politikai jellege indokolná.

Az írógéppéldával (szándékosan nem írtam a fényképezőgép-példát, pedig az is ugyanilyen jó!) arra szerettem volna rámutatni: a sajtó mai irányítása gúzsba köti a vállalatokat, ahelyett hogy szabad kezét adna nekik.

Már eleve a sajtóirányítás sok alap-eleme ellentmondásos.

Valahol ott kezdődnek az ellentétek, ahol csak pénzügyi korlátai lehettek a kábeltévé-alapításnak szerte Magyarországon. 1985. november 15-én harminc kábeltévéről van tudomásom, amiből egy külső szemlélő egyfelől azt az örvendetes tényt olvashatja ki, hogy már Bakonybél is eljutott az anyagi gazdagság ama — magas — fokára, melyen sok milliós nagyságrendű beruházást hajthatott végre, másfelől — e sorokból — az írott sajtó munkásának leplezetlen irigységét. Nem elsősorban és kizárólag a kábeltévék — megyei lapnál dolgozó újságíró számára elérhetetlenül magas — technikai színvonaláért. (A szeptemberi MUOSZ-tanfolyamon a t.-i kolléga nem tudta pontosan megmondani, hány „sima” — értsd: „csak” százezer forint körüli értékű — képmagnójuk van. „Tizenegy?” — gondolkodott el, majd földerült: „De lehet, hogy tizenkettő.”) Hanem mert helyből jutottak olyan lehetőséghez (engedélyhez), amihez az írott sajtó frontján nekifutásból sem biztos a siker. (Félreértés véletlenül se essék: nem a van-t, hanem a nincs-et sokallom.) Van-e ésszerű — anyagilag is megalapozható — érvanyaga annak a szisztémának, amely eleve zöld utat ad a drága kábeltévének (az most ide se tartozzék: szakmai háttér nélkül), és százszor nagyobb esélyt ad egy termelőszövetkezet lapindítási kérelmének, mint egy város saját — a kábeltévéhez képest fillérekbe kerülő — újságja megalapításának. Ha a gazdasági szempontokat — mert „politizálunk”

— figyelmen kívül hagyjuk is, aligha tehetjük azzal a politikai stratégiával, amely a nyilvánosság kiterjesztésében, a szocialista demokrácia fejlesztésében nem jelentéktelen tartalékokat lát.

Nem lenne üzlet a helyi lap? Amikor még volt: az volt, mert hiszen abban az időben másképp nyilván nem is csinálták volna. Legföljebb arról lehet szó: a mai viszonyok között nem nagy üzlet. De miért nem derülhet ez ki a gyakorlatban? Mely elfogadható okfejtés szerint származik nagyobb politikai (vagy gazdasági haszon) a kiskunfélegyházi Vörös Október Termelőszövetkezet Híradó című lapjából és mely szerint kisebb a kiskunfélegyházi városi újságjából (e példák légből kapottak).

Mellesleg szólván, a mai rendszerben ráadásul mindegy, hogy ráfizetéses lenne-e a városi vagy akármilyen lap, hiszen a veszteséért a lapgazda feje fáj. A kiadó a veszteséges lap után is felszámítja a tíz százalékos nyereséget és a tíz — tizenkét százalékos rezsit. Amiből persze az is következik: voltaképpen nem érdekelt abban, hogy a közreműködésével megjelenő lap nyereséget termel-e. A kiadónak a veszteség(es) is nyereség.

Az érdekeltségi rendszer tehát sok vonatkozásban inkább érdektelenségi rendszer. Íme kedvenc alappéldám.

Mint a Petőfi Népe szerkesztőségének tagja, a vidéki utamhoz kérhetek vállalati (pártbizottsági) autót. Lada 1200-ast kapok, amiért kilométerenként 8 forint 40 fillér a tarifa. Hivatásos sofőr tekeri a volánt, úri jódolgomban ráérek még gondolkodni is az úton, nem vonja el figyelmemet a forgalom. A számlázás alapja a menetlevél, amelybe a pilóta a garázsban beírja a kilométeróra állását induláskor és érkezéskor, tehát ingyen a kocsit egy centit sem fut. Ha taxit kérek, induláskor csapja le, érkezéskor olvassa le az órát — kilométerenként 5 forint 80-ért. Ha a saját Skodámon megyek, térképről kell kiszámítanom, hogy mennyi utat tettem meg. Kilométerenként 3 forint 80

fillért kapok. Tessék elővenni papírt és ceruzát, s kiszámolni: három év alatt — hivatalosan — egy-egy hónapos szabadságot is levonva $33 \times 1000 = 33\,000$ km-t tehetek meg, amiért (mai áron) $33\,000 \times 3,80 = 125\,400$ Ft térítésben részesülhetnek. (Nem lenne érdektelen arányba állítani a 4 forintos szuperbenzint az akkori 2 forintos, és a mostani 20 forintos szuperbenzint a mai 3,80-as kilométerpénzzel...) Ha mindezen utaimra vállalati kocsival megyek, 277 200 Ft térítést fizet a cégem, 151 800 forinttal többet, mint a Skodámért. A különbség több, mint amennyi a Skodám ára. Mondhatnám úgy is: megspóroltam egy Skodát a cégemnek. „Jutalmul” fizethetem a gyorsabban elhasználódott autóm cseréjekor a 10 százalékos felárat, második alkalommal már csak 30 ezer forintos hitelt kaphatok, ráadásul nem is mindig van olyan kocsi, amilyent szeretnék. 1985-ben a kínálatból eleve hiányzott a Skoda; a cégetől továbbított két igénylés közül egyet sem teljesített a HKV.) (A másik forrásom a MUOSZ. E helyzetben — lehetne-e vajon másképp? — az érdekeimet képviselő s védő szervezet bejelenti: ezentúl bizottság közreműködésével dönt a kocsikiutalásról, kizárandó a protekciózást — implicit tartalom: tehát volt —, zászlóra tűzve az érdem és rászorultság hangzatos jelszavát. Meghatározottságomban észre sem veszem: az elosztást módosítják — módosíthatják? — nem az elosztandót növelték. Föltételezem: szóba sem került, hogy ha már a kiadóvállalati keret megcsapant, a MUOSZ-kontingenst növeljék.)

A kilométerpénz ügye e ponton még felúton sincs a buktatók közt. Hiszen — a Magyar Népköztársaság érvényben lévő jogszabályainak egyike szerint — kaphatnék én 4 forint 50 fillért is kilométerenként, ha munkáltatóm szerződést kötne velem, amely szerint munkámhoz köteles vagyok használni a kocsimat. Munkáltatóm azonban semmiféle szerződést nem köt velem, de bolond is lenne, ha kötne, hiszen

eleve akkor terjesztette fel autóvásárlási igénylésemet a központba, ha vállaltam, hogy majdani kocsimat hivatalos célra használok. Így tehát 3,80-ért is köteles vagyok vezetni, este, ködben, télen, melegben. Mindenkor. Mikor még nem volt kocsim, megtörtént: a megyeszékhelytől 99 kilométerre fekvő nagyközség egyik pártalap-szervezetének péntek este 6-kor kezdődő beszámoló taggyűlésére készülve autót kértem. Akkori főszerkesztő-helyettesem azzal az indokkal utasította el az igényt, hogy a sofőr is ember, és nem lehetne együtt a családjával. Megint csak az implicit tartalom: az újságíró ugyebár nem ember, a családja sem fontos. Szögletes zárójelben kellene következnie: két hónapos házas voltam. S egy újabb képezetbeli zárójel: ugye nem nekem fizetnek, ha beülök a vállalati kocsiba, hanem a cégem nyitja a bukszáját a kocsikilométerért...)

A jelenlegi szabályozás szerint sokkal-sokkal egyszerűbben kapok előzetes engedélyt, hogy a 109 kilométerre fekvő Bajára kocsikázzak, mint ahhoz, hogy elintézzek egy sürgős ügyet a más megyében, viszont csak 15 kilométerre lévő Nagykőrösön. Folytatva: Bács-Kiskunban, az ország legnagyobb területű megyéjében éppúgy ezer kilométert vezethetek, mint a legkisebben, Komáromban; ám mit szólna a kolléga a Heti Világgazdaságnál, akit ma Győrbe, holnap Záhonyba, holnapután Zalaegerszegre, utána pedig Békéscsábára küld a szerkesztője? Az ismét csak különleges adalék, hogy sem prémiumot, sem büntetést nem kapok és érdelek, ha egyedül megyek vagy ha párosan — noha ugyanebben az országban van apparátus, amely eleve 4 forintot fizet egy saját gépkocsi kilométeréért, 4,20-at, ha ketten, s 4,50-et ha ennél többen ülnek a kocsiban.

Abban a szabályozásban, amely az ilyen „apró” kérdéseket ilyen minősíthetetlenül szabályozza, alig van ok csodálkozni azon, hogy újságot csinálni nem üzlet.

Egy új kategória

Fekete Sándor, az Új Tükör kiváló helyettes főszerkesztője arra emlékeztet, hogy amikor 1975 végén a lap „megalapításának esélyei kezdtek komolyabban körvonalazódni, komoly szakemberek azt állították, hogy kultúrával tömeglapot eladni nem lehet”... Akomoly szakemberek — ha nem tévedek — ugyanezt állították a Heti Világgazdaság alapításakor is, sőt! Mégis: a HVG 1979-es tizenötezer példányszáma mára csaknem megtízszereződött, aminek láttán bizony senmi kivétlivalót sem találnék abban, ha munkatársai mondjuk háromszor annyit kapnának (lám-lám, milyen jól fog a beépített-beépült fantáziafélék: föl sem tételezem, hogy tiszzeresét), mint annál a lapnál, ahol ilyen eredményt nem tudnak felmutatni. Semmivel sem könnyebb gazdasággal eladni újságot, mint kultúrával, ráadásul a kulturális hetilapnak Magyarországon volt már hagyománya.

Egyébként a HVG-jelenség — mint olyan — külön is megérne egy alapos elemzést, ha másért nem, csak azért, mert ilyen rövid idő alatt ilyen nagymértékben egyetlen lap sem hatott az egész magyar sajtóra. (Nem is érten, miért nem kaptak valamiféle kollektív szakmai díjat.) Lehetséges, hogy a HVG sokat átvett az Economist szerkesztési elveiből, módszereiből — amint azt nem minden elirigylő hangszólás nélkül állítják néhányan, akik rendszeres olvasói az Economistnak; magam sajnos nem tartozhatom ezek közé, hisz munkaadó lapom elő sem fizethet nyugati sajtótermékre — de kinek ártott ez? A magyar újságolvasó közönségnek a legkevésbé — derül ki a példányszám példátlan emelkedéséből. A HVG stílust teremtett (amit egy-egy lap hiábavaló kísérletként próbál utánozni), s új életet lehelt előbb az interjúba, utóbb a hírbe (tessék elolvasni, hogyan számol be egy napilap — például — a magyar kormányban történt változásról, s hogyan a HVG), legújabbán pedig a portréba — s akkor a címrendszeréről (vajon

a jó cím nem kulturális termék?), a címlapjáról még nem is beszéltem. Komoly szakemberek a tipográfiai „szabályok” ellen elkövetett jövátéhetetlen és megbocsáthatatlan bűnökkel vádolták — ma már mindennapos a lapokban, hogy keretes cikkek foglalják össze a téma „mellékes” tudnivalóit, a háttérét. Napilapokban is feltelik már a kérdéseket a kevésbé feltűnő kurziválás helyett — de nem folytatom, mert ennyiből is épp eléggé nyilvánvalóvá válhatott, hogy magam az elszánt és buzgó HVG-hívek közé tartozom. Sőt: én még a HVG önállósulását sem tartanám a szocializmustól idegen jelenségnek, kész lennék akár HVG-kötvényeket vásárolni. Ha Kiskunhalason — tágabb értelemben: Magyarországon — a mai katasztrófális lakáshiány közepette árverésen srófolhatták még feljebb az otthonok árát a kötvénytulajdonosok (van ebben valami tragikomikus: a saját lakásuk árát!), akkor a HVG-kötvények kibocsátása ugyan milyen — elfogadható — okok alapján lehet(ne) tilalmas? (Hadd legyek még addig a fogadatlan prókátor, míg le nem írom: akárhány is a hirdetési oldaluk, mindig ugyanannyi az olvasmány, tehát nem a cikkek elől viszik el a helyet.)

Az újságok (s így: az újságírók) kategóriába sorolása mellett vajon nem jött-e el az ideje a lapok nyereség szerinti „skatulyázásának” is? Ha a népgazdaság minden más területén az az elv, hogy jobban — úgy is mondhatnám: nyereségesebben — dolgozó többet keressen, akkor miért ne lehetne ez érvényes az újságírókra is? El tudok képzelni olyan bérrendszert, amely a lapkategória és a lapnyereség két pillérén nyugszik. Tehát egy második kategóriába sorolt nyereséges újság munkatársa eleve többet kapna, mint az első kategóriás, de veszteséges lap riportere (vagy, miután nem lebecsülhető politikai szempontok is figyelembe veendőek: a második kategóriás, nyereséges lapnál legalább ugyanannyit keresnének, mint az első kategóriás, veszteségesnél.) Diszkrimi-

nálná ez az újságírókat? Bizony. De vajon nem lenne-e ezzel együtt olyan hatása is, hogy a jobbak a jobban fizetők, tehát jobb lapokhoz orientálódnának, s a rosszak — végső esetben — akár a pályát is elhagynák?

Meg kell jegyezmem, hogy hajlamosak vagyunk elfeledkezni a kiadói dolgozókról, akik az elmúlt két rendkívüli újságírói béremelésből — természetesen? — kimaradtak, s akik az utóbbi időben ráadásul a létszámstoppal is kénytelenek megbirkózni. A Bács-Kiskun Megyei Lapkiadó Vállalatnál ma tízzel több lappal foglalkozik, mint egy évtizede, eljutott odáig, hogy nem szorul dotációra, hanem nyereséget termel, ám közben a kiadóban dolgozók száma csökkent, még a kilépőket sem pótolhatták. Nem állítom, hogy többen jobban is dolgoznának, de azt megkockáztatom, hogy fizetésük nemcsak szerény, de arra is alkalmatlan, hogy bármi is érdeklétté tegye őket. Ha mindegy, hogy dotációigényes-e a vállalat vagy nyereséges, mert a borítékban ennek semmiféle nyoma sincs, akkor miért tűzzék ki célul a nyereséget, amit egyébként nyilvánvalóan csak pluszmunkával lehet elérni?

A vállalkozások kora?

Volt egy ötletünk: toldjuk meg négy oldallal a Petőfi Népe szombati számát! Engedélyt eleve nem kaptunk „csak úgy” (értsd: észérvekre hivatkozva), tehát számolgattunk: a többlet felét eladjuk hirdetésnek (legalább nem kell másfél hónapot sorbaállni érte, ráadásul szombati, emelt tarifával), s az ebből befolyó hasznon nem dotált papírt veszünk, hogy a maradék két oldalon plusz olvasnivalót adjunk. Természetesen erre sem nyílt lehetőségünk.

Vajon mi lehet az oka, hogy a Népszabadság ugyanannyiba kerül, mint a Magyar Nemzet, hogy a Petőfi Népet ugyanannyiért árulják, mint a szegedi napilapot? És miért éppen a Népszport a drágább? Összedőlne-e a világ, ha olcsóbban lehetne adni a jobban

gazdálkodó újságot (vagy drágábban az izgalmasabbat) szabad kiadói elhatározás alapján?

Miért nem változott meg a lapok belső gazdálkodási rendszere, hogyan lehetséges ma majdnem ugyanannyi honoráriumot fizetni csak, mint tizenöt esztendeje? Magunk, kevés kivétellel az országban, hangsúlyozottan kísérleti jelleggel, két évig megtehettük, hogy saját kollégák írásainak díjazására költhettük honoráriumkéréstünk tizenöt százalékát (amit természetesen meg kellett spórolnunk), ha olyan — kiemelkedően magas színvonalú — cikket alkottak, amit egyébként eddig külsőssel írtunk.

Ez a pár tízezernyi forint azonban a költségekkel való gazdálkodásnak csak pirinyó lehetősége, a tartalékok ugyanis egy megyei lapnál is százezres nagyságrendűek. Mi például havonta 42 200 forintot fizetünk a Központi Sajtószolgálatnak. Eufémizmussal élve: előfizetünk a szolgáltatásaikra. A nyers valóság: küldenek egy rakás kéziratot, amit vagy használunk, vagy nem, vagy tudunk használni, vagy nem. A mi érdekeltségünk abban áll, hogy minél többet közöljünk, hisz így kisebb a fajlagos költség, így kell magunknak kevesebbet írni — de miiben érdekelt a sajtószolgálat? Erre persze az a válasz is adható: a lap előfizetője akkor is 43 forintot fizet, ha minden sort elolvas, akkor is, ha csakót hajtogat belőle. Ámde úgy is felfogható: nem veszi meg az ember az egész boltot, ha egy kabtúra van szükségére, hanem kiválasztja a megfelelőt és azzal áll a pénztárhoz.

Köteles vagyok-e elhinni — precíz, ellenőrizhetően nyomon követhető kimutatás nélkül — a postának, hogy a 31 százalékos jutalékából nem tud kijönni? (A kérdés különben már elhangzott, csak bővítve ismétlem: miért épp 31 százalék, miért mindegyik lapra ugyanannyi, miért ugyanannyi az árus- és az előfizetői példányra?) Egyfelől elhiszem ugyan, hogy drága a külterületi kézbesítés, de másfelől nem tudom mit számolnak fel érte és miért annyit. Ugyanis Kovácsékhoz a pos-

tának ki kell kézbesítenie az unokájuktól érkező, 4 forinttal bérmentesített levelet akkor is, ha senki sem fizetett elő újságra, meg akkor is, ha mellesleg 15 előfizető lapját is kiviszi, nem mellesleg: tizenötször 31 százaléért. Egyedül Kovácsékhoz is ki kellene menni — az tehát, hogy emellett külön pénzt kap, mert lapot is visz egyúttal, az az én felfogásom szerint külön haszon (bár azt készséggel föltételezem, hogy könyveléstechnikailag bármely pillanatban veszteségként mutatható ki). Nem a haszon ellen, hanem érte kellene tehát küzdenie — naiv hitem szerint.

Nem esett még szó a nyomdáról, s arról, nekik miért nem üzlet a lapkészítés. Mert nem az. 1. Ha az lenne, nem így állnának a dolgokhoz. 2. Mert nem az, így állnak hozzá. Amíg egy pezsgőscímkéért — amiből tízezreket nyomonak óránként — majd két forintot vígan elkérhetnek (s a megrendelő, akit nem zavartak el, örömmel meg is fizeti), addig én nem csodálkozom, hogy a fényszedésre átállított Kecskeméti Szemle mellékállású tördelőszerkesztőjeként összesen annyi — előzetes — „útbaigazítást” kaptam: „körülbelül 10 százalékkal rövidebbre számold az egészét, és kész”.

Mintakönyv? Bemutatandó választék? Végül is kinek az érdeke, hogy megjelenjen a lap? Természetesen az enyém, hiszen másik nyomda nincs. (És ha lenne?)

Mit ad Isten, az átállás utáni harmadik hónapban került mintakönyv. Szép olvasmány. Apró hibája, hogy a pesti, és nem a kecskeméti választékot tartalmazza. A mintakönyv szerint van — lenne — világos, normál, fél-

kövér és kövér változat, a valóságban a kövér a félkövér, „és majd jönnek a keskenyek is a címbeűkből”. Hogy egyikkel másképp kell számolni, mint a másikkal? Hogy a számokat senki sem szophatja ki a kisujjából? Hogy súlyos tízezrekbe — de egy Kecskeméti Szemlénél sokkal-sokkal többbe! — került volna egy „magánminta-könyv” (etalon szöveg különböző változatokból, különböző hasábszélességre) elkészítése? Hogy ezt eleve úgy kellett volna kezdeni: a megrendelő kezébe adni a mintát, vigye és használja? S hogy viszont természetesen a megrendelő csináltatta volna a könyvecskét, nem az, akinek megfizetik (mert megfizetteti) a szolgáltatását?

A kérdések vég nélkül folytathatók. De végül is miért nem üzlet az újság, ha lehetne? A leírtak miatt sem lehet az. Az okokat és a helyzetet Vince Mátyás plasztikusan fölvezolta. Igaza van: „a helyzet megérett a változtatásra”. Gálik Mihály modellje — attól tartok, a beépült fékemmel — amennyire rokonszenves, annyira utópikus. (Bár, meg kell vallanom, 1848-as érzelmeket kelt egy ilyen mondat olvasgatása: „1. Minden társadalmi egyesület, intézmény, vállalat, jogi személy jogosult lapkiadásra.”)

Én speciel már egy új — no jó: keveset használt, megkímélt — írógépek is örülnék. Különösen, ha T. direktorom a saját elhatározásából dönthetne megvásárlásáról, a Központ nélkül, mert akkor a vállalatom, kenyérdó gazdám, igazi vállalat lenne, amely — talán — üzletet is csinálhatna.

Mert nemcsak a krumplileves jó, ha az, ami, hanem ha minden.

ABSTRACT: Is newspaper publishing a business in Hungary? This question was answered in the last issue of our quarterly by editors, publication managers and others concerned. This time the debate is continued by the contribution of editor József Ballai.

A szép szó diplomatája

Randé Jenővel beszélget Nádor Tamás

Fotó: Vahl Ottó

— *Megvallom, magam sem tudom: a hajdani rádióssal, a nagy tapasztalatú diplomatával, vagy a Magyarok Világszövetségének jelenlegi főtitkárával beszélgetnék-e szívesebben. Ön mindhármat egyesíti, így szerencsére nem kell döntennem. Életrajzát csak címszavakban ismerjük, kérem, mondja el valamivel részletesebben.*

— 1922-ben születtem, Budapesten. Újpesten végeztem a középiskolát, Budapesten és Rómában a tudományegyetem jogi karát. Nagyon fiatalon, még diplomám kézhez vétele után kerültem a Rádióhoz, bemondónak. 1943-ban történt ez, s úgy hittem, csak átmenetileg gyakorlom e mesterséget, végül majd jogász leszek. De aztán hosszú időre otthagadtam. Előbb bemondó voltam, majd riporterkedtem, később — különböző beosztásokban — szerkesztőként dolgoztam. Több New York-i ENSZ-ülésszakról tudósítottam, 1960-tól 1963-ig a Magyar Rádió londoni állandó tudósítójaként működtem. Hazatérésem után televíziós lettem: a politikai adások főszerkesztője. 1968. január 1-jén kerültem a Külügyminisztérium állományába. Ott előbb a sajtóosztályt vezettem, azután 1970-től 1974-ig kairói nagykövetként tevékenykedtem, majd négy esztendőn át ismét a sajtóosztályt irányítottam. 1978-tól 1985-ig voltam bécsi nagykövet. 1985 júniusában pedig a Magyarok Világszövetségének főtitkárává választottak. Mindebből kiderülhet: igazán nem vagyok „vándormadár”, hiszen eddig mindössze két munkaadóm volt: a Magyar Rádió (illetve a vele akkor még egy intézményben működő Televízió) és a Külügyminisztérium.

— *A rádióbemondói mikrofontól a Magyarok Világszövetsége főtitkárának székéig jókorát ivelt a sorsa. Töretlen, vagy legalábbis következetes pályáépítkezésnek érzi ezt? Véletlenek összegződésének, vagy tudatos sorsalakításnak? Jogvégzett emberként, jókora szakmai és*

szakmán túli kacsaringókat bejárva, végül is mi a foglalkozása, mestersége, hivatása?

— Nagyon kevés ember mondhatja el magáról, hogy töretlen pályát járt be, hogy sorsát mindig következetesen alakította, építette. Én sem lehetek olyan szerénytelen, hogy azt higgyem, egyetlen merész, előre megtervezett íven haladtam előre, fölfelé. Magam is, mint annyian ezen az égtájon, nem kerülhettem el a vargabetűket, nem közlekedtem tehát pályámon annyira simán és egyszerűen, amennyire az életrajzomból kitetszik. Összefüggőnek érzem viszont e pályát, amelyben minden szakasz kapcsolódott a következőhöz, minden korábbi tapasztalatomnak később értelme, haszna lett.

Nem készültem rádióbemondónak, de — noha kezdettől foglalkoztatott, érdekelt a diplomácia — voltaképp diplomátának sem. Most azonban már tudom: semmi sem történt oktanul. Bemondóként megtanultam beszélni, s ugye, nem kell bizonygatnom, mennyire nélkülözhetetlen a diplomata számára a pontos fogalmazás, a jól csiszolt beszédképesség. Ennek fontossága egyébként még a Rádióban sem volt mindig nyilvánvaló. Lehotay Árpádtól, Nagy Adorjántól és Lőrincze Lajostól tanultam annak idején — mert akkor ilyen emberek tanították a bemondókat —, de az ötvenes években volt olyan főnökünk, aki szerint a bemondóság, a riporterség nem szakma, mert beszélni mindenki tud. Ma viszont már szinte közhelyszerűen emlegetjük: nagyon kevés ember tud beszélni. Ki-ki magával hozza persze az anyanyelvét; azt tehát, amelyet odahaza, csakugyan az édesanyjától tanul. S ha szerencséje van, olyan tájról érkezik, ahol például a zárt és a nyílt „e” hangot még meg tudják különböztetni. Am ez az örökség, természetesen, csak alapja lehet a szép és helyes beszédnek, amelyre minden, nyilvánosság előtt megszólaló embert kötelezni kellene. Többnyire azonban — kivált az utóbbi években — ez a hazuról hozott nyelv eleve szennyezett.

Tisztoztatás, beszédtanulás nélkül senki sem szólhat meg rádióban-tévében s más fórumokon, ha ad valamit magára. Mi legalábbis e jegyben kezdünk el a pályát. Abban a tudatban, hogy többszörös vétség sokak hallatára rüttl, pontatlanul, magyartalanul, rossz hangsúlyokkal stb. szólni, hiszen az ilyen ember közveszélyes nyelv- és beszédszennyező.

Rádiósként-televíziósként egyébként számos más olyan tapasztalatot is szereztem, amely elengedhetetlen volt diplomáciai küldetésemhez. Újságíróként bejártam például több mint harminc országot. Ott hely- és emberismerethez jutottam. Megtanultam kapcsolatot teremteni, gyorsan dönteni, pontosan rögtönözni. Megtanultam, hogy — a mikrofon sokszorozó, „nagyító” hatása révén — még egy-egy hangsúlynak is milyen jelentősége lehet. Megtanultam a politika „konyhanyelvét”; azt, hogy egy-egy szó, vagy nyelvi fordulat milyen politikai szándékokat közöl vagy rejtjelez. Elsajátítottam az újságírás fegyelmét; ezt ismerve könnyebb volt megszoknom a diplomáciai fegyelmet. S mivel a rádiós-televíziós újságíró — bárhol képviselje is hazáját, intézményét — meglehetősen kötetlenül mozoghat, csevegget, diplomataként is kötetlenebbül tudtam viselkedni, mint az, aki kezdettől e mesterség protokolláris szabályain nevelkedik. Rádiós „neveltetésem” tehát nagyköveti teendőimben is sokat segített, könnyített.

— *Engedje meg, hogy még visszatérjek a rádiós Randé Jenőhöz. Túl azon az időszakon, amikor a hallgató „a magyar rádió hangja-”ként megismerte, emlékezetes korszaka volt, amikor innen-onnan tudósított. Nem egy hajdani kollégája, ha úgy tetszik, tanítványa mindmáig úgy tartja: a közvetlen, kötetlen, csakugyan élőbeszéd-stílust rádiónkban éppen ön teremtette meg. S az sem volt baj, hogy ezt kellemes hangon tette . . .*

— Mindmáig bosszant, ha azt mondják, hogy ilyen meg olyan szép a hangom. A hallgatók többsége, meggyőző-

désem, nem a hang „szépségére”, hanem az elmondottak minőségére figyel. Az úgynevezett kötetlenségnek — ma már ezt is nagyon jól tudjuk — ezernyi szabálya van. Kezdetől érzem például, hogy mennyire különböznie kell a sajtó számára, vagy a rádióra írt szövegnek. Más a napilap kötetlensége, s más az éteré. Ezt is meg kellett azonban tanulnom. S hogy miképpen? 1948. május elsején megtisztelték azzal, hogy én is közvetítője lehetek a felvonulásnak. A Hősök terein tódult a tömeg, s egy neves rádiós — nem riporter, hanem íróember — „csak úgy” odaállt a mikrofonhoz és beszélt, közvetített. Kezdő riporterként efféle nem vállalkozhatam. Előre leírt szövegemet be kellett mutatnom az aktuális fősztály akkori vezetőjének, s láttaozás után olvastam fel a magam „dolgozatát”. Anynyira bosszantott ügyetlenkedésem, hogy másnap reggeltől egy álló éven át, a következő év május elsejéig folyton közvetítettem. Mentem az utcán, s elmondtam magamban, amit láttam. És 1949. május elsején az említett író — mert akkor már „politikailag” nem állt olyan biztosan a lábán — felolvasta a maga szövegét. Én viszont odaléptem a mikrofon elé és szabadon beszéltem. Innen fakadhatott, hogy később, amikor külföldről tudósítottam vagy kommentárt adtam, úgy hathatott, mintha szövegemet — pedig ezt rendszerint leírtam — akkor találtam volna ki.

— *A műves spontaneitás, a profeszszionista természetesség kérdésköréről sok vita folyt már, de mindmáig igen kevesen képesek arra, hogy a mikrofon vagy a kamera hallatára, látára ne érezzék a kellenél fontosabbnak magukat, hogy ne pózoljanak, „szerepeljenek”. Megítélése szerint megóvhatja-e magát a közszereplő a fontoskodástól, okoskodástól, mindennemű modorosságtól? Attól, hogy „figurája” úgy legyen „megcsinálva”, hogy mégis őszinte, vagyis hiteles maradjon?*

— Noha a kérdés bonyolult, lehet rá egyszerűen, majdhogynem közhelyszerűen válaszolni. Az ember, a lehető-

ségekhez képest, mondja és tegye azt, amiben hisz. Mert mindennemű meszterkéltség, kimódoltság az őszintétlenségből származik. Ez azonban így csak egy tétel, s én sosem szerettem, ma sem szeretek a munkámhoz elméleteket gyártani. Gyakorlatiasabb vagyok ennél, meg aztán arra sem érzem hivvatva magam, hogy mások nevében kinyilatkoztatásokat tegyek. Inkább elmondom, hogyan is képzeltem-képzelem el a rádiózást-televíziózást. S ezzel, úgy gondolom, egy füst alatt azt is elmondhatom, miben látom ennek érvényességét, hitelét.

Londoni tudósító koromban hozzászóltam a Rádióújság egyik vitájához. Arról folyt nézetcsere, hogy kinek szól a rádió: mindenkinek vagy egyes rétegekhez. Legtöbben azt vallották, hogy minden műsornak „meg kell céloznia”, a maga hallgatóságát, mert a „tömegműsor” csak pusztá illúzió. Jómagam másként ítéltem ezt meg, s véleményemet azóta sem módosítottam. Tudósító voltam, s nem osztályozhattam témáimat vagy a friss eseményeket aszerint, hogy ezt majd egy munkás, azt egy paraszt, amajt meg egy értelmiségi hallgatja meg. Ezért hát igyekeztem úgy fogalmazni, hogy a legbonyolultabb kérdés lényegét is megértse a külpolitikában járatlan hallgató, s ne unja azért a jól képzett sem. Ez volt a kiindulópontom, s végül ez készítetett arra, hogy bármilyen nehezen fogyasztható közlést lehetőleg közvetlen stílussal próbáljak elfogadhatóvá, emészthetővé tenni. Természetesnek tartottam, hogy a külpolitikai információkra mindenkinek szüksége van, ezért a kommentátornak a többséghez kell alkalmazkodnia. Nézetem alapja az volt: népünk van olyan tájékozott és felvilágosult, hogy nem szorul arra, hogy bárki a szájába rágja a politikai mondanivalót. Majd mindenkit érdekel bizonyos mértékig a politika, alapvető dolgokat nem kell tehát untig ismételtetni. A fölösleges ismétlés lebecsülése a hallgatóságnak, s csak egyetlen „eredménye” lehet: kikapcsolják a rádiót, vagy — jó esetben — más állomásra tekerik a készülék

gombját. Mindez nem zárja ki, hogy a rádió és a televízió rétegműsorokat is sugározzon, ám az bizonyos: az alapvető dolgok mindenkit érdekelnek. Ha megfelelő a közlésmód.

Ezért sem szabad fontoskodónak, nagyképűnek, fennköltnek lenni. Az esemény, a jelenség a fontos, nem az ezeket ismertető, mégoly kiváló rádiós-televíziós. Emiatt érzem oly hivalkodónak például a „kötelező” kommentárt. Gyakran megesis még ma-napság is, hogy akkor is kommentálják a történeteket, ha azok önmagukért beszélnek. (Volt annak idején egy rádióműsorunk, amelyben Pálffy Józseffel felváltva kommentáltuk a híreket. Egyik nap ő volt a hírmagyarázó, a másikon én. A pesti rossznyelv a maga módján értékelte ezt; a korabeli vice szerint egyikünk mondta a kommentárt, a másik a plafont fogta, hogy le ne szakadjon.) Csak azt kell kommentálni, ami magyarázatra, értelmezésre szorul, amit önmagában — esetleg — nem lehet megérteni. És semmiképp sem az kíván magyarázatot, amit el kívánunk fogadtatni. A befolyásolásnak, figyelemfelhívásnak, hatáskeltésnek ezernyi más — innáron nálunk is jól ismert, nemegyszer jól alkalmazott — módja van.

— *Úgy hallottam, annak idején ön nemigen kedvelte a Televíziót. (Az intézményre gondolok, s nem a televíziózásra.) Mi volt ennek az oka? Más elképzelése volt talán a korszerű televízióról? Anyai külföldi tévéműsor láttán egyáltalán milyennek képzei a korunkhoz illő tévét? Hogyan ítéli meg a mi képernyőprogramunkat?*

— Először is: nagyon szerettem a televíziózást, s magával az intézménnyel sem volt különösebb bajom. Abban viszont már nem vagyok bizonyos, hogy a Televízió kedvelt engem. Így is mondhatom: a politikai adások főszerkesztőjeként gyakran éles vitákba keveredtem. Egyszeres adásszerkezet kialakítására törekedtem. Arra, hogy ne akarjon minden egyes politikai műsor kis televízió lenni. Hogy ne kívánja az összes politikai feladatot egy-

maga — külön-külön, gyakran nem rokonszenvesen rivalizálva — megoldani. Nem jutottunk egyetértésre. Ezért — noha, ismétlem: szerettem a televíziót — lemondtam álláspontom érvényesítéséről, és elmentem. Hadd jegyezzem meg: úgy látom, azóta elképzeléseim jó része megvalósult.

Ami a korszerű televíziózást illeti: a honi műsort megítélni több okból sincs jogom. Egyrészt: nem vagyok tévékritikus. Másrészt: több évet külföldön töltöttem, s korábban csak alkalmilag láttam a hazai programot. Harmadrészt jól tudom: kibicnek semmi sem drága. Negyedszer: ízetlen dolog lenne, ha annyi esztendő távollét után most sebtiben kioktatnám utódaimat. Mégsem kerülöm meg a választ, hiszen bizonyos képet azért alkothattam tévénkről. Hosszú külföldi nézői tapasztalat birtokában elmondhatom: egészében nem kell a Magyar Televízióknak, sem műsorának szégyenkeznie. Anyagi lehetőségeihez képest — sok nagy ország adásaival egybevetve is — elbirja az összehasonlítást. S a párhuzamba állítás nemegyszer a magyar tévéműsor javára szól. Felveszi a versenyt a hirodó (bár lehetne pergőbb, eseménydúsabb); a kül- (és bel-) politikai műsorok egy része is igen jó. Különösen a Nemzetközi Stúdió, s a hasonló jellegű, más és más gondolkodásmódot szembesítő műsorfajta tetszik. Gyakran színvonalasak a tévéjátékaink, bár — amint hallom — ezekre is egyre kevesebb pénz jut. Nívósabb, többretegűbb szórakoztató program, bizony, elkélne... és így tovább. De hagyjuk ezt, nem érzem magam tévészakértőnek, s felelőtlenség az efféle „gyorsbíráskodás.”

— *Mielőtt diplomata lett, három esztendőn át — mint említette — a Magyar Rádió állandó londoni tudósítója volt. Vagyis egy kis ország kiküldöttje az egyik nagy ország fővárosában, Anyai jelentős rádióállomás megbízottja közt milyen esélye volt? Feladatainak ellátásán túl nyílt-e alkalma arra, hogy mintegy diplomáciai előiskolát végezzen?*

— Mire van szüksége az állandó tu-

dósítónak? Targyismeretre az adott országban, térségben, folytonos friss tájékozottságra, politikai érzékre, kapcsolatteremtési készségre, természetesen nyelvtudásra, és arra, hogy mindezt egybe tudja fogni, s képes legyen tömör tudósítássá sűríteni. A nagy tévé- és rádiótársaságok kétségtelenül előnnyel indulnak, hiszen a tudósítónak nem kell mindenféle aprómunkával bibelődnie, megteszi ezt helyette, munkája segítségével a tudósítói iroda. Hátrány továbbá, hogy a nyugaton dolgozó magyar tudósító nem mindenható tud eljutni. S nem is elsősorban anyagi okok miatt, hanem azért, mert nem hívják meg. Ilyenkor nem árt, ha az újságíró találekony. Egyszer például, londoni tudósító koromban átküldtek Norvégiába, Oslóba. Bementem a külügyminisztériumba tájékozódni, s megtudtam: Heath, aki akkor az angol ellenzéki konzervatív párt vezetője volt, sajtóértekezletet tart Anglia és a Közös Piac viszonyáról. (Akkor még az ország nem volt tagja az EGK-nak.) Felhívtam az angol sajtóattasét, bemutatkoztam. Nem kérdezte, hogy melyik országból jöttem, de — érdeklődésemre — meghívott. Heath elcsodálkozott, amikor megtudta, hogy a Magyar Rádió megbízásából kérdezem, ám azért udvariasan válaszolt. Nem omlott össze Nagy-Britannia, én viszont bizalmasabb jellegű információk birtokába juthattam.

E fogadtatáshoz persze, hozzájárult, hogy az évek során jócskán megnőtt a Magyar Népköztársaság presztízse. Amikor 1956 után kiküldtek New Yorkba, az ENSZ-be, még újszólván mély vízbe kellett ugranom. Nem tudósítói gyakorlatlanságomra gondolok, hanem a légkörre, amely az úgynevezett „magyar ügy” miatt fogadott. Amikor ez a kérdés napirendre került, egyszer csak észrevettem, hogy egy szál magamban ülök; senki sem volt hajlandó egy magyar mellé telepedni. Hát innen indultunk, s odáig jutottunk, hogy (ha jól tudom) már magyar elnöke is volt a tudósítói testületnek, s a Biztonsági Tanácsban is honfitársunk elnökölt egy éven át, és így tovább.

A magyar tudósító lehetőségeit tehát nyilvánvalóan főként az bővítette, hogy miként ítélte meg a nemzetközi közvélemény mindazt, ami az elmúlt harminc esztendőben nálunk végbement. Londonban már egészen más körülmények között dolgozhattam. S gondolom, mai utódaink is kedvezőbb fogadtatásra találhatnak, mint mi, valamikor.

— *Hosszú évekig dolgozott a magyar diplomácia szolgálatában. Tudta-e valamiképp hasznosítani az újságírással, rádiózással eltöltött időt? Ebben a nagyon sokféle kötöttséget, fegyelmet, protokolláris kötelezettséget kívánó munkakörben miként élhetett saját „oldott” stílusával? Egyáltalán: mennyire adhatja önmön személyiségét a diplomata?*

— Előnyös is lehet az újságíró múlt, meg hátránnyal is járhat. A diplomáciai életben egyébként nem ritkaság az ilyen előzmény, a nagykövetek között viszont már kevesebb volt újságíró akad. Egyes országokban csak bizonyos társadalmi körök tagjai kerülhetnek a diplomáciai testületbe. Másutt meghatározott végzettséghez, vagy külön vizsgához kötik a „pályaalkalmasságot” — „munkavállalást”. Van viszont olyan állam is, amelyben a levitézlett politikus még elmehet diplomatának. Ausztriában — ahol pedig szigorú követelményekhez kötik a „pályaalkalmasságot” — elismeréssel jegyezték meg, hogy nemcsak diplomata vagyok, hanem gyakorlott újságíró is. S másutt is, az esetek többségében csak hasznomra vált korábbi hivatásom.

Nem vagyok arra hivatva, hogy a magyar diplomáciáról nyilatkozzam, most már egyébként sem tartozom a testülethez. Ézért csupán a saját tapasztalatomat mondhatom el. Nem az én „oldott” stílusomról van szó, hanem arról a gondolkodásmódról, amely a magyar politikát jellemzi, s amely mereven elüt az ötvenes évek szemléletétől, stílusától. A magyar diplomácia — éppúgy, mint a magyar újságírás — megtanulta, hogy milyen tágak a gondolkodás határai. Tudósítóként arra törekedtem, hogy mennél több információt juttassak el a hallgatóhoz.

Nagykövetként is ebben a szellemben próbáltam képviselni Magyarországot: a minél tágasabb, pontosabb tájékoztatás szellemében.

A diplomatának természetesen számos kötöttséghez, diplomáciai szokáshoz kell alkalmazkodnia. Az viszont tévhit, hogy — személyiségét elfedve — valamiféle protokollgéppé kötelező szürkülnie. Ki-ki megőrizheti önmagát, sőt, így még jobban, meggyőzőbben tudja országa érdekeit kifejezni, tolmácsolni. Még baráti ellenfele is lehet az embernek a diplomáciai testületben. Minden diplomata, természetesen, utasításokhoz tartja magát. Ezek teljesítésének stílusát azonban senki sem szabja meg. Közvetlenül, barátságosan, kötetlenül is lehet például tárgyalni mégoly „kemény” ügyekről. A magyar közélet előnyös tulajdonságai például igen hatásosan érvényesíthetők e munkában. (Voltaképp nincs is előírt határ, de a közvetlenkedés például nem szokásos stílusgyakorlat.) Nekem, mindenestre, ausztriai időszakomban igen kedvező tapasztalataim voltak. Igaz, egy velünk nagyon jó viszonyban levő országban dolgozhattam, de ott soha nem volt arra szükség, hogy valamiféle mesterkélt modort erőltessek magamra. Nagykövetként sem kellett tehát azonosságomat elvesztenem.

— *Újabbán a Magyarok Világszövetségének főtitkáráként a nyugati világban élő, ügynevezett szórvány magyarság sorsával, ügyes-bajos dolgaival találkozik. Ily módon, gondolom, szembesítheti önszemléletünket, a magunkról alkotott képet a rólunk alkotott képpel. Jól képviseljük-e magunkat nyelvtanvéreink körében! Réálsan látjuk-e, láttatjuk-e értékeinket?*

— Fő feladatunk, hogy a magyar kultúrát terjesszük, ápoljuk a szórvány magyarság körében. Gondunk, hogy — bár szövetségünk sok könyvet ad ki, videókazettákat, filmeket készít — anyagi lehetőségeink korlátozottak. Jó lenne pedig kultúránkat széles körben, méltányos áron terjeszteni. Nem a fel-

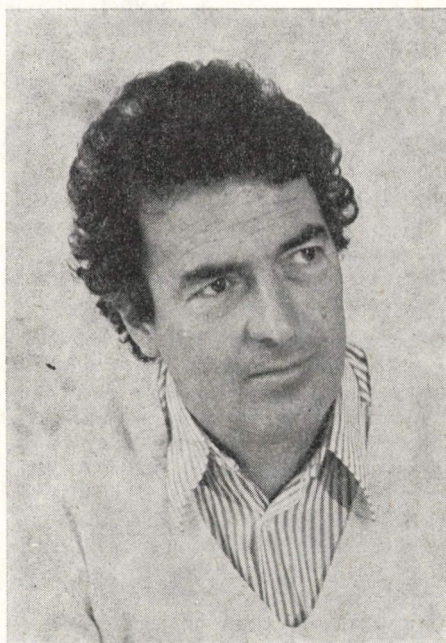
ismerés hiányával, vagy a szándék fogyatékosságával, hanem a költséghatárokkal kell küszködnünk. Senki sem vitatja tehát szövetségünk munkájának értelmét, hasznosságát. Épp csak tudomásul kell vennünk: ez az ország most ennyit tehet a hozzánk kötődő, másutt élő magyarokért.

De ami történt és történik: nem kevés. Idehaza is, külföldön is számos ember dolgozik a magyar kultúráért: a nyelv, az irodalom, a zene stb. terjesztéséért. Szép sikereket tudhat magáénak az anyanyelvi konferencia. Számos országból érkeznek erre magyarok, és sok kérdésben jutnak el a közmegegyezésig. Talán épp azért, mert — noha hajlamosak vagyunk önmagunk túlbecsülésére vagy leértékelésére — a hivatalos politika, a gazdasági vezetés, szellemi életünk majd minden kiemelkedő személyisége világosan látja Magyarországhelyét, szerepét, Európában, s a nagyvilágban. Nem vagyunk jobbak, különbek senkinél, de azt is öntudattal kijelentjük, hogy a magyar invenciózus, tehetséges nép. Idehaza és világszerte tevékenykedő kiválóságaink sokasága is bizonyíthatja ezt.

A Magyarok Világszövetségében sem kell egyébként gyökeresen mást tennem, mint amit diplomataként tettem. Sőt, valójában itt is diplomata vagyok. Sokféle emigrációs réteggel találkozom, s az óhazával való kapcsolatát amúgy is ki-ki másképpen ítéli meg. Rokonszenvezők és szembenállók éppúgy akadnak a szórvány magyarságban, mint közömbösek. Kivel-kivel másként kell kapcsolatot teremteni, s ez diplomáciai érzékenység nélkül nem megy. És persze, nagy türelem is szükséges e munkához, hivatáshoz. Meg — talán nem tűnik önteltségnek — oldott stílus, természetesség, amelyet még újságíró koromból hoztam magammal. Illetve még messzebből: otthonról, a szülői házból... Így függ össze sorssom, pályám minden mozzanata. S még azt az egykori tollat is forgatom, forgatom...

Marad rólad néhány magnótekercs

Mester Ákos három beszélgetése Szilágyi Jánossal

Fotó: Moldvay József

1.

— Szereted te az interjúalanyaidat?

— Erre nem tudok válaszolni. Nem szeretem őket, de nem érzek velük kapcsolatban ellenszenvet sem.

— *Érdekelnek?*

— Igen. Beszélgettem már életben elég sok olyan emberrel, akit nagyon nem szerettem különben, és csináltam nagyon jó barátaimmal is interjút. De amikor kérdezgetem őket a mikrofon előtt, akkor nem vagyok erre tekintettel. Ilyenkor semmiféle érzélem nem játszik szerepet nálam.

— *Nekem az volt az érzésem, amikor olvastam az interjúidat, hogy te az előzetes tájékozódásod során a beszélgető partnereidről kialakítasz magadban egy képet, aztán az interjú közben arra koncentrálsz, hogy ez az előzetesen kialakított kép és a valóság kép fedi-e egymást.*

— Nézd, ha az ember interjút csinál, akkor természetesen készül rá, és eközben lassan kialakul benne egy kép a másikról; hogy az illető milyen világot hordoz maga körül, miért érdekes, mit akarok vele, általa bebizonyítani...

— *Pontosan erre gondolok. Szerintem te azt akarod bizonyítani, hogy a benned előzetesen kialakult kép milliméterre fedi a valóságot. Te is, és az olvasó is megnyugvással vesztitek tudomásul, hogy ez a két kép nagyjából-egészéből valóban fedi egymást. Mármost akkor ebből vagy az következik, hogy te ennyire felkészült vagy az illetőből, vagy az, hogy nem hagyod magad eltántorítani a saját prekoncepciódtól. De az is lehet, hogy páratlanul jó emberismerő vagy.*

— Ez nem emberismeret, hanem valamiféle ösztön. Persze az is nyilvánvaló, hogy igyekszem sok mindent megtudni az illetőről.

— *Honnan?*

— Utánaérdeklődöm és utánakerdezősködöm.

— *De nem tőle.*

— Nem, soha nem.

— *Hát kitől? A környezetét faggatod?*

— Igen. És sokat olvasok róla és tőle. Mindent, amihez hozzá lehet jutni. És az ember így egy csomó információhoz jut. De ezek objektív tények, és nem érzelmek.

— *Azért ez nem egészen biztos. Mert az embernek szeme is van. Vegyünk példát az interjúkötetedből: nézzük meg beszélgetőpartnereid fényképét. Itt van például Benedek Miklós. A színész. Ránézel és az a véleményed alakul ki rögtön, hogy ez egy nyakkendő s úr. Lapozzunk, nézzünk valaki mást. Itt van Végh Antal. Az író. Ingujban van és gesztikulál. Személyi igazolványa szerint pesti, de igazából vidéki. Ezt szóba is hozod az interjúban.*

— Azt, hogy paraszt.

— *Igen.*

— Végh Antal nem vidéki, ő paraszt. Pesten is az.

— *Jó, de most nem ez a lényeg, hanem, hogy kialakul benned egy kép, és aztán ebből a képből koncepció lesz. Te igyekszel egy közelképet kialakítani, ami — mert a közelkép annyira közeli — előhoz, előhív ellenszenves vonásokat is, amelyek különben rejtve maradnának az olvasó vagy a hallgató előtt.*

— Mondd csak, amikor te a kocsidba beülsz, és nyomod a gázt, akkor tudod, mi történik az autóban?

— *Fogalmam sincs.*

— Irtózatossá ellenállások feszülnek a motorban. A dugattyú fölébe nyomja a benzines levegőkeveréket, fantasztikus nyomás keletkezik odabent, majd jön egy robbanás, attól működik tovább a motor. Minél jobban nyomod a gázt, annál gyorsabban megy az autó. Na már most, ha nem tudsz feszültséget teremteni egy interjúban, akkor az a kocsi nem fog menni.

— *Ez miért cáfolja azt, amit én az előbb mondtam?*

— Azért, mert az ember nem ellenszenves vagy rokonszenves vonásokat akar kihozni az illetőből, hanem mindenképpen valamiféle szellemi feszültségbe akar kerülni vele. Ha sikerül, akkor az interjú jó, az „autó” megy. Én azt gondolom, hogy pre-konceptióval leülni nem ostobaság. de ostobaság mindenáron erőltetni. Engem mindig az érdekel, hogy az illető mit képvisel. Említetted Végh Antalt. Végh Antalban nem az ő személye érdekelt elsősorban, hanem az, hogy miért sűrűsödött meg annyira körülötte a levegő, miért vannak hihetetlen indulatok körülötte, pro és kontra. Ha Végh Antal nevét kimondod, van, aki azt mondja, ott dögöljön meg, a másik azt, hogy ilyen bátor, ilyen karakán ember nincs a világon.

— *Igen ám, csak hogy te ebben az interjúban Végh Antal fejére olvasod — nem kérdezed, fejére olvasod! —, hogy ő fülbeszégéseket, pletykákat igazságként kezel. Ez nem pusztán érdeklődés, ez nem az interjúkészítő kíváncsi kérdése, ez az interjúkészítő koncepciója. Én nem szégyellném a helyedben.*

— Én sem szégyellem. Te is tudod, hogy Végh Antal híres vagy hírhedt röpiratai, pamfletjei a magyar futballról és környékéről mekkora indulatokat váltottak ki. Szerintem azért, mert amiket innen-onnan hallott, azt megtörtént tényként kezelte, és így is tállalta. Amikor beszélgettünk, akkor ő mint az igazság bajnoka nyilatkozott: tessék, itt vagyok, bármit kérdezhet tőlem. Nekem mondhatja, hogy hülye vagyok, nekem mondhatja, hogy rossz novellista vagyok, nekem mindent mondhat, csak a becsületembe ne tessék belegázolni! Megkérdeztem: mi a becsület? Valami olyasmit válaszolt, amivel nem tudtam egyetérteni. Akkor ezen elkezdtünk vitatkozni.

— *Vitatkozni? Ezek szerint az interjú műfajában korántsem úgy vannak kiosztva a szerepek, hogy az egyik kérdez, és a másik válaszol. Tulajdonkép-*

pen neked sokkal inkább véleményeid vannak, mintsem pusztán érdeklődő, kíváncsi kérdéseid, nem?

— Ez így van.

— Ha így van, akkor ez kialakít az emberben egyfajta támadókedvet. Ennek az intenzitása persze változik, többnyire attól függően, hogy kedveled-e, akivel beszélsz, vagy sem. Az interjúkötetből — legalábbis az én számomra — egészen világosan kiderül, hogy kit szeretsz, és kit nem szeretsz. Vegyünk egy példát. Kabos Lászlót szereted. Szereted azért, mert nyílt, mert őszinte, mert nem kőntörfalaz, mert vállalja önmagát. Nem szereted a telefonos Rózsa Györgyöt a televízióból. Nagyjából azért — azt gondolom — mert nem mondhatók el róla ugyanazok a tulajdonságok, amelyek Kabos Lászlóról. Akkor hol van itt a riporteri objektivitás?

— Ha most azt hiszed, hogy megfogtál, akkor . . .

— Dehogyan hiszem, hogy megfogtalak.

— . . . akkor talán igazad van! Furcsa dolog az, hogy én sokkal jobban ismerem Rózsa Gyurit, mint Kabost. Sokkal többször voltam a lakásán, többször voltunk egy autóbuszban, utaztunk együtt közös fellépésre, és többször ültünk egy asztalnál. Én Rózsa Gyurit nem szeretem abból a szempontból, amit csinál, és ahogy csinálja. Vele személy szerint semmi bajom. Ezzel szemben Kabossal semmiféle közelebbi kapcsolatomban nincs, de nagyon jókat derülök, amikor a színpadon látom.

— Te János, nem felejtetted el egészen véletlenül, hogy mit kérdeztem? Azt kérdeztem, hogy hol van itt a riporteri objektivitás. Erre még nem válaszoltál.

— Miért kéne objektívnek lenni?

— Szubjektívnek kell lenni?

— Valamilyen határig bizonyára. Végtére is ember vagyok, indulataim vannak, van egy képem a világról és — éppen a szubjektivitás következtében — nekem ugyanarról a dologról biztosan más fog eszembe jutni, mint neked.

— Igazad van. Nekem is van egy képem Szilágyi Jánosról. A rádióhallgatóknak és a tévénezőknek is van. De ez a kép meglehetősen tarkabarka. Én állítom, hogy te felkészült riportert vagy, aki rendkívüli módon tud koncentrálni a beszélgetőpartnerére és a beszélgetés tárgyára is, sőt tovább megyek: rendkívül fogékony vagy társadalmi kérdések iránt. Ez nekem meggyőződésem. Ugyanakkor, ha elkezdenék véleményeket gyűjtögetni — akár a kollégák, akár a hallgatók vagy nézők körében —, akkor olyasmiket hallanék, hogy „ó, kérem szépen, a Szilágyi . . . hát a Szilágyi, az egy link. A Szilágyi felületes. A Szilágyi, az egy tájékozatlan, műveletlen, apolitikus pasas.” Nem biztos, hogy meg tudnám győzni őket, hogy nincs egészen igazuk.

— Kérlek szépen, én régóta meg vagyok arról győződve, hogy ugyanazt a tárgyat mindenki másként fogja látni. Főlmutatok egy pohár vizet. Ha te előtte ittál, közömbösen hagy. Aki szomjas, annak elkezd esorogni a nyála. Aki környezetvédő, az arra gondol, hogy vajon tiszta forrásból van-e az a víz, és így tovább.

— Látószög kérdése ez? Tehát csak attól függ az értékítéletem, hogy milyen aspektusból nézem ugyanazt a dolgot vagy ugyanazt a személyt?

— Igen. Azt hiszem, hogy attól. Gondolj csak arra, hogy azt szoktuk mondani: „kedves hallgatóink”. Pedig a hallgató az anyám is, és hallgató vagy te is, és hallgató az, aki utál, és hallgató az elhagyott babám. Mind hallgató meg közönség, aki engem és az én produkciómat teljesen másként fogja megítélni.

— Na igen, de azért vannak az embernek jellegzetes tulajdonságai. A te legjobban sikerült, műremeknek számító interjútidban . . .

— Köszönöm szépen.

— . . . mindenkiről kiderül, hogy milyen. És tudod, amikor arra gondolok, hogy a Szilágyival kellene készíteni egy in-

terjút és abból ki kellene derülnie annak, hogy milyen ember ez a Szilágyi, akkor nem tudom, hogy mi derülne ki. Az derülne-e ki, hogy link, hogy felületes, hogy tájékozatlan, hogy apolitikus, vagy inkább az derülne ki, hogy felkészült, hogy koncentrált, hogy fogékony a társadalmi kérdések iránt?

— Déry Tibor önéletrajzi regényében, aminek az volt a címe, hogy *Ítélet* nincs, engem nagyon megragadott egy gondolat. Abban azt fejtegeti — nem tudom, hogy igaza van-e vagy nem, nekem tetszett —, hogy mindannyiunkban minden tulajdonság benne van. Gonoszak vagyunk, szadisták, jók, békeszeretők, tehetségesek és ostobák. És egy bizonyos helyzetben, általában feszült, mondjuk háborús helyzetben, mint egy centrifuga, ez a veszélyhelyzet megpörget minket, és akkor ezek a tulajdonságok — amelyek eddig rejtve voltak, vagy másként voltak elrendeződve — hirtelen kicsapódnak belőlünk. Tehát lehet, hogy így józan fejjel azt mondod: én bizony be nem mennék egy égő házba a lángok közé valakit kimenteni, mert én, ha nem vagyok is gyáva, nem vagyok hős, én féltéнем a bőrömet. De lehet, ha ott állnál a ház előtt, és valaki jajgatna, hogy segítség, ész nélkül berohannál és kihoznád. Ezt ma nem tudod magadról, és ennek a fordítottja is előfordulhat. Éppen emiatt gondolom azt, hogy az emberben sok minden van, és egy adott helyzet kihozza belőle a rejtett, de azért meglévő rossz és jó tulajdonságait. Tehát ha a most éppen rólam van szó, hogy apolitikus vagyok, az nem biztos, hogy igaz. Lehet, hogy ebben a szituációban ez így tűnik, de lehet, hogy egy adott helyzetben élre állnék.

— *Én — még egyszer mondom — nem tartozom azok közé, akik téged apolitikusnak tartanak. Sőt! Szerintem te mindig megpróbálsz átterelgetni a beszélgetést olyan területre, ahol már általánosíthatóbb érvényű igazságokhoz jutunk el. Én nem tudom, hogy ez mennyire tuda-*

tos, de azt gondolom, hogy téged nemcsak a közléskép érdekel, hanem a mögötte levő háttér is; az, hogy milyen a drapéria. A drapérián természetesen a közélet szövetét értem.

— Kénytelen vagyok veled tökéletesen egyetérteni. Ez az, amit az elején mondtam, hogy engem az illető világa érdekel. Az persze kérdés, hogy ezt a bizonyos világot, vagy ahogy te nevezted, drapériát, ha fotózom, hogyan fogom ábrázolni. Az illetőt a drapéria mellé állítom egész közel, és én távol maradok, vagy úgy hogy egy síkban legyen velem, vagy egész közel hozom magamhoz, és a háttér alig látszik. A drapériára állítom a fókuszt élesre, és az illető arca marad homályos, vagy fordítva. Ennek rengeteg variációja van. Nyilvánvalóan mindenkinek van egy módszere, amit utólag képes megideologizálni. Nekem is van. De engem tényleg elsősorban az illető világa érdekel. Tehát nem az, hogy ő miért szereti a krumplifőzeléket, hanem az, hogy vajon miért nem a Wellington-bélszín szereti. Nyilván azért, mert nyavalyás gyermekkorra volt, nem is tudta, hogy mi az a Wellington-bélszín. Érted, ugye?

— *Szeretném hinni, hogy igen. De nem vagyok biztos abban, hogy mások is értik. Legyünk őszinték, és nezzünk szembe a ténnyel. Hogyha fiatal riporterekkel beszélgetek, számukra te nem vagy tekintély. Amit azért nem egészen értek, mert az én számomra például — bár a stílusod nem az én stílusom — a te riporteri módszered igenis iránymutató. Talán azért nincsen olyan nagy tekintélyed a szakmában, mert túlságosan tarkabarka vagy, nem? Túlságosan sokszor odaadod magad mindenféle marhasághoz, amihez nem kellene.*

— Ez nézőpont kérdése.

— Tudod, mire gondolok?

— Rengetegre gondolhatsz.

— *Például arra gondolok, hogy miért kellett neked diszkótáncbajnokságot vezetni, ráadásul olyan triviális módon, miközben...*

— Én ezt elhibáztam!

2.

— *Rokonszenves válasz.*

— Azért csináltam így, mert megnéztem egy angol diszkótáncverseny műsort videóról, és azt mondtam, hogy ez nagyon jó. És nem jöttem rá arra, hogy ez ott jó, de itt nem.

— *Érdekes...*

— Nagyon tetszett. A műsort egy színes bőrű fiatalember vezette. Táncoolt, énekelt. Egy kicsit harsányan, egy kicsit triviálisan. Csakhát ott mindenki olyan volt. A táncosok meg a zsűritagok is harsányak voltak és jópofák.

— *Na igen, de neked már rá kellett volna jönnöd, hogy nem variálható az ember a végtelenségig.*

— Igen, ez hiba volt. Kétségtelen. Felejthető, ahogy ezt mondani szokták...

— *Felejtjük el, beszéljünk másról!*

— Szeretnék még visszatérni az én tekintélyem dolgára. Nem tudom, mit jelent az, hogy tekintély. Azt jelenti, hogy valaki torokköszörülve azt mondja: „Üdvözlöm, Szilágyi úr”? Vagy „szervusz, János, kérlek”? Egy biztos, alkalmatlan vagyok arra, hogy bárki előtt tekintélyem legyen. A gyerekeim előtt sincs. De mint minden dolognak, ennek is vannak előnyei és hátrányai. Én lassan 50 éves leszek, és ezt senki nem hiszi el rólam, mert gyerek tudtam maradni. És ismersz tekintélyes gyerekeket? Ugye, nem? Ezért nincs nekem tekintélyem. Ráadásul nem szoktam nyakkendőben járni, és egyéb külsőségekkel sem törekszem arra, hogy tekintélyem legyen.

— *Mindenesetre azt gondolom, hogy aki kézbe veszi majd Szilágyi János interjúkötetét, az azzal fogja letenni, hogy azért most, hogy ezt elolvastam, ennek a Szilágyinak nagyobb tekintélye van előttem.*

— *Tudod, mi jutott eszembe? Az, hogy vajon érdekli-e az olvasókat Szilágyi János ilyen nagy terjedelemben? Ne vedd szemtelenségnek a kérdést, ez komolyan megfordult a fejemben.*

— Azt hiszem, hogy azok az emberek, akik a közönség előtt ilyen vagy olyan módon sokat szerepelnek, azok érdeklik az embereket. Én viszont azon gondolkodtam el — és nem most, hanem már régebben —, hogy voltaképpen a teljesítményedtől függetlenül kezdted érdekelni a publikumot.

— *Ezt hogy érted?*

— Mondjuk a televízió csinálna egy műsort este nyolckor, tehát csúcsidőben. „Kovács úr műsora” — ez volna a címe. Kijönne Kovács úr, meghajolna és azt mondaná, jó estét kívánok, majd letolná a nadrágját, és a közönség felé mutatva a fenekét, kétszer rácsapva azt mondaná: Ezt nektek! — és kimenne. Az első nap jönne egymillió levél; fel vagyunk háborodva, micsoda disznóság ez?, mit gondolnak? kik vagyunk mi? stb., stb. A televízió kitartana, másnap is jönne Kovács úr, gatyá le, ezt nektek, kimenne. Most már csak hatszáz ezer levél jönne, de lenne köztük két szimpatizáns; hogy milyen bátor ez a Kovács úr! Telnének, múlnának a napok, hónapok, most már csak olyan húsz-harminc levél csordogálna, és abban már csak ilyenek volnának: hol volt Kovács úr nyaralni? Látjuk, le van sülve. Kovács úr tegnap olyan szomorúan mondta, hogy ezt nektek, csak nincs valami családi probléma? És Kovács úr, ha lemenne a henteshez, akkor a legszebb karajt kapná. Pedig a hentesnek is azt mondta, és azt mondja minden áldott nap, hogy ezt neked. Tehát, tulajdonképpen az emberek kíváncsisága annak szól, aki szerepel; akit a futballpályán, a színpadon, a szószéken lát. És ezekbe az emberekbe beleképzelnek

mindenfélét. Számukra Mester Ákos olyan okos, olyan higgadt, bizonyára rendes a feleségével, szereti a gyerekeit, rendesen közlekedik, jó helyre parkol, és így tovább. Miközben lehet, hogy te izgága vagy, vered a feleségedet, rossz helyre parkolsz, és így tovább.

— *Igen. Ami azt illeti, ezt az abszurditást már nem először hallom, nekem már előadtad korábban, jót nevettem rajta, és az jutott eszembe, hogy voltaképpen igazad van. Bár természetesen a történet — hogy mondjam csak . . . — marhaság. De igazol még valamit. Azt, hogy nálunk a közönség roppant nehezen tolerálja azt, ami szokatlan, de egy idő után azért mégis képes megszokni. Gondolok itt például a ma Stúdió '86 néven futó televíziós magazinra, Amikor indult — emlékszel, az első két műsort Jancsó rendezte — kulturális botránykő volt. Szerintem főként a szokatlansága miatt. Én kétlem, hogy megszokták volna később, de nem volt meg a lehetőség arra, hogy megszokják. Aztán mi történt? A műsor szépen megszeliődött, de ez a megszokott, megszeliődött változat már nem ugyanaz. Te gyakran kényszerültél megszeliődésekre? Szóltak-e hogy: ugyan kedves Szilágyi, kérnénk egy kicsit szelidebben?*

— Nézd, olyan módon nem voltam kitéve felszólításnak, figyelmeztetésnek, vagy fenytetésnek, mint mondjuk egy oroszlan, aki a ketrechen irtózatosan nagyokat bóg, ordít, kitér a száját, csorgatja a nyálát, szóval félelmetes. És az oroszlanészeliőt ráveszi, hogy ne legyen az egész olyan vérszomjas mégsem. Ne nyissa akkorára a száját, ne csorgassa annyira a nyálát, és ne ordítson akkorákat. Ily módon tehát sosem szóltak, sosem akartak rávenni arra, hogy legyen szelidebb. Azért már több ízben szóltak, hogy ezt a műsort ne csináld, vagy erre a dologra nem vagyunk kíváncsiak, ezt hagyd ki, ez nem kell. Vagy egy műsorra egész egyszerűen azt mondták, hogy ez eddig jó volt, köszönjük, most már nem kérjük. A Kettesbenre célok. Egyébként

én ott nem változtam a műsor folyamán — ami hat évig tartó sorozat volt —, és furcsa módon az emberek úgy érezték, mintha megszeliődtem volna. Nagyon sokan kezdtek szólni a vége felé, hogy mi van, te régen olyan bátrakat kérdeztél, te régen úgy neki nyomtad a falnak az illetőt . . .

— *Holott csak arról van szó, hogy annak idején te még szokatlan voltál, de később megszokták ezt a stílust, és amit annak idején agresszivitásnak érezték, azt utóbb úgy értékelték, mint dinamizmust, mint riporteri agilitást.*

— Pontosan.

— *Szeretnék visszatérni a hasonlatodra. És az ostorpatogással mi van? Tudniillik arról beszéltél, hogy az oroszlant elkezdik meggyőzni, csakhogy az oroszlant általában nem meggyőzik, hanem beidomítják.*

— Nézd, az én személyem vagy az a világ, vagy az a mentalitás, amit én képviselek, az tulajdonképpen a mai hivatalos tömegkommunikációs kört zavarja.

— *Miért?*

— Pontosan amiatt, mert nem tudok oly módon beszélni dolgokról, ahogyan azt elvárják; egyszerűen nem tudok, nem vagyok rá képes, ehhez tehetségtelen vagyok. Közvetíteni egy május elsejét úgy, hogy most jönnek a csepeli dolgozók fénylő arccal, és a termelés ez volt, meg a munka frontján az volt . . . Nem megy! Mert arra gondolok, hogy a csepeli dolgozók, miközben elporoszkálnak a dísztribün előtt, alig várják, hogy az első sörös pavilon elé odaérjenek. Nem tudom megcsinálni.

— *És az nem lehetséges véletlenül, hogy e képességed hiányára te büszke vagy? Mert úgy veszem észre, hogy igen. Hogy te nem tudnál végigközvetíteni egy május elsejét, hogy te nem vagy olyan, mint a többiek!*

— Ez nem büszkeség kérdése. Örülök neki, hogy képes vagyok olyan lenni, amilyen valójában vagyok. Sze-

rencsém, hogy olyan maradtam, amilyen voltam húsz vagy huszonkét éves koromban. Nyilvánvalóan ebbe belejátszik az is, hogy én örök életemben borzasztóan utáltam a formalitásokat. Amikor gyerekkoromban táborban voltunk, és reggelenként ünnepélyesen fel kellett húzni a zászlót, és tisztelni kellett és énekelni az úttörőindulót, rólam folyt a víz.

— *Hogy nehogy elröhögd magad?*

— Nem, hideglelésem volt az egészsőtől. Mindenkin láttam, hogy unja, nem érdekli; nem volt semmiféle lelkesedés, de meg kellett csinálni.

— *Szóval azt mondod, hogy olyannak maradni, amilyen vagyok, vagy amilyen voltam, az egy szerencsés állapot, igaz? De egy riporternél ez nem biztos, hogy nagyon szerencsés. Tudnillik egy riportert egyszerűen sokféle tulajdonsággal kell, hogy rendelkeznek, és egy kissé mindig hozzáigazítja magát az adott helyzethez vagy az adott emberhez, akivel éppen összehozta a sors, és akivel a nyilvánosság előtt beszélget. Hogyha egy riportert nem képes hozzáigazítani magát teszem azt ahhoz a helyzethez, hogy most május elseje van és színpompa, és repülnek a léggömbök, és most jönnek a csepeli dolgozók, és nem képes átváltani egy picit emelkedettebb hangra, hanem megmarad a saját szilágyis stílusánál, akkor ez a riportert nem konvertálható eléggé, nem használható túl sok területen; csak egy igen meghatározott témakörben.*

— Tulajdonképpen te azt kéred tőlem számon, hogy nem tudok elég jól szerepet játszani!

— *Én nem kérek számon semmit. Én csak kérdezősködöm.*

— Amit te konvertálhatóságnak nevezel, az szerepjátszás. Ugyanis május elsején azt a szerepet játszom el, hogy emelkedett hangon beszélek arról, amiről — énnekem, személy szerint, a magán-Szilágyinak ez a véleményem — sokkal jobb lenne nagyon is természetesen, közvetlen hangon beszélni.

— *Igen, de a magán-Szilágyi véleményétől függetlenül a riportert-Szilágyinak meg kell tudni csinálni. Legalábbis elvileg...*

— Igen, de én csapnivaló színész vagyok. Én ilyen módon abszolút nem tudok szerepet játszani.

— *Nem inkább arról van szó, hogy az az attitűd, amit magadra kellene vállalnod egy ilyen május elsejei közvetítésnél — maradjunk ennél, bár hozhatnánk más példát is —, egyszerűen arra kényszerítene téged, hogy némiképp elveszítsd a riportert szuverenitásodat? Nem lehet, hogy ettől félsz?*

— Én nem tudok semmit elveszíteni mert mi is az, hogy riportert szuverenitás? Hát mennyire vagyunk itt mi szuverének? Én az egész riporterséget szerepjátszásnak tartom. A dolgoknak a tartalmi vonatkozásában, tehát nem a formaiban! Hiszen az, hogy most itt mi ketten egymással szemben ülünk és beszélgetünk, az szerepjátszás. Te úgy csinálsz, mintha most az érdekelne a legjobban, hogy én bizonyos kérdésekről miket gondolok, vagy bizonyos kérdésekre miket mondok. Ha nem az volna a megbízatásod, hogy ezt megcsináld velem, akkor te egészen máson gondolkodnál, és nem foglalkoznál azzal, hogy nekem miről mi a véleményem. Vagy ha mi találkoznánk egy presszóban vagy nálad vagy nálam, akkor egész másról beszélgetnénk. Vagy ha ez szóba kerül, másként kerülne szóba.

— *De itt arról van szó, hogy ez a szerep most egybevág a te riportert egyéniségeddel! És az a kérdés, hogy olyan szerepet, ami nem vág egybe a riportert egyéniségeddel, elvállalsz-e, vagy sem, megcsinálsz-e, vagy nem csinálsz meg.*

— No várj csak, akkor most én kérdezek tőled valamit. Ugye te engem joggal letoltál, mint barát, mint kollega, hogy miért vállaltam el azt a bizonyos diszkótáncverseny-vezetést. Igaz?

— *Azért toltalak le, mert becsüllek, és az volt az érzésem, hogy lejáratod magad.*

— Igazad van. Természetesen. Ezt ugye te meg sem csináltad volna?

— *Nem.*

— Mert azt mondtad volna, hogy ez nem való neked.

— *Igen.*

— Na látod! Nekem meg nem való a május elsejei közvetítés! Ez a dolognak a lényege. Te se vállalsz mindent. Nem véletlen, hogy te a 168 órát és a Hírháttért csinálsz, és nem a Szeszélyes évszakokat vezeted a televízióban, és nem a Rádiókabarében vagy szóvivő!

— *Íát persze, mert az emberi karakterünknek lehetőség szerint adekvátumnak kell lennie a riporteri feladattal. Ebből következően, ha valaki nem esett a feje lágújára, igyekszik mindig olyan feladatot keresni magának, ami jól áll neki.*

— Pontosan.

— *De egy idő után az ember már ki se próbálja saját magát, hogy egy másik riporteri szerepben jó lenne-e, vagy rossz lenne, mert meg sem kapja azt a feladatot. Mert már maga is azon gondolkodik, hogy „hát meg tudnám én ezt csinálni”? Te például nem vagy tudósító-típus, de amikor egyszer tűz ütött ki a Rádióban — olyan korú rádiósok, mint én, még emlékeznek erre a történetre —, akkor — mivel azon a hajnalon éppen te voltál a Reggeli Krónika ügyeletes riportere — neked kellett megfogalmaznod a tudósítást, hogy mi történt, miért szakadt félbe a műsor, miért kellett várni, amíg átköltözik a stáb egy másik stúdióba, de te annyira ideges voltál, hogy nem bírtad leírni. Azt mondtad, hogy nem tudom leírni, de elmondom. És odaültél a mikrofonhoz, és elmondtad, hogy mi van. És ettől mindenki el volt ájulva, hogy a Szilágyi ezt is tudja. És én így utólag visszagondolva a dologra, nem vagyok elájulva, mert ez a lehetőség benned van, csak ezt a lehetőséget nem hívja elő soha senki. Te magad sem ambicionálsz ma már, a főnököknek meg eszébe sem jutna, hogy a Szilágyi voltaképpen ha akarna, azért nem lenne utolsó tudósítónak sem. Mert ma már az van a szakmai köztudatban, hogy a Szilágyi interjúkészítő, vagy legfeljebb az, hogy a Szilágyi showman. Bár ez sem olyan egyértelmű, mert hogy a Szilágyi showman, az inkább csak a rádióműsorokból derül ki, például a „Senki többet? Harmadszor!” című műorból. Abból a kvalitásból, amit te elárulsz ilyen*

rádiós vetélkedőknél, semmi nem jön át, amikor a televízióban látlak. Nem úgy, hogy a saját formád alatt vagy, hanem a rádiós művoldnak a bokájáig nem érsz fel, mint televíziós személyiség.

— Nem először hallom, hogy a televízióban te nem vagy olyan jó, mint a rádióban. Ez igaz. De hát ez több dologgal is összefügg. Először is lehet, hogy tényleg nem vagyok olyan jó, nem tudok olyan jó lenni! Ezt az ember természetesen utoljára magának vallja be. De az is igaz, hogy nem volt sok lehetőségem . . .

— *Miért nem?*

— *Miért? Nem is tudom. Különben is hosszú lenne elmesélni . . .*

3.

— *Tehát miért is nem kaptál lehetőséget a televízióban?*

— Tudod, a televízió munkastílusához én borzasztó nehezen tudok alkalmazkodni, éppen a formációk, a merev struktúrák és egyebek miatt. Ráadásul külsős vagyok, bárki keresztülénehet rajtam, vagy figyelmen kívül hagyhatja az elképzeléseimet. Én ott mindig kiszolgáltatott embernek érzem magam; személyzetnek, akinek balról kell bejönni, és azt kell mondani, jó estét, és jobbra kell kimenni, és meg kell hajolni, hogy egy egyszerű példát mondjak.

— *Nézd, abból indultunk ki, hogy ha az ember nem használja ki a saját lehetőségeit vagy képességeit, akkor ezek egy idő után redukálódnak vagy elsorvadnak, mintha nem is lettek volna. Később aztán meg vagyunk róla győződve, hogy a Szilágyi rossz televíziós, pedig talán hogyha lett volna hozzád türelmük a televíziósoknak, és lett volna bizalmuk irántad, akkor meg tudtak volna csinálni téged televíziós személyiségnak. Én erről meg vagyok győződve. Csak az a baj, hogy — megint fájni fog kicsit, amit mondok, de hát, gondolom, őszinte szót vársz tőlem — kicsit túlkoros vagy már.*

Ahhoz ugyanis, hogy most kezdjenek el megcsinálni téged, közel az ötvenhez. Nem?

— Te Ákos, te úgy beszélsz itt velem, mint egy Holdról idecsöppent pasas. Hol élsz? Hol várod azt Magyarországon — teljesen függetlenül tőlem —, hogy valaki valakit megcsináljon?

— *Ez agyrém szerinted?*

— Abszolút agyrém.

— *Itt?*

— Itt.

— *De máshol nem?*

— Máshol nem.

— *Csak azért akartam ezt tisztázni, mert te is tudod, hogy ahol a televíziózásnak nagy hagyományai vannak, ott mindig is adtak arra, hogy legyenek nagy televíziós egyéniségek, hiszen ők kölcsönzik az arcukat az intézménynek . . .*

— Nemcsak televíziós egyéniségek, rádiós egyéniségek is!

— *Persze.*

— Az ottani Mester Ákos 168 óráját kétszer három méteres plakáton hirdetik, az illető fényképével és a mikrofonjával!

— *Igen, de ez itt nem az én 168 óráim, hanem az intézményé.*

— Na és? Az intézménynek az az érdeke, hogy téged hallgassanak. Az intézményt ugyanis veled azonosítják, nem a fölötted ülő gazdasági osztállyal és egyebekkel. Az a kiszolgáló részleg. Nálunk fordítva van. Nézd meg itt a rádióban csak a szobák állapotát! Nézd meg a te szobádat!

— *Én nagyon elégedett vagyok veled.*

— Nem erről van szó. Te egy jelentős műsor főnöke vagy. És nézd meg a beruházási csoportvezető helyettesének a szobáját. Ha idehozok egy külföldit, és nem tudja, hogy melyik szoba kié, bizonyára azt hiszi majd szegény, hogy te egy gazdasági részlegvezető helyettese vagy, a beruházók helyettes főnökéről meg azt gondolja, hogy ő a főszerkesztő.

— *Az adminisztráció is fontos.*

— Persze. De ha elsősorban az a fontos, és nem a műsor, akkor szóba

sem kerül, hogy az egyik vagy a másik riportert favorizálni kellene, megcsinálni személyiségnek, mert nem érdeke senkinek sem. Mit tudom én, kopaszodsz és fényes a homlokod, de ha te magad nem jössz rá, hogy itt egy csillag virít a fejedben az izzadságtól, és nem szólsz, hogy púderozzák már be nekem, kérem, a kutya oda nem figyel. Ha te izléstelenül vagy öltözve, papagájok vannak a nyakkendőddön, senki hivatalból nem fog neked szólni, hogy te, ez nem áll neked jól, ehhez a műsorhoz ez nem való.

— *Nekem vannak azért jó tapasztalataim.*

— Nem a Hírháttérről beszélek, hanem a televízióról. Engem már fényképeztek úgy — pontosan ezen az ominózus diszkótáncversenyen —, hogy magamra néztem, és azt hittem, hogy 116 kilós vagyok. És erre senki oda nem figyel. Kodálynéval beszélgettem egyszer erről; hogy hogy fogadták őt a BBC-ben, és hogy fogadták a Magyar Televízióban.

— *És mit mesélt?*

— Érdekeset. A BBC-ben az a fontos, aki a képernyőre kerül. Nálunk ez az utolsó. A BBC-ben már előre megkérdezték tőle, hogy milyen helyiségben szeretne lenni, mit szeretne inni. Langyos vizet kért, és azt, hogy ne dohányozzanak abban a helyiségben, ahol ő lesz, és lehetőleg csönd legyen. Azt mondták, legyen ott tizre. Ott volt tizre, várták a kapuban. Bevezették egy helyiségbe, ahol előtte már négy nappal nem dohányzott senki, csönd volt, és természetesen a langyos vizet is odakészítették.

— *Hm . . .*

— Mit hümmögsz? Várj, még nincs vége. Adás előtt fél órával ott volt a sminkes, megkérdezte, mi az elképzelése. Bizonytalan választ adott. A sminkes azt mondta, hogy ez nem áll önnek jól, higgye el nekem. Megállapodtak, megcsinálta, gyönyörű volt, kondicionálva volt, kilépett és elénekelte a két Debussy-dalt. A Magyar

Televízióban azt mondták, legyen ott tízre. Nem várta a kutya se, azt se tudta, hova kell menni. Fél tizenegyre megtalálta a stábot, zürzavar, sok ember, nagy nyüzsgés, berakták egy szobába, ahol huszonketten ültek, cigarettáztak, fröccsöztek, dumáltak. Amire a kamerák elé került — délután kettőkor —, egy roncs volt. Kodályné szerint tanulságos lenne egymás mellé tenni a két adást, mert ráadásul ugyanazt a két dalt énekelte. Ég és föld volt. Egyszer Londonban én is láttam, hogy dolgoznak a profik. Komolyan mondom, úgy éreztem magam, mint aki messziről halálosan szerelmes egy színésznőbe, és egyszer mellette ülhet, és úgy nézi, hogy istenem, itt a szerelmem, de hát nem merek hozzá szólni. A BBC-ben láttam, hogy készül el egy bizonyos show-műsor. Ott mindenki tudta, hogy mi a tennivalója, nyugalom volt, kedvesség volt, és mindenki a maga dolgát csinálta. De azt jól, nyugodtan, kiabálás nélkül, normális légkörben . . .

— *Tulajdonképpen most sem másról beszélünk, mint amiről már korábban: a szerepekről. Ott pontosan vannak kiosztva a szerepek. A ruha — a képletes és a valóságos egyaránt — akkora, amekkorát az illetőnek magára kell vennie. Nem lötyög rajta, és nem szűk. Ennek következtében soha nincsen szereptévesztésben. Nálunk állandó szereptévesztésben vagyunk, mert a világosító úgy gondolja, hogy neki bele kell szólni a riporterdolgába, a sminkest különösebben nem érdekli, hogy a produkció jó lesz vagy rossz lesz, nem tolják le érte, nem dicsérik meg, fix fizetése van, szeretne minél előbb hazamenni. Javaslom, kicsit hagyjuk a szakmát. Tudod, engem az érdekelne, hogy annak idején, amikor te kifizű voltál, volt-e térdzoknid? Matrózblúzod? Jártál-e zongoraórára? Egyszóval: volt-e gyerekszobád?*

— Volt gyerekszobám. Nem volt matrózblúzom. És nem volt térdzoknim. Az én apám textil-nagykereskedő volt. Az ötvenes években nekem az ő utasítására mindig azt kellett beírnom az önéletrajzomba, hogy 45 előtt fonalügynök volt. Nekem állandóan le kel-

let tagadnom az apámat, pontosabban a múltját, miközben ő magas állásokat töltött be. Ezt sosem értettem . . .

— *. . . bocsánat, az ötvenes években volt magas állásban, és a háború előtt volt textil-nagykereskedő?*

— Naná, fordítva! És sosem értetem, hogy a textil-nagykereskedő hogyan lehet 45 után rögtön a Magyar Kommunista Párt gazdasági osztályának a vezetője. Aztán hogy lehet a Dunavölgyi Bank vezérigazgatója? Aztán hogy lehet a Magyar Rádió vezérigazgatója? Onnan egy nagyot zuhant, de ez már az ő története, nem is akarom folytatni. Lényeg az, hogy egész gyerekkoromban irtózatosan zavart engem ez a kettősség. Apám polgár volt. Koncertekre járt, kiállításokra, nagyon szép ízléssel volt a lakásunk berendezve, volt benne gyerekszoba, és jártam zongoraórára is, és nagyon tehetséges gyerekeknek tartottak.

— *Nocsak.*

— Nem akarok neveket mondani, hogy kik tanítottak engem, a lényeg, hogy bennem látták a jövő egyik nagy zongoraművészt. Abszolút hallásom volt. Még most is szoktam nyerni vele egy fröccsöt vagy egy konyakot, hogy valaki leüt egy hangot a zongorán, és én megmondom, hogy mit ütött le. Szóval nagyon bíztak bennem. Én az egészet nem értettem. Nem vettem komolyan, nem foglalkoztam vele. Aztán apámat kihelyezték Argentínába külkereskedelmi képviselőnek. Anyám is vele ment. A család többi tagját — az öcsémet, a húgomat és engem — itthon hagytak. Igaz, elhelyeztek bennünket egy rendes kollégiumban, de én ezt sosem fogom nekik megbocsátani. Ez egyszerűen merénylet volt a három gyerek ellen. Egyfelől, hogy itt hagyták, másfelől, ha kivittek volna, és ott angol iskolába írtattak volna be, akkor most spanyolul és angolul is tudnék. S az apám azért nem vitt ki, mert a kapitalizmus talán engem megkörtövezne. És akkor a párt jó néven vette, hogy nem viszi ki a gyerekeit. Az nagyon jó pont volt a káderlapon.

— *Ezt komolyan mondod?*

— Ezt az apám mondta komolyan annak idején. El nem tudom képzelni, hogy én ezt a gyerekeimmel meg tudnám csinálni, ha engem most tudósítónak kiküldénének, mondjuk New Yorkba. Inkább lemondanék a dolgról.

— *Egyébként én nem azért kérdeztem tőled, hogy volt-e gyerekszobád, mert első-sorban arra voltam kíváncsi, hogy milyenek voltak otthon az anyagi körülmények. Én a neveltetésedre voltam kíváncsi, mert úgy képzeltem magamban, hogy te egy átok rossz úrifjú voltál. Egy olyan gyerek, aki minden csibészégben benne van, aki a téren a gyerekek között a hangadó, akivel mindig mindenféle baj van, aki állandóan összeveri magát, leesik a farakásról meg a bringáról, meg ő veri össze a többieket, meg a többiek verik össze őt, miközben otthon polgári miliő van és matrózbúz és zongoralecke. Nyilván érted, hogy mire gondolok.*

— Nézd, az apám nagykereskedői mivoltából kifolyólag nekünk volt egy villánk a Rózsadombon, 42-ben épült, és ott volt a gyerekszoba. Tehát gyakorlatilag a gyerekkoromban nem voltak anyagi gondjaink, de különösebben vagyonosak se voltunk. Nekem volt egy bringám, de nemhogy matrózbúzban nem jártam; állandóan olyan moesos voltam, hogy egyszer az anyám jött haza taxival, és én elkezdtem integetni, de a kocsni nem állt meg. Amikor hazajértem, anyám azt kérdezte: hogy nézel ki? Hát nem láttál — mondom —, integettem neked. Te voltál az? — kérdezte. A saját anyám nem ismert meg. Mindig kis gatyában jártunk, bicikliztünk, futballoztunk, és a gyerekkorom ezzel telt. Az igazság az, hogy apámmal sosem volt igazán közeli kapcsolat, kivéve élete utolsó egy-két évét. Nagyon beteg volt, és akkor ott a kórházi ágyon meg az otthoni ágy szélén nagyon sokat beszélgettünk, és akkor közelebb kerültünk egymáshoz. De amíg a politikával volt elfoglalva és az egzisztenciájával, addig ő szart a gyerekeire. Kizárólag az anyám foglalko-

zott velünk, aki proli lány volt, egy melós lány, aki apám mellett megtanult bizonyos dolgokat; szeretni a képeket, a könyveket, a zenét, de nevelés, az nemigen volt nálunk . . .

— *Az orientált téged erre a pályára, hogy apád a rádiónak volt egyidőben a vezetője? Mi keltette föl az érdeklődésedet a rádiózás iránt? Illetve kezdjük még korábbról. Mi akartál lenni kisfiú korodban? Tűzoltó, hajóskapitány, vagy mi?*

— Én szemetes akartam lenni.

— *Na jó, bizonyára akkor, amikor öt-hat éves voltál.*

— Igen.

— *De én inkább arra gondolok, hogy tizenöt-tizenhat évesen.*

— Akkor nagy zavarban voltam, fogalmam nem volt, hogy mi akarok lenni. Olyan szakmát akartam, ami aránylag szabad. Teljesen mindegy, hogy mi, csak ne kelljen reggel nyolckor és délután négykor blokkolni. Így kerültem az MTI-hez 54-ben.

— *Rögtön érettségi után?*

— Igen. Egyetemenre nem vettek föl, mert egyéb származású voltam. Ez is egy örület, hogy bár az apám nagyfőnök volt, de miután polgári származású, én egyébként minősültem, és nem értem el a szükséges pontszámot. Még kétszer nekifutottam, de nem ment. Lényeg az, hogy 54-ben bekerültem az MTI-hez.

— *Milyen egyetemre nem vettek fel?*

— A közgázra. De az MTI-nél is csak három hónapig voltam. Akkor volt a nagy racionalizálás az országban, engem is elbocsátottak. És akkor mindenféle segédmunkás voltam, kocsikísérő, lakatos, aztán az Agrimpexnél tisztviselő. Aztán 57-ben innen a rádióból elég sokan disszidáltak, másokat meg kirúgtak, volt hely. Egyszer valaki szólt, nem akarnál? De, mondtam, nagyon szeretnék. Így kezdődött.

— *Mi kellett ahhoz 57-ben, hogy valakit befogadjanak az akkori nagymenő riporterek? Most azt ne mondd, hogy sokat kellett inni hozzá, mert én nálad öregebbektől hallottam ilyesmit is.*

— Kérlek szépen, nagyon lényeges dologra tapintottál rá. Sokat is kellett inni, magyarul sokat kellett együtt lenni. Más volt az a rádió, mint ez a rádió. Az olyan volt, mint egy jópofa ktsz, ahol mindenki ismer mindenkit, és pontosan tudja, hogy a másik milyen csavart hová szokott becsavarni. Ez itt most egy nagyüzem. Köszöngetek itt most már évek óta, szervusz, csókolom, jó napot, és azt sem tudom X-ről, Z-ről, hogy mit csinál, hol van, ki ez.

— *Akkor talán könnyebb is lehetett kiugrani, ismertté válni, mert volt összesen, mit tudom én . . . tizenöt riportert?*

— Igen.

— *Mind ismerték egymást, falkában járták az országot.*

— Így van. Pontosan. Egyszerre két-három-négy riportert elment egy-két-három hétre vidékre. Riportokat, műsorokat csináltak. Igazi brancsok jöttek össze, tényleg nagyon ismertük egymást. Mindenki tudott mindent, és akit megszerettek, azt bevették, azt segítették, akit nem, az meg kiesett. Engem megszerettek. Én Kovalik Karcival voltam jó barátságban. Ő akkor már — ahogy mondod — menő riportert volt, nagyon tehetséges, nagyon jól csinálta a szakmát. Csak az életét csinálta rosszul. Persze ez most nem tartozik ide . . .

— *Az viszont idetartozik: mi lehet az oka annak, hogy olyan gyorsan elfelejtik az embert? Hogy azokat a riportereket, akik akkor nagyok voltak, hovatovább ma már nem is ismerik? A nevüket sem. Nem is tudják, hogy valaha léteztek-e. A közönség elfelejtette őket. Sőt! A mai fiatal riporterek sem tudják, hogy ki volt Pászti Robi. Ma már csak nagyon kevesen emlékeznek Nagy Tibire, Molnár Tibire, nem tudják, hogy nagy riportert volt Gulyás Gyuszi. Szűcs Ferire is csak homályosan emlékeznek. Villám-*

gyorsan elfelejtenek mindenkit. Nem marad meg az emlékezetekben sem a név, sem az arc, sem az egykor nagyon nagyra értékelt produkció.

— Én azt hiszem, hogy ez természetes. Ez egy olyan szakma, ahol nagyon gyorsan megismernek. Egy fiatalembernek, aki közgazdaságtannal, filozófiával vagy elektromechanikával foglalkozik, hosszú évek kellene, amíg a szakma megismeri. Nem a közönség, csak a szakma! Nálunk pedig, ha valakinek adsz egy műsört, mondjuk azt, hogy minden reggel csinálja meg a horgászok öt percét, nagyon hamar meg fogják ismerni; leveleket kap, meghívják horgászgyűlésekre stb. stb. Aztán ha meghal, vagy elmegy, vagy abbahagyja, vagy kiöregszik, jön egy másik, aki átveszi a horgász műsört, őt pedig hamar elfelejtik. Ez benne van a jegy árában. Tehát amikor ezt a jegyet megveszed, hogy ezt a szakmát csinálod, akkor ebben benne van az is, hogy hamar el fognak felejteni. Marad rólad néhány magnótekeres, amit senki nem vesz elő. A közönség tudja legkevésbé elővenni. Végül is nagyrészt érdemtelenül, egy technikai eszköz segítségével vagyunk mi úgynevezett népszerűek, és vannak ebből előnyeink, ugyanis minket adott alkalommal hallgathatnak egy vagy két millióan. Miközben sokkal okosabbakat mondanak emberek máshol, amit hallgatnak ketten-hárman vagy tizenhatan. Szóval a mi presztízsiünket a nyilvánosság emeli magasba.

— *Gyakran irreális magasságokba.*

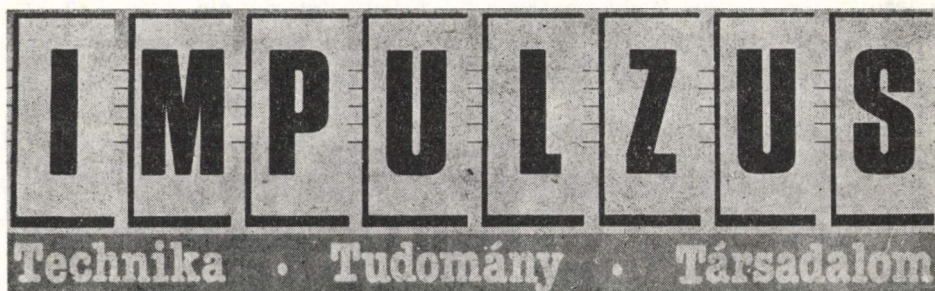
— Igen. Ezért borzasztó nagyot is eshetünk. Viszont ez is benne van a jegy árában.

— *Azt hiszem, mindjárt vége a szalagnak, János. Visszahallgatjuk?*

— Minek?

Vámos Tibor

IMPULZUS-program

Akik új lapot indítanak, általában új, eddig hiányzó szükséglet hívását érzik. Ez a meggyőződés hozta létre a Műszaki Élet utódjaként az IMPULZUS-t, a műszaki értelmiség új, egyelőre kéthetenként, de a jövőben már hetenként megjelenő lapját is. Utcán árusított, a társadalmi nyilvánosság elé lépő, gyorsan válaszoló orgánumot akarunk, amely elsősorban a reálértelmiség ma már több mint kétszázézeres rétegének szól, de rajtuk kívül mindazoknak, akik a műszaki haladás hazai ügyét fontosnak, érdekfeszítőnek tartják, meg akarják ismerni a dolgok műszaki oldalát, méghozzá nem a szakkönyvek és folyóiratok zárt, különleges előképzettségre támaszkodó részleteiben, hanem úgy, abban a mértékben, ahogy az az állampolgári ítéletalkotáshoz ma már elengedhetetlenül szükséges.

Ezzel le is írtam, milyen arculatot szeretnénk adni lapunknak. Az első és talán legfontosabb feladata az ország közvéleményét izgató, sorsunkat befolyásoló kérdések műszaki oldalának bemutatása. Mi úgy érezzük, hogy a közvélemény alakításában ma egyfelől a közgazdasági-pénzügyi, másfelől a publicisztikai-hangulati megközelítés a jellegzetes. Egyik fontosságát sem akarjuk tagadni. A pénzben kifejezett eredmény az, ami ma a jólétünket vagy helyzetünk rosszabbodását meghatározza, pénzbe kerül nemcsak az élet, hanem annak minősége is; a műszaki megoldások szépsége önmagában nem vált meg bennünket. A publicisztikában kifejezésre jutó közérzet sem mellékes. A meteorológus rendszeresen közli, hogy a tényleges hőmérséklettel szemben milyen eltérő lesz a hőérzetünk;

így vagyunk a gazdaság és a társadalom bajaival is: amit a bőrünkön érzünk, az a maga jelentésében objektív. Mindezekén túl azonban van egy olyan diagnosztizációs rendszer, amely túlmutat a ma érezhető pénzügyi egyensúlyokon, illetve a ma érezhető ellátási-szolgáltatási közérzeten, és a jelenben és jövőben meghatározó folyamatokra irányítja a figyelmet: ez a széles értelemben vett technológia, a szükségletek kielégítésére szolgáló eszközök előállításának módszerei. Aki ezt nem veszi figyelembe, az nem tudja felmérni, miért nem tudunk ma gyorsan korszerű elektronikus telefonközpontokat készíteni, miért tudtak Magyarországon hatvan éve használható személyautókat előállítani és ma miért nem, egy-egy, az életformánkat, világgazdasági helyzetünket meghatározó újdonság hogyan, milyen feltételek mellett jelenhet meg itthon?

A lap másik célja a rövid, gyors informálás éppen ezekről az újdonságokról, azok értékelése, olyan ablak a világra, amely nyitottan, előítéletek nélkül, de szakmailag megbízható szűrővel dolgozik, és ha lehet, értékel is a mi magyarországi szempontjaink szerint.

Belső ablakokat, sőt ajtókat is szeretnénk nyitni, segítve az országon belüli együttműködést, újítást, vállalkozást, nemcsak hírt adva jó és rossz műszaki eredményekről, hanem elemezve

is a tapasztalatokat, részt véve a további országos és vállalati döntési folyamatokban.

Elsősorban a reálértelmiség lapjaként, józan mértéktartással, de csak a tényekkel befolyásolható öntudattal kívánjuk védeni ennek a rétegnek az érdekeit, mert az a meggyőződésünk, hogy a műszaki társadalom megfelelő helyzete, jó közérzete, színvonalának elengedhetetlen emelése egyben az ország érdeke is. A MTESZ lapjaként híradója, propagandistája akarunk lenni a műszaki társadalom életének, önművelő, társadalomformáló tevékenységének.

A lap főszerkesztője, a fiatal és tettvágyó Szentgyörgyi Tibor mondta első szerkesztőségi összejövetelünkön, hogy egy jó lapnak idő kell, míg arcukat kikovácsolja; legalább két-három év. Kérjük a tömegkommunikáció közegét, segítsen nekünk ebben az arcukat kikovácsolásban, program-megvalósításban. Nem akarunk sem ellenzéki, sem kormánylap lenni. Műszakiak lévén igen távol áll tőlünk a hangulatesinálás, akár egy divatos ellenérzéshez csatlakozva, akár a kormányzat éppen aktuális döntéseinek tapsolva. Lapunkban műszaki objektivitást akarunk, megbízhatóságot, a tájékozódás olyan forrását, amelyre támaszkodni lehet és amelynél nem kell feltételeznünk, hogy az olvasó holnapra elfelejti a ma vagy tegnap olvasottat.

Büky Béla

Pillantás a gesztusok világába

Ez az írás egy nemzetközi vizsgálat eredményeit összegezi, melynek segítségével megismerhetjük az európai gesztusnyelv néhány „kifejezését”, azok eredetét és elterjedtségét.

„Vidáman füstölgöttünk, én meg a kalauz — írja Kosztolányi (Esti Kornél, 9. fejezet) — abban a meghitt csöndben, melyből a nagy barátságok, az igazi megértések, az életre szóló lelki frigyek támadnak. Komoly voltam és nyújas. Homlokomat néha összeráncoltam, aztán — változatosságból — felderítettem, s rápillantottam, igen figyelmesen. De a társalgást . . . valahogy mégiscsak meg kellett indítanom. Ásitottam és sóhajtottam. Egyszerre vállára tettem kezem, magasba vontam szemöldököm, úgy, hogy mindkettő egy-egy óriási kérdőjelle görbült, s fejemet fölvetve ezt mondtam: — Na? — A kalauz, aki az érdeklődésnek ebben a pajtási formájában holmi gyermekkori emléket fedezhette föl vagy egy cimborájának módorát, aki így szokott tőle tudakozódni, hogy »mi újság nálatok, hékás?« — elmosolyodott. Beszélni kezdett.”

Kosztolányi már 1933-ban finom érzékkel írta le a gesztusok különbségét, azt, hogy az igenlés és a tagadás fejmozgatással való kifejezése mennyire más övezetenként. Ma 1985-öt írunk, de a gesztusok és kifejező mozgások tanulmányozása terén még mindig egy helyben topogunk, vagy — ne legyünk ennyire szkeptikusak — csak az első lépéseket tettük meg.

Különösen hiányzik az olyanfajta kutatás, amit D. Morris, P. Collett, P. Marsh és M. O'Shaughnessy valósított meg. Kötetük *Gesztusok, eredetük és megoszlásuk* (Gestures, their origins and distribution) címmel Jonathan Cape-nél jelent meg, Londonban, 1979-ben. Nem kevesebbre vállalkoztak,

mint arra, hogy húsz alapvető gesztussal kapcsolatban 38 európai, illetve két európai kultúrkörhöz kapcsolódó nem-európai városban, 1200 megkérdezett személy segítségével „terepmunkát” végezzenek és nyelvatlasz-szerűen feltérképezzék az adott gesztusok ismertségét, jelentéskörét, kultúrtörténetét. Sajnos Magyarország nem szerepel a kutatópontok között, de szerepel Bécs, ami — a térbeli közelség és idemutató kulturális kapcsolataink miatt — mégiscsak valamelyest érintetté tesz bennünket is, legalábbis annyiban, hogy saját viszonyainkra nézve sejtéseink lehetnek. Az európai feltérképezés azonban önmagában is igen érdekes, minden hazai vonatkozástól, közeli-téstől függetlenül is.

I. Az elsőként bemutatott, hétköznapi ismertségű gesztus az *ujjhegy megcsókolása*. Eibl-Eibesfeldt szerint e mozdulat valójában a kisgyermekét kézcsipetnyi táplálékkal etető anya sztereotíp viselkedésformájára vezethető vissza. Jelentése: elismerés (601 megkérdezett szerint), üdvözlés (375), egyéb, nem jellemző tartalmak (49). A megkérdezettek kis része előtt ismeretlen volt (175).

Saját megítélésem szerint nálunk elsősorban a jó minőség, tehát az elismerés jelzésére szolgál. A gesztus egyébként főleg ilyen jelentésben használatos a Balkán térségében, az osztrák és német nyelvterületen, Franciaországban és Spanyolországban. Dél-Olaszországban és Portugáliában inkább a második, a köszöntés jelentésben járatos. Leszűkített jelentéssel valójában nálunk is megvan ez a második jelentése. A „puszihintés” gesztusa távozáskor köszöntést jelent, de idősek köszönhetnek így gyermeknek, vagy esetleg fordítva, kisgyermek köszönhet így felnőttnek, persze ritkán, ha erre külön tanítják.

II. A következő gesztus a *mutatóujj és a középső ujj egymásba fonása*. Jelentése: 1. védelem (306); 2. oké — rendben van! (45); 3. barátságmegszakítás

(43); 4. barátság (28); 5. esküvés (22); 6. közönség (21); 7. egyéb (46); Többek felfogása szerint a jel ókeresztény korba nyúlik vissza és valójában a kereszt jelét szimbolizálja. 689 megkérdezett nem ismerte a gesztus jelentését.

Ez a jel hazánkban nem mond semmit. „Védelem” jelentésben teljesen közismert Angliában, Írországban, Norvégiában és Svédországban. Európa egyéb területein ilyen értelemben közepesen, de egyenletes megoszlásban ismerik. „Barátság” értelemben láthatóan a bizánci birodalom területeihez kapcsolódik.

III. Hazánkban is közismert gesztus az *orrhoz támasztott hüvelykujj*, ami sokszor nyelvöltögetéssel is kiegészül.

Jelentése: 1. gúny, csúfolódás (1058); 2. egyéb (14). 128 megkérdezett számára ismeretlen volt. A. Taylor több mint 70 oldalas tanulmányt írt e gesztusról, de eredetét nem tudja megadni. Godefroy a 11–15. század közötti időkre visszanyúlóan tárgyalja a gesztust „viasz orr” címen. Egyesek még ennél is tovább mennek: a római antik grafittókon vélik felismerni e gesztus képét. Nálunk a „tokmányorr” gúny tárgya vidéken; a „Három kívánság” című mese is ilyesmire utal. Az összes tárgyalt és tárgyalandó gesztus között

ez a legelterjedtebb, egyedül Tunézia területén mérsékeltan ismert. E teljes elterjedtség nem teszi lehetővé azt, hogy a gesztus használatának bölcsőjét fel lehessen deríteni.

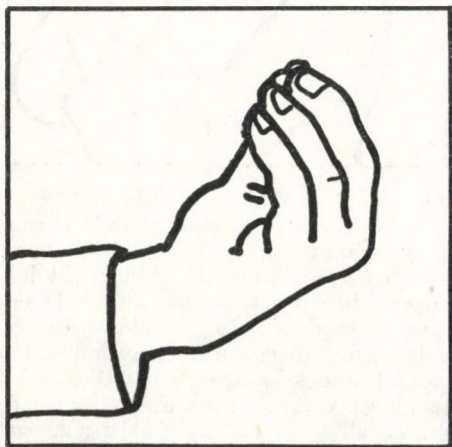
IV. A soron következő gesztus az *ujjösszehúzás*, a kar előnyújtásával.

Jelentése: 1. jó volna tudni, hogy (287); 2. jó! (188); 3. félelem (118); 4. egy csomó (valamiből) (78); 5. hangsúly (63); 6. kritika (27); 7. lassan! (21); egyéb (65). 353 megkérdezett számára ismeretlen volt a gesztus.

1832-ben A. de Jorio (Nápolyból) azt állította, hogy az ujjak egy pontba való összehúzása a gondolatok összpontosítását jelenti, ámde tudjuk, hogy gondolat igen sokféle lehet: ezért igen szerteágazó jelentésű a tárgyalt gesztus. Elterjedtsége: puhatolódzó kérdés jelentésében Olaszországban és az ide tartozó Szardínia és Szicília szigeteken teljesen általános; második jelentésben, tehát „jó!” értelemben Görögországban és Törökországban általános, Olaszországban ismeretlen. „Lassan!” jelentésben csak Tunéziában közkeletű. A félelem kifejezésére elsősorban Franciaországban használják; a „valamiből egy csomó” jelentésében — dubrovnikai gyakoriságát leszámítva — elsősorban Spanyolországban honosodott meg.

„Hangsúly” jelentésben, pontosabban egyszerűen a beszéd egyes részeinek alátámasztására 70 százalékban Észak-Európában találjuk meg, és úgy hiszem, hazánkban is ilyen értelemben ismert.

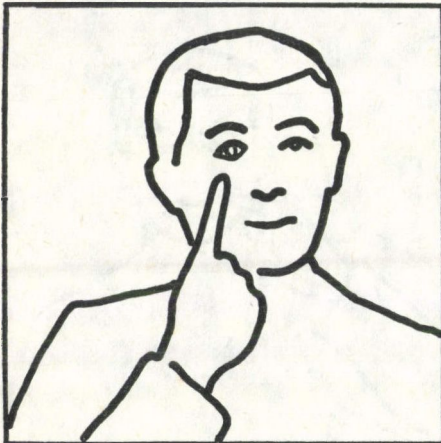
V. A *jobb arcra írt csavarintás* mint konvencionális gesztus szinte kizárólag Olaszországban terjedt el. Jelentése: 1. jó (253); 2. elnöiesült, elpuhult, férfiatlan (32); 3. hülye (25); 4. ravasz (dolog) (18); 5. egyéb (58). 814 megkérdezett számára a gesztus nem mondott semmit.

Az etimológusok szerint az eredeti jelentés esetleg a „jó” volt, amit a gesztus a fogra mutatással fejez ki, jelezve ezzel, hogy valami „fogára való” dologról van szó. Mások elvetik ezt az értelmezést és úgy gondolják, hogy az eredeti jelentés „szép” lehetett, ami később „jó” jelentéssé alakult át, miként a német *schön*-nek is van „helyes!” jelentése. Ismét mások a bajuszpódrés imitálását látják a gesztusban, ami az „ez igen!” jelentést fejezhet ki eredetileg. „Jó” jelentésben Olaszországon kívül csak Spanyolországban ismert; „elnőiesült” jelentésben csak elsősorban használatos, ugyanígy egyéb jelentéseiben is. Hazánkban ismeretlen.

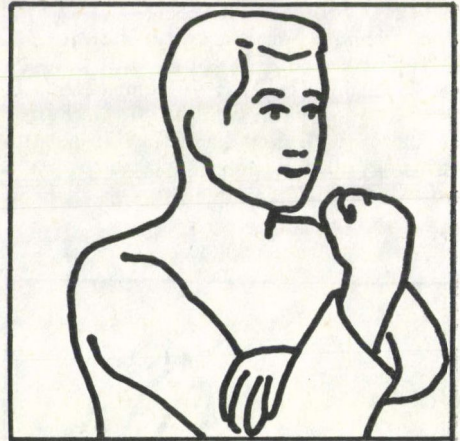
VI. A szem körüli bőr jobb ujjal való lehúzásának gesztusa nyilvánvalóan azt fejezi ki, hogy szemünk látószögét meg akarjuk nagyobbitani. Jelentései: 1. mindent látok! (498); 2. légy figyelmes! (399); 3. dicséret (23); 4. cinkosok vagyunk (14); 5. korlátoltság (6); 6. egyéb (49); 208 megkérdezett számára viszont teljesen ismeretlen volt a gesztus.

Elterjedtségéről mindenekelőtt annyit, hogy hazánkban csak elvétve használatos, feltehetően olyan családokban, akiket — külhoniakkal családi kapcsolatot létesítve — gesztusnyelvi hatások is értek. A „figyelek!,”

mindent látok!” jelentésben Jugoszláviában, Görög- és Törökországban; a „légy figyelmes!” jelentésben viszont Olaszországban, Dél-Franciaországban, Spanyolországban és a Kanári szigeteken közkeletű.

VII. A behajlított (jobb) alsókarnak ökölbe szorított kézfejjel előre-hátra való ingatása nyilvánvalóan a fallosz mozgását érzékelteti gesztuálisan. Jelentése: 1. szexuális aktussal való sértegetés (761); 2. szexuális kommentár (144); 3. erő (141); 4. egyéb (17); 137 megkérdezett számára ismeretlen volt a gesztus. Első jelentésében egész Dél-Európában ismert (és Észak-Franciaországban); második jelentésében főleg Angliában használatos. „Erő” jelentésben Skandináviától kezdve, Dánián és Közép-Európán át egészen Tunéziáig húzódoan ismert. Hazánkban az első és a harmadik jelentésben közkeletű.

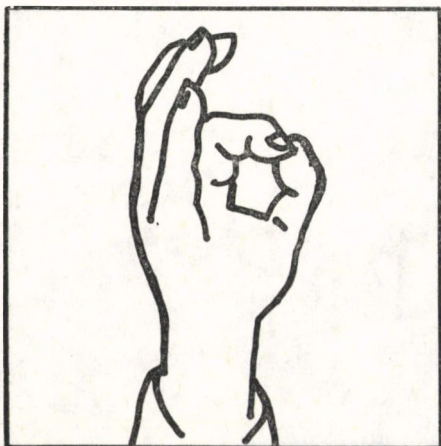
VIII. Az egyik kéznek másikkal való átfogásában mint gesztusban két elem keveredik: az átfogott jobbkez azt jelképezi, hogy valaki távozik. A kiterjesztett jobb kézfejre, csuklóra ráfekvő balkéz viszont egy irány, egy adott folyamat megszakadását szimbolizálja, azt, hogy valami már a múlté. Jelentése: 1. felkérés távozásra (412); 2. egy

fajta elköszönés-kifejezés (105); 3. távozásra való engedélykérés (28); 4. egyéb (23); 632 megkérdezett számára ismeretlennek mutatkozott a gesztus.

Európában viszonylag kevés helyen ismert. Az elköszönés kifejezéseként főleg Franciaországban és Dubrovnik környékén, a távozásra való felkérés céljából használva viszont főleg Olaszországban használatos. Hazánkban ritka; ha a távozó fél nem tud kezét adni, átfogjuk a kezét és ezzel a tárgyalt gesztushoz hasonlót képezünk.

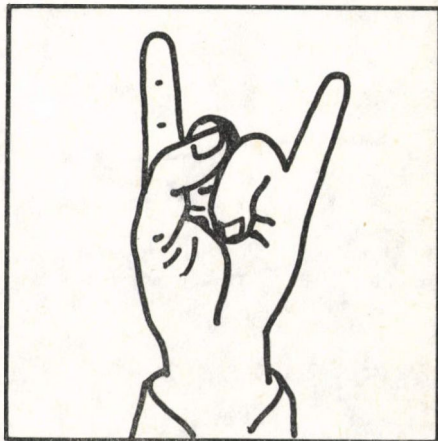
IX. A *gyűrű vagy karika* jelentései a következők: 1. rendben van! helyben-

hagyva! (700); 2. lyuk (nemi szerv) (128); 3. nulla (115); 4. fenyegetés kifejezése (16); 5. egyéb (27). 214 személy számára ismeretlen volt a jel. Első jelentése az angol *okay* szó első betűjének ujjal való mutatására megy vissza (e sorok írója korábbi időkre is visszavezethetőnek tartja, mint az USA-beli telepések nyelv- és gesztuskultúrája, ha nem is a gesztust, legalábbis az O.K. kézjegyet). A második jelentést egyesek az antik korra vezetik vissza: egy antik vázafestményen 4 furdózó atléta közül az egyik ilyen jelet mutat. A harmadik jelentés jól levezethető a nulla számjegy alakjának mutatásából. A fenyegetés funkciója a „nulla” (nullává teszlek) jelentésből fejlődhetett.

Első jelentésében Franciaországot, Portugáliát, Szardíniát és a görög—török területeket kivéve mindenütt használatos. Második jelentésében viszont éppen azokon a területeken, ahol az előzőben nem: Szardínián, Máltán, valamint a görög—török területeken. Fenyegetés céljára ritkán használják, ilyen jelentésben szinte csak Tunéziában és valamelyest Szicíliában ismert. Hazánkban — e sorok írója szerint — szinte ismeretlen.

X. A *függőlegesen mutatott szarv-jel* jelentése: 1. felszarvazottság (515); 2. általános sértegetés (29); 3. védelem

(10); legyen átkozott! (6); 5. egyéb (16). 624 megkérdezett számára ismeretlen volt a gesztus. Eredete: a fől-szarvazott férfi képzeletbeli szarvainak ujjal való mutatása. Eddig elfogadjuk a magyarázatot. A kötet szerzői azonban tovább okoskodnak: eredeti jelentése e gesztusnak az lehetett, hogy „milyen nagy bika vagy te!”, és ez — a századok során — ellentétes jelentésébe fordult át: „milyen pipogya alak vagy, mások töltik be nálad a bikaszerepet”. Ez a fejlődés erősen kétségbevonható. Ezen elsőként említett etimológia mellett azonban van módunk a válogatásban: még 13 eredeztetési megoldást mutatnak be a szerzők. Ezek sorravételétől eltekintünk, arra azonban ki kell térnünk, hogy a gesztus igen ősi: már egy i.e. 520-ban keletkezett vázafestményen megtalálható.

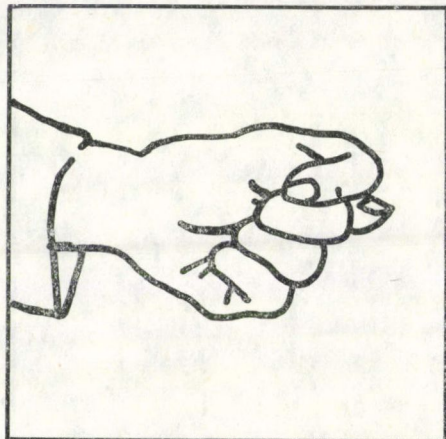
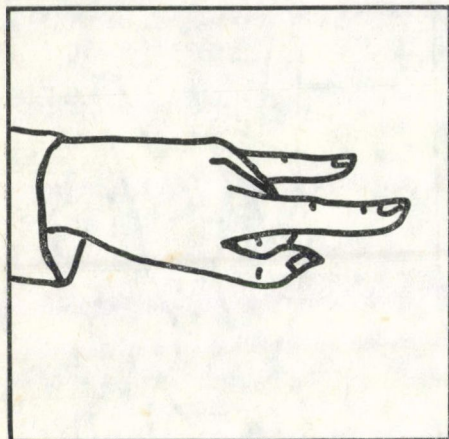
Első jelentésében sokfelé: Olaszországban, Szicíliában, Szardínián, Dél-Franciaországban, Spanyolországban, Portugáliában és a Kanári-szigeteken ismert. Második jelentésében csak Dubrovnik térségében közkeletű. Hazánkban kevésbé ismerik, legfeljebb — idegen hatásra — a gépkocsizók körében terjed általános sértegetésként.

XI. *Vízszintesen mutatva ugyanez a gesztus önálló kézjel.* Jelentése: 1. felszarvazottság (368); védelem, oltalom

(86); 3. sértés (39); 4. fenyegetés (23); 5. átok (9); egyéb (17); 658 megkérdezett számára ismeretlen volt a gesztus. A szarvak vízszintes mutatása arra utal, hogy az így jelező képesnek érzi magát a védekezésre, az ártó hatással, szemmel veréssel szembeni ellenállásra. Tegyük hozzá, hogy talán e jellel jelez képzeletbeli védőszellemeinek, hogy a rossz hatásokkal szemben siessenek segítségére. Használata az újkőkorszakig vezethető vissza. Az i.e. 2000 körüli időkből már előkerültek olyan antuletek, melyek feltehetően ilyen kéztartást mutatnak.

A „felszarvazottság” jelentés Olaszországban (Szicílián, Szardínián), Spanyolországban és Portugáliában használatos teljes intenzitással. „Védelem” jelentésben Dél-Franciaországban és Dubrovnik térségében közkeletű. Hazánkban ismeretlen, pedig a sámánizmus, a magyar ősvallás állandó törekvése volt a védelem, az óvás, ám ezt talán más, ismeretlen gesztussal oldották meg eleink.

XII. *A fügemutatás is ősi kézjel, használata szintén antik kori előzményekre megy vissza.* Ősi jelentése kettős: *védelem* és *sértés*. Ha meg kívánjuk érteni mai jelentéseinek kialakulását, 8 különféle jelentésfejlődés-magyarázatot kell számba vennünk. Ezek felsorolásá-

ra azonban itt nincs elég hely. Mai jelentései: 1. szexuális gondolat, szexuális kommentár (234); 2. szexuális inzultálás (206); 3. védelem (81); 4. mókázás az orral, enyhe gúny (75); 5. semmi, nulla (32); 6. egyéb (35); 537 megkérdezett számára a gesztus ismeretlen volt.

A gesztus földrajzilag szétszórtan fordul elő. Első jelentésében Svédországban, Dániában, Észak-Németországban (NSZK), Bécsben és Tunéziában használatos legintenzívebben. Szexuális inzultálás céljára Belgiumban, Dél-Franciaországban, Szardínián és a görög—török területeken használatos kiemelt súllyal. „Védelem” jelentésben főleg Olaszországban és a hozzá tartozó szigeteken fordul elő. Az orral kapcsolatos mókázás céljára szétszórtan használják, például Bécsben is. „Semmi” jelentésben főleg Dubrovnik térségében, s kisebb mértékben a görög—török területeken ismerik. Hazánkban „fityiszt az orrodra” jelentésben eléggé ismert, itt tehát a 4. jelentésben áll a „fityisz”, azaz a fügemutatás. Újabban más jelentésére is van példa. 1956-ban olvashattuk Urbán Ernő „Istenítélet”-ében: „Nos, okosabb lett? Egy fityiszt!” Itt a jelzett gesztus megnevezése tehát az 5., a „semmi” jelentésben áll.

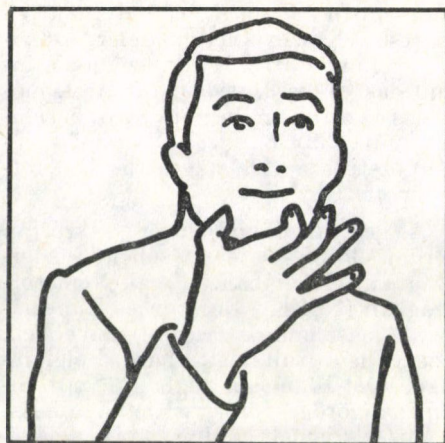
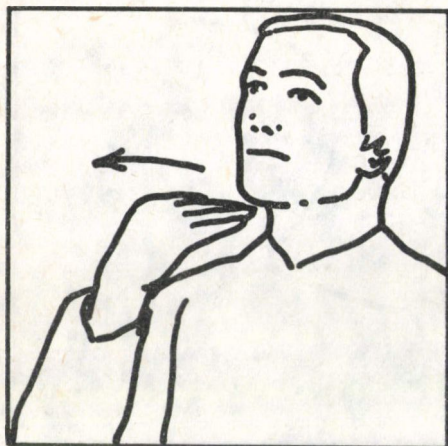
XIII. A *fej hátracsapása* az a jel, amit Kosztolányinak előbb idézett novellájában a kalauz gyakran alkalmazott Esti Kornállal beszélgetve. Nálunk ismeretlen, vagy csak újabban, irodalomból ismert. Hogy századokkal ezelőtt mi volt a helyzet, nem tudjuk. Jelentése: 1. tagadás (302); 2. hívás (108); 3. ellentét, szembenállás (55); 4. fölény (50); 5. egy fajta köszöntés (24); 6. visszautasítás (24); 7. irányjelzés (20); 8. egyéb (30); 554 megkérdezett számára a gesztus ismeretlen volt.

Ch. Darwin azt figyelte meg gyermekeinél (*The Expression of the Emotions in Man and Animals*, 1872), hogy amikor elfogadják az anyatejet, le-föl bölogatnak a fejükkel, amikor viszont már nem kérnek többet, akkor

rázzák a fejüket tagadóan. Ezt a gesztusformát sokan informatívabbnak tartják, mint a fejhátracsapással kifejezett tartalmakat. Ez magyarázza, hogy e szóban forgó gesztusnak alapjelentése mellett annyi más jelentése is született. A tagadás kifejezésére csak Dél-Olaszországban és a görög—török területeken (Bulgáriában nem volt kutatópont) használják általánosan. A hívás, odaszólítás jelentéskör Skandináviában és Münchenben legelterjedtebb a gesztussal kapcsolatban. De ilyen értelemben Angliában, a Benelux-államokban, Szardínián stb. is megtaláljuk. Hazánkban is leginkább e jelentéskörben használt.

XIV. Az *állpöccintés* gesztusának eredete kettős. A francia *la barbe*-nak (szakállnak) nevezi a gesztust, és ez meg is adja egyik eredetét: a szakállsimogatás mozdulatából fejlődött ki. Azonban nem keleti, illetve antik szakállsimogatás ez, aminek gondolkodás, fejtörés alatti babrálgatás a funkciója, hanem megvető, fölényt kifejező szakállrámutatás, ami annyit jelent: „én vagyok a férfi?”. A gesztus másik eredője az, hogy e mozdulat nem más, mint a fejhátracsapás kézzel való segítése: jelentése a fejhátracsapás jelentéseinek aláhúzott, kihangsúlyozott volta. Maga a gesztus jelenlegi jelentései: 1. nem érdekel!/, nem érdekel!

(301); 2. hangsúlyos tagadás (244); 3. hitetlenkedés, kételkedés (20); 4. egyéb (25); 610 megkérdéztet számára a gesztus ismeretlen volt.

Elterjedtsége: Az *érdektelenség* és *közöny* kifejezését célozza intenzív fokon Franciaországban, Észak-Olaszországban, Szardínián, Tunéziában. „Tagadás” értelemben Dél-Olaszországban, Szardínián és Szicíliában használatos elsősorban. Hitetlenkedés kifejezésére két ellentétes földrajzi térségben: Észak-Franciaországban és Görögországban járatos. Hazánkban ismeretlen, a sorok írója szerint.

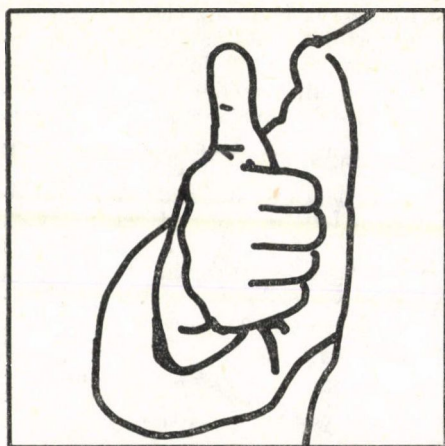
XV. Az *arcütögetés* (helyesebben talán arcösszeprés) gesztusa igen sok mindent jelent: 1. lesóványodottság, betegség (248); 2. bájoság (104); 3. gondolatokba mélyedés (55); 4. siker (25); 5. szomorúság (14); 6. fenyegetésként (11); 7. ravaszságra utalás (11); 8. elnöiesültség (8); egyéb (70); 654 megkérdéztet számára ismeretlen volt.

A gesztussal foglalkozó kevesek között említendő A. de Jorio (1832). Szerinte a második jelentése a legősibb. A görögöknél a szépség, bájoság fogalma a tojásdad arcúval párosult: e gesztus célja az arc tojás alakúvá kerékitése. Az első jelentés esetén nem cirógatásról van szó, hanem erőteljes arcbeprésről: ezzel fejezi ki —

de Jorio szerint — a gesztus használója az arc beesettségét. De miből vezethető le a harmadik jelentés; a gondolatokba mélyedés? Ehhez már nem szólt hozzá de Jorio. A szerzők szerint — és e sorok írója szerint is — téves arra gondolni, hogy a gondolatokba mélyedés ismételt szakálltapogatással szokott járni, s hogy a gesztus, ilyen értelemben, erre a mozdulatra megy vissza. Inkább azt hinném, hogy a gondolkodáshoz lehetőleg nyugalmi testhelyzet kell, s hogy az arcnak ilyen összehúzó tulajdonképpen a fejnek valamiféle megtámasztása — ami sokszor valóságos is (pl. könyvekben a másik kézfej megtámasztja az arca csípő kezét).

Első jelentésben Észak-Franciaországban, a Benelux-államokban, München környékén és Dél-Olaszországban terjedt el elsősorban ez a gesztus. A bájoság kifejezésére valóban elsősorban a hellenizmus kultúrája által érintett területeken ismert fokozott mértékben. Hazánkban inkább a gondolkodás aktusának kíséretéeként használják — e sorok írója szerint.

XVI. A *hüvelykujj felemelése* olyan gesztus, melynek használata átalakuláson megy át, ugyanis egyre használatosabb az „autóstop” jelzésére. De nézzük jelentéseit: 1. oké, rendben van (738); 2. egy (darab) (40); 3. szexuális

vonatkozású sértegetés (36); 4. autóstoppal való utazás igénye (30); 5. iránymutatás (14); 6. egyéb (24); 318 megkérdezett számára ismeretlen volt.

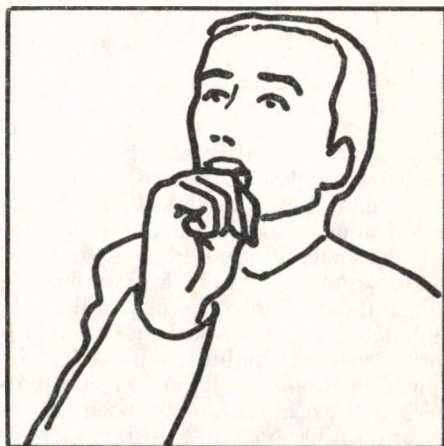
Kévs gesztusnak van furcsább története, mint ennek. Sokan esküsznek arra, hogy e gesztus a római gladiatori játékokra vezethető vissza, ahol a császár hüvelykujjának felfelé mutatásával megtarthatta, lefelé mutatóásával kiolthatta a küzdő életét. E magyarázat túlzás. A felfelé törés általában is az optimizmus, a lefelé irányulás a rossz, a pesszimizmus jele. John Bulwer Chirologia-jában ((1644) arra utal, hogy egy hüvelykujj felfelé emelése a beleegyezés szimbóluma, két hüvelykujj egyidejű ilyen pozíciója viszont az elismerés. Időközben a hüvelykujj lefelé mutatója kikopott a használatból (legfeljebb „lefelé, egy emelettel lejjebb”-et jelent), de a felfelé mutató hüvelykujj gesztusa diadalt aratott.

Elterjedtsége: „Rendben van!” jelentésben mindenfelé intenzíven használják, mégis, az olasz és a görög területeken kisebb intenzitással. Szexuális asszociációval párosított inzultálásra Szardínián, Görögországban (Athénben), kisebb mértékben Máltán és Belgiumban használatos. Hazánkban „egy” jelentésben és az autóstoppolási szándék kifejezésére használják — szerintem.

XVII. A *fogpöccintés* a jobbkez ökölbe szorítása után a jobb hüvelykujjal történik. Jelentése: 1. semmi (207); 2. harag (127); 3. dicséret (24); 4. egyéb (65); 777 megkérdezett számára ismeretlen volt.

Ez az a gesztus, amely a legjobban dokumentálja a gesztusok kihalásának esetét. Első említései Angliából származnak (1573). Ekkor Angliában annak megsértése volt az ujjrágás, aki felé irányult a gesztus. Ma azonban már nyoma sincs ennek; a térkép minden jelentésben üres Anglia vonatkozásában. Egyesek arra utalnak, hogy a fogpöccintés és a hüvelykujjrágás két eltérő gesztus. A szerzők elvetik ezt az eredetiséget. Mások viszont úgy gondolják, hogy a gesztus eredeti jelentése „fenyegetés”. A ma legáltalánosabb jelentése: „semmi”. Ez arra a rejtett tartalomra vezethető vissza, mely a gesztus mutatója részéről szóban így hangozna: „annyit sem adok neked, mint a körmöm feketéje”, vagy „annyit se tudok adni, mint amennyit a körmöm alól ki tudok rágni”. De mire vezethető vissza a „dicséret” jelentés? Ez tulajdonképpen gesztusjelentés-zavar eredménye: az elsőként tárgyalt *ujjhegy megcsókolása* jelentése játszik bele a fogpöccintés, illetve fográgás negatív jelentéseibe.

Ez a hazánkban alig ismert gesztus

„semmi” jelentésben Spanyolországban, Franciaországban, Szardínián, Tunéziában és Dubrovnik térségében ismert. Harag, düh kifejezésére kizárólag Görögországban intenzív használatú, de bizonyos mérvű ismertségét e vonatkozásban szinte minden kutatópontról (így Bécsből is) jelezték.

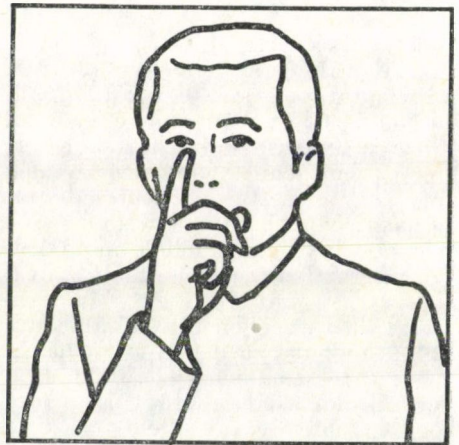
XVIII. A *fülcimpaérintés* jelentése igen szerteágazó, jóllehet nem oly elentmondásos, mint az előző gesztus jelentésköre: 1. elnöiesültség, elpuhultság (197); 2. figyelmeztetés, figyelemfelhívás (101); 3. jó (32); 4. potyázó, élősdi (18); 5. védelemnyújtási készség (15); 6. vigyázz! besúgó! (10); 7. hitetlenség (9); egyéb (103); 715 megkérdezett számára ismeretlen volt.

E gesztus — akár az ujjösszehúzás gesztusa — olyan egyszerű és kifejező, hogy nem kell távoli kultúrtörténeti fejlődésben, babonás szokásokba vesző ősi kézművelésben keresni eredetét. Párhuzamosan sokfelé kialakulhatott, sok minden jelölésre használhatták, egymástól független kultúrkörben. Elterjedtsége: „Elpuhult, elnöiesült” jelentésben Olaszországban, kisebb mértékben Szardínián, Görögországban és Dubrovnikban van meg. A figyelem fel-

keltésére elsősorban Görögországban és elszórtan Skandináviában és Közép-Európában; „jó” jelentésben főleg Lisszabonban; a védelem kinyilvánítására Dél-Olaszországban és Törökországban; „vigyázz! spicli!” jelentésben Sevilla környékén és a Kanári-szigeteken használatos. Hazánkban elsősorban a figyelem felkeltésére: „nyisd ki a füled!” jelentésben használják, s enyhe figyelmeztetésként, akkor, ha valaki úgy viselkedik, amiért apró fülhúzás lesz várható.

XIX. Az *orrérintés* gesztusának jelentései: 1. cinkosság, cinkosságvállalás (110); 2. légy éber! (82); 3. túl kí-

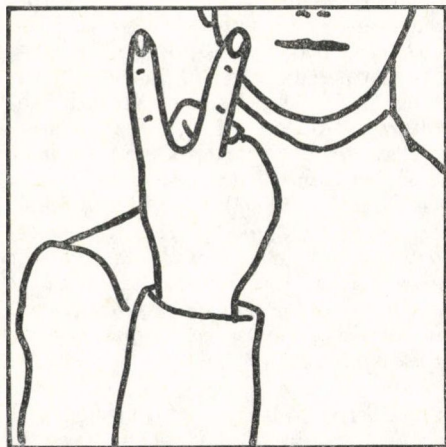
váncsi vagy! (39); 4. figyelek, éber vagyok! (31); 5. ó igen ügyes (24); 6. fenyegetés (17); 7. egyéb (60); 837 megkérdezett számára ismeretlen volt.

A gesztus tulajdonképpen a *kiszagolás*-ra utal. Ha megérintjük az orrunkat, ez egyrészt azt jelzi partnerünknek, hogy mi „ki tudjuk szagolni a bajt”, vagy hogy „vigyázz, mert más nagyon szaglászik körülöttünk, valaki nagyon szaglássza az ügyeinket”. Minden fenti jelentés megmagyarázható az említett alapokról. Talán legnehezebb az „ó igen ügyes” tartalom kifejlődésének megadása. Kisebb utána-gondolás révén rájövünk azonban,

hogy a dolgok rejtett vonatkozásainak kiszaglásához bizonyos ügyesség kell. A tárgyalt jelentés ezt az ügyességet hangsúlyozza, és elhagyja a figyelmeztetés mozzanatát. Az utolsó jelentés, a fenyegetés funkciója jól levezethető a „figyelek” jelentésből: „figyelek arra, amit a fejedben forgatsz, ha megteszed, megtámadlak”.

Elterjedtsége: „Cinkosság” értelem- ben Angliától és Írországtól Franciaországon keresztül átlósan le, egészen Olaszországig ismert; „légy éber!” jelentésben főleg Olaszországban (és Sziálián, Szardínián, Tuniszban) használatos; „túl kíváncsi vagy!” jelentésben Angliában és részben Bécsben; „figyelek!” jelentésben főleg Belgiumban közismert. Hazánkban csak regionálisan és különböző jelentésekben tűnik fel — e sorok írója szerint.

XX. V-jel bejelé fordított tenyérrel. Jelentése: 1. győzelem (390); 2. kettő (213); 3. szexuális inzultálás (156); 4.

szarv, felszarvazottság (11); 5. egyéb (43); 387 megkérdezett számára a gesztus ismeretlen volt.

Ma sokan arra gondolnak, hogy e gesztus tulajdonképpen a latin *victoria*, illetve az angol *victory* „győzelem” szavak kezdőbetűjének kézzel való mutatója, s tényleg, újabban ilyen betűmutatóról van szó. Győzelme bejelentésekor Margaret Thatcher is ezt a jelet mutatta választóinak. Nem sokkal korábban e jel azonban sértésnek számított (vö. a 3. jelentést). Pontosan 9 magyarázat van arra, hogy e gesztus milyen asszociációt keltve jelent szexuális inzultálást (a legképtelenebb ezek közül, hogy a kenguruk kétágú péniszét jelképeznék, de más, eléggé hasonló képzelenség is van a 9 variáns között). Egyelőre csak annyi tény, hogy igen ősi gesztus, és eredetileg obszcén vonatkozású.

Elterjedtsége: A harmadik jelentésben elsősorban Angliában ismert (politikai győzelemjelként az USA-ból terjedhetett el). A győzelem általános kifejezéseként (nemcsak politikai vonatkozásban) Angliát kivéve mindenütt közismert, közepes intenzitással a görög—török területeken és minden sziget jellegű feltárási helyen. „Kettő” jelentésben sokfelé, de elsősorban a görög—török területen ismerik. Hazánkban is főleg „kettő”-t jelent.

*

A fent bemutatott 20 gesztus jelszociológiáját látva elgondolkodhatunk azon, milyen kár, hogy hazai viszonylatban e téma kultúrtörténete és folklórja még nem rendelkezik áttekintéssel.

ABSTRACT: This writing summarizes the results of an international study which help us to get acquainted with some „expressions” of the European language of gestures, also presenting their origin and the area in which they are used.

Merre megy a hajó?

A magyar hajóépítés 150 éves jubileumán a Ganz Danubius Hajó- és Darugyárban munkásgyűlés volt. Az ünnepségen Németh Károly átadta a gyárnak a Munka Vörös Zászló Érdemrendjét. A lapok, a tévé és a rádió részletesen beszámoltak az eseményről. Ebből az alkalomból készült a 168 órában Mester Ákos beszélgetése Angyal Ádámmal, a Ganz Danubius Hajó- és Darugyár vezérigazgatójával 1985. október 5-én. Az interjú az Ipari Minisztérium sajtópályázatának első díját nyerte.

— *A hajógyár története a magyar ipartörténet része, de gondolom, hiábavaló vállalkozás lenne részletezni egy rövid interjúban másfél évszázadot. A hetvenes évek elején a hajógyár igen nehéz helyzetben volt. Ön, azt hiszem, akkor huszonöt éves lehetett. Emlékszik erre az időszakra?*

— Igen.

— *Öt volt már a hajógyárban?*

— Igen.

— *Akkor azt is nyilván tudja, mi volt az oka, hogy annak idején bajba jutott a nagyüzem.*

— Az akkor nagyon mereven alkalmazott árelvek olyan gazdasági helyzetet teremtettek, hogy a vállalat legfontosabb termékei rendkívül veszteségesekké váltak. A külső körülmények közül talán ez a leglényegesebb.

— *Úgy gondolom, hogy a teljes igazságnak ez csak egy részlete.*

— A teljes igazsághoz hozzátartozik, hogy az ipar egész vezetésének, a vállalat vezetésének igazából nem volt koncepciója arra vonatkozóan, hogy miként másszék ki ebből a súlyos helyzetből. Ezért — emlékeim szerint — 1968 és 1972 között minden évben, sőt évenként többször is a különböző felső politikai, társadalmi, gazdasági szervek megpróbálták kitalálni, hogy mi legyen a hajógyár jövője. Abból az alapállásból is kiindulva, hogy esetleg

számoljuk fel, egészen odáig eljutva, hogy talpra lehet állítani ezt az ágazatot.

— *Tudom, hogy akkor ön még nem volt a vállalat igazgatója, hiszen igen fiatal ember volt, de mégis, így utólag át tudja gondolni, hogy miért kívülről vártak koncepciót? Miért nem volt a vállalatvezetésnek saját koncepciója?*

— Utólag könnyű bölcsek lenni, de én úgy vélem, hogy ez vezetői hiba volt, vezetői gyengeség, és ez érvényes volt az akkori iparvezetésre, és érvényes volt a vállalatvezetésre is.

— *Értsem ezt úgy, hogy annak idején nem nagyon igényelték az ipar vezetői, hogy egy vállalatnak önálló koncepciója legyen? Vagy pedig fordítva: a vállalat vezetőinek eszébe sem jutott saját koncepciót kidolgozni, hiszen azt úgymegkapta központilag?*

— Úgy vélem, hogy mind a kettő igaz. Az ipar felső vezetése úgy gondolta; az ő funkciója kitalálni, hogy mi legyen egy vállalat jövője, különösen egy nagyvállalat jövője, de hát ehhez nem volt meg a képessége vagy a pénz, vagy az ötlete. A vállalat vezetői is — az akkori iparpolitikai szokásoknak megfelelően — tágra nyílt szemmel nézegették a főhatóságokat, miután úgy vélték, hogy ha a külső problémákon nem tudnak változtatni, akkor semmiféle belső megoldást nem lehet kitalálni.

— Nyilvánvalóan én sem gondolok arra, hogy most tételesen vegyük sorra, miként változott évről évre a helyzet a nagy múltú nagyüzemben, de azért arra mégis kíváncsi vagyok, hogy melyek voltak az alapvető okok, melyek kiségtették a Hajógyárat a bajból. Valakivel beszéltem, aki azt mondta, hogy ilyen nehéz gazdasági helyzetben, mint amit most alkalmunk van megélni, három tényezőnek mindenképpen össze kell játsszania. Az egyik a kockázatvállalás, a másik az újítószellem, a harmadik pedig, hogy nagyobb figyelemmel vannak a világgpiacra. Ez körülbelül helytálló?

— Ez helytálló, noha nyilván lehetne még hozzátenni néhány körülményt. Az 1970-es évek elején kialakult válsághelyzetet külső és belső intézkedésekkel sikerült felszámolni. A külső intézkedések közül három döntő fontosságú volt. Az első a Központi Bizottság átlásfoglalása, amelynek következményeként először nyolc, aztán hat, később öt nagyvállalat sorsáról külön döntöttek. A másik, hogy ezt a központi bizottsági döntést később anyagi támogatás követte. A vállalat kapott néhány százmillió forintot, hogy a folyamatban lévő fejlesztéseit, beruházásait befejezhesse. A harmadik, hogy a külkereskedelmi tárccal összefogva sikerült azon a bizonyos piaci problémán túljutni egy elég jelentős áremeléssel. Azt nem lehetett elérni, hogy a termékek kifejezetten nyereségesek legyenek, de azt mindenképpen, hogy a veszteséges helyzet felszámolóddott.

— Hol van itt a kockázat?

— A kockázat a belső intézkedésekben volt. A belső program három lényeges elemet hordozott. Az egyik úgy szólt, hogy meg kell változtatni a piaci stratégiát, a piaci struktúrát. Ennek egyik látványos része, hogy nyitottunk a tőkés piacok felé. Ezt úgy kell érteni, hogy a hetvenes évek elején két-három millió dolláros éves exportteljesítése volt a vállalatnak, tíz évvel később pedig ötvenmillió dollár. Ez nagyon nagy mozgás volt. A másik: a vállalat-

vezetés úgy gondolta, hogy egy technológiafejlesztési programba kell belevágni, melynek részeként terméskiszeketet kell módosítani, javítani.

— Ez azt is jelentette, hogy hagyományos gyártmányokról kellett esetleg lemondani azért, mert előállításuk nem gazdaságos, nem kifizetődő?

— Egész pontosan ezt jelentette. Továbbá azt is, hogy helyette olyan termékeket kellett találni, amelyek viszont gazdaságosak, piacképesek.

— Nagyon egyszerű így most utólag azt mondani, hogy valamit elhagytunk, valamit elkezdünk. De azért talán nem lényegtelen a kérdés: ugyanazokkal az emberekkel?

— Nem egészen ugyanazokkal.

— Volt, aki otthagya önöket?

— Igen. Komoly káderek, komoly szakmunkások. Részben a pánikhangulat, részben az elkedvetlenedés miatt mentek el, részben azért, mert a saját szűkebb szakmájuk vagy érdeklődési körük megszűnt.

— És újak jöttek helyettük?

— Nem nagyon. A vállalatról alkotott közkép hosszú ideig még egyáltalán nem volt vonzó. Olyan hiedelem járta, hogy nem érdemes a vállalatunkhoz jönni, mert nincs jövője, és talán ezt a hiedelmet tartott legtöbbször felszámolni. Ma ez már megfordult. Mi azon kevés iparvállalat közé tartozunk, amelynek 1985 januárjában még kevesebb dolgozója volt, mint ma. Vagyis növekszik a létszám.

— Tulajdonképpen a hajógyárról beszélünk még most is, de igazából a magyar ipar jelenlegi helyzeténél tartunk. Ön külön is kérte tőlem, amikor megbeszéltük ezt az interjút telefonon, hogy feltétlenül essék szó az ipari munka becsületéről. Mi már több alkalommal beszélgettünk nyilvánosság előtt, és az a gyanúm, hogy önnek ez vesszőparipája. Ön ezt akkor is szóba hozza — gondolom én —, ha nekem nincs ezzel kapcsolatos kérdésem. Tévedek?

— Nem téved. Ez pontosan így van. Nekem vesszőparipám a magyar ipar helyzete. Az ipar általános megítélése, úgy vélem — talán egy kissé elfogul-

tan —, ma nem kedvező. Az ipar mintegy bűnbak lett a magyar gazdaságban. Noha közismert szakértői körökben, hogy az ipar a nemzeti vagyon egynevedével, az aktív lakosság egyharmadával a nemzeti jövedelem felét állítja elő. Egyszóval a leggazdaságosabb magyar ágazat. Éppen azért, mert ilyen kiválóak a gazdasági mutatói — és nem túlzás ez a kiváló szó — az összes többi ágazathoz viszonyítva óriási teher nehezedik rá. Úgy fogalmazok, hogy az ipar teherviselő ágazat, húzó ágazat. És ezt a képességét fenn kell tartani, mert érdemes fenntartani. Ha valamely ágazatban ilyen képesség rejlik, arra érdemes támaszkodni. Az elmúlt években azonban az történt, hogy az iparnak ez a képessége valamelyest meggyengült. Még mindig nagyon jó, de meggyengült.

— *Miért?*

— Alapvetően azért, mert az ipar tudta felhasználni az általa megtermelt nemzeti jövedelem legkisebb hányadát. Fejlesztési lehetőségei nagyon összeszűkültek. Ma olyan adózási körülmények között dolgozunk, hogy az általunk megtermelt nyereség 86 százalékát valamilyen módon vissza kell fizetnünk a költségvetésnek, az államnak. Nem hiszem el, hogy 15 százalékos hányadból bárhol, bárki a világon tartósan megélhet. Rövid ideig nyilván lehet ezt csinálni, de sokáig nem. Ez az, ahol az iparpolitikában, az iparral szembeni politikában változást tartok szükségesnek. Az az érvekkel alátámasztott meggyőződés, hogy az ipar olyan hálás ágazat, amely a fejlesztési lehetőségeket sokszorosan képes visszafizetni.

— *Én azt hiszem, hogy nagyon is idevág az a kérdés, amit az egyik képviselő tett fel az Országgyűlés ipari bizottságában: meddig tart a kifulladás az iparban?*

— Ez milyen összefüggésben hangzott el?

— *Abban az összefüggésben, hogy a konvertibilis export elmaradt a várttól, és hogy (idézem szó szerint az újságból) „a mérsékelt növekedésben közrejátszott, hogy a múlt év végi hajrában az ipari vállalatok kifulladások”. Ön osztja ezt a*

véleményt? S ha igen, akkor hogy látja, meddig tart a kifulladás?

— A véleményt osztom. A megfogalmazás nem nagyon szimpatikus. Én nem az elmúlt év végi hajrát tartom felelősnek. Én az elmúlt tíz év gazdaságpolitikájának következményét látom abban, hogy az ipar teljesítőképessége olyan, amilyen. Az a megfogalmazás sem túl rokonszenves számomra, hogy az ipar teljesítményei elmaradtak az elvárttól. Ez az *elvárt* szó nekem nem tetszik. Ha az ipar a lehetőségeitől maradt el, az súlyos hiba. De hogy az *elvárás* reális volt-e vagy sem...? Nos, meg kell mondanom, hogy nem nyugodott reális alapokon az az elvárás, amit 1985-ben a gépipar exportjával szemben támasztottak. Ez jó lett volna az egész magyar gazdaságnak, de a feltételei nem voltak meg...

— *Még nem válaszolt arra a kérdésre, hogy ön szerint meddig tart a kifulladás az iparban.*

— Nagyon hamar talpra tud állni az ipar. Én magam érzékelem, hogy néhány jó üzletkötés, aminek a feltételeit megteremtjük, mondjuk import oldalról, mondjuk technológiai oldalról, óriásit tud lendíteni egy-egy vállalatnál. Még a nagyvállalatokon is. És ez a képesség bennünk van. Most nemcsak a mi vállalatunkról, hanem a gépiparról, a feldolgozóiparról beszélünk. Ez a képesség bennünk van. Van egy negatív példám. Nem szívesen mesélem el, de kínálja magát az alkalom. Amikor egy fejlesztésbe belekezdünk, a legrosszabb politika az, ha a fejlesztéshez szükséges pénz 90 százalékát biztosítjuk, mert akkor a fejlesztésnek mindig azok a finomságai maradnak el, amik tulajdonképpen a fejlesztés hasznosíthatóságát jelentik. Márpedig van nálunk egy ilyen gyermekes szokás, hogy ha valaki kér 100 millió forintot, akkor adunk neki 80 milliót, hogy oldd meg abból.

— *Igen, de mert ezt a szokást ismerjük, ezért nem annyit kérünk, amennyire valóban szükség van, hanem egy picit többet, hogy megkapjuk azt, amit eredetileg kívántunk. Nem?*

— Pontosán így van. Egy óriási alkufolyamat alakult ki az állam, a vállalat, a bank, a gazdaság minden játékosa között, és ebben az alkufolyamatban egymás szokásait, játékszabályait bőven kiismertük. Úgy gondolom, hogy a korrektebb, segítőkészebb magatartás sokkal több eredményt hozna, mint ezek az apró alkugyőzelmek, melyeknél hol a vállalat tud egy kis előnyt kicsikarni, hol a költségvetés zsebében marad egy kis pénz. Nem megoldás ez.

— *Persze az alku közben nyilvánvalóan az is szóba kerül, hogy mire fordítják a kapott összeget. Az a gyanúm, hogy önnek ez ügyben van még egy vesszőparipája: a műszaki haladás. Ennek szükségességét, fontosságát ön már számos alkalommal hangsúlyozta.*

— Ahol nekünk versenyezni kell — a mi vállalatunk a világpiacon versenyez —, ott a megmérettetés legfontosabb mércéje nem az ár, nem a költség, hanem a műszaki teljesítőképesség. Sokkal többet kellene ezzel foglalkoznunk. Ha szabad úgy mondanom, számomra tulajdonképpen mindegy, hogy egy készülék, amit gyárt a magyar ipar, 30 vagy 40 ezer forintba kerül, ha eladható.

— *Műszaki teljesítőképességünket az ön véleménye szerint mi korlátozza? Nincs elég kvalifikált szakemberünk?*

— Erről egészen biztosan nincs szó. Szürke agyállomány van e hazában jócskán, és vásárolható is egyébként a nagyvilágban.

— *Nincsen elég sütnivalónk hozzá?*

— Biztos, hogy van sütnivalónk is.

— *Nincs elég pénzünk?*

— A pénz... az már valószínűleg kevesebb van, de itt inkább a pénz felhasználásának dekoncentrált módja, koncepció nélküli módja az, ami miatt a pénzt el tudjuk költeni, de nem tudjuk jól vagy hasznosan elkölteni. A mi vállalatunknál is — nem titkolom — vannak olyan fejlesztések, amelyek igazából nem voltak szükségesek, vagy amelyek nem hozták meg azt, amit vártunk tőlük, ezért nem fejeztük be,

vagy üzletpolitikai megfontolásokat érvényesítettünk az innovatív megfontolások helyett.

— *Ráadásul itt van még egy szempont. Eszembe jutott, hogy éppen ebben a témakörben ön egy sajtóvitát indított gazdaságpolitikai hetilapunkban, a Figyelőben, és ebben azt állította, hogy „a műszaki haladás visszahozhatja az iparba azokat a kvalifikált embereket, akikre óriási szükség lenne”.*

— Ez egészen biztos, hogy így van. A műszaki értelmiség problémája társadalmi problémává nőtte ki magát, de látnunk kell, hogy a műszaki értelmiség — noha mondanak rá mindenféle elmarasztalót — tulajdonképpen hajlandó áldozatokat vállalni.

— *Miért?*

— Mert a munka szeretete és különösképpen az a sikerélmény, amit műszaki területeken át lehet élni, olyan vonzó, hogy még a kialakult jövedelemfeszültséget is egyszerűen figyelmen kívül hagyják az igazán kedvező műszaki elmék.

— *Igen. Csakhogy sokan mégis földadják, és elmennek máshová. Ön gyaníthatom, hogy nem azért, mert a másik munkahelyen megtalálják a képességüknek megfelelő, magasan kvalifikált munkát és korszerű körülményeket, hanem inkább azért, mert ott többet fizetnek.*

— Teljes egészében egyetértek ezzel. Így van.

— *Viszont ha így van, ha kívánjuk a műszaki haladást, akkor a műszakiak javadalmazásán és teljesítményén is változtatni kell. De mi legyen a sorrend? Először a javadalmazás, s ezt követi majd a megfelelő, magasabb teljesítmény? Vagy fordítva: először produktáljanak magasabb teljesítményt, aztán jöhet a magasabb javadalmazás?*

— Ha elméleti alapon nézzük, az lenne a sikkesebb, hogy először a teljesítmény növekedjék, azután majd növekedhet a javadalmazás is. A műszakiaknak azonban — és nemcsak a műszakiaknak, hanem inkább az iparban foglalkoztatott értelmiségieknek — keveserű tapasztalataik vannak arról, hogy

már többször biztatták őket teljesítménynövelésre, és ígérték, hogy majd csak lesz javadalmazástöbblet is. Ez nem következett be. Ezért is fordult el az érdeklődésük az ipartól. Ma már olyan helyzet alakult ki, hogy valószínűleg előre kell a javadalmazást rendezni. Egyáltalán, olyan feltételek legyenek, hogy a bizalmat visszaszeresse a gazdaságirányítás.

— *Biztató viszont az, hogy ezekről a témákról, gondokról, problémákról nyíltan lehet vitázni a sajtóban. Mindenki kifejezheti véleményét, és azok sem ugranak egymás torkának, akik nem értenek egymással egyet. Ez a vita a Figyelőben nekem azért is tetszik, mert van benne egyfajta vitakultúra, amit más sajtóvitákból egyébként hiányolok. De ha már itt tartunk, engedjen meg a beszélgetés végén még egy gondolatot. Abból az alkalomból, hogy százötven éves a hajóipar, megjelent számos újságcikk. Ünnepségek voltak, a gyár központi ünnepségét láthattuk a televízióban, hallhattuk a rádióban. Nekem az a benyomásom, hogy akkor, amikor egy gyár nehéz helyzetben van, konfliktushelyzetben van, akkor ezekről sajnálatos módon hallgatunk. Mi szívesen ünnepelünk, de az ünnepelést éppen hitelesíthetné az, ha folyamatosan tájékoztatnánk arról, hogy menet közben*

milyen konfliktusok, milyen feszültségek voltak. Nem gondolja?

— Teljesen világos. Én is elmondtam a kollektívának és az ünnepségen jelen lévő politikai, társadalmi vezetőknek; nagy dilemma, hogy itt ünnepelünk, tűzijátékot rendezünk, és közben nagyon súlyos gazdasági gondokkal küzdünk, az anyagellátástól a munkaszervezésig mindenfelével. Szabad-e ezt együtt csinálni? Az a meggyőződésünk alakult ki, hogy mindenképpen meg kell csinálnunk. Nemcsak azért, mert az évforduló kínálja magát, hanem azért, mert a kettő együtt igaz. Az iparnak akkor is nagy a teljesítménye, akkor is vannak sikerei, hogyha közben csorog a veríték és szemünkből a könny. Ezért is vállaltuk azt fel, hogy esetleg a tömegkommunikáció vagy a közvélemény azt fogja mondani nekünk egy idő múlva, hogy minek csináltátok azt a nagy ünnepet, amikor ilyen súlyos gondjaitok vannak. Mert így élünk. Örömünk is van, és azt megünnepeljük. De én nem hiszem, hogy az a jó politika, hogy a gondokat közben elkendőzzük. Noha igaz — és itt hadd tegyek szemrehányást a tömegkommunikációnak —, sokkal szívesebben pletykálnak a gondokról, mint a sikerekről. Igaz az is persze, hogy az ellenkezőjére kapnak politikai biztatást. Ez már az önök munkájának nehézsége.

Adunk, veszünk...

A műsor 1985. október 3-án a Kossuth rádióban hangzott el, az „Ami a számok mögött van” című sorozat részeként. Ennek némileg rövidített és nyomtatáshoz igazított szövege az alábbi. A riportert Szente László volt.

Ócskapiac. Ahogy az utcákról eltűntek a kurjongató ószeresek, a „handlisok”, olyan észrevétlenül alakul át ez is. A sosemhasznált divatholmik utcája fölött üvegtető — a „ruhások” konok csapata a szabad ég alatt ácsorog. Esni készül, néhányan szedelőzködnek, de a többség nem mozdul. Ha zuhog is az eső, ők nem tágtanak. Megállok egy ruhakupac előtt.

— Mikor gyűjtötte? A héten?

— Ezt? Három hét alatt.

— És el is fogy három hét alatt?

— Három hónap is kell, mire ez mind „lekopik”, finnyásak az emberek. Én odaadom annyiért, amennyit adnak érte.

Idős hölgy lép mellém, nyilván meghallotta, és most szaván fogná a kereskedőt. Felkap egy szoknyát.

— Egy ötvenes.

— Na, azt már nem. Asszonyom, csak a cipzár többé van. Nézze meg, ez a szoknya egy orvosnőé volt, az üzletben hétszáz forint. Odaadom hetvenért... na jó, legyen hatvan...

A hölgy nem alkuszik, odábbáll. Komor képű férfi lép a helyébe, és szó nélkül hozzám mér egy kabátot.

— Uram, ezt magára szabták, prima bőrkabát.

— Mit kér érte?

— Kétezeret... Tessék, még a gomblyuk sincs kikopva...

Mester Tibor, aki mellettem ballag, a KISOSZ elnökségi tagja, maga is használteikk-kereskedő a piacon. Körbemu-
tat.

— Még ez a szegény szakma is sokat fejlődött. Valamikor a kiskocsit húzták, ma újságban hirdetnek, és saját autón járnak. Az árut kihozzák ide, a Nagykőrösi úti piacra, és szétválogatják. A ruhásnak a ruhát, a bútorosnak a bútort, a többinek is a magáét.

— Miért mondja, hogy szegény szakma, sajnálja? Vagy értsem szó szerint?

— Sajnálatról szó sincs. Akik itt vannak, azok a szakma veteránjai, belebetegednének, ha egy napig nem lehetnének itt. Ha húsz fok hideg van, felhúznak két réklivel vagy három jégeralsóval többet, és jönnek.

— Jó üzlet?

— Jó... Jó.

— Jobb, mint mondjuk öt-hat évvel ezelőtt?

— Rosszabb. Ez a szakma visszafelé tendál.

— Komolyan mondja? A BÁV-nak soha nem volt ekkora forgalma, mint ma.

— Mert a bizományi bent van a városban, raktárai vannak, ahonnan az üzleteit feltöltheti. Itt a kereskedő a saját pénzével dolgozik, és igencsak megnézi, hogy mire adja ki: amit ő kurrensnek vél, vagy amit a vevő a múlt héten keresett. Belebukni senki sem bukik bele, mert ehhez nem kell akkora investáció, mint ha másfajta üzletbe fogna.

— Mekkora tőke kellene ahhoz, hogy nyissak itt egy üzletet?

— Van, aki tízezer forintos tőkével dolgozik, van, aki százezreddel. És van, aki ha kilépett a munkahelyéről, megelégszik azzal, ha a fizetésének a más-

félszeresét keresi meg, vagy éppen annyit, amennyiből csak vegetál.

— Mennyiből lehet vegetálni?

— Nézze, én mindig óvom magam attól, hogy megkérdessem a kollégáimat, jól vagy rosszul megy-e az üzlet. Úgysem tudom meg az igazat.

— Ha én havi tízezeret keresnék, mit gondolna, jó üzletem van?

— Jó. Jó közepes.

*

Dr. Valachi János, a KISOSZ budapesti titkára is úgy gondolja, hogy sorvad ez a szakma? Vagy éppen ellenkezőleg: úgy látja, hogy fellendülőben van?

— Feltétlenül. 1982 júliusa előtt ez a szakma mostohagyerek volt, nem lehetett rá iparendélyt kapni. A módosító rendelet óta sokkal többen vannak. 1983-ban háromszázan voltak, ma négyszázhatvanan vannak.

— És egyre többen, akik a nagy hasznot hozó mütárgy- és régiségkereskedelemre állnak át, ugye?

— Kevesebb a lehetőség. Falu helyen rég kisöpörték a padlást, a rokkától a lámpáig mindent elvittek, ami keresett cikknek számított. Nincs utánpótlás, hiába nagy a kereslet. A használt ruha meg nem olyan „menő cikk”, mint a háború előtt vagy után, és azt tapasztaljuk, hogy a bizományi sem szívesen foglalkozik vele. Ha mégis, akkor kizárólag olyan ruhát vesz át, amin meg sem látszik, hogy viselték. Ma a magánszektorra sem a ruha a jellemző. Az öregek még csinálják, mert ha eladnak egy nadrágot egy ötvenéért, boldogok, mert azt hiszik, kereskednek.

— Furcsa, amit mond, én úgy tudom, hogy ennyi ruhát még sosem kínáltak eladásra, mint az idén.

— Az lehet, de nincs, aki megvegye. És a létszámszaporulat miatt a beszerzés is nehezebb.

— Viszont ez leviszi az árakat, nem?

— Mi szeretnénk, ha így lenne, de ez abszurd feltételezés, ha azt vesszük,

hogy három év alatt a közterhek meg-háromszorozódtak.

— Tehát a kereskedő, ha abba a helyzetbe kerül, hogy az árait kellene csökkentenie, jobban teszi, ha lehúzza a rolót?

— Van rá példa.

— Arra is, hogy hányszor kellett visszavonni az iparendélyt?

— Ez is összefügg a közterhek növekedésével, mert a jogszabály előírja, hogy fizetéseképtelenség vagy adóhátralék satöbbi esetén vissza lehet vonni. Volt rá eset, bár kis számban.

— Milyen kis számban?

— Nehéz ezt megmondani, mert csak összesített statisztikánk van. Az elmúlt fél évben, ha jól emlékszem, tizenkilenc esetben került erre sor.

*

Amikor az ötvenes évek elején néhány óeskás megalapította a Használtcikk Szövetkezetet, kinkeservesen gyűlt össze a kétszázezer forintos induló tőke. 1985. Stepán Miklós, fő-ágazatvezető:

— 35 üzletünk van, 15 vegyes műszaki üzlet, 13 ruha- és 4 bútörüzlet. Az árbevételünk ruhából 1980-ban 46 millió forint volt, sajnos ez 85-re 44 millióra csökkent. A vegyes ágazat 1980-ban 31 milliót hozott, most 188 milliónál tartunk.

Azoknak a milliárdoknak, amelyek a használtcikk-kereskedelemben forognak, több mint hatvan százaléká a bizományié. Tehát diktál a piacon. Dávid Győző gazdasági igazgató egyetért ezzel?

— Ez ellen tiltakozom. Csak műszaki cikkekre vagy ezer kereskedő van Budapesten. Az egész országban ennél sokkal több; szövetkezetek, állami vállalatok, a Skálát is beleértve. Szóval, monopóliumról nem lehet beszélni.

— De ez a hatvan százalék, ugye...

— Nézze, ez a százalék csak úgy igaz, hogy a maszekok forgalmáról csak becsléseink vannak. A vállalat idei for-

galma 3 milliárd 370 millió forint lesz, ebből a ruházati szakma részesedése 29 százalék, a műszakié 36, a bútore 22, a nemesfémé 13 százalék.

— És mekkora ebből a haszon?

— Nagyjából 450 millió forint.

*

Ékszer-átvevőhely. A briliánsgyűrűért ezekkel ígérek kevesebbet, mint ugyanennek a vállalatnak egy másik üzletében, de se baj. A gyűrű nem az enyém, és eszem ágában sincs eladni. A magnó forog, ám csupán monológot rögzít; a BAV gazdasági igazgatójának szóbeli engedélye ugyanis kevésnek bizonyul. Itt papírt kérnek arról, hogy megkérdezhetem: ugyan, hogy számolták ki ezt az összeget? Kifelé menet szitkozódó férfiba ütközöm.

— Adott már el ékszert a bizományinak?

— Soha.

— De vett, igaz?

— Vettem. Bár ne vettem volna.

— Szóval megjárta.

— Most valószínűleg igen.

— Már az ajtó előtt mérgeledik?

— Hát persze, már voltam egy helyen. Ezt tízezerért vettem egy ajtóval odébb, illetve nem én, hanem a feleségem.

— És? Mennyit kínáltak érte?

— Jobb, ha nem mondom meg.

— Olyan sokat vagy olyan keveset?

— Sokat?! Ūristen! Őtezet! Pecsétgyűrű, rubin vagy mi van benne. Még veszekedtem is a feleségemmel, hogy minek veszi meg.

Feldúltan beront, de egy perc múlva jön is vissza.

— Nem megmondtam? Be se veték! Most elmegyek a központjukba és elpanaszolom. Elvégre a forint romlik, ez marad. Ma már mindenki ezt számolja, nem igaz?

— Sok szerencsét.

— Hát ehhez már lehet. Viszlát.

— Kedves Dávid Győző, igaz, hogy az önök trezorjaiban annyi nemesfémét őriznek, hogy arra hitelt lehetne fölvenni a nemzetközi pénzpiacon?

— Ha a zálogban őrzött ékszereket is figyelembe vesszük, akkor igen.

— Mégis, mennyit?

— Hadd ne válaszoljak erre.

— Szóval több tonnát.

— Igen, több tonnát. Az ékszerhányad a zálogban is gyorsan növekszik, ami azt jelenti, hogy a dolgozók a jövedelemkiesésüket ily módon próbálják pótolni. A zálogforgalom növekedése messze meghaladta azt a számot, amit terveztünk. Több, mint tízszázalékos a felfutás.

— Miért, mennyit terveztek?

— A felét.

Ruha-átvevőhely. A becsüs sóhajtván eltolja magától az ing- és nadrághalmot. Az előtte álló asszony meghökken.

— Ezeket? A MÉH-be? De...

— Sajnálom, asszonyom. Esetleg ezért a nutriakucsmaért adhatok négyszáz forintot.

*

Dávid Győző:

— Nekem az tűnt föl, hogy a lakosság már mindent felajánl. És ezeknek az áruknak a minősége egyre rosszabb. Fejből nem tudok pontos számot mondani, de végeztünk számításokat, és megállapítottuk, hogy az utolsó két évben a ruházati forgalom mennyisége majdnem harmincöt százalékkal nőtt, viszont értékben csak öt-hat százalékkal.

— Értem. Tehát a bizományinak eladni: ez ma a szükség divatja.

— Így is mondhatjuk. De elég nagy a rétegződés a jövedelmek között, az igen nagy értékű cikkek iránt legalább olyan nagy a kereslet, mint az olcsó cikkek iránt. Aukciókon előfordul, hogy

felverik az árat olyan magasra, hogy annak már semmi köze a forgalmi értékhez. Vannak, akik ha kiszemeltek valamit, mindenáron megszerzik.

— És sokan vannak, akik ezt a „mindenárat” meg tudják fizetni?

— Egyre többen.

— Így önöknek üzleti érdekük, hogy kihasználják azok szorult helyzetét, akik egyre silányabb holmit hoznak, ugye? Túlkínálat van, válogathatnak és leszoríthatják a felvásárlási árakat, ugyanakkor nincsenek rászorulva, hogy olcsón adjanak el, mert a luxus-cikkek forgalma busásan jövedelmez.

— Nekem az a véleményem, és elég régi motoros vagyok a szakmában, hogy kihasználásról nem beszélhetünk. A vállalat fix haszonkulcsokkal dolgozik, és megtaláljuk a számításainkat az alacsony haszonkulcs dacára is. Például azzal, hogy az olcsó holmi gyorsan „forog”: 2—10 nap múlva értékesítjük a megvett árut.

*

Losonczy Mihály, a Használteikk Szövetkezet volt elnöke:

— Melyik a tisztességes ár, és a napi kereslet—kínálat szerint ez hogyan alakul? Érdekes dolog. A bizományi és a szövetkezet egymás mellett dolgozik, egymást informálva, mondhatni baráti közösségben. Az áraink már csak ezért is legfeljebb plusz—minusz tíz százalékkal térnek el. De kiválóan alkalmasak arra, hogy megvegye valaki, akiről nem derül ki, hogy kereskedő. Naponta látom a saját árunkat maszekok kirakatában, másfélszeres áron. A használteikk-kereskedelemben van egy kialakult áréskulcs, ami tizenkét százalék, és minket a hatóságok minden évben ellenőriznek. Felmerül a kérdés, hogy ha azt mondják a kormányzati szervek és a hivatalos lapok, hogy tisztességes az az ár, amennyiért el lehet adni valamit, akkor miért van nálunk

megszabott irányár, amely alkalmat ad arra, hogy a hiénák az árut felvásárolják, értékesítsék, és hatalmas összegeket zsebeljenek be.

— Akárcsak önök, nem? Mert amint megjelenik valamilyen keresett cikk az állami üzletekben, nem egyszerűen csökkennek az önök árai, hanem egyenesen zuhannak.

— Ez a dolgok rendje. Amikor a Grundig-tévé megjelent 39 ezerért, nem hiszem, hogy nevetőgörcsöt kapott, aki egy nappal előbb megvette nálunk 60 ezerért.

— És a maszekok, akik becsukják a boltot?

— Nem azért, mert tönkrementek. Elég sokat kerestek már ahhoz, hogy kivonják magukat. Megjelennek a strómanok, akik pénzelik az üzletet, ami már más névén fut. Tudja, miért esett vissza a ruházati forgalom? A kereskedők felvásárolják a ruhát, eladják a butikosoknak, és mindketten megfelelik a saját hasznukkal. Furcsa, de emiatt aztán csökken a lakosság felajánlása is. Mindenki meggondolja, hogy eladja-e a sajátját. Inkább „lehordja”, és csak aztán vesz újat. Korábban azt mondta: eladom a Használteikk-nél az öltönyömet százötvenért, és kétszázért veszek újat. Ma meg tudunk venni egy öltönyt a kereslet—kínálat alapján ötszáz forintért, de az illető a kereskedelemben csak kétezer-ötszázért kap újat. Szóval, meggondolja, uram. A műszaki cikk viszont olyan divat, hogy sokan erejükön felül is áldoznak rá. És ezek az árak mindig meghatározók lesznek, amíg a magyar külkereskedelem nem hoz be eleget, vagy amíg magyar gyártó elő nem tudja állítani megfelelő minőségben. Addig az olyan árfolyam-átszámítások nem fognak megállni, hogy száz dollár egyenlő hatezer forinttal. Nem ez fogja meghatározni az értéket, hanem az, hogy ez egy olyan képmagnó, amilyenből nincs az országban, csak tíz. És hiába mondja a vámhivatal, hogy harmincezer forint, ha a piacon „beigérik” érte a dupláját is.

— Hagyjuk a dollárokat, beszéljenek inkább a forintok. Dávid Győző büszke a bizományi becsüseiére?

— Általában igen. Nagyon nehéz feladatot látnak el, mert bizonyos fokig mindenki hajlamos túlértékelni az ingóságát.

— Kivéve a becsüst.

— Igen, de neki nem is ez a feladata, hanem az, hogy olyan áron vegye meg, hogy el is tudja adni. Ebben ő anyagiilag érdekelt, mert a felvásárlási forgalom után kapja a jutalékát.

— Azt is mondhatnám, hogy a becsüst arról lehet megismerni, hogy fölfelé sohasem téved?

— Úgy is téved . . . lehet, hogy lefelé többet.

— De ugye, az elképzelhetetlen, hogy az egyik becsüs háromszor annyit adjon valamiért, mint a másik?

— Elképzelhetetlen. Ha az eltérés tíz-húsz százaléknál nagyobb, akkor két eset van. Vagy a szakértelmével van baj, vagy pedig etikai problémával állunk szemben.

— Értem, a korrupcióra céloz.

— Igen, arra gondolok, ami lassan általánossá váló tendencia. A vállalatnál az utóbbi években körülbelül ötven fegyelmi vizsgálatunk volt, és ez kétségtelenül emelkedést mutat.

— Mégis, hogyan „működik” egy korrupst becsüs? Ön bizonyára ismer jól bevált fogásokat.

— Tétélezük fel például, hogy ki-megy valakinek a lakására bútort vásárolni. Megegyeznek, és végül olyan „feszített” áron vásárol, hogy a vállalat nem tud túladni a bútoron. Kénytelen leírni a kockázati alapjából.

— Viszont ezzel a becsüs azonnal magára tereli a gyanút.

— Ha nem túl gyakran követi el ezt az etikai tévedést, akkor nem tűnik fel.

Azzal a sötét szándékkal veszem nyakamba a várost, hogy jó áron megszabaduljak munkaeszközömtől, egy ÜHER 1200 típusú, kétezer nyugatnémet márka (kö körülbelül negyvenezer forint) értékű riportermagnótól (a Magyar Rádió tulajdona). Az egyik becsüs:

— Legfeljebb bizományba veszem át . . . Hogy mennyiért? . . . hm . . . ötezeregyszáz forint. Rendben?

*

— Üzemképes, hogyne. Olyannyira, hogy e pillanatban működik is, amint látja. Gondolja, hogy hatezer forintnál többet ér?

A másik becsüs:

— Ezt nem gondolom, ezt mindenki tudja. Csak az a kérdés, van-e papír hozzá? Ha van papír, ez még nyolcezer is megér.

— Mégis, mennyi?

A harmadik becsüs:

— Uram, ez érni tízezer ér, csak éppen nem lehet eladni. Az ilyen kategóriájú gépekre az igény veszett ki.

*

A negyedik becsüs:

— Ez még mono? . . . No igen . . . hm . . . Feltűnően jó állapotú, hibátlan darab. Négyezeröttszázat adnék érte.

*

Az ötödik becsüs:

— És . . . És ez forgalomképes is, mert amellet, hogy szalagos magnó, úgynevezett profi kategóriájú riportermagnó. Nincs valami jó állapotban, olyan ötvenszázalékos állapotúnak nézem, az eladási ára tizenöt-húzezer forint között lenne.

— És mennyit adna érte nekem?

— Hát, itt majd jön az egyezés. Én kimondom a tizenötöt. Ha maga ezt kevesli, én megkérdem, hogy mennyire gondolt. Így megy ez . . .

Megírhatja-e az amerikai sajtó az igazat?

Az alábbi vita szövegét eredetileg a Harper's 1985 januári számában olvastuk, s azért tesszük közzé mi is, hogy olvasóinknak több oldalú összehasonlítási lehetőséget kínáljunk: autentikus helyről származó polémiából az amerikai sajtósza-
badság „műhelytitkait” ismerhetjük meg.

Anikor az elmúlt évben Westmoreland tábornok rágalmazásért beperelte a CBS-t, az amerikai sajtó kedvenc témáját — önmagát — boncolgató kommentárok áradatával válaszolt. Ekoriban, Watergate után egy évtizeddel szerkesztőségi megfigyelők szerint a sajtót alaposan kikezdték; rágalmazással vádolták, kritizálták, sértegették, és — mindenkifölött — nem hittek neki. E bizalommegvonás bizonyítékeként a megfigyelők a közvéleménykutatások eléggé egyértelmű adataira hivatkoztak, és rámutattak például arra a tényre, hogy a nyilvánosság milyen szembetűnően nem háborodott föl azon, hogy a riportereket kitiltották Grenadából. Bár az amerikaiaknál már szinte szertartásszámba megy sajtószabadságuk elragadtatott emlegetése, mostanában egyre gyakrabban hangoztatnak egy újabb keletű nemzeti szállóigét: „Ne” higgy az újságoknak!”. Míg tudomásul veszik, hogy a sajtó valóban élvez bizonyos szabadságot — abban, hogy eldöntheti, milyen módon tegye keresetté az adott újságot —, az amerikaiak nem hagynak figyelmen kívül egy másik tényt sem: az újságoktól senki nem követeli meg, hogy az „igazságot” tárják olvasóik elé. A sajtóval szemben egyre gyakrabban felmerülő kétségek talán annak a felismerésnek köszönhetőek, hogy az igazság — vagy csak a puszta tényanyag — előítéletektől, ideologizálástól és szépítetéstől mentesen ritkán életképes a verseny piacon.

De akkor mi az, amit a napilapokban olvashatunk? Megírhatja-e az amerikai sajtó az igazságot? Ha nem, mit mond nekünk, és miért? Ezekre a kérdésekre kereste a választ a Harper's, amikor meghívott néhány neves újságíró-t és egy ezekben a kérdésekben járatos ügyvédet, hogy megvitassák: mi az, amit az amerikaiak jogosan várhatnak el sajtójuktól, és mi az, amit nem. A beszélgetés színhelye a New York-i New School for Social Research volt, résztvevői az alábbiak:

Lewis H. Lapham,

a Harper's fő szerkesztője, a vita elnöke;

Tom Wicker,

a New York Times társszerkesztője és hírigyűnökségi kolumnista, ő a szerzője az A Time to Die, és a nemrég megjelent Unto This Hour című regényeknek;

Walter Karp

egyéb publikációi mellett gyakran küld írásokat a Harper's-nek és az American Heritage-nek, a The Politics of War című mű szerzője;

Herbert Schmeitz,

a Mobil Oil Corporation sajtóügyekkel foglalkozó elnökhelyettese, írásaiban gyakran foglalkozik az amerikai sajtó helyzetével;

Sidney Zion,

a New York Times volt riportere, a Read All About It! és a The Collected Adventures of a Maverick Reporter című művek szerzője;

Frances Fitzgerald

írásait gyakran közli a New Yorker, a New York Review of Books és sok más orgánus, könyvei közül említésre méltó a *Fire in the Lake* és az *America Revised*;

Charles Rembar

ügyvéd, a sajtóra vonatkozó törvények szakértője, a *The End of Obscenity*, a *Perspective* és a *The Law of the Land* című művek szerzője.

LEWIS H. LAPHAM: Hölgyeim és uraim, beszélgetésünk tárgya az, amit én a sajtókkal kapcsolatos általános tévhitnek nevezek. Úgy tűnik, az amerikaiak az igazságot szeretnék látni a lapok hasábjain, azt várják, hogy az újság megtanítsa őket arra, hogy hogyan működik a világ, s miért éppen úgy zajlanak az események, ahogyan zajlanak. Amikor aztán várakozásaikban csalódnak — és ez elkerülhetetlen —, felháborodnak, bosszút forralnak. Elmondják a közvélemény-kutatóknak, hogy „nem bíznak” a sajtóban. Tapsolnak, amikor a kormány kizárja a riportereket a grenadai invázióból. És az elmúlt években egyre gyakrabban rágalmozási pereket indítanak. Azt hiszem, jogos az a következtetésem, hogy a nyilvánosság (általános értelemben) kritizálni, gyakran büntetni akarja az amerikai sajtót. Nos, én azt gondolom, ez nem egészen tisztességes eljárás. A sajtónak természetesen rengeteg hibája van, de nekem úgy tűnik, hogy a büntetés túl szigorú az elkövetett bűnökhöz képest. Ennek egyik oka lehet az embereknek a sajtó hatalmáról alkotott szinte idealizált elképzelése. Fennköltén hangoztatjuk híres „sajtószabadságunkat”. De mi is valójában a „szabad sajtó”? Van-e ilyenfajta sajtó az Egyesült Államokban? Vagy még jobb kérdés lehetne: valóban akarják-e az amerikaiak a szabad sajtót? És vajon azok a férfiak és nők, akik a New York Times, a Washington Postot és a többi hírmagazint szerkesztik, akarják-e a sajtószabadságot? Remélem, hogy e kérdések figyelembevételével sikerül majd pontosabban megértenünk és meghatározoznunk azt a szerepet, amit

a sajtó országunkban betölt. Tom Wicker, mit értünk pontosan a „szabad sajtó” meghatározáson? Igaz-e, hogy a szabad sajtó definíciójának megfelelően szükségszerűen negatív, aljas, durva, s az úgynevezett „establishment” ellensége?

TOM WICKER: Igen, amikor szabad sajtóról beszélünk, azt hiszem, ezen szükségszerűen ellenséges sajtót értünk. Persze most azt is meg kell magyaráznom, hogy mit is akarok mondani ezzel az „ellenséges” jelzővel. Az amerikai sajtó nem úgy ellenséges, ahogyan két egymás ellen háborút viselő ország, vagy két szomszédos ország, amely a határok kijelölése miatt marakodik. Én úgy gondolom, hogy a sajtó inkább olyan értelemben ellenséges, mint ahogy a tárgyalóteremben az ügyész ellenséges a tanúval, akit kikérdez. Az ügyésznek nem pusztán az a feladata, hogy meghallgassa, amit a tanú mond, és hogy válaszokat csikarjon ki belőle, hanem az is, hogy az igazsághoz olyannyira közelálló történetet szedjen ki belőle, amelyet csak tud. A sajtó ugyanilyen szerepet játszik, amikor ahelyett, hogy a kommentár nélküli pusztán tényeket közvetítené, illetve nyomtatná ki, megpróbál a dolgok mélyébe betekintést nyerni. Következő kérdése az volt, hogy a sajtó szükségszerűen negatív, illetve durva-e. Azt hiszem, itt újra hasznos volna az ügyész-analógiára utalnom. Ha a tanú nyílt és őszinte, ha a kérdésekre kerek válaszokat ad, akkor az ügyésznek szükségtelen kíméletlenül taktikáznia. De ha a tanú zárkózott, megpróbálja őt félrevezetni, akkor az ügyész kénytelen durvább eljárásokhoz folyamodni.

WALTER KARP: Én a szabad sajtót úgy definiálom, mint olyan valamit, amely védelmezi, és ha kell, erősíti kormányunkat, amely a nép által lett, a népé, és a népért dolgozik. Mármost egy ilyen sajtó nyilván ellenségesnek fog tűnni néhány ember szemében. Komoly fenyegetésnek fog tűnni mindazoknak, akik a törvényes hatalom ellenségei. És azok számára is fenyegető

az ilyen sajtó, akik titkosan vagy felelőtlenül tartják a hatalmat a kezükben. Mert mit tesz a szabad sajtó? A nyilvánosság elé tárja azoknak a cselekedeteit és szándékait, akik a rájuk bízott hatalmat gyakorolják. Ha ezek az emberek úgy látják, hogy a sajtó ellenségükké vált, akkor azt kell hinnem, hogy törvénytelenül gyakorolják a hatalmukat.

HERBERT SCHMERTZ: Ez a definíció kizár minden törvényes korlátozó intézkedést a sajtóval szemben, és egyben kizárja azt is, hogy a sajtót kritizálni lehessen. Azt hiszem, hogy az Egyesült Államok sajtója talán a legszabadabb sajtó a világon, néhány nyilvánvaló korlát mégis ott áll előtte. A legmagasabb ezek közül a piacé, ugyanis a sajtó is olyan üzlet, amelyben a pénz az úr. Valójában, azt hiszem, a Lewis által említett problémák nagy részét is a piac okozza. Az, hogy a közvélemény egyetértett a kormánynak azzal a határozatával, amellyel az újságírókat kitiltották Grenadából, a piac válasza volt — a sajtó piaca, a nyilvánosság nagy általánosságban egyetértett a kormánynak a sajtó működését korlátozó eljárásával. Meggyőződésem, hogy a sajtóra nehezedő legnagyobb nyomást a piac gyakorolja, és ez így van rendjén. Jómagam egyébként sosem támogattam a kormány sajtóval szembeni korlátozó lépéseit. De manapság az amerikai sajtó nem éri be azzal a jogával, hogy előzetes megkötöttségek nélkül számolhat be az eredményekről. A piac kénszereitől is szeretne megszabadulni, és ráadásul tetteinek következményeit sem akarja vállalni. Pedig a sajtó tetteinek, és amit én úgy mondanék: visszaéléseinek igenis vannak következményei.

A legnyilvánvalóbb visszaélése az, hogy gyakran megkísérli a politikát irányítani, ahelyett, hogy tudósítana róla, mintha a nép szurrogátuma volna. Én ezt nem tudom elfogadni. Vezetőinket azért választjuk, hogy ők irányítsák a politikát. Amikor a sajtó megfelelkezik eredeti szerepéről (vagyis arról, hogy információval lássa el a nyilvánosságot, és beszámoljon a politikai ese-

ményekről), és megpróbálja befolyásolni, sőt, alakítani a politikát, akkor én tiltakozom. Természetesen nem vonatkozik ez a vád az olyan szerkesztőkre és kolumnistákra, mint, mondjuk, Tom. De amikor a helyszíni tudósítók elferdítik az objektíven is közölhető tényeket, akkor megint csak tiltakozom. És azt hiszem, hogy az amerikai nép is tiltakozik.

Másodsorban, a sajtó hajlamos az amerikai vezetőkről és intézményekről a valóságosnál jóval korruptabb képet festeni. A kormánytisztviselők, a különböző közéleti személyiségek és különösen az üzletemberek nem egyszer gonosztevőkként jelennek meg az újságokban. A piac válasza a közéleti személyiségek illetén ábrázolására nem más, mint a sajtó iránti bizalom jelentős csökkenése. Végül, a sajtó gyakran megkérdőjelezhető taktikát folytat — elcsent dokumentumokra támaszkodik, meg nem nevezett forrásokból merít, beleszimatol az emberek magánéletébe —, s mindezt pusztán egy-egy jó riport kedvéért. Ami a Lewis által említett rágalmozási pereket illeti, a Mobil álláspontja világos és nyilvánvaló: azt gondoljuk, hogy az akár anyagi, akár más téren kárt szenvedett embernek joga van kártérítést követelni.

SIDNEY ZION: Én persze nem osztom Herbnak azt a nézetét, hogy a sajtó túlságosan vibráló lenne. Én egyáltalán nem tartom annak. A sajtó rendszerint az amerikai közhangulattal együtt hullámlázik, s maga a közhangulat a változékony, mégpedig gyakran a kormánypolitika drámai változásainak hatására. A II. világháború előtt például az amerikai közvélemény pontosan annak tekintette Sztálint, ami volt: zsarnoknak. Később azonban, amikor a Szovjetunió szövetségesei lettünk a háborúban, és vezetőink egyre szebb dolgokat mondtak Sztálinról, akkor a sajtó is hirtelen Joe bácsinak kezdte titulálni.

Így formálja a kormány — sokkal inkább, mint a sajtó — a közvéleményt, és ily módon irányítja és befolyásolja azt, hogy mit ír a sajtó. A sajtó tudomásul veszi, hogy a kormány, lényegé-

ből adódóan szükségszerűen szemben áll a néppel, s hogy ha a tisztségviselőket szabad emberek választják, az még nem garantálja, hogy azok a választások után is a választók érdekeit képviselik majd. Nincs még egy olyan sajtó a világon, aminek a mi alkotmányunkhoz hasonló, tökéletes kezezése volna. Az első kiegészítés leszögezi: „A kongresszus nem hozhat olyan törvényt, amely a sajtó szabadságát korlátozza.” Azt hiszem, ez az első kiegészítés sajtónkat kikezdetelenné teszi. Nem hiszem, hogy szükség volna bármilyen más, hasonló törvényre. Ez nem azt jelenti, hogy egy újságíró ne kéne megtanítani arra, hogy ne ferdítse el a tényeket. Én például büszke vagyok arra, hogy még soha semmit nem kellett helyreigazítanom. De vessünk egy pillantást a ma érvényben lévő rágalmazási törvényekre. Ezek alapján manapság már a vizsgálati szakaszban tönkre lehet tenni egy újságot. Az ilyesmi által, és nem a megelőző korlátozásokkal vesztethi érvényét az első kiegészítés. Az alkotmányban *semmilyen* korlátozásról nem esik szó. Egy újság sokkal könnyebben tönkretelhető azzal, hogy utólag perelik be.

WICKER: Én nem értek egyet azzal a kijelentéssel, hogy a kormány szükségszerűen szemben áll a néppel. Nagyon gyakran a kormányra nehezedő politikai kényszerűségek — vagy legalábbis a kormánytisztviselők által észlelt kényszerűségek — okozzák azt, hogy a kormány szembe kerül a néppel.

FRANCES FITZGERALD: Úgy látom, összekeverünk két problémát: egyrészt a sajtó alkotmányos jogait, másrészt a sajtónak a nyilvánossággal szemben meglévő kötelezettségeit. Amikor az amerikai sajtószabadságról beszélünk, akkor valójában arra az első kiegészítésben megfogalmazott garanciára gondolunk, amely megvédi a sajtót a kormány beavatkozásától. Ugyanakkor ez a „szabad” sajtó különféle, egymással versengő üzleti vállalkozó kezében van, ahogyan Mr. Schmertz mondta. Azok, akik ezeket az üzleti

vállalkozásokat, különösen a nagyobbakat kézben tartják, talán úgy hiszik, hogy vannak bizonyos kötelezettségeik a nyilvánossággal szemben. De amit a sajtó saját kötelezettségének érez, az élesen különbözik az alkotmányban biztosított jogaitól és lehetőségeitől. Azt mondani, hogy az embereknek joguk van tudni a dolgokról, ugyanannyi mint azt kijelenteni, hogy a *kormány*nak kötelessége, hogy hozzáférhetővé tegye számukra azokat az információkat, amelyekre mint demokráciában élő állampolgároknak szükségük van. Ennek értelmében a kormány nem akadályozhatja meg a sajtót abban, hogy azt közölje, ami neki tetszik. A felelősség azonban nem a sajtóé, hanem a kormányé. Valójában az a tény, hogy a népnek joga van tudnia az eseményekről, semmire nem kötelezi a sajtót.

Nos, amikor „szabad”, illetve „szemben álló” sajtóról beszélünk, akkor már nem az alkotmányos jogokon vitatkozunk, hanem azon, hogy a sajtó a mi szempontjainknak megfelelően cselekszik-e. Amikor Mr. Schmertz rámutat, hogy az újságírók nem helyettesíthetik a nyilvánosságot, és ennek alapján ellenzi azt, hogy a politikába beleszóljanak, kijelentése ellentmond mindannak, amit a szabad sajtó meghatározáson értünk. Mert ha a sajtót egyfajta üzletágnak tekintjük, melynek az alkotmány bizonyos jogokat biztosít, akkor a sajtónak igenis jogában áll, hogy megpróbálja a politikát befolyásolni. Hogy mi akarjuk-e, hogy ezt tegye, vagy sem, az más lapra tartozik.

WICKER: Kolumnista pályafutásom előtt több, mint húsz évig riporterkedtem különböző lapoknál. Akkori tapasztalataimból egyértelműen kiderült, hogy egy riporter akaratlanul is kénytelen a politikát befolyásolni. Tegyük fel, hogy beszámolót írok a genfi fegyverkorlátozási tárgyalásokról, mondjuk Paul Warnke, Carter elnök SALT szóvivőjének látásmódja szerint, mivel ő magyarázta el nekem a tárgyalások menetét. Tehát egy politikai irányvonalat követve írok. Ha a beszá-

molómat Richard Perle, a jelenlegi hadügyminiszter-helyettes szemszögéből írom, miután ő mondta el az eseményeket, már egy másik politikai irányvonalat követek. És ha a történetemet úgy írom meg, mintha az Associated Press-nek dolgoznék, akkor az már egy harmadik irányvonal. Akárhogyan is írja meg egy tudósító a beszámolóját, akár mennyire is próbál semleges maradni, óhatatlanul valamilyen irányvonal szolgálatába szegődik.

CHARLES REMBAR: De nincs-e különbség, Tom, aközött, hogy egy tudósító szükségszerűen, akaratlanul gyakorol befolyást a politikára és aközött, hogy szándékosan ferdíti el a tényeket, mint ahogy Herb mondja?

WICKER: Végső soron nincs, mert a tudósítónak már a híryananyag szelektálása-kor döntenie kell arról, hogy mit foglal bele beszámolójába, illetve mit hagy ki belőle, és már ebben is a saját véleménye tükröződik. Tegyük fel, hogy az ötvenes évek elején járunk, és én Joseph McCarthy egyik beszédéről írok tudósítást. A bevezető rész után — „McCarthy szenátor bejelentette, hogy negyvenkét kommunistát találtak a külügyminisztériumban”, vagy valami hasonló — rátérek a következő bekezdésre, amiben elmagyarázom, hogy az országban senki sem rendelkezik a McCarthy kijelentését alátámasztó bizonyítékkal, és hogy a kijelentést senki sem hiszi el. Nos, ennek a bekezdésnek a szövegbe vétele részéről szándékos erőfeszítés arra, hogy a politikát befolyásoljam — hogy rávezessem az olvasókat arra: hogyan értelmezzék a tudósításban közzétett információt. De miért volna tisztességesebb kihagyni ezt a bekezdést, mint belefoglalni a szövegbe?

FITZGERALD: Számomra minden, a Tom elgondolásától különböző magyarázat teljesen naívnak tűnik. Egy mondatot leírni a papírra mindenképpen szubjektív megnyilvánulás. Az írásban nem létezik objektivitás. Amikor az újságírás etikai szabályairól beszélünk —

mint az objektivitás és egyebek —, akkor valójában azokról a hagyományokról van szó, amiket az elmúlt ötven év során kialakítottunk ebben az országban. E hagyományok szerint írja meg az újságíró és olvassa el az olvasó egy amerikai újság híradásait. Ezek határozzák meg, hogy mely információk kerülnek a címdoldalra, hogy kit mivel kapcsolatban kell idézni és így tovább. Mint újságolvasók mi már olyannyira megszoktuk ezeket a hagyományokat, hogy szinte észre sem vesszük őket. Pedig a hagyományoknak köszönhetjük, hogy tudjuk, mi a szerepünk mint olvasóknak és mint újságíróknak. Mint olvasók nem lehetünk biztosak abban, hogy amit az újságban olvasunk, az igaz, és abban sem, hogy az bármilyen értelemben „objektív”. De azt biztosan tudjuk, hogy a riporter bizonyos személyeket fog meginterjúvolni, bizonyos kérdéseket fog föltenni nekik, és hogy írásos beszámolójában egy bizonyos szerkesztési mód fog érvényesülni, amelyben a pontosságnak és — ha úgy tetszik — szabályszerűségnek bizonyos mércéit nem fogja teljesen felrúgni.

SCHMERTZ: Én ezzel egyáltalán nem értek egyet. Egy riporter a lehető legobjektívebben is megírhatja a beszámolóját úgy, hogy pusztán az általa látott tényeket tárja elénk. De el is ferdítheti a tényeket saját politikai irányultságának megfelelően. Ha túl sok újságíró hagyja, hogy politikai meggyőződése diktálja, amit ír, akkor az újságok megtelnek azzal, amit én elkötelezett újságírásnak nevezek.

WICKER: Én pedig azt állítom, hogy minden újságírás elkötelezett. A tudósító nem lehet semleges; egy eseményről beszámolni annyi, mint kiválogatni azt, ami fontos. Természetesen, ha szerkesztő volnék, aki a riporterek megbízatásait kiadja, azt szeretném, ha tudósítóm minél nyitottabban közelednének a kormányhoz, vagy megbízatásuk egyéb tárgyához. Ha egy tudósító eleve kész meggyőződéssel kezeli az eseményeket, akkor nem valószínű, hogy elfogulatlan tud lenni — pedig az elfo-

gulatlanság véleményem szerint fontos követelmény. De végül is, amikor azt vizsgáljuk, hogy maga a megjelent riport milyen hatással van a politikára, akkor nincs jelentősége annak, hogy a tudósító szándékosan ír-e saját meggyőződése szerint, vagy sem.

SCHMERTZ: Én meg azt hiszem, Tom, hogy nagyon is nagy jelentősége van.

FITZGERALD: Minden író tudja, hogy az, amiről Tom beszél, igaz. Attól fogva, hogy az első mondatot papírra veti, s hogy kiválasztja, mi lesz a történet vezérfonala, az író befolyásolja az olvasót abban, hogy hogyan értelmezze az írást.

WICKER: Vegyünk egy másik problémát. A legtöbben egyetértünk abban, hogy az a tudósító, aki szándékosan ír le hazugságot, megsérti az erkölcsi normákat. Most tegyük fel, hogy az újságírás hagyományainak megfelelően egy tudósító egyszerűen nem száll vitába egy olyan megállapítással, amit ő maga hazugnak hisz.

SCHMERTZ: Az ugyanolyan rossz.

WICKER: Pontosan. De az újságírás ma uralkodó hagyományai szerint néha kénytelen ezt tenni. E hagyományok alapján a tudósító nem cáfolhat meg egy szerinte nem helyt álló megállapítást.

ZION: A vietnami háború idején ilyenmivel számtalanszor találkozhattunk. A külügyminisztérium hivatalos Fehér Könyve hemzsegett a hazugságoktól, és ezzel minden tudósító tisztában volt. De ha egy tudósító kimásolta belőle az információkat anélkül, hogy vitába szállt volna vele, akkor azt „objektív” tudósításnak hívtuk.

KARP: Szeretnék visszakanyarodni ahhoz a tudósítóhoz, aki Mr. Schmertz szerint úgy tárja elénk az objektív tényeket, ahogy látja őket. Vagyis aki az igazat írja. Bár lehet, hogy az „igazságról” beszélni túl fennkölt volna, végtére is már ősapáink is csak

„információról” beszéltek, ahogy azt jól szemlélteti James Madison kijelentése, miszerint „egy népszerű kormány népszerű információ nélkül vagy a népszerű információ hozzáférhetőségének eszközei nélkül nem más, mint egy bohózat vagy tragédia — vagy esetleg mindkettő — prológusa”. Tehát ideális esetben a sajtónak „népszerű információval” kell ellátnia a nyilvánosságot. Egy olyan esetre szeretném felhívni a figyelmet, amelyben az igazság nyilvánosság elé tárása nem elfogult, vagy elkötelezett tudósítás lett volna, hanem pusztán tényközlés. Emlékeznek az 1982-es és 1984-es salvadori választásokra? A választásokat megelőző hónapokban az amerikai sajtó, amelyet én nem neveznék teljesen „szabadnak”, de amely minden bizonnyal rendelkezik formális szabadsággal, ontotta a választások jelentőségéről szóló cikkeket. Az Egyesült Államok elnöke szerint, a képviselőházi többség vezetője, Jim Wright szerint, a külügyminisztérium szerint és minden bennfentes szakértő véleménye szerint a választások jelentőségének mércéje a szavazók létszáma volt. Vagyis, ha sokan szavaznak, az azt jelenti, hogy valami pozitív és jelentős esemény történik. De egy-egy valamiről alig esett szó a New York Timesnak vagy a Washington Postnak a választásokat napokkal, hetekkel és hónapokkal megelőző cikkáradataiban. Arról, hogy a szavazás Salvadorban kötelező, arról, hogy a szavazáson minden nagykorú állampolgár köteles részt venni.

Tehát itt van előttünk az objektív híradás tökéletes példája: mondjuk, az Egyesült Államok elnökének kijelentése a salvadori szavazói létszám jelentőségéről. A tudósítások szerint a részvételi arány 75 százalékos volt, majd az elnök megállapította, hogy ez a salvadoriak példátlan hősiességének bizonyítéka, és — nem véletlenül — az ő politikájának sikerét is fényesen igazolja. Nos, hogy mindezt megcáfolja, a tudósításnak nem kellett volna sem az elkötelezett újságírás módszeréhez folyamodnia, sem saját vélemé-

nyét becsempészni az újság hasábjaira. Elég lett volna hozzá egy puszta tény közlése.

SCHMERTZ: Hiszen ugyanazt állítod, mint amit én, Walter. Ha az újságíró tudatosan kihagyta ezt a tényt, akkor ez már pártos újságírás.

KARP: Nem, Herb, én azt hiszem, hogy éppen most mutattam be, méghozzá nagyon szemléletes példával, az objektív újságírást, ahogyan az Egyesült Államokban megvalósul. Értelmetlenség volna azt várnunk, hogy a napi sajtóból teljes és világos képet kapjunk Amerika közéletéről, ám az állampolgárokat sem szabad megfosztani azoktól az információktól, amiknek a tudósítók birtokában vannak. Ez mégis gyakran megtörténik, újságírásunk íratlan szabályai miatt. Ilyen íratlan törvénye az újságírószakmának például az, hogy egy tudósító beszámolójában nem írhat le olyan következtetést, amelyet ő maga vont le egyes közéleti személyiségek tetteiből vagy szavaiból; ezt csak egy másik közéleti személyiség teheti meg. A riportert felfedezhet két tény, de nem adhatja azokat össze egy harmadikká, legalábbis nem a saját megfogalmazásában. A riportert közli a külügyminiszterrel a rendelkezésére álló tényeket, és megkérdezi: miniszter úr, és ebből ez és ez következik? Ha erre a külügyminiszter azt feleli, hogy nem, ebből más következik, akkor a tudósítónak ezt a „más” kell közölnie. Rengeteg olyan újsághírt olvastam az évek során, amelyben egy kijelentés vagy cselekedet nyilvánvaló mögöttes politikai motivációja kimondatlanul maradt. Manapság a tények értelmezését valamelyik érdekelt párt szemszögéből kapjuk. Körülbelül öt vagy hat év óta a washingtoni újságírók rendszerint Tip O'Neill-t keresik fel, hogy megkérdezzék tőle, miért úgy történnek a dolgok a kongresszusban, ahogyan történnek. Mintha Tip O'Neill csupán érdektelen kívülálló vagy megfigyelő volna. A napilapok tudósítói

akkor érzik biztonságban magukat, ha valami magas beosztású tisztviselő magyarázza el nekik az egyes események jelentőségét, amivel persze ők is tisztában vannak.

WICKER: Évek óta azt bizonygatom, hogy a tudósítóknak nagyobb teret kéne engedni abban, hogy írásaikba saját tapasztalataikat és tudásukat is belevegyítsék, ahelyett, hogy ide-oda futkároznának két olyan szenátor között, akik lehetőleg egymással ellentétes álláspontot képviselnek, hogy a tudósító kellőképpen semlegesnek tűnjön köztük. Persze a feltételezés, hogy ezt a szituációt megváltoztathatjuk, nem túlságosan realiztikus. A jelenség okainak keresésében nagyon mélyre kell ásunk. Végső soron minden attól függ, hogy kik birtokolják és kik ellenőrzik a sajtót országunkban, ahogy erre Frankie már rámutatott — hogy mik az ő érdekeik. Remélem, hogy vitánk során még visszatérünk erre a kérdésre. De először, azt hiszem, azt a kérdést kellene feltennünk magunknak, hogy mi is a sajtó szerepe ebben az országban. Herb azt mondta az imént, hogy a sajtónak nincs igaza, ha a nép szurrogátumának hiszi magát, és akként is viselkedik. Addig a pontig, ahol kijelentését azal indokolja, hogy a nép azért választja a vezetőket, hogy azok irányítsák a politikát, egyetértek vele. De én azt hiszem, hogy vannak esetek, mint például a salvadori választások, amikor a sajtó igenis helyettesítheti, sőt, helyettesítenie kell a népet. A sajtó nagyon indokoltan helyettesítheti a népet, nem úgy, hogy a hatalmat bitorolja, hanem úgy, hogy megpróbál a nép szemeként és füleként viselkedni olyan esetekben, amikor a nép magatehetetlen. Mindenki előtt világos, hogy a salvadori esetben ez nemigen sikerült neki.

SCHMERTZ: Nyilvánvaló, hogy a szabad sajtónak megvan az az előnye, hogy az állampolgárok sokkal jobban tudnak ítélni a fontos esemé-

nyeket, ha a nézetek, vélemények, tények legszélesebb spektruma áll rendelkezésükre.

REMBAR: Ez a politikusok érve, lépten-nyomon citálják is. Én azonban azt hiszem, van még egy fontos érv, amely a szólásszabadság mellett szól, és ez az, hogy így érezzük jól magunkat. Nem szabad elválasztanunk az emberek szabad véleménynyilvánításra vonatkozó jogát a szabad sajtóra vonatkozótól. Fontos része életünknek, hogy kimondhatjuk, amit akarunk. Most egy intézményről beszélünk, a sajtóról. Ezzel kapcsolatban a szólásszabadság politikai kérdés. De az alkotmány az állampolgároknak mint egyéneknek is fontos jogokat biztosít.

KARP: Azt hiszem, Walt Whitman is erre gondolt, amikor azt írta, hogy „nem lesz hét, nap vagy óra, amikor a zsarnokság ne hódíthatná meg ezt az országot, ha az emberek elvesztik a legfontosabbat, önmagukba vetett hitüket, s ha elvesztik dacos és lázadó szellemüket”. Hogy jól érezzük magunkat, olyan sajtóra van szükségünk, amely bátor, amely félelem és részrehajlás nélkül működik, amely merész kérdéseket intéz a hatalmon levőkhöz — nem rosszindulatú kérdéseket, pusztán a kérdéseket. Az olyan sajtó, amely fel meri tenni az alapvető kérdéseket, részt vállal abban, ami megerősíti a demokráciában élő embernek azt a határtalan önmagába vetett hitét, amelyről Whitman beszél, és részese annak a küzdelemnek is, amely minden héten és minden órában megakadályozza, hogy a zsarnokság üsse fel a fejét.

Ebben az értelemben a sajtóra nagy felelősség hárul. A sajtónak azért kell dolgoznia, hogy szertefoszlassa a „beavatottak” küldetéséről szóló legendákat. A sajtó nem hagyhatja, hogy a hatalmon lévők az „államérdek” vagy a „nemzetbiztonság” jelszavaiba burkolózzanak. Egy igazán szabad sajtó sosem engedné, hogy olyan helyzet jöjjön létre, amilyen manapság orszá-

gunkban kialakult: az amerikaiak nincsenek tisztában azzal, hogy a saját kormányuk miért tesz bizonyos dolgokat. Vagy talán megértjük, hogy például miért folytat az Egyesült Államok titkos háborút Nicaragua ellen? Az indokok napról napra változnak. Ideális esetben az egész sajtónak nyomon kéne követnie a napi eseményeket, közrebocsátani a tényeket, közhírré tenni, hogy a közélet szereplői miket mondanak és tesznek, s milyen körülmények között. Végül, a sajtónak nem volna szabad félnie levonni a következtetéseket a riportokban közölt szavakból és tettekből. Vagy legalábbis olyan módon kellene a beszámolókat megírni, hogy minden gondolkodó embernek megadassék a következtetések levonásának lehetősége. Így érvényesülhetne igazán legfontosabb alapelvünk. Az, hogy az emberek nem lehetnek tartósan szabadok, ha nincs lehetőségük tárgyilagosan mérlegelni, mi az, ami biztosítja, és mi az, ami veszélyezteti szabadságukat.

SCHMERTZ: Egyetérték azzal, amit Frankie az előbb mondott — az alkotmányban nincs semmi, ami a sajtót megakadályozhatná abban, hogy megpróbálja befolyásolni a politikát. De ha a nyilvánosság felzúdul ez ellen, akkor a sajtónak nem kéne azonnal megzavarodnia. A sajtó két dolgot akar egyszerre: egyfelől aktív szerepet akar vállalni a politika irányításában, másfelől szeretné, ha úgy tekintenek, mint ha csak semleges megfigyelő volna. Az alkotmány a sajtónak csupán azt a jogát szögezi le, hogy szabadon írjon — s ezzel én egyetérték. Országunk jogrendje szerint, azonban, ha már egyszer valami megjelent egy újságban, azért az illető lapnak vállalnia kell a felelősséget mind a piacon, mind a törvény előtt. Az alkotmány semmilyen védelmet nem biztosít a sajtónak a megsértett polgárok ellen. Miért ne próbálhatnák meg a polgárok orvosolni azt a sérelmet, amit elszenvedtek, például úgy, hogy beperelik az újságot?

REMBAR: Ugye ön helyesli azt az elvet, hogy a sajtót semmilyen megszorító intézkedés ne korlátozza jogaiban?

SCHMERTZ: Teljes egészében.

REMBAR: Nos, annak az elvnek, hogy a sajtót semmilyen megszorító intézkedés ne korlátozza, nincs történelmi alapja. A sajtó szabadságát éppen úgy veszélyeztetik az utólag rámért büntetések, mint az előzetes megszorító intézkedések. Sőt, azt hiszem, az utólagos büntető eljárások sokkal jobban korlátozzák a sajtó működését, mint az előzetes megszorítások. Képzelnék magukat egy ország diktátorának a helyébe. Mi a hatékonyabb az ő szemzőgéből nézve? Betiltani a másként gondolkodók véleményeinek megjelenését, és ezzel azt elérni, hogy mindenki suttogva, szájról szájra adja tovább őket, azaz növelni az elégedetlenséget, vagy hagyni az embereket viszonylag szabadon beszélni, és aztán lelőni azt a néhányat, aki túl messzire megy?

SCHMERTZ: És az jobb megoldás, ha engedjük a sajtót, hogy olyan hazugságokat tegyen közzé, amelyek lerombolják egy ember egész életén át fáradtságos munkával épített jó hírnevét? Ha hagyjuk, hogy a sajtó tönkretegyen embereket?

REMBAR: Én arról beszélek, amit a sajtó a kormányról és a közéleti személyiségekről ír. Ön pedig azt kérdezi, hogy a sajtó teljesen szabadon írhatja-e meg azt, ami neki tetszik. Vagyis azt, hogy valóban szabad-e a sajtó országunkban. Attól tartok, a válasz csak egy lehet: nem. Éspedig nemcsak a sajtóperek miatt. Nyilvánvaló, hogy sajtótönkat azok ellenőrzik, akik birtokolják. Amit az alkotmány leszögez, az annyi, hogy a *kormány* nem avatkozhat bele a sajtó szólásszabadságába. Arról szó sem esik benne, hogy más nem avatkozhat bele. Tehát sem azokról, akik közvetlenül irányítják a sajtót

(azáltal, hogy birtokolják), sem az olvasókról (akik közvetve ellenőrzik), nem esik szó. Így két választásunk marad: vagy a kormány, vagy az ehhez elegendő pénzzel rendelkező emberek. Egyik sem rokonszenves megoldás, de a történelem az utóbbit látszik igazolni.

SCHMERTZ: Már említettem, hogy az egyetlen sajtóval szembeni korlátozás, amellyel egyetértek, a piac.

ZION: Igen, de Rembar másfajta korlátozásra utal, amit úgy is nevezhetnénk, hogy öncenzúra vagy szerkesztői cenzúra. Tudomásom szerint az ország egyetlen újságíró-iskolájában sem foglalkoznak ezzel a kérdéssel, még csak egy óra erejéig sem. De bárki, aki újságnál dolgozik vagy dolgozott, tudja, hogy a cenzúra mindennapos dolog — a szerkesztők kiválogatják a sztorikat, eldöntik, kinek mire adjanak megbízást, mit tegyenek bele az újságba, és mit hagyjanak ki belőle. Bizonygatjuk itt, hogy a kormány nem cenzúrázhat. De kérdezzük meg azt is, hogy akkor miért cenzúrázhatnak a szerkesztők és a kiadók? Mert ez nap nap után megtörténik. S ha ettől függ, hogy mit olvasunk, akkor ennek sokkal nagyobb jelentősége van, mint a kormány bármiféle beavatkozásának.

WICKER: A szerkesztői cenzúrát meg kell különböztetnünk attól, amit az újságszakma szakszerű szelektáló eljárásának nevezhetnénk, hiszen nyilvánvaló, hogy egy újság sem tudja felhasználni mindazt az anyagot, ami naponta beérkezik hozzá. Mindazonáltal eszembe jut a szerkesztői cenzúrának egy drámai példája: a New York Timesnak az az elhatározása, hogy nem tulajdonít különösebb jelentőséget az 1961-es disznó-öblbeli invázió előzetes bejelentésének. Emlékirataiban Turner Catledge, aki a Times felelős szerkesztője, majd főszerkesztője volt, beszámolt arról, hogy miért határozta el, hogy ilyen módon közli a hírt. Catledge

elmagyarázza, hogy nem azért szorította háttérbe az eseményt, mert elsősorban a nemzeti érdeket tartotta szem előtt, hanem mert meg volt győződve arról, hogy az invázió sikertelen lesz, és nem akarta, hogy a bukásért a New York Times hibáztassák. Nem az Egyesült Államok biztonságának érdekében járt el így, hanem azért, hogy újságját megvédje.

FITZGERALD: Úgy látom, egyre közelebb kerülünk eredeti problémánkhöz: hogy miért úgy viselkedik a sajtó, ahogy viselkedik. Kezdjük észrevenni a különbséget aközött, amit látni szeretnénk az újságban, és aközött, hogy milyen a sajtó *valójában*. Teljes mértékben egyetérték Karppal abban, amit a sajtó feladatairól mondott. De, mint ahogy már említettem, a sajtó elsősorban üzlet, amely a piac kényszerítő nyomásának van kitéve, és így próbál megfelelni a nyilvánosság igényeinek. Ahogy Rembar mondta, a sajtó azoknak a követelményeknek felel meg, amelyeket tulajdonosai állítanak elé. És ez azt jelenti, hogy a sajtó nem homogén valami. Különböző politikai álláspontok és vélemények széles skáláját öleli fel, s ebből az is következik, hogy a tudósítások minősége is rendkívül eltérő.

Az amerikai sajtó képlékeny. Nagyon sérülékeny és befolyásolható. És valójában semmi nem kötelezi, hogy az igazat mondja. Egyáltalán semmi. Mi azt *szeretnénk*, ha az igazat mondaná. De az sehol nincs megírva, hogy az igazat *kell* mondania. Semmi nem állhat egy kiadó útjába, ha megvásárol egy újságot, és azt akár az egyik, akár a másik oldal politikai propagandájává akarja változtatni — ahogyan ez New Yorkban meg is történt, amikor Rupert Murdoch megvásárolta a Postot. Tehát mielőtt a sajtóval kapcsolatos eszményeinkről és céljainkról beszélünk, fontos azt is látnunk, hogy mi az, ami kockán forog.

ZION: Frankie-nek igaza van. A szerkesztők állandóan cenzúrázzák az írókat. Az alapvető probléma az, hogy az

amerikai sajtó, és különösen az úgynevezett kormányssajtó arra az álláspontra helyezkedik, hogy a kormányának mindig igaza van abban, amit tesz és amit mond. Nem árt emlékeznünk arra, hogy a kormányssajtó fontos tagja a csoportosulásnak, amit országunk „League of Gentlemen”-jének nevezhetnénk. Még akkor is, ha a sajtó támad egyes kormányokat, a lap vezetői ehhez a League of Gentlemenhez tartoznak, és meggyőződésük, hogy a kormány alapvetően helyesen cselekszik. Egy szerkesztő cenzúráján átcsempészni az igazságot a világ legnehezebb dolgai közé tartozik. Ha csak nem rendelkezik a tudósító olyan adatokkal és dokumentumokkal, amelyek minden kétséget kizáróan bizonyítják, hogy a kormány helytelenül járt el valamiben, a sajtó a kormány álláspontjával fog egyetérteni. Viszont ha a riporter csupán elszajkózza a mástól hallott véleményeket, akkor azok természetesen már a másnap reggeli újságban megjelennek.

WICKER: Igen, a League of Gentlemen létezik. Beletartoznak ebbe a ligába a lapok tulajdonosai, közülük is különösen a sajtó nagyvárosi, kapitalizált intézményeinek az irányítói, aztán a kormány, a nagyobb üzleti vállalkozások, alapítványok vezetői. Ez a liga nem olyan, mint az a csoportosulás, amely gyakran összeül, hogy a további irányvonalat megtanácskozza. De a liga tagjai mindenképpen osztoznak egy közös szemléletmódban: az általános érdekek felismerésében. Ezért találtam én mindig neveléseseget, hogy arról beszéljünk, mennyire „baloldali” a sajtó az Egyesült Államokban. Carter elnök mondta nekem nem sokkal ezelőtt, miután már leköszönt, hogy úgy érzi, Washingtonban egyfajta osztálymegkülönböztetésben volt része; a sajtó ellenségesebb volt Johnsonnal, Nixonnal és Carterrel szemben, mert ők nem az ország keleti felének gyermekei voltak. Úgy gondolom, ezen a gondolkodásmódon alig lehet változtatni, mert meggyőződés, hogy a sajtó

természetéből fakad. A sajtó fő hajtóereje a nagy biznisz. A New York Times-ot jegyzik az amerikai tőzsdén. Azt hiszem, a legtöbb, amit az ilyen sajtótól várhatunk, az az, hogy alkalmanként tisztában legyen a szabadsajtói nivoltával együttjáró kötelezettségeivel. A Times-nak a Pentagon-okmányokkal kapcsolatos tudósítása ilyen alkalom volt. De ha az amerikai sajtónak ezzel a jellegzetességével tisztában vagyunk, értelmetlen dolog lenne azt feltételeznünk, hogy a sajtó tartósabb időre kiröpül az „establishment” meleg fészkből.

LAPHAM: Másrészt, ahogy Frankie mondta, a sajtót valóban nem kötelezi különösebben semmi, hogy az igazságot írja. Rembar szerint pedig a sajtó fő célja és feladata azt elérni, hogy az emberek jól érezzék magukat. Mindkettőjünkkel egyetérték — elvégre nem mond ellent egymásnak az, hogy nem mondunk igazat, és ugyanakkor jó hangulatot is teremtünk. Napjainkban az újságírás egyre nagyobb mértékben válik a tények és a kitalációk ötvözetévé. Ebben semmi rossz szándék nincsen, mint ahogy Herb gondolja, pusztán amiatt van így, hogy az újságírók az információáradat zavarában élnek. Nem hiszem, hogy a New York Times-nak olyan ideológusok dolgoznak, akik azért torzítják el a híreket, hogy saját szemléletüknek megfelelően állítsák be őket. Ez inkább érzék kérdése. A teljes igazságot — bocsánat a kifejezésért — önök sem ismerhetik. Így az a Reagan elnök is, akiről az újságíró ír, csupán egy színdarab szereplője. Az újságírás valójában hőszobrászat. Az az igény, hogy a szobrok márványból készüljenek — vagyis hogy az újság felfedje előttünk az igazságot — olyan teher, amit az újságírás nem bír el. De vajon miért is kellene ennyire megterhelnünk?

FITZGERALD: Korunkat valaki nemrégén „a tények utáni korszaknak” nevezte, és én ehhez szeretnék hozzáfűzni valamit. Lehet, hogy ez részben

a televízió hatása. A televízió rendkívül sikeresen tud benyomásokat közvetíteni, annál kevésbé sikeresen tálalja azonban a tényeket, az információkat. Köztudott, hogy a televízió felnőtt generáció kevesebbet olvas, pedig mindenek felett az olvasás az, ami a kritikai gondolkodást elősegíti. De mindazonáltal én túlzásnak érzem azt a kijelentést, hogy az újságírás „hőszobrászat”. Az újságírás tényeket közvetít, és azok a hagyományok, amelyekről már szó volt, legalábbis részben gondoskodnak arról, hogy a tények odakerüljenek az újságok hasábjaira. Ez volt Janet Cooke emlékezetes botrányának kiváltóoka is. A Washington Post ugyanis irritáló retorikájával védelmébe vett bizonyos hagyományokat, köztük azt is, hogy nem szép dolog olyan valakivel interjút készíteni, aki nem is létezik. Mindössze ezek a hagyományok állnak köztünk és ama teljesen anarchista nézet között, hogy tények nincsenek, s a dolgok „igazságát” lehetetlen megállapítani. Természetesen végleges igazság, tökéletes objektivitás nincs. De azért napjaink és „a tények utáni korszak” között még sok védelemre szoruló barikád áll.

LAPHAM: Én mindössze annyit szerettem volna mondani: nem hiszem, hogy valaki, aki semmi mást nem olvas, csak az amerikai sajtót, jól informált állampolgár lenne. Ha komolyan közel akarunk férkőzni politikai rendszerünk működési mechanizmusához, nem elég csak az újságokat kiolvasnunk. Az újságok sztorikat írnak. Gyakran mesterkéletek ugyan, de sztorikat. Olvassuk azonban csak el a közéleti emberek memoárjait, azokét, akik éveken keresztül ki voltak téve a sajtó szeszélyeinek, és mindenütt azt fogjuk látni, hogy amit az újságban olvashatunk, az nem hiteles. A sajtó szemétdomb, telis-tele ezzel-azzal, kacsatokkal, van köztük, ami igaz és talán értékes, de mindahány töredék; és ezekből kell az embereknek a saját ingatag valóságképüket összetákolniuk. Nem hiszek abban, hogy a sajtó

vagy a tömegkommunikációs eszközök valaha is képesek lesznek az embereket az összes szükséges információval el látni.

WICKER: Azt hiszem, Lewis nagyon alapos és összetett képet festett a sajtóról, olyat, ami alapjaiban helyes. Lehetetlen ebben a szakmában annyit dolgozni, mint amennyit, mondjuk, én dolgoztam, anélkül, hogy ne vennénk észre a korlátokat. Herb Schmertz említette a piac kényszerítő nyomását — a sajtónak el kell adnia a portékáját. Aztán itt van a már említett League of Gentlemen, a maga „kormánypartí” nézeteivel. Aztán van egy ezeknél sokkal hétköznapibb kényszerítő körülmény is: az újságnak mindennap meg kell jelennie. Mielőtt azonban még teljes képet nyerne az aznap történetekről, már a másnapi hírekkel kell foglalkoznia, amelyek az előzőktől esetleg teljesen különbözőek. A legtöbb, amit tehetünk, az, hogy a mindennapi jelentéseket az előző napi hírek figyelembevételével írjuk meg. Persze még ekkor is nagyon messze vagyunk attól, hogy kimerítő információval lássuk el a nyilvánosságot. A legtöbb, amit az olvasó elvárhat egy nagyvárosi napilaptól, az az, hogy viszonylag átfogó képet kapjon arról, ami történt, s ami *elhangzott* az előző napon.

KARP: És ez nem valami sok.

WICKER: Ez nem olyan sok, mint amennyit elvárunk tőle, és az igények dimenzióit mérlegelve nem hiszem, hogy sok esély volna arra, hogy ennél valaha is többet kapjunk. De ennél többet várni, vagyis számon kérni az újságtól, hogy az eseményeket a maguk mélységében megértesse olvasóival, nem volna tisztességes.

KARP: Igaz, hogy a napi hírek olvasása nem elég. De az is igaz, hogy a sajtó önmaga elé állít akadályokat. Rendszerint ugyanis csak azt tartja megtörténtnek, amiről a politikusok állítják,

hogy megtörtént. Ez az elv még jól is működhetne, ha az ellenzékben levő párt szüntelenül megkérdőjelezné a hatalmon lévők igazát. Azonban nem ez történik, s így a hivatalos forrásból származó „események” gyakran kizárólagosan uralkodnak a sajtóban. Akkor van legnagyobb szükségünk a szabad sajtóra, amikor politikánk korrumpálódik. De pontosan ez az a helyzet, amikor az amerikai sajtó a leginkább tehetetlen, hála saját hagyományainak.

SCHMERTZ: Természetesen a napi sajtó nem tökéletes, de mindenesetre jóval többre lenne képes. Ehelyett azonban belenyugszik a megváltoztathatatlanba. A kritikára nem reagál, s még csak kísérletet sem tesz arra, hogy tökéletesítse önmagát. És ez az, amit én a legjobban fájjalok. Azt szeretném, ha a sajtó jobban tudatában lenne annak, hogy vannak problémái, és ha megpróbálná ezeket valahogyan meg is oldani. De a mi sajtónk, amint kritika éri, elbarikádozza magát, és tüzelni kezd.

ZION: Nem kell messzire mennünk, ha látni akarjuk, mire képes a sajtó a legjobb formájában; elég, ha a Watergate-ügyre gondolunk. A sajtó akkor a leghatékonyabb, amikor tudósítói olyan személyekről írnak, akiket nem szeretnek — mondjuk Nixonról vagy Beginről —, és akikbe markolatig dőhetnek a tört. S ha egyszer már a sajtó megmutatta, hogy mennyivel különb is tud lenni, akkor nehéz elhinnünk, hogy a napi rutin miatt nem képes megfelelni a magasabb követelményeknek.

WICKER: A „nyomozó” újságírás csak rövid ideig sziporkázik. Aztán gyorsan le is csillapodik. Mégpedig azért — és ez már a többi, korlátot jelentő hagyomány esetében is felmerült —, mert a merész újságírást ostromló kritikának bénító hatása van: „a sajtó nyíltan ellenséges Nixonnal szemben”, vagy „veszélyezteti a nemzetbiztonságot az-

által, hogy publikálja a Pentagon-iratokat". Ilyenkor inkább kitartanunk kéne és ellenállnunk. De nem tesszük. Mert végső soron mi is csak a League of Gentlemenhez tartozunk. Nem akarjuk nyíltan támadni az establishmentet, nem akarjuk kritizálni intézményeinket, nem akarjuk a nyakunkba venni azt a vádat, hogy a nemzet biztonságát veszélyeztetjük. Azok, akik a kormányajtót szerkesztik, nem szeretik, amikor dühödtt bírálók azzal fenyegetőznek, hogy a National Press Councilhoz fordulnak, vagy hogy módosítatják a sajtóra vonatkozó jogszabályok előírásait. Így a sajtó visszahúzza a körmeit. Nem ad ki több megbízást bizonyos témákban. Nem folytatja a nyomozást bizonyos ügyekben. Vagy nem publikálja a már meglévő, bizonyos adatokat. A helyeslő cikkek száma kezdi kiegyenlíteni a felelősségrevonókat. A sajtót a liga újra befogadja. Pontosan ez történt a Watergate után és a hetvenes évek CIA-ügye után. Igaz, hogy akár holnap is megjelenhetne egy olyan memoár, amely megkérdőjelezi a New York Times lojalitását. De ez nem fog megtörténni. És nem azért, mert a Timesnak nem lenne elég ereje ahhoz, hogy további kétségeket támasson intézményekkel szemben, hanem azért, mert a League of Gentlemen szükséges minimális rosszállásánál nem akar többet elszenvedni.

LAPHAM: Úgy látom, Tom éppen most válaszolta meg egyik kérdésünket: hogy vajon a sajtó valóban szabad sajtó akar-e lenni. Ha a szabad sajtón egy csoport féktelen, goromba csirkefogót értünk, akinek feltett szándéka hogy a fennálló rendszert kritizálja és zavart keltsen, akkor a válasz: nem. Következő kérdésünk így hangzott: akarja-e az amerikai nép a szabad sajtót?

REMBAR: Hadd válaszoljak gyakorlatiasan: Amikor cenzúraügyekben bíráskodtam — a Lady Chatterley szeretője, a Tropic of Cancer, a Funny

Hill esetében —, mindent elkövettem, hogy az esküdtszéki tárgyalást elkerüljem. Úgy éreztem, hogy annak ellenére, hogy az esküdtszék minden tagja szívesen elolvasná az említett műveket, nem szavaznának mellettük. A legtöbb amerikai nem szívesen hangoztat olyan eszméket, amelyek neki nem-tetszenek. Ki az, akit valóban érdekel, hogy országunkban szólásszabadság van? Az asztal körül ülő esküdtszéki tagoknak és a bírói testület nagy részének talán van fogalma arról, hogy mit is jelent a szólásszabadság. De az úgynevezett egyszerű embernek nincs.

KARP: Nem hinném, hogy ez ilyen egyszerű. A Harris-felmérések szerint a nyilvánosságnak a sajtóba vetett bizodalma 1973-ban volt a legnagyobb. Az amerikai nép tehát a Watergatebotrány ideje alatt bízott legjobban a sajtóban. Amikor a sajtó felélénkült, amikor a nyilvánosság másról sem hallott, mint a hatalmon levők hazugságairól és korruptségéről, akkor csodálta a nép a sajtót leginkább. A Washington Post egyik adatgyűjtője mondta nekem nemrég, hogy az amerikaiak többsége agresszívabb jelentéseket szeretne hallani a kormányról, és hogy a többség azt szeretné, ha a tömegkommunikáció több hírt közölné a hivatali korrupcióról.

LAPHAM: De a rágalmozási perekben a bíróság döntései négy az egyhez arányban fordulnak a tömegkommunikációs szervezetek ellen, bár sok döntést semmisnek nyilvánítanak a fellebbezés után. Az ítélelhozók ösztönei, úgy látszik, azt súgják, hogy meg kell büntetni a sajtót közönsége reményei és óhajai ellen elkövetett bűneiért.

KARP: Ezek az ítélőbizottságok a rágalmozási perek áldozataival szimpatizálnak. De 1973-ban az amerikaiak végignézték, hogy miként leplezik le és hozzák zavarba különféle módokon a kormánytisztviselőket — és úgy tűnik, nagyon is élvezték.

LAPHAM: De az ilyesmit mindig örömmel élvezet figyelni.

ZION: És gondoljunk csak vissza, abban az időben nagyon sok figyelmeztetést kaptunk az olvasóktól, hogy olyan dolgokat fessegetünk, amik kétértelműsíthetők az országot.

KARP: Igen, és azok az emberek sohasem bocsátották meg nekünk, hogy végül is nem szakítottuk ketté.

SCHMERTZ: A sajtó nagyon ügyes abban, hogy lerántsa a leplet társadalmunk gyakorlatilag összes intézményéről. De egy valamire nem képes: önmagát leleplezni. Egy újság sem kritizálja a másikat. Egy tudósító sem kritizálja a többi tudósítót. Ezt riporterektől hallottam, amikor velük beszélgettem, és úgy gondolom, hogy ez az amerikai sajtó egyik gyöngéje.

ZION: Igaza van. Önmagunkat sosem kritizáljuk. Ha megtennék, valami különöset vennénk észre a sajtóra vonatkozó törvényekkel kapcsolatban: hogy valójában csak a szerkesztőknek és a kiadóknak szólnak. A szerkesztőktől meg kellene kérdeznünk, hogy miért hagynak ki bizonyos írásokat, s hogy miért kerülnek egyes írók fekete-listára. De a szerkesztők nemcsak a rossz írásokat hagyják ki. Kihagynak kiváló tudósításokat, olyan tudósításokat, amelyek fontosak — de amelyek túlságosan ellentmondásosak.

WICKER: Tegyük fel, hogy nyilvánosan bonyolítjuk le a Times egyik szerkesztőségi ülését, amelyen eldöntik, hogy mi kerüljön a lap címlapjára. A korlátozott számú hallgatóságot — beleértve a lap munkatársait is — a fal melletti székekre ültetjük. Úgy gondolja, hogy ez a szerkesztők döntését merészebb, újító jellegű újságírássá sarkallná? Vagy éppen ellenkezőleg: óvatosabbak lennének?

ZION: Óvatosabbak.

WICKER: Én nem így gondolom. Szerintem azt, hogy a szerkesztők nem szívesen vállalják a kockázatot, az okozza, hogy döntéseiket meg is kell tudniuk magyarázni. Azt hiszem, hogy könnyebb a nyilvánosság előtt merész és újszerű döntéseket hozni s azokat megindokolni, mint a nyilvánosságot a már kész döntések elé állítani. De nemcsak a leleplező tudósítások maradnak ki a lapból. Amikor a Times kiadóhivatalának a vezetője voltam Washingtonban, a League of Gentlemen tagja voltam; másképpen sosem kerültem volna erre a posztra. Naponta jöttek hozzám a legjobb riporterek elpanaszolni, hogy az újság nem közli írásaikat. S én mindennap azt mondtam nekik: *ezt soha nem fogja a New York Times közölni* — túlságosan elfogult, sokkal nagyobb mértékben épül a saját véleményére, mint a hivatalosra, túlságosan összetett, sokkal kirívóbban mond ellent a hivatalos álláspontnak, mint amennyire azt a napi sajtó hagyományai engedik. Alkalmanként a napi kormányajtó közread olyasmit, mint a Pentagon-iratok; küzd azért, hogy fényt derítsen a Watergate-hotrányra, s ilyen vagy olyan leleplező történeteket közöl. De mély betekintést és igazán eredeti tudósítást aligha fog adni olyan témákról, mint, mondjuk a fegyverzetkorlátozás, mert túlságosan lefoglalják a napi események és az elhangzott kijelentésekkel, illetve megtörtént eseményekkel kapcsolatos hivatalos állásfoglalások.

REMBAR: De végső soron két választásunk van: vagy a kormány ellenőrzi a sajtót, vagy a tulajdonosai. Egyik esetben sem beszélhetünk valódi szabadságról. Nyilvánvaló, hogy a tájékoztatási szerveket mindig az ellenőrzi, akinek a kezében vannak. A mi sajtónk szabadabb a legtöbb sajtónál, de ez nem azt jelenti, hogy már gratulálhatunk is magunknak mérhetetlen sajtószabadságunkhoz. Szeretném, ha

a kormány finanszírozna egy olyan újság- és televíziós hálózatot, ahol minden polgár szóhoz juthatna. Az átlagpolgárnak napjainkban nemigen adatik meg ez a lehetőség. Írhat ugyan levelet a szerkesztőnek, amit aztán vagy kinyomtatnak, vagy nem. Ez nem elég. Meg kéne találni a módját annak, hogy azok is szót kapjanak a nyilvánosság előtt, akik nem elég gazdagok ahhoz, hogy újságot vagy rádióállomást vásároljanak.

ZION: Sohasem támogatnám a sajtó köztulajdonba vételének ötletét. Ehelyett inkább megpróbálnám — a kapitalizmus és a magántulajdon keretein belül — nem éreztetni a tudósítókkal, hogy csak pénzért dolgoznak. Szeretném levenni a riporterek kezéről a bilincset — fellazítani a hagyományokat, engedni, hogy a tudósítók hangot adjanak saját véleményüknek, döntéseiknek. Azt hiszem, így jobb tudósításokat olvashatnánk.

LAPHAM: Én azt szeretném, ha csökkennének a nyilvánosság igényei a sajtóval szemben. Carol Burnettnek például 750 000 dollárt ítélte a bíróság, mert a National Enquirer pletykarovatában „megragalmazták”. Nekem ebből azt a következtetést kell levonnom, hogy a nyilvánosság nincs tisztában azzal, hogy mi az a sajtó. Az Enquirer rendszeresen számol be ufók felbukkanásáról, aztán Elvis Presley-vel közöl interjúkat a síron túlról. Az ilyen

újságot rágalmazásért beperelni — és a pert megnyerni —, ez azt súgja nekem, hogy sürgősen pótolni kellene az újság olvasóinak műveltségbeli lemaradásait.

REMBAR: Persze az erkölcsi kérdéseken kívül még semmilyen konkrét javaslat nem hangzott itt el azt illetően, hogy hogyan fejlesszük tovább a sajtót. Szinte minden, amit mondtunk, csupán biztatás: legyünk jobbak, mint amilyenek vagyunk.

WICKER: Nem mondtunk semmit, mert nincs olyan formula, amely automatikusan jó irányba tereli az eseményeket. A sajtó nem a reformoktól, az új definícióktól vagy a tökéletesebb rendszerezéstől fog megjavulni. Attól lesz jobb, hogy ezentúl többen próbáljuk majd megjavítani. Megítélésünk szerint ez az egyetlen dolog, amitől javulást várhatunk: hogy a sajtó egyre több és több munkása törekszik őszintén arra, hogy a lehető legjobban végezze a dolgát. Nem hiszem, hogy ez haszontalan vágyálom volna. Bár ami a sajtó alapvető fogyatékoságait illeti, ezek olyan hatalmas erők függvényei, melyek közül néhányra a mai beszélgetésünkön is rámutattunk. Valójában nem hiszek abban, hogy csak összeülünk vitatkozni, és máris megtaláljuk a megfelelő utakat és módokat a hibák orvoslására — de még ha kitalálunk is valamit, ettől még a világot aligha fogjuk megváltoztatni.

ABSTRACT: In the last issue of our quarterly we published a roundtable meeting broadcast by Radio Free Europe. The above debate was originally read in the January 1985 issue of Harper's and is published here in order to offer our readers various opportunities for comparison: to allow an insight into the „secrets” of the American freedom of the press and to make it possible to judge the professional standards of the two publications.

Lázár Guy

Sok kicsi sokra ment

Közelkép a belga helyi rádiókról

„Belgiumban a helyi rádiók 1978-ban jelentek meg először, és 1985-re alapvetően megváltoztatták a rádiózás rendszerét.” Az alábbi írás azt az utat követi végig, amelyre páratlan sikerhez vezetett.

„1980-ban néhány barátommal elhatároztuk, hogy mi is csinálunk egy helyi rádiót” — meséli Daniel Soudant. „Az adót Olaszországból csempésztük be egy magánrepülőgépen, és egy belvárosi ház padlásán állítottuk fel. Persze, a csendőrök hamar felfedezték, és elkobozták. De szereztünk egy újat, és egy másik padlásról sugároztuk a műsört. Összesen tizennégyyszer kobozták el a berendezést, és a tizenegyedik alkalommal már hárommillió frank értékű holmit vittek el.”

Ezek az idők azonban már messze vannak. Daniel most, 28 évesen, az egyik legnagyobb brüsszeli helyi rádió, a kék delfines emblémát használó *Radio Contact* francia nyelvű műsorának a fellelős szerkesztője, és emellett a keres-

kedelmi rádiók legnagyobb érdekvédelmi szervezetének, a mintegy negyven adót tömörítő *GRIB*-nek a főtítkára. A *Radio Contact* Forestben, a hét brüsszeli domb egyikén épült elegáns városnegyedben bérel egy két-szintes irodát, és a tizemeletes szalagház tetejére erősített, messziről látható antennán át sugározza műsorát annak a százhuszezer embernek, aki az általa rendelt közvélemény-kutatás eredményei szerint szívesen kapcsol át a 104 vagy a 101.4 Mhz-es hullámhosszra. A rádiótól öt percre lévő, völgyre néző, nagy, üvegfalú kávéházban, ahol Soudant-nal beszélgetek, a *Radio Contact* délutáni zenés műsora szól a hangszórókból, és nekem, a „messziről jött, félmagyar-félfancia úrnak” csak egy órám van az interjúra, mert beszélgetőpartnereim nagyon elfoglalt ember: tegnap azért nem tudott fogadni, mert a politikai pártok helyi képviselői között rendezett, előben sugárzott választási vitát vezetett, ma meg a *GRIB* vezetőségi ülésére kell mennie, hogy állást foglaljanak azzal a tervezettel kapcsolatban, amelyet a liberális párt dolgozott ki a helyi (szabad, független, magán-) rádiók helyzetének végleges rendezésére. Utóbb

kiderül, hogy Daniel mégiscsak tudott rám két órát szánni, és amikor elbúcsúznak, a lelkemre köti, hogy menjek vissza az adóhoz, és nézzem meg, hogyan informatizálták a nyilvántartási rendszerüket.

Mozgalmak és közönségek

Belgiumban a helyi rádiók — a húsz-harminc éves magán- és a hatvanas évek kalózádióitól eltekintve — 1978-ban jelentek meg először, és 1985-re alapvetően megváltoztatták a rádiózás rendszerét.

E páratlan sikert — úgy tűnik — csak akkor tudjuk megmagyarázni, ha a helyi rádiózást nem pusztán tömegkommunikáció-szociológiai jelenségnek tekintjük, hanem olyan *heterogén társadalmi mozgalomnak*, amely a történelmi fejlődés szeszélye folytán egymástól eltérő vagy éppenséggel egymással szembenálló törekvéseket egyesít.

A helyi rádiózás — legalábbis bizonyos mértékig — egyrészt azoknak a társadalmi mozgalmaknak az örököse, amelyek a gazdasági fellendülés évtizedeiben a kulturális, gazdasági, politikai hatalom igazságosabb elosztásának a jegyében szálltak szembe a jóléti állami intézményrendszerével, és amelyek között egyaránt megtaláljuk a neoavantgardot, az ellenkultúrát, a különböző ifjúsági és etnikai szubkultúrákat, a diákmozgalmat, a parlamenten kívüli ellenzéket, a polgári kezdeményezést, a környezetvédelmet és a többi kisebbségi mozgalmat. Ugyanakkor a helyi rádiózás azoknak az egyre jobban erősödő neoliberalis törekvéseknek a terméke is, amelyek az állam szerepének visszaszorításában, a magánvállalkozás teljes szabadságának visszaállításában látják a gazdasági válságból való kilábalás egyetlen útját.

Belgiumban a helyi rádiózás a szélső- és az újbaldaltól a jobbközépig a politikai irányzatok legnagyobb részét magában foglalja, de az adók túlnyomó

többségét nem köthetjük valamilyen politikai irányzathoz, mert éppen az a legfőbb sajátosságuk, hogy minden „államellenes”, antietatista törekvésnek helyt adnak, és az ezek által keltezt érdeklődést kihasználják gondolataik és reklámszövegeik terjesztésére. Ezek a törekvések abban a kiáltvány-szerű kitételben fogalmazódnak meg a legszebben, amellyel a GRIB egyik dokumentuma zárul, és amely így hangzik: „A kereskedelmi rádió annak a fiatal nemzedéknek az önkifejezési formája, amely nem élte meg 1968-at, és részt akar venni a tömegkommunikációs eszközök forradalmában.”

A helga helyi rádiók elsősorban azokból a közönségrétegekből élnek, amelyeknek az igényeit a centralizált közigazgatási modellhez, a hagyományos politikai pártok és hatalmi csoportok keretében megvalósuló érdekvérvényesítéshez, a „bevett” társadalmi rétegek és csoportok közötti konszenzus ideológiájához, az uralkodó kulturális mintákhoz és erkölcsi normákhoz túlságosan kötődő állami adók nem elégítik ki eléggé.

E közönségrétegek közül — legalábbis logikailag — a *helyi közösségek* állnak az első helyen. Belgiumban már a második világháború után megkezdődött a rádiózási rendszer decentralizálása, és ma a francia nyelvű területeken a három országos csatorna mellett négy körzeti és három helyi adó működik; az utóbbiakat *bázisrádióknak* hívják. Ezeknek az adóknak a legnagyobb része azonban csak hétköznapi sugározás másort, és ezt is csak naponta egy vagy két alkalommal, a reggeli és a késő délutáni órákban teszi. Márpedig ez távolról sem elégítheti ki az emberek igényeit, amint ezt az a felmérés is mutatta, amelyet 1980-ban végeztek Liège-ben. A vizsgálat során megkérdezték az emberektől, hogy mennyire kötődnek az életük keretétől szolgáló hét „koncentrikus körhöz”, a városnegyedüktől az emberiségig. A válaszokból az derült ki,

hogy az emberek elsősorban liègeieknek érzik magukat, másodsorban vallonoknak, harmadsorban a városnegyedük lakójának, negyedsorban a liège-i tartomány lakójának, ötödsorban európaiaknak, hatodsorban az emberiség részének és hetedsorban belgáknak.

Ugyanakkor a belga helyi rádiók a nevükkel ellentétben nem általában a helyi közösségekhez szólnak, hanem elsősorban ezeknek egy demográfiailag meghatározott rétegéhez, a 15—35 évesekhez. A helyi adók legnagyobb része valójában *helyi ifjúsági rádió*, ami elsősorban azzal függ össze, hogy a helyi adók képviselte törekvések iránt a fiatalok mutatják a legnagyobb affinitást. Ugyanakkor Belgiumban a helyi rádiók honosították meg azt a modern, dinamikus rádiózási stílust, amelyet a korábbi évtizedekben csak az úgynevezett *periférikus adók*, a *Radio Luxembourg* és a *Radio Europe N°1* nevű nagy francia nyelvű kereskedelmi adók műveltek, és amelyet mi elsősorban a „Luxi”-nak, azaz az angol nyelvű luxemburgi rádióknak az adásaiból ismerünk.

Végül a helyi rádiók fedezték fel azt az egyáltalán nem jelentéktelen közönségréteget, amelyet Belgiumban a különböző *kisebbségek* alkotnak; ezek elsősorban az etnikai kisebbségeket jelentik, és ezek közül is a vendégmunkásokat. Ez a felfedezés hosszabb távon a helyi adók legnagyobb fegyvertényének bizonyulhat, mert a kisebbségi műsorok nemcsak e csoportok identitás-érzését erősítik, hanem elősegítik azoknak az előítéleteknek az eloszlatását is, amelyek elválasztják őket a többségtől. Ebben az értelemben a helyi rádiók annak a folyamatnak a befejeződéséhez járulnak hozzá, amely a múlt század utolsó évtizedeiben kezdődött meg a fejlett nyugati országokban, és amelynek során egyre szélesebb „társadalmon kívüli” rétegek kerültek az alkotmány és a társadalmi szolidaritás sáncái mögé.

Hullámhossz- és számháborúk

Belgiumban az első helyi rádiók úgynevezett *szociokulturális* vagy közösségi adók voltak, amelyek főleg az *ALO*-ban, a Szövetség a Hullámhosszszak Felszabadításáért nevű szervezetben tömörültek.

A szociokulturális rádiók egyik csoportját, a *véleménynyilvánítási* adókat különböző mozgalmak, például környezetvédők hozták létre követeléseik terjesztésére. A másik csoportot, az *animációs* (szervező, mozgósító) rádiókat különböző lakóhelyi közösségek: városnegyedek, kisvárosok, falvak(!) lakói alapították településük társadalmi kulturális életének felfejlesztésére.

A szociokulturális adók után egy-két évvel jelentek meg a *kereskedelmi* vagy reklámrádiók, amelyek nagyobb részét a már többször említett GRIB, a Belgiumi Független Rádiók Egyesülése fogta össze.

A rádiók megalapítása nem ütközött különösebb nehézségekbe: a szakértők megegyeznek abban, hogy egy rádió olcsóbb, mint egy újság, és egy helyi adót már 100 000 belga frankból (ma 92 000 forint) el lehet indítani. Az alapítók legnagyobb részének persze ennyi pénze sem volt, de a pártoló tagsági igazolványok, az öntapadó címkék, a feliratos trikók eladásából és a szórakoztató rendezvények belépti díjaiból már elő tudták teremteni, különösen azokon a vidékeken, ahol nem volt igazi kulturális élet. Az alapítók természetesen ingyen, a saját kedvtelésükre üzemeltették az adókat, így ez sem került pénzbe. Ugyanakkor a helyi rádiók az állami adók számára fenntartott, bár ki nem használt URH-frekvenciákon sugározták műsorukat, és ezért a hatóságok állandóan elkobozták be rendezéseiket. (Belgiumban az állami rádió monopóliuma nem jogi, hanem gyakorlati tény volt, amennyiben a felszabadulás után a hatóságok az állami adók számára utalták ki az összes frekvenciát.)

Később azonban a helyi rádiók helyzete másképpen alakult a flamand és a vallon területeken. Északon, ahol ekkor még a kábeltévét sem engedélyezték, a flamand nyelvű állami rádió, a *BRT* azokat a frekvenciákat is használni kezdte, amelyekre különben nem lett volna szüksége. Délen viszont a francia nyelvű *RTBF* már 1978-ban lemondott a számára kiutalt frekvenciák egy részéről, és kijelentette, hogy kész együttműködni az új rádiókkal. Az *RTBF* magatartásának valószínűleg az volt az oka, hogy a francia közösség minisztériuma, ahová az *RTBF* is tartozik, felismerte: a helyi rádiók nagy szerepet játszhatnak a francia nyelvű területek művelődésének előmozdításában, a vallon öntudat erősítésében. (Azokon a vidékeken, ahol nem voltak művelődési házak, az animációs rádiók tízezrekért végezték el azt a munkát, amelyet az előbbieknél csak százazrekért tudtak volna elvégezni.) 1981 júliusában a francia közösség minisztériumának és a magánrádióknak a képviselőiből létrehozták a *CLR*-t, a Szabad Rádiók Tanácsát, amely engedélyezte a reklámtevékenységet nem folytató adók működését.

A kereskedelmi rádiók azonban folytatták a tevékenységüket, aminek az lett a következménye, hogy már nemcsak a hatósági üldözéssel kellett szembenéznük, hanem azokkal a támadásokkal is, amelyeket az *RTBF* és a szociokulturális rádiók intéztek ellenük; így az *RTBF* demonstratív pert indított az egyik liège-i kereskedelmi adó, a *Radio Basse-Meuse* ellen, a szociokulturális rádiók pedig szirénahangokkal zavarták vetélytársaik adását. Ezekkel az intézkedésekkel azonban már nem lehetett megállítani a kereskedelmi rádiók előretörését: így például a *Radio Basse-Meuse*-nek azok a munkatársai, akik nem fogadták el a bírság ítéletét (az adónak minden reklámot tartalmazó adásnap után száz-ezer frank bírságot kellett fizetnie), a berendezéssel együtt kiléptek a rádiótól, és *FM 56* néven új adót alapítottak, amely ma Liège legnagyobb

magánrádiója. Az 1984 áprilisában felállított audiovizuális tanács már a reklám engedélyezése mellett foglalt állást, és az 1985 októberében megválasztott parlament által meghozandó audiovizuális törvény a kereskedelmi rádiókat is minden bizonnyal el fogja ismerni. Ma már azonban a kereskedelmi rádiók nem elégszenek meg ezzel, hanem azt is követelik, hogy az *RTBF* ne sugározzon reklámot, ne állítson fel újabb bázisrádiókat, és újabb hullámhosszakot adjon át a magánrádióknak.

Más szóval a kereskedelmi rádiók már nem elégszenek meg azzal, hogy megszilárdítsák a hatalmukat, hanem a rádiós hatalom újrafelosztására törekkenek. Ezt elsősorban azért tehetik meg, mert ma már nemcsak a saját erőforrásaikra támaszkodhatnak, hanem a sajtóvállalkozások nagy részére is. Az utóbbi években ugyanis a nagy kereskedelmi rádiók egyre szorosabb kapcsolatokat építettek ki a nagy reklám-, illetve sajtóügynökségekkel, ami gyakorlatilag azt eredményezte, hogy maguk is egy-egy országos sajtóhálózat részei lettek. Így például a *Radio SIS*, amelynek nemcsak Brüsszelben van adója, hanem Antwerpenben és Charleroi-ban is, a *Radio-télévision Lu-*

xembourg reklámügynökségével és a *Pourquoi pas?* című hetilappal működik együtt, ami a műsorok szintjén elsősorban abban nyilvánul meg, hogy hetenként egyszer ismerteti ennek a lapnak a cikkeit. A Radio FM 56 szintén ezekkel a cégekkel kötött egyezséget, míg vetélytársa, a Radio Basse-Meuse a legnagyobb sajtóvállalkozásnak, a Rossel-csoportnak a reklámügynökségével és az *Actuel* című hetilappal épített ki szoros kapcsolatokat. Ha más vonatkozásban is, de szintén a helyi rádiózás és a sajtó összefonódását mutatja, hogy az utóbbi időkben a lapok is megalapítják a maguk helyi rádióját; így például 1985 októberében kezdte meg működését a legnagyobb napilapnak, az ugyancsak a Rossel-konzernhez tartozó *Le Soir*-nak az FM Le Soir nevű adója.

Ma Belgiumban becslések szerint mintegy ezer helyi rádió van, és ötven működik profi módon.

Arra a kérdésre, hogy az adóknak mekkora közönségük van, nem lehet egyértelmű választ kapni. Az RTBF 1985 januári vizsgálatának eredményei szerint a francia nyelvű lakosságnak még ma is csak 19 százaléka hallgatja őket (azokat is beleértve, akik a vizsgálati héten csak egyszer tették ezt). Ezzel szemben a CIM, azaz a Tömegkommunikációs Információs Központ azt állítja, hogy 1980-ban már minden harmadik ember hallgatott helyi rádiókat, 1984-ben pedig minden második. A két intézmény adatai közötti különbségek túl nagyoknak tűnnek ahhoz, hogy a vizsgálati módszerek közötti eltérésekre vezessük vissza őket.

A helyi rádiók műsorait az RTBF vizsgálatának eredményei szerint elsősorban a 15–24 évesek, illetve a diákok követik figyelemmel; a vizsgálati körzetektől függően ők teszik ki a közönség negyedét-harmadát.

Bármennyien hallgatják is a helyi rádiókat, tény, hogy ezek már a megjelenésüket követő egy-két évben komolyan veszélyeztették az állami adók pozícióit, különösen a fiatalok körében. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy 1982-ben Brüsszelben az RTBF is létrehozta a maga helyi rádióját, az állami rádió keretei között működő, de nagy autonómiával és kevés emberrel dolgozó *Radio Cité*. Ennek olyan nagy sikere volt, hogy 1984-ben *Radio 21* néven országos adót csináltak belőle. A rádiót ma az RTBF adatai szerint a vallon lakosság 19 százaléka hallgatja, és ez a közönség is elsősorban fiatalokból áll.*

* Az RTBF országos adói közül a szolgáltató műsorokat sugárzó első csatornát a vallonok 44 százaléka hallgatja, a szórakoztató műsorokat sugárzó második csatornát 42 százaléka, a kulturális műsorokat sugárzó harmadik csatornát pedig 9 százaléka. A körzeti adók hallgatottsága 23 és 62 százalék között változik, a helyieké pedig 7 és 16 százalék között.

Zene és hírek

Az, hogy a helyi rádiók átvették a luxemburgi rádió stílusát, elsősorban azt jelenti, hogy napközben „Music and News” típusú műsorokat sugároznak, azaz olyan műsorokat, amelyekben a zene és a hírek aránya 9 az 1-hez, és a hírek legnagyobb része nem óránként, külön blokkban hangzik el, hanem megérkezésének időpontjában, a zeneszámok közé ékelve. Ennek a szerkezetnek a fenntartására a hosszabb szövegeket, például az interjúkat is másfél-két perces részekre szabdalják, és több részletben sugározzák.

A helyi rádiók többsége napközben olyan könnyűzenei összeállításokat sugároz, amelyek egyaránt kielégítik a 15—35 évesek különböző rétegeinek az igényeit (a „régizéktől”, azaz az ötvenes-hatvanas évek popzenéjétől az újhullámig), de olyan adókat is találunk, amelyek ebben az időben is kizárólag a legújabb angolszász könnyűzenét „nyomják”. Az esti órákban a helyi rádiók legnagyobb része olyan zenés műsorokat sugároz, amelyek egy-egy műfaj híveinek szólnak (a szimfonikus zenétől a francia sanzonig). A szociokulturális adók erőfeszítéseket tesznek a belga népzene népszerűsítésére, helyi előadók felfedezésére, és Liège-ben működik egy *Radio Opéra* nevű adó, amely kizárólag ezzel a műfajjal foglalkozik.

A helyi rádiók természetesen sokkal kevesebbet foglalkoznak a nemzetközi és az országos eseményekkel, mint a nemzeti adók, és az óránkénti híradásokban szereplő hírek nem a szokásos hierarchikus rendben követik egymást a politikától a sportig. Éppen ellenkezőleg: a rádiók ebben a vonatkozásban is alkalmazkodnak a hallgatók többségének az érdeklődéséhez, és ezért a műsorvezetők is „fordítva olvassák az újságot”, azaz a közérdekű információkkal kezdik, a sporteseményekkel és a napihírekkel (a balesetekkel, bűnügyekkel) folytatják, és a gazdasági, társadalmi, politikai eseményekkel

fejezik be a híradásokat. A hallgatókhoz való alkalmazkodás természetesen azt is magában foglalja, hogy a hírközlők személyes hangot ütnek meg, és hétköznapi kifejezéseket használnak.

A véleménynyilvánítási rádiók hírei természetesen az adót üzemeltető mozgalom álláspontját tükrözik. Az animációs rádiók elsősorban a lakóközösségek érdekeit képviselik a helyi hatóságokkal szemben, de minthogy ezek a közösségek tagoltabbak, mint a politikai mozgalmak vagy a mögöttük álló társadalmi csoportok, az animációs rádiók elkötelezettsége a hagyományos közszolgálati adók „objektivitásának” az irányában tolódik el. Végül a közönségük maximalására törekvő kereskedelmi rádiók egyáltalán nem kötelezik el magukat, és azt hirdetik, hogy nem objektivitásra, hanem *semlegességre* törekcsenek, mert a sajtószabadság, a pluralizmus elvének csak ez felel meg igazán. Egyébként a magánvállalkozásként működő, a vállalkozási szabadság kiterjesztéséért harcoló és a hagyományos sajtóvállalkozásokkal egyre jobban összefonódó kereskedelmi rádiók nem is igen hirdethetnének mást, mint a *laissez faire*, illetve — fórumokról lévén szó — a *laissez parler*, a beszélni hagyni ideológiáját.

Az animációs és a kereskedelmi rádiók politikai törekvései közötti különbséget mutatja az is, hogy amíg az előbbieket rendszeresen tudósítanak a városi tanácsuléseken folyó vitákról, az utóbbiak nem vállalkoznak erre. Ugyanakkor a kereskedelmi adók is szerveznek környezetvédelmi, kulturális és humanitárius akciókat: régi épületeket mentenek meg, audiovizuális központokat állítanak fel, szűkölködő családokon segítenek stb.

Az esti órákban mind az animációs, mind a kereskedelmi rádiók sugároznak kisebbségi műsorokat. Ezek közül a vendégmunkásoknak szóló műsorok a leggyakoribbak: az adások nyelve között egyaránt megtaláljuk a spanyolt, az olaszt, a görögöt, az arabot, a japánt(!) és másokat. Az egyik adónak

egésznapos angol nyelvű műsora van, egy másik pedig tájnyelvű műsorokat is sugároz.

A kisebbségi rádiózás sajátos esetét képezi a *Radio Judaica* nevű kereskedelmi adó, amely a belgiumi zsidóság, Izrael és általában a zsidó diaszpóra életével foglalkozik. A francia nyelvű rádió flamand, angol, héber, jiddis és judeo-spanyol nyelven is sugároz műsorokat.

Az etnikai-nyelvi kisebbségeken kívül a homoszexuálisoknak vannak a helyi adókban állandó műsoraik, Brüsszelben pedig női rádió működik.

Ezek a kisebbségeken kívül más nem hivatásos közlők is hozzájutnak a mikrofonhoz, de ezek a gyakorlatban mindig valamilyen társadalmi egyesületet, kört képviselnek. Az az elképzelés, hogy a helyi rádiókban olyan emberek is hirdessék eszméiket, akik csak saját magukat képviselik, a szociokulturális adókban sem valósult meg.

A szociokulturális rádiók munkatársai ma is társadalmi munkában üzemeltetik az adókat, de a kereskedelmi rádiók legnagyobb része teljesen professzionalizálódott, azaz csak

fizetett munkatársakat alkalmaz. A szerkesztőségek — attól függően, hogy az adók egy vagy két nyelven sugározzák-e műsoraikat — húsz-negyven főből állnak, és a rádiósok átlagéletkora 23 év körül van. A kereskedelmi adóknál a 25 éven felüliek már rovatvezetők vagy felelős szerkesztők, és csak az igazgatók között vannak 35 éven felüliek.

A szociokulturális rádiók elvileg az *önigazgatás* és a *társadalmi ellenőrzés* elvének az alapján működnek, ami azt jelenti, hogy az operatív irányítást a rádiósok által megválasztott *adminisztratív bizottság* végzi, a stratégiai döntéseket pedig a hallgatók képviselőiből álló *közgyűlés* hozza. A gyakorlatban azonban a közgyűlésbe csak a legjobban érdeklődő, pártoló tagsági igazolvánnyal rendelkező hallgatók delegálnak küldötteket, és a tényleges irányítás azoknak a rádiósoknak a kezébe megy át, akiket az adminisztratív bizottság felelőssé tesz valamelyik területért. Ennek ellenére a szociokulturális rádióknál demokratikusabb a légkör, mint a magánvállalkozások mintájára működő kereskedelmi adóknál.

ABSTRACT: „In Belgium, local radios first appeared in 1978, and by 1985 they have changed fundamentally the system of radio broadcasting.” The above article follows the path leading to this unparalleled success.

Video Nyíregyházától Welsig

A szerző egy magyar és egy osztrák videofilm-fesztiválon szerzett tapasztalatait a hasonlóságok és a különbségek számbavételével összegzi, felvillantva a jövő lehetőségeit is.

Úgy hozta a véletlen, hogy gyors egymásutánban két ország videosereg-szempléjét volt alkalom végignézni: a magyar anyagot a II. Országos Videoszemle és Tanácskozás alkalmából (Nyíregyháza, 1985. X. 25—27.), az osztrákot pedig a welsi osztrák filmnapokon (1985. X. 15—20.). Az összehasonlítás nagyon tanulságosnak bizonyult, hiszen országainkban a videokultúra fejlettségi foka, gazdasági és kulturális feltételei igencsak különböznek.

A magyar videoszemle anyagát az előzsűri elnökeként néztem végig, tehát láttam a teljes beküldött (mintegy 60 órányi) anyagot, amiből azután az előzsűri feladata volt a 15 órányi bemutatandó műsor kiválasztása. Az ausztriai Welsben nem működött előzsűri, minden benevezett mű közönség elé is került, éspedig a filmre készült alkotásokkal együtt. Ausztriában ugyanis a nemzeti filmgyártás nem produkál évente egy szemlényi anyagot, így a „filmnapok” alkalmával együtt és vegyesen láthatók játékfilmek, videók, dokumentumfilmek, rajzfilmek, amatőrfilmek és kísérleti művek. Itt is mintegy 15 órányi videoanyag volt látható, ezenkívül egy hét óra hosszú előadás, és egy huszonnégy órás színházi felolvasás videofelvétele, amelyen a konstanzi városi színház művészei James Joyce Ulyssesét folyamatosan olvasták fel... Nem számítható ki, hogy mennyi időt vettek igénybe az úgynevezett videoinstallációk, amikor is a fesztivál egyes helyiségeiben, szállodai szobáiban folyamatos videoelőadás volt látható, illetve néha készült is a helyszínen.

A magyar videoanyag

A rendezőbizottság a szemlélet öt kategóriában hirdette meg:

- a termelést, oktatást és közművelődést segítő programok
- közösségi videoprogramok (kábeltelevízió stb.)
- videoart programok (videoművészet, kísérleti videózás)
- referencia-, reklám- és szórakoztató programok
- amatőr videoprogramok.

Látható, hogy a szemle teljesen nyitott volt. Fel is vetődött, hogy túl sokféle volt az anyag, nehezen lehet egymással összemérni egy sokmillió értékű berendezéssel készült referenciavideót és egy amatőr felvételt, vagy akár egy közművelődési anyagot. Ez igaz, de a hazai videózás jelenlegi, kezdeti állapotában annak is igen nagy előnyei voltak, hogy a legkülönfélébb műfajokban és feltételek között dolgozó videósok végignézték egymás munkáit. Könnyen lehet, hogy egy-egy részterület szemléje nem is kapta volna meg azt a közfigyelmet, amit így, az országos szemle részeként megkaphatott.

Egyébként ami a közfigyelmet illeti: vagy a szemle szervezői tehetek volna többet a sajtó figyelmének felkeltéséért, vagy az újságírók nem „ébredtek még fel”, hogy itt valami fontos történik — mindenestre a szemle sajtóvisszhangja kisebb volt az elvárhatónál. Miért érdemelt volna ez a videoszemle nagyobb figyelmet? Nemcsak azért, mert a jövő egyik alapvető kommunikációs formája mutatkozott be, már a jelenben is figyelemreméltó érettséggel. Hanem elsősorban azért,

mert a szemlén bemutatott anyagok nagyon izgalmas és sok szempontból eredeti képet adtak a nyolcvanas évek közepének Magyarországról. A szervezők észrevették ezt a lehetőséget, és a versenybe bejutott művek mellett további hatórányi videót információs vetítésen tettek hozzáférhetővé, olyanokat, amelyek ugyan kiestek az előzsűri rostáján, de — például tematikailag — okvetlenül hozzájárultak a kép teljességéhez. Sőt, leckét adva a kulturális demokrácia technikájából, a szervezők azt is lehetővé tették, hogy a szemle egész ideje alatt a teljes beküldött anyagból bárki bármit megnézessen egy erre a célra berendezett teremben. A technika szó az előző mondatban két értelemben is szerepel: egyrészt a megvalósítást tette lehetővé, de közéleti értelemben is újdonságot hozott: bárki számára lehetővé tette az előzsűri munkájának demokratikus kontrollját. (Az a helyiség, ahol ez a videotéka-szolgáltatás helyet kapott, a szemle egész ideje alatt használatban volt, s a vendégek éltek is a lehetőséggel.)

Mit láthattunk tehát hazánk videotükreben? Például egy hol fejlett, hol kevésbé fejlett, de mindenképpen „iparkodó” ipart. A referenciacinéma a videotechnika teljes trükk-fegyvertárát villogtatták, a bemutatás mikéntjével is azt sugallva a nézőnek, hogy amit lát, az kiváló, az világszínvonal. Hogy valóban így van-e, azt szakismeretek híján nehéz eldönteni. Mindenesetre biztos, hogy a *Precíziós optikagyártás* című program méltán kapott díjat. A Pannónia Video produkcióját Hildebrand István neve fémjelezte — az ismert operatőr megtalálta a módját, hogy a Magyar Optikai Művek úgymond világszínvonalú technológiáját az összes kínálkozó látványlehetőség kihasználásával mutassa be. Szívesen elhittük azt is, hogy a Sofa-term ablak kiváló hőszigetelő, hogy a vasútikocsiszerelésben végre sikerül kiküszöbölni a fárasztó és veszélyes saruzást, hogy a poliuretán habokat sikeresen alkalmazzzák hidegszigetelési és korrózióvédelmi célokra, hogy a Dunai Vasmű-

ben számítógépes és ultrahangos minőségellenőrzést vezettek be. A mezőgazdaságból megjelent az ipari szervezetszerű, rendszerű termesztés (a nádudvari központú KITE-rendszer bemutatásával), azonban az érdekes téma a videós megvalósítás sablonossága miatt nem jutott túl az előzsűrin. Bejutott viszont a *Kert mindenkinek* (a biokertészetről, a méreg nélküli növénytermesztésről), és két változatban is a fogathajtó-világbajnokság (mindkét produkció parádés kivitelű volt, a Pannónia-Interpress változat díjat is kapott).

Általában, több anyagban is hangot kapott a természeti környezet sorsáért érzett felelősség, a pusztítás-szennyezés kritikája, az alternatív lehetőségek keresése. A video sajátos társadalmi lehetőségeit példázta, amikor egyazon téma két változatban, mondhatni: alul- és felülnézetben is képernyőre került. A ferihegyi repülőtér-rekonstrukcióról készült anyag a Közlekedési Filmstúdió színvonalas referenciacinémaként bemutatta, hogy milyen szép és korszerű az új ferihegyi leszállópálya és berendezései. A Kassák video műhely figyelemreméltó kollekciónak viszont felbukkant egy idős néni, aki csupán felolvasta azt a levelet, melyet végső elkeseredésükben a párt főtitkárának írtak azok a lakók, akiknek életét pokollá teszik az alacsonyan szálló repülőgépek. Néhány esetben meglepő környezetben bukkant fel a kritikai hangvétel. A budapesti Déli pályaudvar kőburkolat-rekonstrukciójáról készült műgyegetemi videoanyag abszolút szakszerűséggel mutatta be, miért kell (százvezek bosszankodására, máig tartó munkálatokkal) újrarakatni a pályaudvari épület kőlapjait. „Mindössze” annyi történt, hogy tárgyszerű ábrázolásban láttuk a hanyag és szakszerűtlen munkavégzés vérlázító következményeit, de a felvétel éppen ezáltal vált kiváló kritikai eszközzé. Sajátos videós lehetőség ez, hiszen a hivatásos televíziósok munkájában ritkán fordul elő, hogy a szakszerű bemutatás mód váljék kritikai fegyverré — erre, úgy látszik, inkább a videósok képesek.

Megjelentek a szemlén a kisvállalkozások is — részben mint témák, részben mint a videofelvételek készítői. A kisvállalkozások bemutatásánál inkább a referencijelleg dominált; ezen a szemlén még nem akadt olyan vállalkozó, aki a kisvállalkozások gazdasági, politikai vagy emberi problémáiról készített volna videót.

A politika szférája közvetetten igen sok anyagban jelen van, közvetlenül viszont kevésben, ott is inkább sematikusan. A Reflektor Kiadó politikai oktatóvideói például ígéretes kezdeményezést jelentenek, azonban a 80-as évek kapitalizmusáról szóló anyaguk sem tartalmilag, sem formailag nem nőtt fel a vállalt feladathoz, Berend T. Iván akadémikus gazdaságtörténeti előadása pedig szürke maradt a videós megvalósításban. A Magyar Filmintézet *Mutatis mutandis* címen készített sokat ígérő témájú anyagot: a felszabadulás utáni idők kulturális politikájáról, az intézetben őrzött filmhíradók és dokumentumok felhasználásával, egy kortárs szemtanú megszólaltatásával. Sajnos, a mű a megvalósítás színvonaltalansága miatt már az előszűrin kiesett. Módszertani problémát is felvetett: vajon lehet-e, szabad-e a filmhíradókat forráskritika nélkül történelmi dokumentumoknak tekinteni? A mai néző már erősen érzékeli a mesterkétséget, a beállítottságot egyes propagandisztikus részletekben. A szemlé anyagának egésze közvetett módon is jól tükrözte a mai magyar társadalom politikai konfliktusait. Megjelentek mind a reform progresszív képviselői, mind pedig a konzervatív, visszahúzó erők. A beküldött anyagban volt olyan film is, mely mintha nem is videón és a nyolcvanas években készült volna, hanem harminc évvel korábban, egészen más „technikával.”

A „közösségi” kategóriában főleg a kábeltelevíziós stúdiók műsorai kaptak helyet, azonban nem kizárólagosan. Témaválasztásuk és szemléletmódjuk alapján ide kellett sorolni a Színház- és Filmművészeti Főiskola néhány beküldött vizsgaanyagát is. Ezek friss megközelítésmódjukkal üdítő színpol-

tot jelentettek a szemlén. Külön is kiemelhető a díjazott *Muslica*, mely egyszerre volt tudományos ismeretterjesztő mű és az ismeretterjesztés szellemes paródiája (okos és buta musicákról volt szó, meg az ő szexuális életükről), valamint a *Varga harcos* című video, egy idősödő operaénekes frontszínház-szervezői ambícióiról. A főiskolások minden megtanulhatót megtanultak, nem is annyira tanáraiktól, mint inkább Vitray Tamástól, és ha lehet, még tovább is fejlesztették a vitrayzmust. Vitray egyébként szintén videóval volt jelen a szemlén; Szász Endrével készített (nem az MTV-nek) interjút. Ismét megcsodálhattuk szakmai biztonságát, emberi integritását. Az interjú során a néző folyamatosan hidegmeleg zuhanyokat kap, hol csodálni kell Szász energiáját és készségeit, hol utálni nagyképűségéért, hol becsülni honfi-gesztusaiért — azaz minden sablon széttörik, és Szász Endre beskatulyázhatatlanul áll előttünk monstrum dimenzióiban.

A kábeltelevíziók négy díjat vittek el a tizenháromból, köztük a két legnagyobb összegűt (nagydíj nem volt). A Gazdagréti Közösségi Televízió műsorában maguk a lakók mutatják be a lakótelepet az újonnan beköltözőknek. Ellenállhatatlan a műsor jelképes üzenete: azt sugallja, hogy ezt a „tévét” mi csináljuk, magunknak. A Kecskeméti Városi Televízió riportja a lakástűzről utat talált a tévéhíradóba is. Versenyanyaguk ezt továbbépítve azt is bemutatta, hogy hónapokkal a tűz után az illetékesek még mindig egymásra mutogatnak, és a károsultak nem térhetnek vissza otthonaikba. A kőbányaiak egy cigány képzőművészről készített anyagra kaptak díjat, a nyíregyháziak pedig keményen tárgyyszerű, kritikus hangú lakáspolitikai műsorukra.

A kábeltelevíziók kollektívája volt az, ahol a néző joggal érezhette: itt az új technikát új módon is hasznosítják. A másik ilyen terület a kísérleti videóké volt. Az ÉLTE vizuális műhely, a már említett Kassák video műhely és a Ba-

ázs Béla Stúdió videoanyagai a kép- és hangjelenségek iránti újfajta érzékenységet példázták. Szomorú aktualitást adott az egyik filmnek Bódy Gábornak éppen a szemle napjaiban történt megrázó távozása. A *Videoplus* című versenyműben még a videoart lehetőségéről láttuk nyilatkozni.

A welsi osztrák filmnapok

Időben éppen a nyíregyházi előzsűrizés és a szemle közé estek. Furcsa szendvics volt számomra: két magyar közt egy osztrák szelet. Az osztrák videózásban a reklám- és referenciaanyagok, úgy látszik, már nem tartoznak egy fesztivál vonzaskörébe (arról sem hallottam, hogy Ausztriában külön fesztiváljuk lenne). Így csak kísérleti és közéleti videoanyagokat láttunk, előbbieket igen nagy, utóbbiakat szerényebb mennyiségben. A minőség azonban fordítva volt arányos: a tömértelen kísérleti videofelvétel között csak elvétve lehetett érdekesebbet látni, míg a közéleti témájúaknak szinte mindegyike megmaradt az emlékezetben.

Az a tény, hogy a filmeket és a videofelvételeket egy fesztiválon, vegyesen vetítve láttuk, s az utóbbiak kivetítése kifogástalan volt a nagy vásznon, elmosta a különbségeket a két technika között, és nagy kérdőjelet tett az olyan elméletek mögé, melyek mindenáron a video semmi másra nem jellemző sajátosságait akarják kimutatni. Nyíregyháza és Wels után úgy tűnik, hogy a video technikai specialitásaihoz igen kevés esetben lehet (és talán még kevesebbszer érdemes!) műfajteremtő kritériumokat kovácsolni. A videót a filmtől elválasztó különbségek többnyire praktikusak, igen gyakran csak anyagiaktól függenek. (Aki több pénzt tud szerezni, filmre forgat, aki kevesebbet, videóra — ami viszont megint nem értékítélet, csak annak a ténynek tükröződése, hogy filmet forgalmazni és értékesíteni ma még sokkal könnyebb, mint videót.) A kísérleti videofelvételeknél a technikai különbség kétség-

kívül fennáll, bár szinte mindegyiket le lehetett volna forgatni filmtrükk-technikával is — természetesen sokkal bonyolultabban és drágábban. A video olcsósága azonban Welsben hátrányként is jelentkezett, éppen az előzsűrizés hiánya miatt. Természetesen csak örülni lehet annak, hogy mindenki bármivel kísérletezhet. De a fesztivált majdnem nézhetetlenné tette a válogatás nélkül ömlesztett anyag. Olvasom jegyzeteimet, és a kísérleti videók esetében képtelen vagyok felidézni, mit is láttam. Egy „általános kísérleti video” képzete kavargott bennem: hosszú, mozdulatlan beállítások elektronikus vagy konkrét zenével, számítógépes effektusok, elektronikai trükkök, megsokszorozott és széttördelt képek. Azok a kísérletek, amelyekben a látvány, az ötlet valóban közvetített valamit és valóban hozzájárult vizuális érzékenységünk határainak kitágításához, elvesznek a sikertelen próbálkozások tengerében. Aki próbált már négy és fél napon át napi tizenkét órában videót (és filmeket) nézni, meg fogja érteni, hogy ez nem üres panaszkodás. Ha a katalógushoz fordulok, akkor sem leszek sokkal okosabb. Az *Es-echo-te* című video ismertetője akár bármelyiké is lehetne: „A tér képpont-raszterek elmosódó illúziója. A valóság egy csillogó fekete sík reflexiója az ellentényben. A tárgy, állandó összefonódásban előterével és háttérével, egy lehetséges teret mutat be. Felépítés és leépítés egyidejűleg történik. A fény ellenfény. A konstellációk a visszatükröződésben világosodnak meg...” Ez a költői szöveg a legtöbb, amit fel tudok hozni a kísérleti videók mellett, illetve ellen...

Ugyanaz a szabadság és az olcsó technika, mely a látványkísérleteket lehetővé tette, figyelemreméltó társadalmi-politikai videoművek létrejöttét is elősegítette. Az osztrák nemzeti identitás problémái, a német kulturális iparnak való erős kiszolgáltatottság, az a tény, hogy a kormánykoalíció kisebbségi pártjában, a Szabadság Pártban jelentős német-nacionalista erők működnek (akik többé-kevésbé nyíltan

ma is az Anschluss pártján vannak) — mindez bizonyára hozzájárult az antifasiszta erők aktivizálódásához, a félmúlt iránti érdeklődés megnövekedéséhez. És ide tartozik egy szomorú és praktikus ok is: az idő múlik, lassan elfogynak a tanúk. Már ma is egyre kevesebb kortársat lehet megszólaltatni a fasizmus koráról.

Salzburgi diákok történész munkacsoportja készítette például *A Sündisznó* című videót a Salzkammergut környéki ellenállásról. A Sündisznó egy, a hegyekben elrejtett menedékhely volt, ahol 1943 végétől a nácik vereségéig mintegy harminc férfi bujkált, főleg Hallein környéki politikai üldözöttek. Megszólalnak az akkori bujdosók és akik bújtatták őket, hiszen élelmet, ruhát a völgyből kellett kapniuk. Kiderül, hogy a helyi paraszti hagyományok és a földrajzi adottságok milyen nagy szerepet játszottak a sikeres túlélésben, és látjuk azt is, hogy a környékbeliek között sokan vannak, akik legszívesebben el is felejték már a kort, németekkel és ellenállókkal együtt.

Egy talán még érdekesebb video címe: *Konyhai beszélgetések lázadó nőkkel*. Háziasszonyok beszélnek el, hogyan segítették a koncentrációs táborból szökött fegyenceket, támogatták a partizánokat, vagy azt, hogy maguk is a börtönben igyekeztek fenntartani az ellenállás szellemét. A készítők külön is utalnak rá, hogy negyven év alatt senki sem kérdezte meg ezeket az asszonyokat — mintha az ellenállás csak a férfiak dolga lett volna. A video ezáltal szervesen illeszkedik a nőemancipációs mozgalom ideológiájába is. (Ézt a videót ahhoz, hogy széles körben forgalmazzák tudják, átírták 16 mm-es filmre. Film és video tehát egymásba vált át . . .)

Van, amikor eleve sikerül filmre készíteni a felvételeket. Ilyen volt az *SS-Nr . . .*, melyet szuper 8-as keskenyfilmre vettek fel, majd 16 mm-re felnagyítottak, olyan jó technikai eredménnyel, hogy az osztrák tévé is bemutatatta. Dr. Hans W. Münch az egyetlen vádlott volt az 1947-es nagy krak-

kói SS-perben, akit felmentettek. Még ma is körzeti orvosként tevékenykedik. A rendező-riportert annyi év után nem a borzalmak sokadszori felidézésének célja vezette. Arra volt kíváncsi, milyen lehetőségei voltak az egyes embernek egy messzemenően bürokratizált nagyvállalatnál — az auschwitzi halálgyárban. Münch doktor még azt sem mondja, hogy antifasiszta lett volna. Csak elbeszéli, hogy még egy ilyen helyzetben is volt választási lehetőség emberség és embertelenség között. Dokumentarista módszertani szempontból igen érdekes a rendező, Bernhard Frankfurter törekvése valamiféle egységesítő stilizáció felé. Megkísérel kialakítani saját filmes „szerepét” is, önmagát is stilizálja, mint „a kérdezőt”, aki már a háború után született, de rokonai ott pusztultak Auschwitzban, és most megpróbálja megérteni, hogyan történhetett. A film kettős tanulságot sugall: akkor is lehetett volna többet tenni a táborok ellen: de ma sincs kizárva — máshol, máshogy — haláltáborok létrejötte. Az alárendeltségi viszonyok elfogadása, a gondolat és felelősség nélküli parancsteljesítés ma is létező magatartásformák.

A filmnapok talán legjobban megcsinált dokumentációja a *Fedőneve: Schlier* volt; Wilma Kiener és Dieter Matzka készítették. Itt sikerült leginkább elérni, hogy a múlt és a jelen szervesen illeszkedjék, egymást értelmezze. A téma: egy elfelejtett kis koncentrációs tábor, történetesen nem messze a filmnapok színhelyétől, ahol 1943 és 1945 között a németek a V—2 rakétákhoz gyártottak részegységeket a hegyben meghúzó bunkerekben. Egy ilyen tényanyag felfedése szerencse dolga, de amit kihoznak belőle, az már a tehetség és kitartás találkozásának jele. Kiderül ugyanis, hogy a bunker a felső-ausztriai Zipf sörgyárához tartozott, mely ma is működik, sőt, Budapesten is van sörözőjük. Az még csak az osztrák mizéria gyöngyszeme, ahogyan a gyár mai vezetői megpróbálják elmismásolni a történeteket. A rendezők azonban mindennek utánajárnak, így a néző bejárta az utat

a tragédiától az abszurd, fekete groteszkig. Egymás után robbannak fel a rakétamotorok, tucattal pusztulnak mérnökök és foglyok: eddig tragédia. Látjuk a sírokat, hallunk az ünnepélyes temetésről. Az ünnepség már gyanús és hazug, hiszen — a rejtőzés miatt — egy más helyen temetik a halottakat, akiket nem is tudtak agnoszkálni. És mit tesz isten — a temetés után találnak még egy felismerhetetlen holttestet. Egy áldozatot, akit elvileg már eltemettek! Itt csap át a történet fekete humorba: mit tegyenek a leltáron felüli holttesttel?! A légerbürokrácia a körmét rágja, míg megszületik a „stílusos” megoldás: titokban söröshordóba (!) gyömöszölik a földi maradványokat, a hordót berakják egy autó csomagtartójába, irány Mauthausen, a krematórium — ott már egy holttesttel több vagy kevesebb, igazán nem számít. Sörgyári capriccio, náci módra. Az élet ismét megszegyeníti a fantáziát.

Nem lenne teljes a politikai videókról szóló beszámoló a jelenkori témák nélkül. Háromperces üdülés volt az *Oh Superman* című videoszatira. Számos osztrák — ők tudják, miért — meg van győződve arról, hogy politikusaik, függetlenül pártállásuktól, egyszerűen — hogy is mondjam?, szóval — pitiánerek. Günther Berauer és Peter Schüngel úgy találták, hogy ezt a minemiségüket mi sem tudja jobban kifejezni, mint az osztrák televízió élő adásaiból kiemelt apró pillanatok,

az önkéntelen grimaszok, a magafelelt gesztusok. A nézőtér dült a kacagástól. Két produkció is foglalkozott a hainburgi erőmű építése elleni 1984. decemberi nagy állampolgári tiltakozó akcióval. Mindkettő címe áttételes, illetve szójáték. A *Stauraum Hainburg* — hainburgi duzzasztóteret jelent, de világos, hogy itt nem a víz duzzadt, hanem a társadalmi tiltakozás. Az *Au(f)wachen* pedig az örködni a ligetben — felébredni kifejezések rokonhangzására játszik rá. Látjuk az öregeket és a fiatalokat, amint sátrakat vernek, tüzeket raknak, berendezkednek a hosszú tiltakozó táborozásra. Látjuk felvonulni a karhatalmat, ahogyan a kivevényelt bécsi rendőrök először tessék-lássék, majd egyre komolyabban nekilátanak felszámolni az akciót. Látjuk a helybeli parasztokat, látjuk a bécsi művészeket. A film és a video itt nem egészen egy év után is kortörténeti dokumentum lett.

Az osztrák és a magyar videósok munkáit összehasonlítva feltűnik, hogy különböznek a képviselt műfajok arányai, eltér a megközelítésmód, néha az anyagi-technikai lehetőségek is. De a különbségek mellett a hasonlóságok is jelentősek. És mindezt érdemes volna az érintett alkotóknak és a két ország közönségének — hiszen szomszédok vagyunk — valamilyen kötetlen találkozáson, vetítésen, eszmecsere is összemérni.

Szckfű András

ABSTRACT: The author of this article makes a summary of his experiences gained in a Hungarian and an Austrian video film festival, taking into account similarities and differences as well as future possibilities.

Gondolat 1935—1937

Az illegális KMP legális folyóirata, a *Gondolat* megjelenésének 50. évfordulója alkalmából konferenciát és kiállítást rendezett a Petőfi Irodalmi Múzeum 1985 májusában. A következőkben az ott elhangzott előadásokból közlünk kettőt.

Erényi Tibor

A *Gondolat* ideológiatörténeti arculatáról

A *Gondolat* eszmetörténete, pontosabban ideológiatörténete nem tartozik a feldolgozatlan témák közé. Most, megjelenésének ötvenedik évfordulóján legteljebb csak néhány összefüggés vázolására vállalkozhatunk.

A folyóirat három évfolyamának újraolvasása (s ez nemcsak az első évfolyamra vonatkozik) némi meglepetéssel szolgál. Az olvasó alig találkozik az illegális KMP merev szektarianizmusával, de nem találkozik a későbbiekben, tehát 1937 után kialakított népfrempolitika számos karakterisztikus jegyével sem. Mindez azt az ismert jelenséget példázza, hogy a történeti valóság optimális esetben is nem egy vonatkozásban különbözik a róla kialakított képtől.

Erős ellenszélben

Figyelembe kell venni, hogy a *Gondolat* megjelenésének idején már csak kevéssé érvényesültek a nagy gazdasági válság időszakának jellemvonásai, s részben, de csak részben, már elévültek az 1930. évi II. pártkongresszusnak a hazai valósággal többnyire csak lazán összefüggő határozatai. Ami pedig a Komintern VII. kongresszusát illeti, ennek döntései közismerten csak

némi késedelemmel hatották át a magyarországi kommunista mozgalmat egy objektíve szerfelett kényelmetlen időszakban.

Kevésbé ismert viszont, hogy a KMP politikájában 1933 nyarán bizonyos taktikai változás történik. A Központi Bizottság — a Komintern javaslatára — szakít a külön illegális vagy féllegális vörös szakszervezetek alapítására irányuló szektás törekvéssel és kiadja a jelszót: „Be a szakszervezetekbe!” A KMP Központi Bizottsága 1934 decemberében akcióegység-javaslatot tesz a szociáldemokrata párt vezetőségének és a szaktanácsnak; közös harcot ajánl a szakszervezetek védelméért, a demokratikus szabadságjogok kiterjesztéséért, a munkásság gazdasági követeléseire. Itt a kérdés lényege nem az, hogy az egységfront valójában létrejött-e avagy sem. Elég szép eredmény volt az, hogy a kommunisták már eltekintettek az egységfront *nyílt* vállalásának szorgalmazásától, másrésztől már az SZDP felsőbb köreit is (legalábbis ebben egyeseket) valamilyen formában foglalkoztatta a KMP-vel való kapcsolatok kiépítésének a gondolata.

Az utóbbi években a történészek már többször foglalkoztak a szélsőjobb-oldal erejével, nem lebecsülhető tö-

megbázisával. E téma azonban — úgy vélem — most sincs kimerítve. Számításba kell vennünk, hogy mit jelentett ez a politikai életben. Számosan vélték úgy, hogy a fasiszmus segítségével anti-feudális programot lehet megvalósítani és e cél megvalósításának megakadályozóit éppen a ténylegesen vagy potenciálisan antifasiszta erők soraiban keresték.

A jobboldali radikalizmus erőteljes kihívást jelentett a szocialista munkásmozgalom számára, olyanfajta, amellyel korábban nem találkozott. Történet pedig mindez a nagy gazdasági válság lezáródásának, a kibontakozó hadikonjunktúrának az időszakában, az európai fasiszmus olyan viharos előretörése közepette, amely a tömegekre nálunk, Magyarországon is mind nagyobb hatással volt. Mind a szociáldemokráta, mind a kommunista mozgalomnak, mind pedig a különböző polgári demokratikus irányzatoknak, sőt a hagyományos konzervativizmus képviselőinek is erős ellenszélben kellett politizálnia.

Az első év

Ilyen körülmények között határozta el magát a KMP Központi Bizottsága arra, hogy a 100%, majd a *Társadalmi Szemle* megjelentetését követően ismét legális elméleti folyóirattal próbálkozik. Már a Gondolat 1935-ös számaiban erősen megmutatkozik a kommunista mozgalom eszmei hatása. Kemény Gábor éppen az 1935-ös évfolyamot megnyitó, *Kell-e az ember?* című írásában hangsúlyozza a fasiszta eszméknek az értelmiségi ifjúság egy részére tett nagy mozgósító erejét. „Az elmélet — írja — már eddig is homályos, mert nem tisztázza: igazán korszellem-e az, amit csak a terror sokféle nemével lehet elfogadtatni?” A továbbiakban így folytatja: „Ebből a labirintusból csak egy kivezető út van: visszatérni az igazi korszellemhez, mely nem bénítani, de éltetni akar, melynek nincsenek misztikus céljai, mely-

nek teremtő szándékaihoz kell az ember minden szellemi képességével és minden akarateréjével. Becsületesszelekcio korában nincs fölösleges termék és nincs fölösleges ember.” Figyelemre méltó Nemes-Nagel Lajos *A modern humanizmus ellentmondásai* című írása is. T. G. Masaryknak, az 1918 utáni Csehszlovákia elnökének, az ismert tudósnek a magyar polgári radikálisokra is hatással lévő elméleti nézeteiről, a marxizmushoz való viszonyáról azóta sem igen olvashatunk magyar szerző tollából színvonalasabb tanulmányt. A szerző rámutat arra, hogy Masaryk munkáiban felismerhető Marx olvasása, azonban: „Masaryk bármennyire hangoztatja, hogy az ember társadalmi lény, és ezt tudja is, mégsem veszi tudomásul azt, hogy cselekedetei nemcsak attól függenek, amit »lelkismerete« diktál és amit »akar«, hanem amire a külső körülmények kényszerítik, vagy amit a társadalom bevett szokásai, az uralkodó törvények megengednek.”

A mai olvasó szemében is erősen modernnek tetszik Mód Aladár — ugyan csak az első számban megjelent — *A természet és a társadalom fejlődéséről* című írása. Nem kisebb feladatra vállalkozik, mint arra, hogy a modern tudomány, elsősorban a fizika eredményeitől motivált új világképet összhangba hozza a társadalmi struktúrák fejlődésével kapcsolatos marxi felfogással. Aligha lehet tehát elfogadni Vértes Györgynek azt az álláspontját, miszerint az 1935-ös évfolyamban mindinkább Mónus Illés — mondjuk így — ausztromarxista felfogása érvényesült volna. Molnár Erik munkásosztálytörténeti vagy Lázár Vilmos parasztságtörténeti írásai aligha voltak ausztromarxisták. Nem is szólva Bálint György, Donáth Ferenc vagy Veres Péter cikkeiről.

S ha már felvetődött Mónus kérdése, aligha lehet őt egyszerűen „leírni” akkor, amikor a magyar progresszióról van szó. Az említett példák felsorakoztatása során arra a kérdésre, hogy elméleti szempontból milyen volt az

1935-ös évfolyam, jó lelkiismerettel azt válaszolhatnánk, hogy marxista jellegű volt. Már ez az évfolyam is megközelítette a legalitás által kiszabott határokat. Erős oldala volt a társadalmi valóság feltárására való törekvés, a fasiszta elméletek politikai szempontból történő komolyan vétele és az ellenük vívott színvonalas küzdelem.

Változások

Nem kívánom azt állítani, hogy 1935—36 fordulóján nem következett be jelentős változás a Gondolat történetében olyan értelemben, mint ahogyan arra a szakirodalom már többször is rámutatott. Nem fogalmazhatunk tömörebben, mint a munkásmozgalom-történeti szintézis: „A Gondolat csakhamar a faszizmus és az imperialista háború elleni harcot támogató értelmiség legjobbjainak egyik fő gyűlekezettetőjévé vált.”²¹ Ez az az időszak, amelyről Vida Ferenc azt írja visszaemlékezésében a Gondolatról, hogy „az ebben foglalt minden állásfoglalást pártutasításnak tekintettünk.”²²

Az 1936-os évfolyam, amelynek „átvételében” a párt Központi Bizottsága részéről Nemes Dezső bábáskodott, különbözik ugyan az előzőtől, de nem olyan mértékben, mint ahogyan azt Vértés György állította volt. Az kétségtelen, hogy a 36-os és 37-es évfolyam a korábbinál következetesebben, a polgári radikalizmus iránti kevesebb megértéssel képviselte a kommunista párt politikáját; részben azonos szerzői gárdával. Maga a szerkesztő, Vértés György is igen érdemleges munkát végzett.

Ez természetesen nem annyit jelent, hogy most sorra idézhetnénk a folyóirat hasábjairól az azóta jól bevált „jóslatokat”. Vértésék talán jobban látták a társadalmi problémák marxista összefüggéseit, mint a folyóirat egyik-másik korábbi szerzője, de némelykor értetlenül vagy félmegértéssel haladtak el a jelenségek mellett. Jó példa erre Vértés György *A gazdasági*

helyzet javulása és a munkásosztály helyzete című írása, amely az 1936-os évfolyam 3. számában jelent meg. Statisztikai adatai alapján a szerző összegezi a következőket szögezi le: „Kétségtelenül megállapítható tehát, hogy a magyar tőkés osztálynak a válságból való kilábolása elsősorban a dolgozó paraszt, munkás és kispolgári rétegek fokozottabb kihasználása árán ment végbe. Ám egyben ismét kitermelődött a kapitalizmus belső ellentmondása: a termelés a tömegek fogyasztóképeségének ellenére terjeszkedett. A gazdasági helyzet jelenlegi javulásából tehát teljesen hiányoznak a konjunktúra kifejlődésének előfeltételei, és ennél fogva a termelés újabb visszaeséséhez kell vezetnie.” Az utókor bölcsességével megállapítható: nem hiányoztak, és a termelés nem esett vissza. A dogmatikus szemlélet a folyóirat több írásában is jelen van. Így jutunk el a Molnár Erik-problémához, amely külön kifejtést érdemelne. Nem vitás egyrészt annak a teljesítménynek az értéke, amelyet Molnár Erik a magyar történelem marxista átértékelése során felmutatott, másrészt az sem, hogy doktriner szemléletének számos negatív vonása volt (pl. az agrárkérdés, 1848). Ugyanez vonatkozik bizonyos fokig Lázár Vilmosra is. Lényegében csak az 1937-es évfolyam 6. számában korrigálja Donáth Ferenc ezeket az állásfoglalásokat.

Természetesen a folyóiratban megmutatkozik a Komintern VII. kongresszusának, illetőleg azoknak az eseményeknek a hatása, amelyek a magyar kommunista pártban a kongresszust követően lezajlottak. Csak így érthető meg, hogy az 1937-es évfolyamban felvetődik a népi demokratikus fejlődés elméletileg igen fontos problémája. Itt mindenekelőtt Révai József *Polgári forradalmak kora?* című nagy jelentőségű írására kell hivatkoznunk, amelyben a szerző Mónus Illés nem egy vonatkozásban doktriner szociáldemokrata szemléletével polemizál. (Bár az is hozzá kell tenni, hogy Mónus egyike volt azoknak a magyar szociáldemokratáknak, akikre

Hitler uralomra kerülése nagy és pozitív hatással volt — éppen a doktrinerség ellenében.) Még hozzá olyan hangon, olyan érvelő, elemző hangon, amely a korábbi kommunista mozgalomban — szociáldemokratákról szólva — aligha volt fellelhető. Így már a hangvételben, a stílusban is megmutatkozott az idők jele. Igaza van Gondos Ernőnek, amikor *A Gondolatról* című tanulmányában, amely a Párttörténeti Közlemények 1964. 1. számában jelent meg, a következőket írja: „Az »újfajta köztársaság« terminust — ha nem tévedek — Révai József írta le először a Gondolat 1937. évi 5. számában. Az új kifejezés mögött a párt új stratégiájának sarkalatos kérdése húzódik meg. A magyar párt a francia, a spanyol példa és a Komintern útmutatása nyomán eljutott annak felismeréséig, hogy a proletárdiktatúra közvetlen stratégiai kialakításáért folyó elméleti munkában született »az újfajta köztársaság terminus«, majd az elméletileg is fontosabb »népi demokrácia«. Ez az azóta elterjedt és bevett kifejezés ebben az időben került be politikai nyelvünkbe.”

A népfrempolitika lehetőséget adott a marxista szemlélet sokoldalú gazdagítására, idejétmúlt elemek mellőzésére, az utópikusnak bizonyuló tételek kiszűrésére. Messzemenő következményei vannak annak a felismerésnek, hogy a szocialista forradalom aktualitása még — történelmileg mérve az időt — messze van, és menete is előreláthatólag eltér majd a korábbi elképzelésektől.

Népfrempolitika és óvatosság

Már Gondos felfigyelt arra, hogy „a magyar népfrempolitikai, hatalmi kérdései körüli vita szinte kizárólag a spanyol polgárháborúról szóló eszmecserék állóötzetében zajlott le. Indokolta ezt természetesen az álcázás szükségessége, de fontos oka lehetett az is, hogy Spanyolország eleven és gondolatébresztő tanulságokkal szol-

gált”. De nemcsak „álcázásról” volt szó akár a spanyol, akár a francia népfrempolitikában, amellyel a Gondolat ugyancsak foglalkozott. Ne feledjük el, hogy maga a VII. kongresszus sem lépett fel nyíltan a stratégiai változtatás igényével, az általa eszközölt alapvető módosítást maga is inkább „szerényen” taktikai jellegűnek minősítette. Még így is jelentős volt a megjelentetés és ellenállás. Ezzel összhangban válnak érthetővé Révai V.-vel jelzett cikkének befejező sorai: „Alig kell hangsúlyozni, hogy nemcsak akadémikus vitát folytatunk Mónussal a messzi Spanyolországról. A proletárpolitika egész irányát eldöntő alapvető elvi kérdéssről van szó. »Másodrendű« szerepe a munkásosztálynak, vagy élénjáró; burzsoá uralom, vagy a dolgozó néposztályok uralma legyen-e a cél a fasizmus elleni harcban; a kapitalizmus hosszantartó szilárdságából induljon-e ki a munkásság a maga céljainak kitűzésénél, vagy abból, hogy a világ döntő országaiban megérett az idő a szocializmusra — de te fabula narratur! Rólunk is szól a mese.” Így már azért egy kicsit másként fest a probléma. Történelmileg kétségtől érvenyesül, de nem kivétel nélkül s minden tekintetben Mónussal szemben Révai igazsága.

Erdemes megemlíteni, hogy az antiszocialista küzdelem kérdéseit Nagypál István — azaz Schöpflin Gyula — már az 1936-os évfolyam első számában felveti, még hozzá érdekes módon. „A szélesebb körű szellemi és politikai összefogás kérdése — írja *Seregszemle* című cikkében — már a fasizmus hulláma előtt napirendre került, de izzó aktualitását a német könyvmáglyák és koncentrációs táborkor, a bécsi ágyúk, az olasz fasizmus (afrikai) háborúja adtak neki... A külföldi hatás alatt megnövekszik a pártpolitikától elválasztott szellemi (azaz irodalmi — E. T.) összefüggés eddig félreismert hatalmas súlya, véleményalakító mozgató ereje.” Bálint György *Kosztolányi és a nép* című írása, a költő halála alkalmából, ugyanabban az évfolyamban már — a Kosztolányi-tradíciót a

népfrontpolitika szolgálatába állítva — azt is pedzi, hogy a polgári érzékenységből és a „részvét”-ből is progresszív, antifasiszta erő válhat. M. Pogány Béla pedig éppen Kassák kapcsán mutat rá arra, hogy a kispolgárság helye a proletariátus oldalán van.

Talán éppen az a feltűnő, hogy az 1936—37-es évfolyam szerzői nem igénylik még *határozottabban* az antifasiszta népfrontpolitikát. Hiszen a KMP Központi Bizottsága 1936. január 15-én a párttagsághoz írt levelében már a következő olvasható: „Támogatnunk kell minden olyan pártot és törekvést, amely a polgári demokráciáért harcol és demokratikus csoportosulást akar létrehozni Magyarországon, mert azt tartjuk, hogy a proletariátus érdekében áll ma minden olyan szervezkedés, amely gyülekezteti a faszizmus ellenségeit, és kész harcolni a parancsuralmi törekvések ellen, a demokratikus követelésekért, valamint az imperialista háború ellen.”³ A „még határozottabb” kifejezést ne értsék félre. A folyóirat álláspontja világos. Hadd idézzük Berecz István azaz Antal János *A magyar demokrácia erői* című frappáns írását az 1937 szeptember—októberi számából: „A munkásosztálynak nyilvánvalóan nem szabad egyedül a jelen tökéletlenségeit nézni, hanem meg kell vizsgálni jövő demokratikus fejlődési lehetőségeit, amelyek a jelen fasisztaellenes fellépésben gyökereznek. Ebből a szempontból kiindulva azonban meg kell állapítanunk, hogy a Magyarország demokratizálódásáért folytatott harc korántsem reménytelen, ellenkezőleg: a munkásosztály ebben a harcban jelentékeny, széles, habár még fejletlen, kialakulatlan erőkre számíthat. Az ezekkel az erőkkel való együttműködés gondolatát elvetni csak azért, mert nem »kész« partnerekkel, nem »következetes« demokratákkal állunk szemben, a legnagyobb bűn volna egy eljövendő demokratikus összefogással szemben, amelynek lehetséges partnereit engednénk át a faszizmus befolyásának... Ellenkezőleg: a munkás-

osztálynak és pártjának a jelenlegi »félíg kész«, húzódozó, gyakran felemás fasisztaellenes tényezőkkel kell számolnia, s nem szabad arra várni, míg az érett gyümölcs az ölébe hull, hanem ezt az éresi folyamatot kell áldozatkész támogatásával, tömegfelvilágosító és tömegeket mozgató munkájával meggyorsítani, kifejlésre bírni.” Antal Jánosné ehhez visszaemlékezésében hozzát teszi: „A cikk megjelenésekor Antal János már fogoly volt.”⁴

A folyóirat szerkesztésében megmutatkozó bizonyos — hogy úgy mondjam — visszafogottságnak az okait csak találgathatjuk. Nyilván az okok között szerepelt a húszas és harmincas évek fordulójának szektás öröksége (a Blum-tézisek elvetése stb.). Ide sorolható a KMP-n belül a Komintern VII. kongresszusa után lezajlott váltság, amely — persze a Kominterntől sem függetlenül — nemcsak Nemes Dezsőt — a Gondolat instruktort — sodorta el egy időre, hanem tragikus módon befejezte Kun pályafutását is. S még nem is szóltam a Gömbös-kormányról, a párt konspirációs válságának problémáiról sem.

Akárhogyan is van a dolog, a Gondolatnak nagyok az eredményei. Kiállt a Márciusi Front mellett, hangsúlyozva annak nemcsak „szellemi”, hanem politikai jellegét is. Rámutat: „Ha a szellemi mozgalom népi mozgalom akar lenni, a néptömegek történelmi céljainak és általános érdekeinek akar szószólója lenni, akkor arra kell törekednie, hogy a napi politikába *belevigye* ezeket a célokat és érdekeket.”

A Gondolat — mindhárom évfolyamát tekintve — az antifasiszta népfrontpolitika elmélyült, színvonalas orgánuma volt. Rendőri úton történő elnémítása 1937 őszén a tényleges és potenciális szövetségeseket is meggondolkoztatta. Egy részük radikalizálódott, voltak, akik passzívakká váltak, de ha kevesen is, voltak olyanok, akik — legalábbis átmenetileg — a

„jobboldali radikálisok” táborába kerültek. Ma már tudjuk, hogy ez a némileg eufemisztikus megjelölés a gyakorlatban mit jelentett. A lényeg azonban nem ez. A Gondolat utolsó számában is hitet tett — még hozzá szerkesztőségi cikkben — „Magyarország elkerülhetetlen átalakításának”, és — most már ezt a kifejezést használva — „az új, népi demokráciának” az ügye mellett.

Ha előbb néhány kritikai megjegyzést tettem is az 1937 novemberében letartóztatott Vértés György működéséről, most, befejezésül, hadd idézzem emlékezetből egy, a Gondolattal foglalkozó összejövetelel elhangzott szavait: A Gondolat szerkesztői és szerzői úgy vélték, hogy az új, népi demokrácia nemcsak a politikai szabadság, hanem a szabad gondolat birodalma lesz.

Jegyzetek

- 1 A magyar forradalmi munkásmozgalom története. Kossuth Könyvkiadó, 1976. 324. old.
- 2 Ld. Vida Ferenc: Az OIB 1937-ben. Párttörténeti Közlemények, 1985. 1. sz.
- 3 A Magyar Népfront története. Dokumentumok 1935—1976. Kossuth Könyvkiadó, 1977. 54. old.
- 4 Ld. Tanúságtevők 4/b kötet. Szerk.: Petrák Katalin. Kossuth Könyvkiadó, 1984. 338. old.

Illés László

A Gondolat és a szocialista világirodalom

A *Gondolatról* szóló korábbi irodalom találoan állapította meg, hogy a folyóirat nem elsősorban irodalmi lap volt, hanem politikai-társadalmi szemle. Mégis, a megelőző marxista orgánumokhoz képest meglepően sok elsőrendű irodalmi anyagot közölt, írói publicisztikát, kritikát, sőt — hozzátehetjük — elméleti írásokat is.

1927—30 közt — sokban eltérő viszonyok közepette — az illegális pártnak egy másik legális folyóirata, a Tamás Aladár szerkesztésében megjelent 100% is sokban hasonló profilú

lap volt, de szintén nem nélkülözhetette az irodalmat, sőt a művészetekről szóló megnyilatkozásokat sem, éppúgy, ahogy a *Korunk* sem. Mégpedig valószínűleg azért nem, mert a magyar progresszió s benne a kommunista mozgalom soraiban mindig is jelen volt a literátor értelmiség, amelynek sorsa jóban-rosszban összeforrt a munkásmozgalom sorsával, még akkor is, ha időnként értelmiségellenes hangulatok bukkantak fel, akkor is, ha a pártnak elkötelezett kiemelkedő írástudók — gondoljunk csak József At-

tilára vagy Déryre — konfliktusba kerültek a pártban is jelenlévő negatív tendenciákkal, a dogmatikus szektarianizmus szűk horizontjával. Alapvető és elvi jelentőségű tény: ha történelmi perspektívában nézzük a kérdést, sohasem a munkásmozgalom volt értelmiségellenes, hanem bizonyos törésvonalak mentén bukkantak fel esetenként a nézeteltérések, amelyek az egyaránt a történelmi igazságot kereső felek dialógusaiban vagy perlekedésében realizálódtak.

Új frontvonalak

A Gondolatot körülvevő és éltető politikus, közgazdász, literátor értelmiség irodalomszemlélete a fent érintett tragikus konfliktus ellenére mégiscsak szervesen és természetesen helyezkedett el a korabeli magyar és világirodalom áramában, és ez is nagymértékben hozzájárult a lap kivételes jelentőségéhez és hatásához a progresszív magyar szellemi élet tradícióépítésének sorában. Még akkor is így van ez, ha — mai megítélésünk szerint — nem volt hibátlan ez az irodalomszemlélet, ha nem méltányolta is kellően egy Móricz Zsigmond munkásságát, ha fájdalmasan kevésszer bukkant is fel József Attila neve és műve a lap hasábjain, s ha a harmincas évek közepének izzó légkörében fasiszta mentalitást érzékelt a lap akkor is, amikor csupán arról volt szó, hogy a jövő felé orientálódó kutatás minden lehetséges kísérletet el kívánt végezni az eszmék és eszmeáramlatok kikérdezése útján.

A hazai irodalom mezőnyében tehát számosabb volt a konfliktus, mert közvetlenebb a tét. A világirodalom vonatkozásában viszont — úgy tetszik ma számunkra — némileg higgadtabb volt az értékek szemügyre vétele, s a kiválasztás szempontjai is tartósabban érvényesek. Milyen égtájak felé tájékozódott a lap? Csak természetes, hogy különleges figyelemmel kísérte a legnagyobb veszélybe sodródott német irodalom útját, a humanizmus és ra-

cionalizmus antifasiszta példáit felmutató francia szellemet, a reményesség horizontjáról üzenő szovjet irodalmat, de nem mulasztotta el — ha kurta recenziókban is — tudósítani olvasóit a közvetlen szomszédság, főleg a cseh irodalom történéseiről. A demokratizmus szemszögéből kérdezte ki a finn, a skandináv irodalom egy-egy jelenségét s a proletár lét vagy a faji megkülönböztetés infernóiból üzenő kínai, afrikai vagy észak-amerikai lírát.

Vajon a *szocialista* világirodalom jelent-e meg a Gondolat hasábjain, avagy valamely egyetemesebb szellemi képződmény? A kérdés felvetése azért is jogosult, mert emlékezhetünk: egy fél évtizeddel korábban, tehát az akkori közvetlen közelmúltban, Harkovban 1930 novemberében a Forradalmi Irodalom Nemzetközi Szövetsége tartotta második kongresszusát, s ezen a *proletár világirodalom* megteremtését mint közvetlen célt proklamálták lelkes proletárirók. Ez a célkitűzés látszólag objektív indítékokon alapult: a megelőző fél évtized alatt futótűzként terjedt szét a fél világon a proletárirodalom — Moszkvától Sanghájig, Észak-Amerikától Berlinig. Fűtötte ez új messianizmust a Komintern 1928. évi kongresszusáról kiinduló távlatos perspektíva: a kapitalizmus közeli összeomlásának, az új proletárforradalmak kirobbanásának vélelme. Mi sem volt természetesebb, mint hogy az elkötelezett írók a proletárfront katonáinak tudták magukat, e nagy célnak rendelték alá témáikat és az írás módszereit. Lendületüket nem kizárólag az 1933-as év eseményei törték meg; a korszakos változás már alig másfél évvel Harkov után bekövetkezett; a proletárirodalmi szervezeteket feloszlató 1932. április 23-i határozat abból a felismerésből született, hogy a proletárirók elszigetelt divíziói önmagukban nem nyerhetik meg a szovjetország, ipari és mezőgazdasági forradalmának gigászi feladványát, ehhez az egész népre van szükség, minden rétegre, amely lojális az új rendhez.

És ez — mutatis mutandis — érvényes volt az irodalomra is. Ennek a konzekvenciáit vonta le nagyrészt az 1934-es első szovjet írókongresszus, s ennek a felismerésnek a jegyében tűnt alá a RAPP, továbbá a Litintern vagyis az Irodalmi Internacionálé terve, s végül 1935 körül a Forradalmi Írók Nemzetközi Szövetsége is. Ami ugyanis érvényes volt a hatalmas szovjetország belső életében, az érvényessé vált 1933 után a társadalmi mozgalmak, nevezetesen az osztályharc nemzetközi küzdőterein is. A „fasizmus vagy kommunizmus” alternatívája irreális, hamis jelszónak bizonyult. Magyar teoretikusok vélelmével, sőt a Gondolat nem egy cikkével szemben behizonyosodott: polgári demokrácia és fasizmus nem azonos fogalmak, s a Komintern VI. kongresszusának tétele a szociálfasizmusról — erőszakolt és kártékony jelszó. A világirodalom fő frontjai ily körülmények között többé nem a proletárirodalom és a dekadens burzsoá irodalom között húzódtak — ahogy Karl Radek előadásában még az 1934-es kongresszus szónoki emelvényszeről is elhangzott. Egészen új frontvonalak rajzolódtak ki abban az időben, melyet most mint a Gondolat idejét veszünk szemügyre: a proletár világirodalom helyett az antifasizmus eszméjével eljegyzett, humanista elkötelezettségű, mélyen demokratikus irodalom megteremtése volt az óra parancsa, s a szocialista gondolati, elméleti és művészi törekvések is ezen a nagy áramon belül őrizték meg érvényüket.

Társadalom és esztétikum

A Gondolat világirodalmi horizontján tehát ez a kép tűnt fel. De nem szabad azt hinnünk, hogy e rajzolat kontúrjai itt is élesek és tisztán egyértelműek. Az alapvető áramlásokat sok reminiscencia, bizonytalanság, tisztázatlanság, ellenhatás színezi át. Nem csodálható, hogy a népfrontos, antifasiszta szellemiségű irodalomszemlélet hontakozása közepette — külö-

nösen az első szakaszban — szinte túlsúlyban van még a német proletárirodalom produkciójának ismertetése. Némethy Viktor egyik tanulmányában szinte ideológiát teremt ahhoz a vélt tényhez, hogy a német proletárirók művészi szemlélete nem módosult az emigrációban, hiszen — úgymond — csak a küzdelem területe változott meg körülöttük, de nem céljai. Ne felejtjük, hogy Radnóti Miklós ekkoriban Bertolt Brecht *Ballada Mikéről és a szénről* című *proletárversét* fordítja a *Világirodalmi Szemle* 1935. decemberi számába.

A proletár tematika bizonyos értelemben való szívós továbbélése nem véletlen jelenség a *Gondolatban* sem, hanem jelzése annak a részben még továbbélő szektás indítéknak, részben azonban továbbra is valós és objektív igénynek, hogy a munkásosztály és szellemi képviselője jelen legyen a népfront erőterében. A 30-as évek közepén, a fasizmus súlyos fenyegetése idején ez az elméleti-stratégiai vonal természetesen nem juthatott érvényre közvetlenül egy kulturális folyóiratban, mert az a népfronttörékvések fékezését jelentette volna. A kulturális, irodalmi közleményekben már ekkor a távlatosan remélt munkáshatalom talaján kibontakozó, „össznépi” koncepció munkált.

A közvetlenség különösen az irodalmi tanulmányoknál veszíti el kontúrjait, s ebben nem taktika nyilvánul meg, hanem tudatosan átgondolt és elfogadott álláspontról van szó. M. Pogány Béla Gorkijról szólván megállapítja, hogy ő „az első, igazi, vérbeli proletáriró”, de nyomban hozzáteszi: „Ez a látás, ez a magatartás . . . a proletárjellegből, önmagából emelkedik fel az általános, egyetemes ember magasságába.” Schöpflin—Nagypál István együtt tárgyalja Willi Bredel és André Malraux regényét, s találóan mutatja meg bennük azt, ami közös: „Bredel könyve a harcoss proletariátus feleldhetetlen dokumentuma — úgymond —, Malraux novellája a becsületos intellektuális író küszködésének alkotása. Mindkettő más síkon

világítja meg az embert és a mögötte rohanó, őt irányító és meghatározó kérlelhetetlen erőket; s mindkettő harcát a reakcióval, a kultúra és az emberi fejlődés leggonoszabb gátlásaival: a fasizmussal szemben.” Bálint György Aragon *Bázeli harangok* című regénye kapcsán bizonyítja: az igazi szocialista számára nem lehet kétséges eszméinek vállalása a műben, de — úgy mond — „a világnézet nem csábítja a valóság torzítására, a helyzetek és jellemek hamis leegyszerűsítésére, jel-szavak használatára, — a költészet viszont nem gátolja etikai, tehát vég-eredményben nem »tisztá művészi« elgondolások közlésében.” Csakis ezen a módon volt tehát lehetséges feloldani az esztétikumban azt a valóságos történelmi-társadalmi dilemmát, amely a korban benne működött, vagyis: törekvést a munkáshatalomra s egyidejűleg építeni egy széles, népfrengő kulturális modellt.

Baloldali elkötelezettséggel

Szó sincs arról, mintha ez csupán a kommunista intellektuelek gondja lett volna. A Gondolat világirodalmi szemlélődésének egyik fókuszában a „megtért” André Gide állt, aki a proletáriró-kongresszusokat „leváltó”, Kongresszus a Kultúra Védelmére elnevezésű 1935. évi párizsi seregszemlén (ahol 38 ország 230 írója volt jelen, de sajnos egy magyar sem) jelentette ki: „A művészet, a kultúra útja egy a forradalomával... Polgári származású író nem azonosíthatja magát bukó osztályával, de ezzel szemben legtöbbször nem találja meg az utat a haladás egyetlen képviselője, a proletárság felé.” Még nagyobb nyomatékot ad ennek a gondolatnak az esemény tudósítója a *Világirodalmi Szemle* 1935. júliusi számában (amikor, mint tudjuk, a Gondolat éppen „szünetelt”): „Legnagyobb jelentősége ennek a kongresszusnak az a tény, hogy a világ progresszív íróinak legjava tett hitvallást az osztályharcos proletársággal, a szocializmussal való együttműködés-

re. A szellemi egységfrontnak ez a megnyilvánulása élő példája és eredménye a szocializmus hatalmas vonzóerejének s annak a történelmi szerepnek, amely a kultúra hordozójává avatja” — írja Nagypál István.

André Gide útja, ekkori közeledése a baloldalhoz talán legmélyebb élménye volt a Gondolat nemzedékének. Érthetően, hiszen sokan közülük ugyanúgy a polgári individualizmus útvesztőiből, nem kevés egyéni válsággal megküzdve jutottak el a munkásmozgalom közelébe. Nagypál István megrendítő *Önvalomás-a jól!* mutatja ezt a vívódást és önmeggyőzésre törekvő viviszekciót. Mindenesetre szó sincs önfeladásról: a szocialista mozgalom jövőjébe és a szellem szabad „törtetésébe” vetett meggyőződése egyé vált, s nem habozik kijelenteni: őt igazolta ez az egyévalás, amikor szót emelt a „türelmetlen és heves párharcosok előtt a méltatlanul lenézett ún. »polgári csökevények« egyike-másika érdekében.

Ez ún. „csökevények” legértékesebb változatai közé tartozott egy felvilágosodáskori tradíció, az értelem dicsérete, a racionalizmus „kultusza”, ha szabad e fogalmat így megneveznünk. Nem vette körül e szellemi magatartást kifejező terminust egyértelmű és egyöntetű elismerés még a baloldal táborában sem. Bizonyos azonban, hogy a Gondolat legkiválóbb publicistáiban, köztük Bálint Györgyben világnézetet meghatározóan élt a racionalizmus tisztelete. Ez vértette fel a pestisként terjedő modern irracionalizmus minden megnyilvánulásával szemben, s az irracionalizmus elleni heves ellenállás növelte meg vonzalmát Thomas Mann iránt. Egyáltalán nem vakmerő ívet vont Bálint György a polgár Thomas Manntól a munkásosztályig, hanem reális összefüggésben látta az antifasiszta erők valódi szövetségét, amikor megállapította: „Ez a humanizmus, melyet Mann hirdet, valamikor a felvilágosodás és a francia forradalom korában a polgárság eszmei célkitűzése volt. Ma a polgárság agresszív öntudatos része a fasizmus útjára lépett és elfordult ettől az iránytól, amelynek

most már a fasizmussal szembenálló munkásosztály az igazi képviselője. És ebben rejlik az, amit sokan talán nem vesznek észre: Thomas Mann és a munkásosztály eszmei szövetsége.”

Semmi kétség tehát: a Gondolat népfrempolitikájának tengelyében nem az önfeladó elvtelenség munkált, hanem annak szilárd tudata, hogy az antifasiszta népfrempolitikának a társadalmi küzdelmekben és az irodalomban egyaránt vezető ereje a munkásosztály. Aktuális emlékeztető ez — úgy vélem — mind a mai napig. A Gondolat értelmiségi szerzői gárdája tehát egy nagyon is konkrét *elkötelezettség* költői példáit kívánta felmutatni. Elutasítván a semmire sem kötelező, semleges humanizmust, az Erasmus-i példát, aki is azt hitte: kívül maradhat Luther és a pápa vére menő vitáján. Ezért bírálják Stefan Zweiget, ezért nyújt intelmeket Bálint György kezdő felháborodóknak.

Annál nagyobb elismeréssel követik és méltatják azokat az írókat, akikben a kor vigasztaló és lelkesítő szellemét vélik felfedezni. Ezek közt Gorkij mellett az első helyen Romain Rolland áll. Nem hallgatják el véleményüket arról, hogy e szenvedélyes és impulzív intellektuel művészetében sok a megmunkálatlan részlet, de az etikai fűtöttség és fenntartás nélküli kiállás a humanizmus eszméi mellett és gyakorlati frontján az elsőtétül Európában számukra mindennél fontosabb. Gide-t idézi a *Gondolat*, aki ezt írta Rolland-ról: „Akik megvetették s hazafiságból a legjobban gyűlölték, ma kötelességek elismerni, hogy Rolland alakja azok közé tartozik, akikben Franciaország az egész emberiség becsülete és a dicsősége testesül meg.” Rolland szocialis elkötelezettségét méltatják, az elnyomottak és kizsákmányoltak melletti szolidaritását, tiltakozó, figyelmeztető szavát a háború ösztönösen érzett közleledése és nagyon is látható előkészületei ellen. A hitleri Németország lázas fegyverkezése, Abesszínia lerohanása, a spanyol tábornokok puccsista lázadása s a kibontakozó polgárháború világosan megmutatta: mindez főpróbá-

csupán, Európa a pusztulásba tántorog. Figyelmeztetésül Rolland cikkét idézik a *Vendredi* hasábjairól: „A történelem egyik legválságosabb óráját éljük; Európa s vele együtt az egész világ a tűzvész előestéjén van... A hitleri Németország lázasan készülődik a támadásra. Ebben a pillanatban fenyegető csapással állunk szemben: mérhetetlen erők szabadulnak rá a világra, s ezek nem valamilyen politikai megfontolásnak vetik alá magukat, hanem a gőg, a kétségbeesés, őrjöngés és nyomor lázálmainak, mert a nemzetiszocializmus mélyén mindez megtalálható.”

Spanyolország sorsában, a népfrempelleni fasiszta lázadásban, az egyre vadabb méreteket öltő vérengzésben, a német és olasz beavatkozásban, az ún. demokratikus hatalmak cinkos semlegességi politikájában a még súlyosabb jövő sejtett fel valamennyiük előtt. Ez a riadt megérzés szóval meg Radnóti verseiben, Bálint György publicisztikájában, Nagypál sorainak melankóliájában. Az utolsó előtti szám élén szól Radnóti *Hispania*, *Hispania* című megrázó verse. Általa a magyar irodalom is része lett a világirodalomnak a Gondolat hasábjain. Spanyol földről tudósításokat olvasunk, André Chamson tanúvallomását, Julien Benda igazságért kiáltó s a gyilkosságokat elítélő szavát, a Madridban, Valenciában kezdett, majd Párizsban befejezett 1937. évi kultúrávédelmi kongresszus felszólalásait, a korabeli világirodalom színe-javának kiállását a spanyol nép ügye, a béke ügye mellett.

Polgárok, radikálisok és szocialisták, katolikusok és kommunisták gyűltek össze Párizsban, Madridban és Valenciában — valamiképpen mindannyian érdekelték a béke megőrzése, a szocialis haladás előmozdítása és a háború elleni küzdelem jegyében. Távolról sem voltak mindannyian hősök; voltak, akiknek útja a végső kétségbeesésbe, az önpusztításba vezetett innen; de az európai értelmiségnek, az úgynevezett irodalmi életnek mulhatatlan jelentőségű demonstrációi voltak ezek a megmozdulások, és hatásukat illetően

messzire sugároztak a jövőbe. Ám nemcsak az elkötelezettek kiállításáról tudósíthatott a Gondolat, hanem sajnos az árulás riasztó példáiról is, írókról, akik egy döntő pillanatban nem tudták, mivel tartoznak önmaguknak. Knut Hamsunt, Miguel de Unamunot egyként halottá deklarálja Bálint György és Ilja Ehrenburg. S milyen fájdalom szól Bálint György szavából; nem az élőhalottat siratja, hanem az ügyet, s a jellemet, amelyet e nagy író elárult.

S mi történt Gide-del, aki Romain Rolland mellett a Gondolat világirodalmi horizontjának legfényesebb csillaga volt? Fel vagyunk mentve az alól, hogy erre a kérdésre kimerítő választ adjunk: a *Retour de l'URSS* ugyan 1937-ben jelent meg Párizsban, de visszhangja már nem érte el a lapot, Déry 1938-as magyar fordítása idején pedig a Gondolat már nem létezett. A végletes individualizmusból jutott el Gide — elsősorban talán afrikai élményei nyomán — ahogy ő mondja a Gondolatban is közölt naplójában: „a megkínzottak oldalára”. A Gondolat nem csalóka látszatnak esett áldozatul, amikor Gide „megtérését” méltatta és üdvözölte. Gide nem lett a náciizmus dicsőítője, mint Hamsun. Érzékeny személyiségstudata visszaretent egy olyan világ elől, amelynek a szocializmustól való mélységesen idegen torzulásait látta meg, de nem tudott kapcsolatot találni azzal az övezettel, amelyről Romain Rolland szólt az 1934-es kongresszusnak küldött üzenetében: „Fontos, hogy az élet kéréget a szenvedélyek legmélyebb ágyáig föltárjuk... A mi korunkban sem hiányzik az élet elemi ereje: meg kell teremteni igazi alakjait.”

Új realizmus

A korabeli szovjet irodalomban éppen ezt a teremtést kereste és találta meg a Gondolat: világirodalmi szemlélődésében különös figyelmet fordított e történelmi kísérlet új embereket, új irodalmat formáló világára. Foglalko-

zik Illyés *Oroszországa-val*, részletesen elemzi a *Mai orosz dekameron*; Puskin születésének 100. évfordulója alkalmában Illyés két versfordítást tesz közzé, az egyik *A dekabristákhoz*, jeléül a proletkult korszak után újjászülető tradíció-ápolásnak. Veres Péter kétszer is foglalkozik Solohov *Csendes Donjával*, megállapítja, hogy az orosz irodalom valami értékesebbet, bensőségesebbet hoz neki, mint a nyugati — az orosz írók életteljesebbek. „Valóságérzékiük egyedülálló az egész világirodalomban” — mondja. — „Nem regény ez közönséges irodalmi értelemben. Több ennél: élet.” Gorkij műveiből is egy még sohasem volt világ üzenetét hallották ki. M. Pogány Béla írta nekrológiájában: „Egy új irodalom alapjait rakta le, mert új éleltszemléletet teremtett az írás eszközeivel. Gorkij meglátta, hogy... a polgárság elárult kultúráját csakis a proletariátus tudja és hivatott továbbfejleszteni.” Az Illyés által összeállított *Mai orosz dekameron* ad alkalmat M. Pogánynak arra, hogy megállapítsa: meg kell, hogy változzon a nyugat-európai klisé az orosz lélekről, az orosz irodalom jellegeről. „Az örület határán mozgó elmélkedések, a meghomlott agyak körhönctana nincs többé. Nincs kétségbeesés és tespedés. A homályt, a ködös, kietlen tájakat erős világosság, hatalmas fényözön, friss levegő helyettesíti. A letargia helyén lázas mozgás, az erő nyugtalan áramlása kavargó... Erő és bizalom duzzasztja a valóság vajúdjó rendjét... A szemlélet dacos és egyszerű, nincs benne semmi beteges. Mert ha az anyagi világ rendjében nincs semmi misztikus, kitisztul és felragyog a lélek és az agy gőzölgő homálya is.”

Mint látható, M. Pogány fejtegetéseinek során már az irodalomszemlélet, az irodalomelmélet mezsgyéjéhez jutottunk. Csak röviden utalhatunk mindarra, amit e vonatkozásban a Gondolat teljesített. Annál inkább meg kell ezt tennünk, mert az impulzusok e téren szintén világirodalmi eredetűek, elsősorban a szovjet irodalmi életből, illetve Weimar és Párizs felől érkeztek. A vizsgálgó középontjában termé-

szetesen a *realizmus*, avagy ahogy a lap a szocialista realizmust megnevezte: az *új realizmus* állt.

A realizmus mivoltáról szóló igazi vita a Gondolatban nem az irodalmárok, hanem Kállai Ernő, a művészet-történeti szakíró és Háy Károly László, a szobrász között robbant ki, s minden korlátozottsága ellenére előlegezte lényegében azt a széles körű, nemzetközi méretű eszmecsere, amely egy évvel később a moszkvai emigrációban bontakozott ki, s amely „expresszionizmus-vita” néven vált ismertté, noha Lukács alapvető tanulmánya nyomán joggal „realizmus-vitának” nevezhetnénk. A dialógus során Kállai az ábrázolás kiméretlen, részletező élességét, a határozott jellemző rajzot, az anyagi és testi megjelenítés plasztikus erejét követelte meg. Háy ezzel szemben kétségbe vonta, hogy „vajon a Kállai által leírt ábrázolásmód valóban változatlanul jellemző-e a realizmusra, tartalmi fejlődésének minden fázisán keresztül; vajon szükségszerű-e, hogy ez legyen a kialakítandó újrealista festészet formanyelve?” Háy elutasította ezt a feltevést: „Egy sokkal kötetlenebb formanyelv szükséges — úgy mond —, meg kell szabadítani a festé-

szetet a kezdeti realizmusnak attól a leltározó, valamint a formát végletekig megkeményítő módszerétől, amely szoborrá dermedtette az alakokat.” Háy még tovább megy e megmerevedett realizmus elutasításában: „A hanyatló kapitalizmus művészetének anarchiája elől a középkorba, az ifjú polgárság formáihoz menekülni, a ma problémái közül nem előre, hanem vissza, a múlt felé keresni a kiutat... a kispolgársághoz méltó... A »végletekig megkeményített formák« merevsége egyenes vonalban zuhant bele az újklasszicizmusba, a fasizmus legjellegzetesebb művészi megnyilvánulásába. Az újrealizmusnak nem lehet ez az útja. Az újrealista formának szervesen kell kinőnie az újrealista tartalomból” — fejezi be fejtegetéseit az *avantgárd művészet* védelmében, egy megmerevedő realizmusfelfogás ellenében Háy Károly László, s sorait olvasván mintha csak Bertolt Brecht korabeli elmélkedéseit hallanánk. A Gondolat realizmus-vitája nem múlt el nyomtalanul a magyar szellemi életből, tovább hullánczott a Szocialista Képzőművészek Csoportja nem egy megnyilvánulásában, s talán nem tévedünk, ha Halász Gábor utolsó írásában is felfedezzük visszhangját.

ABSTRACT: To celebrate the 50th anniversary of the first edition of *Gondolat*, the legally published journal of the illegal Hungarian Communist Party, the Petőfi Literary Museum organized a conference and an exposition in May, 1985. Two of the lectures given on this occasion are published here.

Levendel Ádám

Tallózás a Magyar Közvéleménykutató Intézet jelentéseiben (1945—1949)

Sorozatunk XII. részében az alkotmányról, az államformáról, a demokráciáról és a történelemről végzett közvélemény-kutatások eredményeiből közlünk válogatást.

Mikor tartja időszerűnek és miképp Magyarország államformájának (alkotmányreform) rendezését?

(Budapesti adatfelvétel 1945. december közepén)

Legtöbben úgy gondolják, hogy az alkotmányreformra csak a békekötés után, a belső rend kialakulásával, az ország katonai megszállásának megszüntetésével kerülhet sor. A megkér-

dezettek 22—23 százaléka köztársaságra szavaz — ezek közül alig néhány használja a „népköztársaság” kifejezést, leginkább csak a kispolgárok —, és elég szép számmal gondolják azt is, hogy a királyság — vagy kormányzóság — mint államforma fennmarad. Elenyésző százalékban egyesek úgy vélik, hogy létrejönnek az Európai Egyesült Államok, egységes államformával, és ugyancsak alig néhány esetben gondolják, hogy Magyarország a Szovjet-unióhoz fog csatlakozni.

	értelmiségi		kispolgár		munkás	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
békekötés után	38,6	37,4	35,5	33,2	30,2	29,7
nem sürgős	10,4	13,4	8,4	10,1	9,6	12,6
több év múlva	6,8	7,5	2,9	2,3	7,6	6,7
egy éven belül	15,3	14,3	19,9	26,8	20,2	15,8
mielőbb	31,1	32,8	33,5	1,4	33,0	35,4
köztársaság	21,7	21,0	37,8	17,5	23,5	24,7
királyság	13,1	14,3	9,2	12,9	6,0	7,4
egyesülés	2,3	2,5	2,4	0,5	—	—
	139,3	143,2	149,6	134,7	130,1	132,3

Milyen alapon döntsék el az államformát?
(Budapesti adatfelvétel 1946 január közepén)

	értelmiségi		kispolgár		munkás		mérlegelt átlag
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	
népszavazás	44,5	51,8	51,8	54,0	51,1	52,5	51,5
nemzetgyűlés	52,1	47,6	47,4	42,2	47,6	46,2	47,0
egyéb, nincs válasz	3,4	0,6	0,8	3,8	1,3	1,3	1,5
összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Milyen alapon döntsék el az államformát?
(Vidéki adatfelvétel 1946 január második felében)

	Dunántúl		Duna—Tisza		Észak	
	városi	falusi	városi	falusi	városi	falusi
népszavazás	69,8	66,0	52,0	56,9	72,5	55,5
nemzetgyűlés	27,5	32,6	47,1	39,9	22,1	38,8
egyéb, nincs válasz	2,7	1,4	0,9	3,2	5,4	5,7
összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Milyen alapon döntsék el az államformát?
(Vidéki adatfelvétel 1946 január második felében)

	Dunántúl		Duna—Tisza		Észak	
	városi	falusi	városi	falusi	városi	falusi
köztársaság	67,4	69,2	78,0	65,5	59,9	59,0
királyság	22,8	23,1	12,1	23,2	27,4	29,3
diktatúra	3,6	1,4	2,7	2,7	2,9	2,7
egyéb, nincs válasz	6,2	6,3	7,2	8,6	9,8	9,0
összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Milyen legyen az államforma?
(Budapesti adatfelvétel 1946 január közepén)

	értelmiségi		kispolgár		munkás		mérlegelt átlag
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	
köztársaság	78,7	72,9	82,2	69,4	83,1	69,4	76,0
királyság	19,8	23,0	13,8	24,4	13,8	21,9	20,0
egyéb, nincs válasz	1,5	4,1	4,0	6,2	3,1	8,7	4,0
összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Mit gondol, a demokráciával szükségképpen együtt jár-e az életszínvonal emelkedése, süllyedése?
(Budapesti adatfelvétel 1946. január végén)

A túlnyomó többség kedvezően ítéli meg a helyzetet, csak mintegy 20 százalék az, aki a demokráciától az életszínvonal kifejezett süllyedését várja. Ezzel szemben 55 százalék szükség-szerű emelkedést vár, míg a többiek úgy hiszik, hogy az életszínvonal szempontjából a demokrácia nem jelent szükség-szerű változást. A társadalmi rétegződést tekintve a kispolgárok azok, akik legkevésbé várnak változást. A nők nagyobb arányban tartanak attól, hogy az új életformáért áldozatokat kell hozni.

Mit gondol, a demokráciával szükségképpen együtt jár-e az életszínvonal emelkedése, süllyedése?
(Vidéki adatfelvétel 1946. február közepén)

Nagy általánosságban megállapítható, hogy a vidék kedvezőbben ítéli meg a helyzetet, mint Budapest közönsége. A vidéki megkérdezettek háromnegyede az életszínvonal emelkedését várja. Egyes vidékeken, így a Duna—Tisza közén és Északon ez a bizakodás 87 százalékig fokozódott.

Helyesli-e az állandó közvélemény-kutatást?

(Egy újságíró-konferencia résztvevői között végzett közvélemény-kutatás 1946. május 12-én)

igen	96,5
nem	2,2
egyéb	1,3
	100,0

Milyen kérdés feltevését tartja aktuálisnak a közvélemény-kutatás részére?
(Egy újságíró-konferencia résztvevői között végzett közvélemény-kutatás 1946. május 12-én)

a demokrácia problémái	7,9
Magyarország sorsa, jövője általában	3,6
külpolitikai kérdések (békekötés, határrendezés, kisebbségi kérdés, Erdély, békekötés utáni nemzetközi együttműködés, hadifoglyok stb.)	30,9
belpolitikai kérdések (új választások, politikai pártok, reakció, közállapotok, koalíció, fasiszta összeesküvések, B-lista, köztársasági államforma, zsidókérdés stb.)	17,8
újjaépítés	1,9
gazdasági kérdések (infláció, államosítás stb.)	23,5
szociális problémák	2,7
kulturális kérdések	0,4
vegyes, minden térre kiterjedő kérdések	1,2
egyéb	4,8
nem tudja, nincs válasz	5,3
	100,0

Helyesli-e vagy sem a nemesi címek eltörlését?
(Budapesti adatfelvétel 1946 októberében)

	férfi			nő		
	jómódú	közepes	szerény sorsú	jómódú	közepes	szerény sorsú
helyesli	75,7	74,0	78,9	69,6	67,3	60,1
ellenzi	22,1	20,6	17,1	24,9	24,1	28,4
egyéb, nincs válasz	2,2	5,4	4,0	5,5	8,6	11,5
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Miben látja az új honvédség feladatát?

(Budapesti adatfelvétel 1946 márciusában és októberében)

	március	október
általános honvédelem, határok biztosítása, a béke védelme	44,2	31,9
rendfenntartás, karhatalom	22,0	35,1
a demokrácia védelme, a reakció elleni harc	12,6	3,9
újjáépítés, vasútbiztosítás, műszaki feladatok	6,1	17,1
nincs értelme, felesleges	5,4	4,3
egyéb, nem tudja	9,7	7,7
	100,0	100,0

Belépjenek-e politikai pártokba a honvéd egyének?

(Budapesti adatfelvétel 1946 márciusában és októberében)

	március	október
igen	41,6	41,2
nem	54,8	55,1
egyéb, nincs válasz	3,6	3,7
	100,0	100,0

(Látható, hogy a Közvéleménykutató Intézet vizsgálati módszerei alapján olyan kérdéseknél, ahol nem indokolt a véleményingadozás, az eredmény még félévi távlatban is minimális tizedhibahatárokon belül marad.)

Demokratikusak vagy reakciósak a hivatásos honvédek?

(Budapesti adatfelvétel 1946 márciusában és októberében)

	március	október
demokratikusak	37,8	42,8
reakciósak	22,5	23,2
ki ilyen, ki olyan	18,4	12,3
egyik sem	2,7	0,3
egyéb, nincs válasz	18,6	21,4
	100,0	100,0

Milyen megszólítást tartana helyesnek magasabb állású férfiak részére?

(Budapesti adatfelvétel 1946 októberében)

A megkérdezetteknek hozzávetőlegesen a fele a magasabb állású férfiak részére a foglalkozással történő megszólítást tartja helyesnek. Egyharmada szerint foglalkozásra való tekintet nélkül az „uram” megszólítás lenne a helyes, és tíz százalék alatt marad azoknak a száma, akik a magasabb állású férfiak nevük szerinti megszólítását javasolják.

Milyen megszólítást tartana helyesnek magasabb állású asszonyok részére?

(Budapesti adatfelvétel 1946 októberében)

A férfiak megszólításával ellentétben a nők megszólítására vonatkozóan az emberek mintegy 72 százaléka — első sorban a jómódúak — a megszólított társadalmi állásra való tekintet nélkül az „asszonyom” megszólítást tartja helyesnek. 15 százalék körül mozog azoknak a száma, akik férjük foglalkozása szerint kívánják megszólítani a magasabb állású asszonyokat, és mintegy 10 százalék a férj neve szerinti megszólítást helyezi előnybe.

Helyesli-e vagy sem a méltóságok után járó rangjelzés szerinti megszólítás eltörlését?
(Budapesti adatfelvétel 1946 októberében)

	férfi			nő		
	jómódú	közepes	szerény sorsú	jómódú	közepes	szerény sorsú
helyesli	83,2	81,6	83,9	79,7	72,7	69,8
ellenzi	13,7	14,2	13,3	12,9	20,4	18,9
egyéb, nincs válasz	3,1	4,2	2,8	7,4	6,9	11,3
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A demokrácia fejlesztésére vonatkozóan az 1945. januári állapot 0, és az ideális 100. Mivel jelöli az 1946. január 1-i és az 1947. január 1-i állapotot?
(Budapesti adatfelvétel 1947 közepén)

1946 százalék	férfi			nő		
	értelmiségi	kispolgár	munkás	értelmiségi	kispolgár	munkás
0	2,7	1,2	1,2	1,8	2,4	1,2
1—10	13,7	9,3	14,4	12,3	9,2	6,8
11—20	22,4	24,5	26,3	24,5	19,9	21,5
21—30	24,6	22,0	24,5	22,8	22,8	22,6
31—40	13,7	15,7	11,4	19,5	10,6	8,6
41—50	12,4	7,0	8,4	7,9	11,7	8,0
51—60	1,4	5,2	3,0	1,8	5,3	3,1
61—70	1,8	2,9	1,2	1,8	1,5	6,6
71—80	1,8	2,9	—	2,6	0,5	1,2
81—90	—	1,2	0,6	—	1,0	—
91—100	—	—	1,2	—	0,5	—
nem válaszol	5,5	8,1	7,8	14,0	14,6	26,4
mérlegelt átlag összátlag:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	24,9	28,5	24,6	30,5	27,8	25,5
			26,9			

1947 százalék	férfi			nő		
	értelmiségi	kispolgár	munkás	értelmiségi	kispolgár	munkás
0	2,3	1,2	1,2	2,6	2,4	0,6
1—10	5,5	4,7	5,9	7,0	3,4	3,7
11—20	6,4	9,3	12,0	11,4	5,3	6,8
21—30	11,4	12,8	10,8	6,1	13,2	12,3
31—40	18,3	15,1	11,4	21,2	10,6	8,6
41—50	17,8	13,4	15,5	20,3	20,9	17,8
51—60	18,7	14,5	19,8	6,1	16,5	10,4
61—70	7,3	9,3	4,8	4,4	7,8	5,5
71—80	5,0	5,8	8,4	3,5	2,9	6,1
81—90	0,9	3,5	0,6	2,6	1,0	0,6
91—100	0,9	2,3	1,8	0,9	1,9	1,2
nem válaszol	5,5	8,1	7,8	14,0	14,1	26,4
mérlegelt átlag összátlag:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	41,3	37,4	41,5	37,3	42,4	41,9
			40,3			

Véleménye szerint melyek a demokratikus országok ismérvei?

(Budapesti adatfelvétel 1947 március első felében)

	értelmiségi	kispolgár	munkás	mérlegelt átlag
gondolatszabadság, szólásszabadság, sajtószabadság, gyülekezési szabadság, szabad vallásgyakorlás	35,3	24,8	23,5	25,9
szabad, félelem nélküli élet	6,2	2,5	0,7	2,2
jogegyenlőség, kölcsönös jogok és kötelességek	14,8	19,8	18,9	18,4
a munkához való jog	—	2,4	1,7	1,6
általános titkos választójog	4,5	1,5	2,2	2,3
alkotmányosság, parlamentarizmus, a nép részvétele az állami ügyekben	1,9	1,8	2,6	2,2
népuralom	7,2	8,6	6,5	7,3
jog- és közbiztonság	0,9	0,3	1,0	1,3
a többség — nem terrorisztikus — uralma, a többségi akarat érvényesülése	3,1	1,5	0,2	1,1
az általános jólét és életszínvonal emelkedése, művelődés lehetősége	5,0	13,0	16,9	13,5
a munka és dolgozók megbecsülése	2,9	8,3	4,5	5,5
osztálynélküliség, a javak egyenlő elosztása, szocialista államforma	9,8	5,1	3,2	4,9
összetartás, egymás megbecsülése, erkölcsi alap, testvériség	4,5	6,2	5,5	5,5
egyéb	2,2	1,1	5,4	3,4
nincs válasz	1,7	3,1	7,2	4,9
	100,0	100,0	100,0	100,0

Véleménye szerint melyik a magyar történelem legdicőségesebb korszaka?

(Budapesti adatfelvétel 1947 május első felében)

	összes	férfi			nő		
		értelmiségi	kispolgár	munkás	értelmiségi ¹	kispolgár	munkás
a szabadságharc kora	23,6	23,8	35,2	23,7	22,5	19,2	18,5
Mátyás kora	20,3	21,6	17,6	18,1	35,2	20,7	18,5
Nagy Lajos kora	12,8	22,4	14,7	9,2	16,9	12,7	7,9
a mai kor, III. köztársaság	12,3	7,7	15,3	17,2	4,2	9,4	14,2
Szt. István kora, Árpádházi királyok	6,0	5,6	5,9	5,8	7,1	8,9	3,6
Rákóczi kora	2,8	3,5	1,8	2,2	2,8	3,3	3,2
a honfoglalás és a kalandozások kora	2,4	3,5	1,8	2,6	2,8	1,9	2,3
1867—1914-ig, kiegyezés, Ferenc József kora	2,3	3,5	1,2	4,9	—	1,4	0,8
egyéb	2,3	4,2	1,8	3,1	1,4	2,8	0,4
nem tudja, nincs válasz	15,0	4,2	4,7	13,2	7,1	19,7	30,6
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Véleménye szerint melyik a magyar történelem legsötétebb korszaka?

(Budapesti adatfelvétel 1947. május első felében)

	összes	értelmiségi	férfi kispolgár	munkás	értelmiségi	nő kispolgár	munkás
A német megszállás és a nyilas uralom, Budapest ostroma, 1944	49,0	37,3	56,8	51,6	35,2	48,0	54,3
a tatárjárás (1241)	9,0	8,7	10,7	6,8	9,3	8,4	9,7
a Horthy-rezsim	8,5	10,4	9,0	12,8	7,1	2,8	7,9
a Mohácsi-vész (1526)	7,9	9,4	6,0	6,4	14,8	10,3	5,3
a Bach-korszak, 1849—1867	5,9	7,4	3,9	6,3	12,3	6,1	3,5
a török hódoltság kora	5,8	11,2	3,9	3,8	5,7	7,5	4,3
a Habsburgok ural- kodása, különösen I. Lipóttól I. Jó- zsef-ig	2,7	4,7	3,4	2,5	5,7	1,4	1,3
egyéb nem tudja, nincs válasz	4,1	8,2	3,4	1,2	5,7	6,1	2,6
	7,1	2,7	2,1	8,5	4,2	9,4	11,1
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az előző két táblázatból jól látható, hogy a felvétel időszakát történelmünk egészét figyelembevéve közepes „dicsőséges” korszaknak tekinti, míg az összes megkérdezettnek fele legsötétebb periódusnak a német megszállást, a német uralmat és Budapest ostromát tartja.

Véleménye szerint ki a magyar történelem Magyarország számára legnagyobb alakja?

(Budapesti adatfelvétel 1947. május első felében)

	összes	értelmiségi	férfi kispolgár	munkás	értelmiségi	nő kispolgár	munkás
Kossuth	27,0	29,1	35,0	29,2	12,4	25,0	25,2
Mátyás király	12,3	9,4	10,7	12,3	19,4	12,9	12,4
Széchenyi	11,9	17,0	11,3	6,1	16,2	18,0	9,3
Szt. István	10,5	17,9	11,3	6,5	12,4	14,2	5,2
Nagy Lajos	4,6	3,3	4,5	3,1	11,2	4,6	4,4
Petőfi	4,1	2,7	3,9	6,9	4,2	1,8	4,4
Rákóczi	3,8	3,3	6,8	3,5	5,7	2,7	2,6
Deák Ferenc	1,5	1,3	2,8	1,3	1,4	2,3	—
Árpád fejedelem	1,3	0,6	2,3	1,3	1,4	1,3	0,8
Dózsa György	1,2	0,6	2,3	2,1	—	0,4	0,8
IV. Béla	1,1	1,3	1,1	1,8	—	0,9	0,8
Hunyadi János	1,0	2,7	1,1	0,4	1,4	0,9	0,4
Szt. László	0,6	0,6	—	0,4	—	1,3	0,4
Apponyi	0,5	1,3	—	0,4	1,4	—	0,4
Zrínyi Miklós	0,3	0,6	—	0,4	—	0,4	—
élő személyek egyéb	4,7	1,2	4,0	9,5	1,4	3,5	4,3
nincs válasz	1,3	1,8	0,6	1,2	1,4	1,6	0,4
	12,3	5,3	2,3	13,6	10,1	8,2	28,2
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Véleménye szerint ki a magyar történelem Magyarországnak legtöbbet ártó alakja?
(Budapesti adatfelvétel 1947. május első felében)

	összes	férfi		nő			
		értelmiségi	kispolgár	munkás	értelmiségi	kispolgár	munkás
Szállasi	54,1	54,2	51,1	57,8	54,1	57,4	56,2
Horthy	12,0	9,1	16,6	13,2	7,1	10,4	12,3
a Habsburg család	3,3	4,2	5,2	3,5	2,8	3,8	0,8
Haynau	2,3	2,7	0,6	4,3	5,8	1,9	0,8
Gömbös Gyula	1,4	1,3	1,7	3,0	—	0,9	0,8
Bethlen István	1,1	0,6	—	—	—	—	—
Metternich	0,7	2,1	—	0,4	—	1,4	—
Ferenc József	0,7	—	0,6	1,7	1,4	0,9	—
Bárdossy	0,7	0,6	2,3	0,8	—	0,4	—
Kollonich	0,6	2,7	—	—	—	0,9	—
II. József	0,6	2,1	0,6	0,4	1,4	—	—
I. Lipót	0,6	0,6	1,7	—	2,8	—	—
Tisza István	0,5	0,6	0,6	0,8	—	0,4	—
Zápolya János	0,4	2,1	0,6	—	—	—	—
Werbőczy	0,4	1,3	1,1	—	—	—	—
II. Lajos	0,4	—	0,6	—	2,8	0,4	—
II. Szulejmán	0,4	—	0,6	0,4	1,4	0,4	—
Bach	0,3	0,6	0,6	—	1,4	—	—
Mária Terézia	0,3	0,6	—	0,4	—	0,4	—
II. Ulászló	0,2	—	0,6	—	—	0,4	—
Karaffa	0,2	—	0,6	—	—	0,4	—
Imrédy	0,2	0,6	—	—	—	—	0,4
Jellasics	0,1	—	—	—	—	—	0,4
I. Ferdinánd	0,1	—	0,6	—	—	—	—
Szapolyai János	0,1	0,6	—	—	—	—	—
Sztójai Dóme	0,1	—	—	0,4	—	—	—
Velencei Péter király	0,1	0,6	—	—	—	—	—
Endre László	0,1	—	—	0,4	—	—	—
Cillei	0,1	—	0,6	—	—	—	—
Vilmos császár	0,1	—	0,6	—	—	—	—
Vazul	0,1	—	—	0,4	—	—	—
egyéb	2,0	2,0	2,2	0,8	4,2	1,7	0,4
nem tudja, nincs válasz	15,7	10,8	10,3	11,3	14,8	17,9	27,5
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Helyesli vagy ellenzi a halálbüntetés eltörlését Magyarországon?
(Országos adatfelvétel 1947. augusztus elején)

Miután a szovjet kormány elhatározta 1947-ben a halálbüntetés eltörlését, nemzetközi megállapodás alapján különböző országok közvélemény-kutató intézetei megkérdezték országuk közvéleményét, hogy helyesli vagy ellenzi-e a halálbüntetés eltörlését. Magyarországon a megkérdezettek 70 százaléka helyesli a halálbüntetés eltörlését, és 22,8 százalék halálbüntetés-párti. 7,2 százalék nem foglal állást.

Tudomása szerint az 1848. március 15-i forradalmi megmozdulás milyen célok megvalósítását tűzte ki?

(Budapesti adatfelvétel felvonulók körében 1948. március 15-én.)

Mérlegelt átlag szerint minden harmadik személy az általános szabadságjogok kivívását tekinti a leglényegesebb kitűzött célnak. A megkérdezettek 12 százaléka említette a jobbágyság felszabadítását, 8 százalék az egyenlőség kivívását, 7 százalék az Ausztriától való elszakadást. A túlnyomó többség helyesnek nevezhető válaszokat adott.

A felsoroltakból tudomása szerint a forradalom vívmányaként mi valósult meg?

(Budapesti adatfelvétel felvonulók körében 1948. március 15-én)

	átlag	értelmiségi	férfi kispolgár	munkás	értelmiségi	nő kispolgár	munkás
a jobbagység felsza- badulása	24,4	30,6	19,1	22,3	28,3	28,3	19,1
általában a szabadság megszerzése	10,4	6,0	15,6	11,5	—	12,2	14,3
sajtószabadság	10,0	8,1	10,7	6,2	18,0	11,0	4,8
a népparlament felállítása	3,6	4,1	1,3	0,8	12,8	2,4	—
felelős minisztérium felállítása	3,2	4,1	3,1	2,1	7,7	3,7	—
az egyenlőség kivívása	2,8	2,0	9,7	2,9	—	2,4	1,9
a függetlenség kivívása	1,6	0,7	6,7	2,5	2,8	—	—
a nemesi jogok eltörlése	1,6	6,0	1,3	0,4	2,4	2,4	—
nemzeti hadsereg felállítása	1,1	2,7	0,4	0,8	2,5	1,2	—
testvériség	1,0	0,7	5,3	—	—	—	0,9
a munkásnép felsza- badítása	0,8	—	1,8	1,6	—	1,2	0,9
a „12” pont	0,7	0,7	0,4	—	—	2,4	—
az Ausztriától való elszakadás	0,7	—	3,5	0,8	—	—	0,9
Petőfi céljainak megvalósítása	0,7	—	—	0,4	—	2,4	—
demokratikus köztársaság	0,6	—	—	2,1	2,6	—	—
közteherviselés	0,4	2,0	2,2	0,4	—	—	—
a feudalizmus megszüntetése	0,4	2,7	1,8	—	—	—	—
a demokrácia	0,3	0,7	—	—	—	—	0,9
a magyar nép forradalma	0,2	0,7	0,9	—	—	—	—
gazdasági egyesülés	0,2	—	1,3	0,8	—	—	—
a polgárság felszabadulása	0,2	0,7	1,3	0,4	—	—	—
a szólásszabadság	0,1	0,7	—	—	—	—	—
UNIO	0,1	0,7	—	0,4	—	—	—
a nagybirtok eltörlése	0,1	—	0,4	0,8	—	—	—
egyéb	3,7	2,0	1,7	3,7	2,6	3,7	5,7
semmi sem	10,2	16,7	6,2	19,4	15,4	11,0	4,8
minden	4,5	4,8	1,8	2,9	—	4,8	8,6
nincs válasz	16,4	2,6	3,5	16,8	5,1	11,0	37,2
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

TALLÓZÁS A MAGYAR KÖZVÉLEMÉNYKUTATÓ INTÉZET JELENTÉSEIBEN (1945—1949)

A demokrácia fejlesztésére vonatkozóan, ha az 1945. januári állapot 0, és az ideális 100, mivel jelöli az 1948. januári állapotot?

(Budapesti adatfelvétel 1948. január közepén)

százalék	átlag		férfi		nő		
	értelmiségi	kispolgár	munkás	értelmiségi	kispolgár	munkás	
— 0	2,3	2,7	—	—	7,0	4,5	1,2
1—10	1,2	4,9	—	1,2	—	2,6	0,6
11—20	3,1	6,7	3,8	3,5	3,0	3,2	1,8
21—30	6,0	7,2	8,6	6,6	7,0	5,2	4,3
31—40	12,8	8,9	11,8	10,0	10,0	16,6	14,8
41—50	36,1	25,6	31,0	35,0	29,0	29,4	49,0
51—60	18,0	19,6	20,9	20,0	24,0	18,6	12,3
61—70	10,2	12,9	13,6	10,0	9,0	11,6	8,6
71—80	6,0	8,9	6,4	8,3	6,0	5,8	3,8
81—90	1,1	0,4	1,4	1,8	—	0,6	1,2
91—100	1,4	0,4	0,9	1,8	3,0	—	1,8
nem válaszol	1,8	1,8	2,2	1,8	2,0	1,9	1,2
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Átlagban legtöbben 41—50 százalékot jelölnek meg. Az előző évekhez hasonlítva:

	össztlag		férfi		nő		
	értelmiségi	kispolgár	munkás	értelmiségi	kispolgár	munkás	
1946	26,9	24,9	28,5	24,6	30,5	27,8	25,5
1947	40,3	41,3	37,4	41,5	37,5	42,4	41,9
1948	46,9	45,1	49,0	50,4	46,6	44,5	47,0
az 1947. év adataihoz viszonyított színvonalemelkedés az 1948. évben százalékban	16,4	0,3	31,2	21,5	25,0	5,0	12,2

A demokrácia fejlődése tekintetében az emberek ugyancsak komoly előrehaladást állapítanak meg az előző év január elsejéhez képest, úgy vélik, hogy a demokrácia az életszínvonalnál (9 százalék) és az ország gazdasági helyzeténél (7 százalék) gyorsabban, 16,4 százalékkal fejlődött.

Véleménye szerint 1947. május 1. óta a mai napig, tehát egy év alatt, mely belpolitikai események voltak a legdöntőbb kihatással Magyarországon a népi demokrácia fejlődésére?

(Budapesti adatfelvétel felvonulók körében 1948. május 1-én)

	férfi	nő
pártegyesülés	36,2	33,5
államosítás	35,7	34,1
hároméves terv	6,5	5,5
választások	2,7	2,6
munkaverseny	2,7	2,6
a reakció eltávolítása	1,7	1,2
párttisztogatás	1,7	1,2
az MKP előretörése	1,6	0,3
összeesküvés leleplezése	1,3	0,9
látogatások és szerződések a szomszéd országokkal	1,2	0,6
földosztás	0,9	0,6
újjáépítés	0,7	0,6
hadifoglyok hazahozatala	0,4	0,9
egyéb	2,4	0,6
nincs válasz	5,0	14,8
	100,0	100,0

ABSTRACT: This is the 12th part of the series presenting the Hungarian Institute for Public Opinion Research, and contains a selection of the results of polls carried out on the constitution, the form of government, democracy and history.

Dr. Forgó Mihály

Számítástechnika és a televízió

A szerző vázlatosan felsorolja azokat a szempontokat, amelyeket a műsorgyártás és -közvetítés különféle területein figyelembe kell venni, ha számítógéprendszer kiépítésével kívánjuk növelni a televíziós munka hatékonyságát.

A számítástechnika rohamos fejlődése olyan eredményeket hozott, amelyeket ma a szervezőmunkával és az ezzel kapcsolatos adatfeldolgozással foglalkozó intézmények nem hagyhatnak figyelmen kívül. A televíziós társaságok szerete a világon naponta szembe találják magukat ilyen problémákkal, és ez alól a Magyar Televízió sem kivétel . . .

A műsorgyártáshoz és -sugárzáshoz szükséges munkafolyamatok nagyon bonyolult rendszert alkotnak. Miről van itt szó pontosan, illetve melyek azok a tevékenységek, amelyekhez nemcsak a feltételeket kell biztosítani, hanem időben is pontosan egyeztetni kell őket? Újságírók, rendezők, műsor-szerkesztők, operatőrök, koordinátorok, világosítók, kellékesek, díszlettervezők, díszletépítők, kikészítők, ügyelők, asszisztensek, gyártásvezetők, műszakiak, gépkocsivezetők dolgoznak a televízióban, hogy csak a legfontosabbakat említsem. Nincs olyan műsorgyártás és -sugárzás, amely bármelyikük munkáját nélkülözhetné, és a felsorolásban a szakmai tagozódást nem is részleteztem.

Nyilvánvaló, hogy a szereplőket, a riportokat és a helyszíneket is elő kell készíteni a televíziós felvételhez, a televízió eszközállományát pedig megfelelő módon be kell osztani a feladatok elvégzéséhez. Az eddigiekből következik, hogy optimális szervezeti felépítés és a teljes tevékenységet átfogó információs

rendszer nélkül nem lehet műsort gyártani és sugározni, valamennyi tevékenységi területen rendszeres adatgyűjtésre, adatrögzítésre és adatfeldolgozásra van szükség. Itt azonban a terület fogalma már nem általánosítható: a műsorgyártáshoz és -sugárzáshoz szükséges valamennyi tevékenységet folyamatábrába kell foglalni, mert enélkül a munka áttekinthetelenné válik. A folyamatábra állandó vizsgálata, értékelése naponta újabb és újabb lehetőséget nyújt a teljes rendszer tökéletesítésére. A kérdés állandó figyelmet igényel, ad hoc megoldásokkal nem lehet eredményt elérni, mert a műsorgyártó és -sugárzó folyamatok, a szervezés és az információáramlás szoros kölcsönhatásban van. A logikai-szervezési egyszerűsítések a kapcsolódó folyamatok ésszerűsítésén alapulnak, és ezáltal a gazdaságosságot szolgálják.

Egyértelmű, hogy a vázolt feladatok megoldása számítógép nélkül elképzelhetetlen. A számítógép munkába állítása azonban újabb szervezési kérdéseket vet fel, például azt, hogy centralizált, egy nagy teljesítményű gépen alapuló rendszert, vagy decentralizált rendszert vezessünk be, egyidejűleg alkalmazzuk a centralizált és a decentralizált rendszert, vagy bérelt számítógép-rendszert üzemeltessünk (ez nagy tévétársaságoknál csak átmeneti lehet).

A számítógép bevezetése óriási elő-

készítő munkát igényel, egyrészt azért, mert a felhasználó területek kéréseit össze kell gyűjteni, másrészt a televízió adatrengetegében előzetesen rendet kell teremteni. A „rendcsinálás” természetesen csak a folyamatára logikáját követve hozza meg a kívánt eredményeket, enélkül a számítógépesítési program végrehajtását veszélyezteti. Ezért célszerű áttekinteni azokat a területeket, amelyeken a számítástechnika alkalmazása nélkül nem várható előrelépés.

Műsorgyártó és -közvetítő berendezések

Ilyen berendezéslista nélkül lehetetlen áttekinteni a műsorkészítési lehetőségeket. A lista összeállításánál az alábbi rendszerezési és visszakeresési szempontokat célszerű figyelembe venni:

- a berendezés megnevezése, típusa;
- az üzemben lévő berendezések száma;
- az üzemben lévő berendezések elhelyezése;
- a berendezések életkora, a gyártás éve és a lefutott üzemórák szerint;
- a berendezés üzemeltetéséhez szükséges személyzet;
- az üzembe állításhoz szükséges idő;
- az egyéb műszaki berendezésekkel való összekapcsolhatóság lehetősége;
- a berendezések tartalékanyaglistája.

Műsorforrások és műsorgyártó egységek

Műsorforrásoknak nevezzük azokat a berendezéseket vagy nagyobb egységeket, amelyek önállóan alkalmasak televíziós kép és hang előállítására: például stúdiók, helyszíni közvetítőberendezések, képrögzítő berendezések lejátszó üzemmódban, filmközvetítő berendezések és műsortervek alapján adásba kapcsolható külföldi műsorforrások.

Műsorgyártó egységnek pedig azokat a műszaki objektumokat nevezzük, amelyek televíziós műsorok felvételére alkalmasak: például képrögzítő berendezésekkel felszerelt stúdiók és helyszíni közvetítőberendezések, riporteri egységek vagy ezeknek megfelelő filmtechnikai eszközök. Műsorgyártó berendezésnek tekinthetjük a helyszíni közvetítőkocsikat és a stúdióberendezéseket akkor is, ha élő adást bonyolítanak le, amelyeket egyébként a gyakorlatban az adás lebonyolításával egyidejűleg fel is vesznek.

A műsorgyártó és -közvetítő egységek felszereltségének nyilvántartása az alábbi szempontok alapján indokolt:

- felvevőkamerák;
- csatlakoztatható hangforrások;
- képrögzítő berendezések;
- a trükklehetőségek száma;
- a teljes egység üzembe helyezéséhez szükséges idő;
- a teljes egység üzemeltetéséhez szükséges technikai és gyártási személyzet (szakmai bontásban is);
- álló- és mozgókép-bejátszási lehetőségek;
- optikai képkompozíciós lehetőségek (például mikroszkopikus és makroszkopikus felvételek);
- a hanghatások (zene, zörej) megvalósításának lehetőségei;
- világítási igény és lehetőségek;
- a vetített háttér és makett alkalmazásának módja;
- az egység felett diszponáló szerv megnevezése;
- az egység foglaltsága az érvényben lévő negyedéves és a tervezett egyéves gyártási terv alapján.

Műsorgyártási kapacitás

Műsorgyártó kapacitáson a műsorkészítéshez szükséges személyzet és a teljes területet átfogó anyagi eszközök összességét értjük. Ezt állandóan ki kell egészíteni az alábbiak vonatkozásában:

- a műszaki berendezések és a műsorgyártó, valamint -közvetítő egységek teljes terhelhetősége a műsorpercek és a felvételi percek függvényében;
 - a díszletgyártó üzem teljesítőképessége az adott technológia és személyzet alapján;
 - a világítástechnika összkapacitása kilowattban és négyzetméterben és e paraméterek lehetséges felosztása, esetleges módosítása műsorgyártó egységenként;
 - a kellékek nyilvántartása;
 - színészegyeztetés;
 - kikészítő (smink) kapacitás személy/nap bontásban a jelenleg rendelkezésre álló személyzettel és sminkszobákkal, beleértve a parókakészítés lehetőségeit is;
 - a televízió tulajdonában lévő ruhák nyilvántartása méret szerint és a divatra vonatkozó megjegyzésekkel;
 - ruha- és jelmezgyártó kapacitás;
 - a fenti tételekre vonatkozó és igénybe vehető külső források;
 - a műsorgyártáshoz felhasználható archív háttéranyagok jegyzéke;
 - a műsorgetervek és a műsorgyártási tervek egyeztetése valamennyi kapacitás figyelembevételével.
- tőr, gyártásvezető, főszereplők) neve;
 - a rögzítés technológiája (mágnesszalag, film vagy képlemez);
 - a felvételi technológia (mágnesszalagnál az elektronikus szabványok, például a sorszám és a színes rendszer megjelölése, filmanyagoknál pedig a nyersanyag típusának megadása);
 - a tekercs azonosítási kódja, amelyből egyértelműen meghatározható a korábbi nyilvántartási vagy esetleges leltári szám;
 - a műsor pontos idejének, valamint az adott hordozó egyértelműen meghatározható kezdési és befejezési időpontjának megjelölése;
 - törlési utasítások, például „nem törölhető” vagy „1990-ben törölhető” megjegyzésekkel;
 - a törlést megtiltó vagy engedélyező személy neve;
 - a törlés megtörténte után az adatok további őrzése vagy megsemmisítése;
 - a mágnes- vagy filmszalag, illetve képlemez tárolásának pontos helye;
 - az archivált anyaghoz való hozzáférés módja;
 - a tárolásra vonatkozó technikai utasítások.

A teljesség iránti igény szükségessé teheti a könyvtári nyilvántartás és az archív nyilvántartás téma szerinti egyeztetését. A könyvtári nyilvántartás a könyvekre, folyóiratokra, újságokra, valamint témafigyelés alapján a folyóirat- és újságcikkekre egyaránt kiterjed.

Archívum

A televízió műsorgyártásának fejlődésével napról napra nő az archivált műsorok mennyisége. Ezek felhasználása azonban csak akkor lehetséges, ha a gyűjtött műsoranyagokat megfelelően át tudjuk tekinteni az alábbi szempontok alapján:

- a műsor megnevezése, címe;
- a műsorgyártás éve;
- a műsört alkotó művészek és gyártók (rendező, szerkesztő, forgatókönyvíró, vezető opera-

Fejlesztés és beruházás

A fejlesztési tervek összesítése az alábbi szempontok alapján történhet:

- a fejlesztési témák nyilvántartása;
- a fejlesztési tanulmánytervek jegyzéke;

- a tervezés állapota;
- a megvalósításhoz szükséges anyagi eszközök összesítése, például beruházási és költségkeretek, épületek, épületátalakítások, valamint az ezekre vonatkozó árajánlatok;
- a jóváhagyott fejlesztési tervek alapján a beruházás indításának és befejezésének időpontja.

A beruházások megvalósításánál a következőket célszerű figyelembe venni:

- jóváhagyott fejlesztési tervek alapján a beruházási tervek összesítése;
- a beruházások végrehajtásához szükséges anyagi fedezet;
- a beruházások költségfelhasználásának és százalékos állásának naprakész nyilvántartása;
- az egyeztető tervtárgyalások pontos menetrendje;
- a tervtárgyalások során felmerülő akadályok rögzítése és ezek alapján esetleg a beruházási tervek módosítása;

A beruházási és költségkeretek nyilvántartásának számítógépre vitelét az érvényes bér- és munkaiügyi rendelkezések, valamint a költségvetési terv alapján kell megvalósítani.

Digitális technika

Az általános adminisztrációs területeken kívül külön meg kell vizsgálni a számítógép alkalmazását a televízió technikai területein. A számítógép elsősorban a televíziós képjelek digitalizálásával segíti a fejlődést. Ez azért előnyös, mert a digitális képjelek feldolgozása, tárolása megoldásokat adhat a fejlődés korábban megválaszolatlanul tartott kérdéseire.

A digitális tévétechnika a következő technikai fejlesztés eredménye, melynek alapja a hagyományos képjelek képpontonként történő mintavételezése és a mintavételezett képjelek digitális eszközökkel, számítógépes módszerekkel való feldolgozása.

A digitális jelek feldolgozása (például a trükktechnika, a képrögzítés területén) olyan új lehetőségeket teremt, amelyek eddigi eredményeinket minden tekintetben felülmúlják. Elég megemlíteni például, hogy a trükk-kapcsolást vezérlő számítógép megfelelő programozásával bármilyen elválasztó vonalmentén létrehozott trükköt megoldhatunk. A mágneses képrögzítés területén pedig a digitális technikával elérhetjük, hogy a visszajátszott kép(jel) minősége sokkal jobb, mint a felvett kép(jel)é.

Ezenkívül a digitális technikával olyan jeltisztítási módszerekhez jutunk, amelyek rossz világítási körülmények között felvett, vagy nagy távolságra továbbított képek esetén is biztosítják az optimális képminőséget az előfizetők képernyőjén.

Az új technika lehetővé teszi a televíziós stúdiómunka automatizálását. Ez az alábbi területeken előnyös:

- képjel-források (stúdiók, helyszíni közvetítőberendezések, képrögzítők stb.) összekapcsolása;
- különböző szinkronrendszerek időalap-eltéréseinek kiegyenlítése;
- a felvételi utómunkák — például montírozás — jelentős gyorsítása számítógépes vezérlés segítségével;
- a műszaki hibák gyors behatárolása egy adott rendszeren belül;
- a műszaki hibák rögzítése.

A mintavételezési és idő-multiplex elv alkalmazásával többféle úton előállítható az összetett színes jel. Az idő-multiplex módszer lehetővé teszi a digitalizált műsorhang átvitelét a (szintén digitális) képjelekkel együtt, és egyszerűbbé teszi a második hangcsatorna — azaz a sztereohang — megvalósítását.

Több új szolgáltatás bevezetése is lehetővé válik:

- elektronikus újság (teletext-rendszerek);
- „rajzfilmek” gyártása közvetlenül mágnesszalagra, az erre be-

ri munka jelentős csökkentésével;

- animációs műsorok gyártása (közvetlenül) mágnesszalagra;
- kábeltelevíziós rendszerek felhasználása több irányú és nagyobb mennyiségű információ továbbítására.

A legújabb eredményeket (például nagy sorszámú és/vagy térhatású rendszerek) a digitális technika kompatibilissé teszi a „hagyományos” műsorközvetítő rendszerekkel, és így a legújabb képtovábbító rendszerek képeit a jelenleg használatban lévő vevőkészülékeken is meg lehet jeleníteni.

A számítástechnika egyik legmagasabb szintű alkalmazása a különböző folyamatok szimulálása és ennek alapján következtetések levonása. Ez különösen az alábbi területeken jelentős:

- rendszerszervezési munkák (a folyamatok tervezése és elemzése);
- kutatási programok végrehajtása elektronikus rendszerek szervezésében és fejlesztésében, valamint az alkatrész-technológiában;
- a feltételezett döntések várható következményeinek értékelése.

Számítógéprendszer kiépítése

A mikroszámítógépek gyors terjedése következtében rendszertechnikai megfontolásokkal kell szembenézni. El kell döntenünk például, hogy — mint fentebb említettem — centralizált vagy decentralizált rendszert tervezessünk és építtessünk-e ki, és figyelembe kell vennünk a számítógépek fejlesztési irányzatait is.

A problémák megoldása érdekében a tervezésnek elsősorban a tárolókapacitás igényfelméréséből kell kiindulnia.

Szem előtt kell tartani azt is, hogy a mikroszámítógépek a (feltételezett) nagy rendszerhez felhasználhatók-e intelligens terminálként. Ezen túlmenően elsőrendű fontosságú az adathozzáférési szisztéma meghatározása a szervezési szempontok alapján.

A rendszer tervezésével összefüggő kérdés, hogyha minden egyes titkárságot megfelelő terminállal szerelnek fel, s ezeket printerekkel egészítik ki, akkor létrehozható a társaság belső elektronikus levéltovábbítási rendszere. Ez a levelek kézbesítésénél biztosítaná az egyidejűséget, a kézbesítői munkát pedig távlatilag feleslegessé tenné. E módszer előnye még az emberi munkából adódó hibák kiküszöbölése is.

A teljes rendszer nem nélkülözheti a belső üzenetközvetítő hálózat kiépítését sem. A képernyő segítségével írásban lehet továbbítani a célorientált, vagy a hálózat minden egyes ernyőjén megjelenő üzeneteket.

Látható, hogy a számítógép bevezetése rendkívül hatékony belső interaktív kommunikációs rendszer létrehozását jelenti, amelynek előnyei távlatokban e pillanatban még fel sem mérhetőek. Természetesen az idővel való versenyfutás közben nem feledkezhetünk meg gazdasági kérdésekről sem. A számítógép a munka jó szervezésével kapcsolatos gazdasági eredményeket is hozhat, ha az elektronikus rendszer működéséből megfelelő következtetéseket vonunk le. A gazdasági eredmények elsősorban azt jelentik, hogy a gép és a rendszer belátható időn belül „megkeresi” a létrehozásához szükséges befektetés árát, a későbbiekben pedig a műsorpercekre vonatkoztatott fajlagos költségeket csökkenti. E gondolatok felvetése nélkül nem képzelhető el valóban hatékony számítógép-rendszer a televíziós társaságoknál, ahol a költség-ráfordítások fajlagos arányának javítása örökös gond volt és marad.

ABSTRACT: The author presents here a sketch of those aspects that should be taken into consideration in the field of programme production and transmission if we want to increase the efficiency of television broadcasting by introducing a computer system.

Sikeresebb volt, mint gondoltam

Közvélemény-kutatás a szovjet—amerikai csúcstalálkozóról

A budapestiek körében végzett vizsgálat eredményei szerint a genfi megbeszélések kellemes meglepetést okoztak az embereknek és különösen a nemzetközi viszonyokat jobban ismerő rétegeknek.*

A csúcstalálkozó előtt az emberek még mindig elég rosszaknak tartották a szovjet—amerikai kapcsolatokat, és nem bíztak abban, hogy a genfi megbeszélések jelentős változást hozhatnak a két nagyhatalom viszonyában.

A budapestiek véleménye eléggé megoszlott abban a kérdésben, hogy az elmúlt években hogyan alakultak a szovjet—amerikai kapcsolatok. Relatív többségük, 43 százalékuk úgy látta, hogy romlottak, 26 százalékuk azt gondolta, hogy változatlanok maradtak, 30 százalékuk pedig azt, hogy javultak.

Annak, hogy az emberek nem tudtak határozottan állást foglalni ebben a kérdésben, a korábbi vizsgálatok tapasztalatai szerint elsősorban az lehet az oka, hogy az elmúlt években egészében véve tovább bővültek a szocialista és a tőkés országok közötti politikai, gazdasági, kulturális kapcsolatok, és az alacsonyabb végzettségű emberek inkább ezen mérik a kelet-nyugati viszony alakulását. Ezt az értelmezést támasztja alá az, hogy a magasabb, azaz a középvagy felsőfokú végzettséggel rendel-

kező kérdezettek jóval nagyobb arányban beszéltek a szovjet—amerikai kapcsolatok romlásáról, mint az alapfokú végzettségűek, és jóval ritkábban utaltak a kapcsolatok javulására.

A két nagyhatalom közötti viszony romlásáért elsősorban az amerikaiakat hibáztatták a megkérdezettek (64 százalék).

Sokkal határozottabban nyilatkoztak az emberek arról, hogy az elmúlt hónapokban hogyan alakultak a szovjet—amerikai kapcsolatok. Túlnyomó többségük, 74 százalékuk azt mondta, hogy javultak; csak 16 százalékuk vélekedett úgy, hogy változatlanok maradtak, és 3 százalékuk úgy, hogy romlottak. A kapcsolatok javulását főleg a Szovjetuniónak tulajdonították a válaszdók (69 százalék).

Ugyanakkor addig, amíg a szovjet külpolitikáról a többségük, 64 százalékuk azt mondta, hogy megváltozott az elmúlt hónapokban, az amerikai külpolitikáról csak kisebbsik részük, 43 százalékuk nyilatkozott így.

Azt a véleményüket, hogy az elmúlt

* A telefonos vizsgálat során kétszer: a találkozót megelőző és a találkozót követő napon kérdezték meg azt a 343 embert, aki az iskolai végzettség és a nem szempontjából reprezentálta a főváros felnőtt lakosságát.

hónapokban megváltozott a szovjet külpolitika, elsősorban két dologgal indokolták az emberek: azzal, hogy nyitottabb, rugalmasabb lett (63 százalék), és azzal, hogy új, fiatalabb, dinamikusabb vezetők kerültek a szovjet állam élére (54 százalék); a két dolgot a válaszadók 21 százaléka kötötte össze egymással. Az amerikai változásokat főleg azzal támasztották alá a megkérdezettek, hogy az Egyesült Államok külpolitikája, illetve vezetése nyitottabbá, rugalmasabbá vált (80 százaléka).

Az emberek többsége úgy látta, hogy azok a kedvező változások, amelyek az elmúlt hónapokban következtek be a szovjet—amerikai kapcsolatokban, a jövőben is folytatódnak: 67 százalékuk azt mondta, hogy a következő években a két nagyhatalom közötti viszony javul, csak 15 százalékuk vélekedett úgy

hogy változatlan marad, és senki sem gondolta azt, hogy romlik.

Ugyanakkor az, hogy az elmúlt hónapokban javultak a szovjet—amerikai kapcsolatok, az emberek számára nem azt jelentette, hogy ezek a kapcsolatok jók lettek volna, hanem azt, hogy *kevésbé rosszak*: arra a kérdésre válaszolva, hogy milyenek most a szovjet—amerikai kapcsolatok, a csúcstalálkozó előtt az emberek többsége, 62 százalékuk azt mondta, hogy *közepesek*, 23 százalékuk pedig azt, hogy *elég rosszak*. Ha az iskolai osztályozás analógiájára a „nagyon jó” kapcsolatokat „ötös”-öknek tekintjük, a „nagyon rosszak” pedig „egyes”-eknek, azt mondhatjuk, hogy a genfi megbeszélések előtt a budapestiek 2,81-re értékelték a Moszkva és Washington közötti viszont. Az iskolázottabb kérdezettek az átlagosnál is kedvezőtlenebbül ítélték meg a szovjet—amerikai kapcsolatokat.

Nem lesz nagyon eredményes

A genfi megbeszélések előestéjén a megkérdezettek 99 százaléka mondta, hogy *hallott a szovjet—amerikai csúcstalálkozóról*. Kevésbé ismerték az emberek a Gorbacsov—Reagan-randevú helyét és idejét: 87 százaléuk tudta, hogy a megbeszélésekre Genfben kerül sor, és 77 százaléuk azt, hogy november 19-én, 20-án zajlanak majd.

A szovjet—amerikai csúcstalálkozót az emberek olyan fórumnak tekintették, amely főleg *a két nagyhatalom, a két világrendszer közötti konfrontáció elkerülését* szolgálja: 92 százaléuk mondta azt, hogy a genfi megbeszéléseken a békeről, a leszerelésről, illetve ennek egyes kérdéseiről: az úrfegyverkezésről, a közepes hatótávolságú rakétákról stb. lesz szó; csak 5 százaléuk említette a helyi, regionális konfliktusokat, és 17 százaléuk utalt egyéb témákra, például a két nagyhatalom közötti kapcsolatok fejlesztésére.

Az emberek nem vártak sokat a genfi megbeszélésektől: arra a kérdésre válaszolva, hogy *mit gondolnak, mennyire lesz eredményes a csúcstalálkozó*, azt mondták a leggyakrabban, hogy *közepesen* (48 százalék), azután pedig azt, hogy *kicsit* (38 százalék). A magasabb végzettségű válaszadók — akik, mint láttuk, rosszabbaknak tartották a szovjet—amerikai kapcsolatokat — még kevésbé bíztak a csúcstalálkozó sikerében.

Arra a kérdésre válaszolva, hogy *kiknek kellene nagyobb engedményeket tenniük a csúcstalálkozón*, az emberek az *amerikaiakat* említették a leggyakrabban (48 százalék), de azt is sokan mondták, hogy *a két félnek egyformán kellene engednie* (41 százalék). Amögött, hogy az emberek nem bíztak túlságosan a csúcstalálkozó sikerében, elsősorban az a feltételezés húzódnak meg, hogy az amerikaiak nem fognak engedményeket tenni.

Gorbacsov—Reagan 94:61

A csúcstalálkozó másnapján az emberek úgy látták, hogy a genfi megbeszélések valamivel sikeresebbek lettek, mint amire számítottak, és a szovjet—amerikai kapcsolatok elég sokat javultak.

A csúcstalálkozó eseményeit a megkérdezettek 94 százaléka kísérte figyelemmel. A megbeszélések témái közül most is a béke, a leszerelés kérdéseit nevezték meg a leggyakrabban. Sokkal ritkábban említették a szovjet—amerikai együttműködés fejlesztését meg a csúcstalálkozók rendszeresítését, és csak elvétve utaltak a helyi, regionális konfliktusokra, valamint az emberi jogokra.

Arra a kérdésre válaszolva, hogy *mennyire lett eredményes a csúcstalálkozó*, az emberek még gyakrabban mondták azt, hogy *közepesen*, mint amikor még csak azt kérdeztük meg tőlük, hogy mire számítanak (55 százalék). Ugyanakkor ritkábban választották azt, hogy a megbeszélések *kevésbé* voltak eredményesek (27 százalék), és gyakrabban azt, hogy *nagyon* sikeresek voltak (11 százalék). Ennél is érdekesebb, hogy amíg korábban a magasabb végzettségű rétegek ítélték meg borúlátóbban a csúcstalálkozó kilátásait, most ők tartották eredményesebbnek. Ez azt jelenti, hogy a genfi megbeszélések sikere elsősorban ezeknek a rétegeknek volt kellemes meglepetés.

Azzal kapcsolatban, hogy kik tettek nagyobb engedményeket a csúcstalálkozón, az emberek úgy foglaltak a leggyakrabban állást, hogy *a két fél egyformán engedett* (39 százalék), de azt is sokan hangoztatták, hogy *a szovjetek tettek nagyobb engedményeket* (30 százalék). Azt, hogy az amerikaiak engedtek jobban, a megkérdezetteknek csak a 7 százaléka gondolta.

Amíg tehát a csúcstalálkozó előtt a megkérdezettek azt mondták, hogy a megbeszéléseken inkább az Egyesült Államoknak kellene engedményeket tennie, a találkozó után úgy látták, hogy inkább a Szovjetunió engedett. Ez a vélekedés, úgy tűnik, szintén összefüggött az amerikaiak megítélésével, mert azok, akik hajthatatlannak tartották az Egyesült Államokat, csak a Szovjetunió engedékenységevel magyarázhatták a csúcstalálkozó sikerességét.

A budapestiek kétharmada azt mondta, hogy a *csúcstalálkozón volt olyan esemény, amely különösen megragadta a figyelmét*. Ezek közül az események közül elsősorban a megbeszélések légköre keltette fel az emberek érdeklődését, másodsorban pedig a „first lady” szereplése.

A találkozó két főszereplője közül egyértelműen az SZKP főtitkárát találták szimpatikusabbnak az emberek: Mihail Gorbacsovot 81 százalékuk ítélte nagyon és 15 százalékuk közepesen rokonszenvesnek. Az amerikai elnökről jobban megosztott a válaszadók véleménye: Ronald Reagan 23 százalékuk-

nak volt nagyon, 46 százalékuknak közepesen és 14 százalékuknak kicsit szimpatikus, 13 százalékuk pedig egyáltalán nem rokonszenvezett vele. Ha a két vezető megítélésére vonatkozó válaszokból olyan indexet hozunk létre, amelynek a tartománya 0-tól 100-ig terjed, azt mondhatjuk, hogy Gorbacsov „tetszési indexe” 94 volt, Reagané pedig 61. Az amerikai vezetőt a magasabb végzettségű válaszadók szimpatikusabbnak találták, mint az alacsonyabb végzettségűek.

A *szovjet—amerikai kapcsolatokról* a csúcstalálkozó után is azt mondták a legnagyobb arányban az emberek, hogy *közepesek* (65 százalék), de a második leggyakoribb válasz már az volt, hogy *elég jók* (20 százalék). Addig tehát, amíg a genfi megbeszélések előtt a megkérdezettek a *közepesnél rosszabbnak* ítélték a két nagyhatalom viszonyát (2,81), a megbeszélések után már a *közepesnél valamivel jobbnak* (3,11) találták ezt. A nagyobb véleményváltozás ebben az esetben is a magasabb végzettségű válaszadók körében következett be.

Dobossy Imre—Lázár Guy

ABSTRACT: According to the results of a public opinion poll carried out among Budapestians, the Geneva talks brought a pleasant surprise for them, particularly for those who have a better knowledge of international relationships.

Lesz-e munkanélküliség?

Közvélemény-kutatás az elhelyezkedési nehézségekről

A felnőtt népesség jelentős része úgy látja, hogy Magyarországon vannak elhelyezkedési nehézségekkel küszködő emberek, és a jövőben még inkább lesznek ilyenek. Ugyanakkor a többség azt gondolja, hogy az állástalanság még nem munkanélküliség.*

A kérdéskörnek a közvéleményben élő aktualitását jelzi, hogy erősen megoszlottak a vélemények abban a kérdésben, vannak-e Magyarországon olyan emberek, akiknek elhelyezkedési nehézségeik vannak. A megkérdezettek 42 százaléka látta úgy, hogy vannak ilyen emberek. A probléma megítélésében az életkor-nak rendkívül nagy szerepe volt: az idősebbektől a fiatalabbak felé haladva rendre nőtt az elhelyezkedési nehézségeket észlelők aránya, s míg a 60 év felettieknél csak 31 százalékot tett ki, a legfiatalabbaknál, a 18—20 éveseknél már 77-et. Akik úgy nyilatkoztak, hogy vannak elhelyezkedési nehézségekkel küszködő emberek, igen magasra, átlagosan 17 százalékosra becsülték ezek arányát. A legmagasabb értékek ebben az esetben is a fiatalok közt adódtak: a 30 év alattiak azt mondták, hogy 100 emberből 22-nek vannak elhelyezkedési nehézségei.

Az elhelyezkedési nehézségek okairól szólva az emberek három mozzanatot emeltek ki: a társadalmi okok közül a megfelelő munkaalkalmak hiányát és a

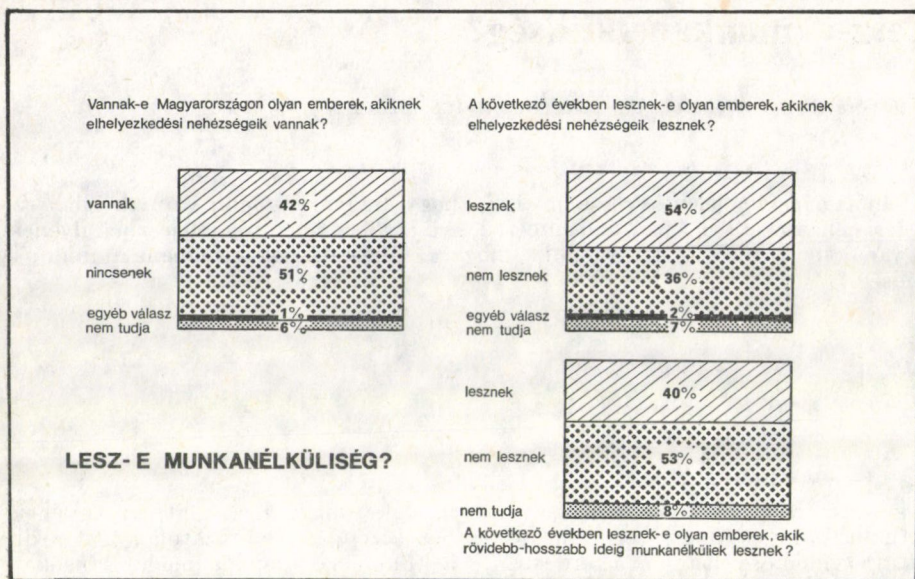
pályakezdők nehézségeit, az egyénekhez fűződő magyarázatok közül pedig a különböző deviáns magatartásokat: a lógást, az alkoholizmust és egyebeket. Az egyes életkori csoportok ebben a kérdésben is igen markánsan elkülönülnek egymástól: a legidősebbek első-sorban a személyes motívumokat említették, a legfiatalabbak a pályakezdés nehézségeit, az aktív keresők derék-hadát alkotó 30—50 évesek pedig a munkaalkalmak hiányát.

Általános vélemény, hogy az elhelyezkedési nehézségek a diplomás réteget érintik a leginkább. Ezt különösen az egyetemi végzettségűek látják így; míg az alacsony végzettségűek a szakképzetlen fizikaiak gondjairól is szólnak, a legiskolázottabbak szinte kizárólag a diplomásokat említik.

Jól megfigyelhető az a tendencia, hogy az elhelyezkedési nehézségeket a magasabb végzettségűek inkább társadalmi okokkal magyarázzák, az alacsonyabb végzettségűek pedig inkább egyéni okokkal.

A jövőt illetően még többen számol-

* A kutatásra 1984 őszén került sor a felnőtt lakosságot reprezentáló 1000 fős mintán. Azóta bekövetkeztek bizonyos változások a munkaerőpiacon, és a tömegkommunikációs eszközök is gyakrabban érintették az elhelyezkedés, a munkába állás bizonyos területeken, körzetekben jelentkező problémáit. Valószínű azonban, hogy nem került sor olyan méretű tendenciaváltásokra, amelyek a vélemények nagyobb átrendeződését eredményezték volna.

nak ilyen gondokkal. A lakosság több mint fele, 54 százaléka úgy gondolja, hogy a következő években lesznek olyan emberek, akik nehezen fognak tudni elhelyezkedni. A válaszok alakulását az életkor az előzőekhez hasonlóan befolyásolta: a legidősebbek 39 százalékal szemben a legfiatalabbak 84 százalékos arányban számoltak elhelyezkedési nehézségekkel.

Amikor viszont a kérdés úgy hangzott, hogy „lesznek-e a következő években olyan emberek, akik rövidebb-hosszabb ideig munkanélküliek lesznek?“, az igenlő válaszok aránya 54-ről 40 százalékra csökkent. A munkanélküliség értelmezésével kapcsolatos bizonytalanságra utal az állástalanság különböző eseteinek megítélése. A megkérdezettek többsége *nem* tekintette munkanélkülinek „azt a háziasszonyt, aki el akar helyezkedni, de nem talál munkát” (72 százalék), „azt, akinek

megszüntették a vállalatát, és nem talál munkát” (64 százalék), „azt, akit elküldenek a munkahelyéről, és nem talál állást” (58 százalék). Egyedül a diplomások értelmezték tágabban e fogalmat, és kapcsolták nagyobb arányban a munkanélküliséghez a fenti eseteket.

Arra a kérdésre válaszolva, hogy hogyan kellene gondoskodni azokról a dolgozókról, akik az üzemük megszüntetése miatt maradnak munka nélkül, csaknem minden válaszoló új munkalehetőségek felkínálását említette.

Gyakran hangsúlyozták a hasonló munkakör, a hasonló munkabér biztosításának szükségességét. Az átképzésre mindössze 6 százalékuk utalt, a segélyre pedig 10 százalékuk (kifejezetten munkanélküli segélyre 3 százalékuk).

Angelusz Róbert—Nagy Lajos Géza—Tardos Róbert

ABSTRACT: A considerable part of the interviewees thought that in Hungary there were people who had difficulties in finding a job and in the future their number would increase. At the same time most of them considers that joblessness does not mean unemployment.

A gazdasági nehézségekről

A lakosság legnagyobb része tudja, hogy az országnak gazdasági nehézségei vannak, de nincs tisztában ezek nagyságával és okaival.

A felmérés során* a megkérdezettek 88 százaléka mondta azt, hogy Magyarországnak vannak gazdasági nehézségei. Ez az arány már évek óta ilyen magas, ami egyúttal azt is jelenti: *azzal, hogy az ország gazdasági nehézségekkel küzd, az emberek zöme mindenképpen tisztában van.* Ugyanakkor a nehézségek mértékének megítélésében már nem ilyen egységes a közvélemény, és az eredményekből az is kitűnik, *hogy az emberek kevésbé ismerik a gazdasági bajok valódi okait.*

A megkérdezettek 59 százaléka közepesnek tartotta a gazdasági nehézségeket, és csak 24 százalékuk tekintette ezeket nagyoknak. 50 százalékuk átmenetinek gondolta a problémákat, és 34 százalékuk látta őket tartósaknak. Ezek az arányok megegyeznek az 1984-ben végzett vizsgálatok eredményeivel. Az emberek 45 százaléka azt mondta, hogy 1985-ben *nőttek* az ország gazdasági nehézségei; 23 százalékuk változatlanoknak ítélte ezeket, 17 százalékuk pedig csökkenőknek. A párttagok és a legmagasabb iskolai végzettséggel rendelkezők jóval kedvezőtlenebbül vélekedtek, mint a pártonkívüliek és az alacsonyabb iskolai végzettségűek.

A felmérés során a megkérdezetteknek 22 tényező közül kellett kiválasztaniuk azokat, amelyek a leginkább hozzájárultak az ország gazdasági nehézségeihez, illetve azokat, amelyek a legkevésbé. Azt, hogy a gondok okairól nem alakult ki határozott elképzelés az emberekben, az is jelzi, hogy a felsorolt tényezők közül egyedül a *laza munkafegyelmet* választotta ki több mint a felük (51 százalék) a legfontosabb gondok egyikeként. Ezenkívül csak néhány tényezőről mondták nagyobb arányban az emberek, hogy nagy szerepet játszottak a jelenlegi gazdasági helyzet kialakulásában, de az ellenkező álláspontot ezekben az esetekben is sokan képviselték. Így az *anyagellátás problémáit* a kérdezettek 38 százaléka a legfontosabb okok közé sorolta, 11 százalékuk viszont a legkevésbé fontosak közé. A *magas honvédelmi kiadások* esetében ezek az arányok 28, illetve 16 százalékot tettek ki, az *eladósodás* esetében pedig 28, illetve 11 százalékot.

Ezzel szemben az *öröklött gazdasági elmaradottságot* többen sorolták a nem fontos, mint a fontos okok közé (29, illetve 13 százalék). A *külkereskedelem gyenge munkáját* is így ítélték meg az emberek (22, illetve 12 százalék).

Jó néhány tényezővel kapcsolatban teljesen ellentmondásosan foglalt állást a közvélemény. Így a felső gazdasági

* A felmérés 1985. október 17—22. között készült az ország felnőtt lakosságát reprezentáló, 500 fős mintán.

irányítás hibáit, a vállalati önállóság hiányát, a vállalati vezetők kezdeményezőképességének hiányát, a népgazdasági tervezés hiányosságait, a vállalati beruházások csökkenését, az elavult termékstruktúrát, a vállalati szerződések be nem tartását, a túl gyakori vállalati átszervezéseket, az áruszállítás anyagi és személyi feltételeit és a rendkívüli telet közel annyian sorolták a

legfontosabb, mint amennyien a legkevésbé fontos okok közé.

A népgazdaság nehézségeit előidéző problémák megítélésében meglévő nagyfokú bizonytalanságra utal az is, hogy a különböző iskolai végzettségű csoportok véleményalkotásában nem voltak nagy különbségek.

F. K.—P. J.—T. J.

ABSTRACT: Most people know that our country has to face economic difficulties, however, they are not aware of their magnitude and causes.

Elítélem, de adok

*Közvélemény-kutatás az orvosi hálapénzről**

Másképpen ítéli meg a lakosság a hálapénz adását, ha magáról a szokásról kell véleményt nyilvánítania, és megint másképpen, ha olyan helyzetbe kerül, hogy el kell döntenie, fizessenek-e az orvosnak.

Az emberek többsége elítéli a hálapénz szokását: 77 százalékuk nem helyesli, hogy az emberek borraivalót adnak az orvosnak, és 66 százalékuk nem ért egyet azzal, hogy az orvosok elfogadják ezt. Ennek megfelelően a hálapénz szokását a magyar egészségügy egyik legnagyobb gondjának tartják; az orvosi ellátás problémái közül — a körzeti rendelők zsúfoltsága és az orvosok túlterheltsége után — ezt említették a harmadik helyen.

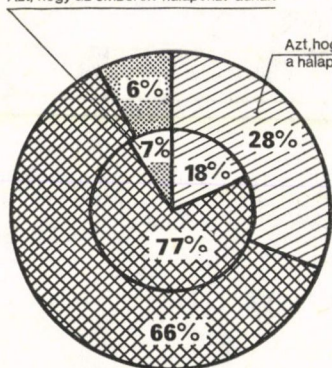
A gyakorlatban viszont az emberek jelentős része túlteszi magát a hála-

pénzzel kapcsolatos aggályain. A vizsgálat során 58 százalékuk mondta azt, hogy az *elmúlt évben* valamelyik közeli hozzátartozóját kórházban kezelték, és ez anyagi kiadást jelentett neki vagy az illetőnek; 19 százalékuk nyilatkozott úgy, hogy az *elmúlt években* kórházban volt, és a kezelés során pénzt adott az orvosnak vagy az ápolóknak, és 12, illetve 9 százalékuk mondta ezt a körzeti vagy a szakorvosi rendelőkben kapott kezeléssel kapcsolatban. A legtöbb pénzt a válaszadók szerint az orvosok közül sorrendben a szülészek, a

* A vizsgálatra 1985 tavaszán került sor a felnőtt lakosságot reprezentáló, 1000 fős mintán.

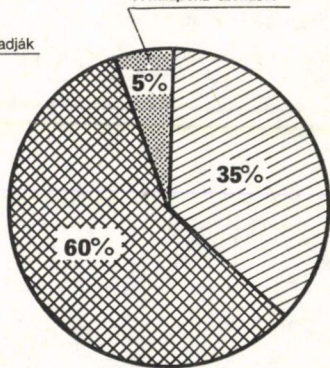
ELÍTÉLEM, DE ADOK

Azt, hogy az emberek hálapénzt adnak

Azt, hogy az orvosok elfogadják a hálapénzt

A hálapénz szokását

helyesli
 nem helyesli
 nem tudja eldönteni

meg lehet szüntetni
 nem lehet megszüntetni
 nem tudja eldönteni

sebések és a belgyógyászok kapják, a többi egészségügyi dolgozó közül pedig az ápolónők.

Miért adnak az emberek hálapénzt, ha egyszer nem értenek vele egyet? A saját válaszaik szerint elsősorban azért, mert jobb ellátást remélnek (87 százalék), mert az lelki biztonságot jelent nekik (75 százalék), és mert így alaposan kivizsgálják és meggyógyítják őket (64 százalék); emellett azért is elég gyakran nyúlnak a pénztárcájukba, hogy hozzájussanak a ritka és nagyon költséges gyógyító eljárásokhoz (54 százalék), vagy egyszerűen azért, mert mindenki ezt teszi (szintén 54 százalék).

A hálapénz adásával szembeni kétsőséget figyelhettük meg akkor is, amikor az emberek arról nyilatkoztak, hogy meg lehet-e szüntetni ezt a szokást. Többségük, 60 százalékuk azt mondta, hogy ezt a jelenséget nem lehet felszámolni. Jelentős részük úgy gondol-

ja, hogy ha a beteg nem ad hálapénzt, rosszabb bánásmódban részesül: az orvosok nem lesznek kedvesek hozzá, nem érdeklődnek iránta (57 százalék), a kórházban a nővérek elhanyagolják (55 százalék), a vizsgálatoknál várakoztatják (52 százalék), és nem fordítanak annyi időt a kezelésére, mint amennyit kellene (50 százalék).

Sokan azonban azt is gondolják — vagy inkább abban reménykednek — hogy vannak olyan dolgok, amelyekkel mégis fel lehetne számolni a hálapénz szokását. Ezek között egyaránt szerepelt a nevelés (az emberek felfogásának megváltoztatása és az orvosok hivatástudatának növelése), az adminisztratív intézkedések alkalmazása (az orvosok munkájának szigorúbb ellenőrzése és a hálapénz elfogadásának szigorúbb büntetése), valamint az érdekeltségi viszonyok megváltoztatása (az egészségügyi ellátás ingyenességének megszüntetése és az orvosok fizetésének emelése).

A lakosság jelentős része hajlandó lenne hivatalosan is külön fizetni egyes ellátásbeli előnyökért és szolgáltatásokért. A legtöbben azért fizetnének, hogy a műtétet a legjobb orvos végezze (67 százalék), de azért is sokan adnának pénzt, hogy megválaszthassák a kezelő- orvosukat (51 százalék). Arra, hogy

hozzájusson a nehezen beszerezhető, ritka külföldi gyógyszerekhez és a legkorszerűbb műszeres technikákkal történő vizsgálatokhoz, az emberek közel fele (48—48 százalék) lenne hajlandó pénzt áldozni.

Dobossy Imre—Kulcsár László

ABSTRACT: People consider the fact of giving the doctors gratuities in different ways: in one way if they express their opinion on the habit itself and in another way if they are in a situation in which they have to decide whether to pay or not to pay the doctor.

Az én házam az én váram

Vélemények a család társadalmi szerepéről

Az elmúlt másfél évtizedben végzett vizsgálatok eredményeinek összehasonlítása azt mutatja, hogy az emberek egyre inkább olyan családban szeretnének élni, ahol a feleség otthon van, és két gyereket nevel.*

Az 1984-es vizsgálat eredményei szerint a családot a társadalom túlnyomó többsége *élete középpontjának* tekinti. A felnőtt lakosság 79 százaléka leginkább családban érzi jól magát (azok, akik másutt — barátok, rokonok között, szórakozóhelyen, egyéb intézményben — érzik magukat jobban, jóformán mind egyedülállóak vagy önállósuló fiatalok). Munkahelyi és egyéb konfliktusait az emberek kétharmada otthon

„beszéli ki”. A többiek magukba zárják őket, s csak a népesség 8 százalékának van olyan családon kívüli bizalmasa, akivel rendszeresen megosztja gondjait.

Az időbeosztás középpontjában szintén a család áll. Szabad idejének legfőbb értékét a társadalom egyharmada abban látja, hogy együtt lehet családjával; több mint egyharmada pedig abban, hogy az otthonnal kapcsolatos feladatait, munkáit elvégezheti. Az

* A vizsgálatokra 1972—1984 ősze között került sor a felnőtt lakosságot reprezentáló mintákon.

egyéb szempontok, mint a mellékmun-
ka, a szórakozás, a pihenés ilyen szem-
pontból alárendelt jelentőségűek. Ez
egyben azt is jelenti, hogy társadal-
munkban a családon kívül alig van
olyan közösség, tevékenység vagy célki-
tűzés, amelyet az emberek életük igazán
meghatározó és szívesen vállalt kere-
tének tartanak.

A kutatás arra is kiterjedt, hogy a
közvélemény hogyan ítéli meg a férj és
a feleség feladatkörét a családban. A
„férfijogi” hagyomány nyomait mu-
tatja, hogy több mint kétszer annyian
gondolják azt, hogy „fontos kérdések-
ben” a férjnek kell döntenie, mint ahá-
nyan azt, hogy ez a feleség dolga (23,
illetve 9 százalék). Az emberek kéthar-
mada a két fél azonos döntési jogát
hangsúlyozza.

Ugyanakkor az elmúlt tíz évben 20-
ról 40 százalékra emelkedett azoknak
az aránya, akik úgy látják, hogy „a
családi élet meghittségének biztosítá-
sa” a feleség dolga, és megközelítette
azokét, akik szerint ez mindkét házas-
fél feladata (43 százalék). Ezzel egybe-
cseng az, hogy a nők kereső munkáját
általában nem az egyenjogúság kifeje-
ződésének és a személyes törekvések
megvalósításnak tekintik az emberek,
hanem nyomasztó gazdasági kényszer-
nek. A társadalom nagyrésze meg van
győződve arról, hogy „a családanyák
többsége, ha anyagilag megengedhetné,
szívesebben maradna otthon” (55 szá-
zalék). Ennél is többen gondolják azt,
hogy „abban az esetben, ha a férj el
tudja tartani a családját, a feleségnek
inkább otthon kell maradnia” (60 szá-
zalék), és még több híve van annak az
álláspontnak, hogy a gyerekes anyák
mindenképpen maradjanak otthon (66
százalék). A nők kereső munkája mel-
lett egyetlen társadalmi csoport foglalt
többségében állást: a felsőfokú végzett-
segű nők. A többgyermekes anyák vi-
szont inkább az otthonmaradásra sza-
vaznak. A gyermeknevelést a társada-
lom kétharmada a férj és a feleség közös

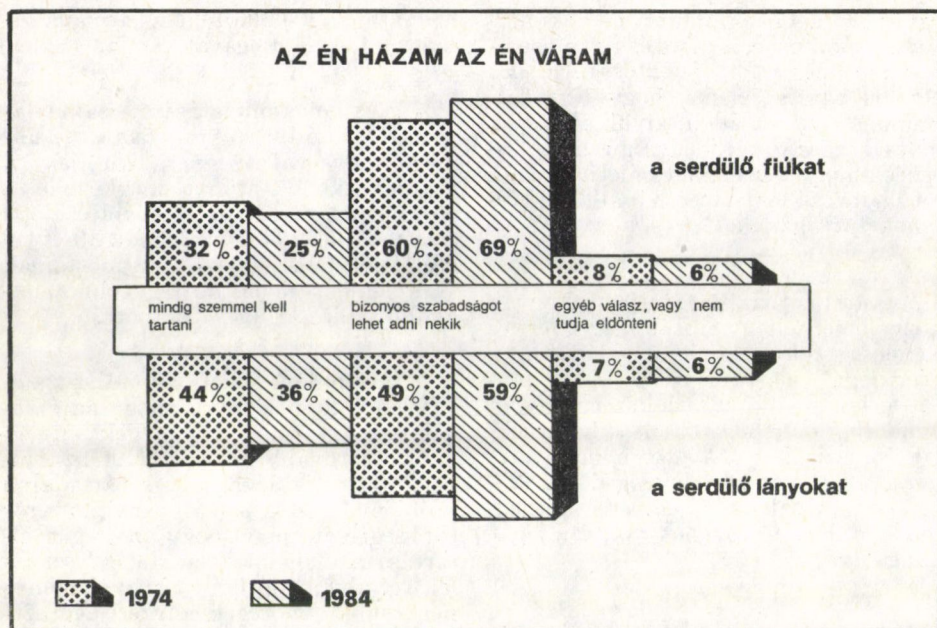
feladatának ítéli, közel egyharmada vi-
szont a feleség dolgának tartja.

A gyermek taníttatására, családalá-
pítására való takarékoskodás társadal-
mi normává vált. A gyermekük javára
takarékoskodók aránya megközelíti a
60 százalékot. A kb. 20 évvel ezelőtti
családalapítók 33 százaléka, a 10 évvel
ezelőttiek 60 százaléka és a mostaniak
71 százaléka mondta, hogy ehhez na-
gyobb szülői segítséget kapott.

A társadalom közel fele (44 százalé-
ka) valószínűnek tartja, hogy az elkö-
vetkező évtizedben az öregek anyagi
helyzete tovább romlik. Ezt az em-
berek 85 százaléka súlyos társadalmi
problémának tekinti. Ugyanakkor erős
többségi vélemény, hogy az öregek el-
tartása a családok feladata (82 száza-
lék). Nyilvánvaló, hogy a közvéleményt
nem csupán az öregek helyzete aggasztja,
hanem az a teher is, ami ebből a csa-
ládra hárul.

Mindez megmutatkozik a családter-
vezésben, illetve az eszményi család-
nagyságról alkotott elképzelések alakulá-
sában. Az emberek által ideálisnak
tartott gyermekszám — a népesedési
kérdésekről végzett közvélemény-kuta-
tások adatai szerint — 1974—1983 kö-
zött 2,88-ról 2,46-ra csökkent. A három
gyermeknél többet ideálisnak tartók
aránya 15-ről 4 százalékra esett, a há-
rom gyerekre szavazóké pedig 54-ről 39
százalékra. Ezzel összhangban a „nagy-
család(os)” fogalma is módosult. 1974-
ben a három- vagy négygyermekes csa-
ládokat az emberek 38 százaléka tekin-
tette nagycsaládnak, 1983-ban 48 szá-
zalékuk. A magasabb gyermekszámot
két társadalmi csoport tartja nagyobb
arányban ideálisnak, illetve természe-
tesnek: a vallásos emberek és az ala-
csony végzettségűek.

A gyermeknek a mai családban elfog-
lalt helye tükröződik a nevelési elkép-
zelésekben. 1974—1984 között jelentő-
sen nőtt azoknak az aránya, akik a ser-

dülőkoriúaknak nagyobb szabadságot akarnak adni. Ez az arány a fiúk vonatkozásában 60-ról 69 százalékra nőtt, a lányok vonatkozásában pedig 49-ről 59 százalékra. Egyidejűleg csökkent azoknak az aránya, akik a serdülő fiatalot „mindig szemmel tartanák”, vagy gyermekük döntését tiltással változtatnák meg. A közvélemény tehát általában „megengedőbbé” vált a fiatalokkal

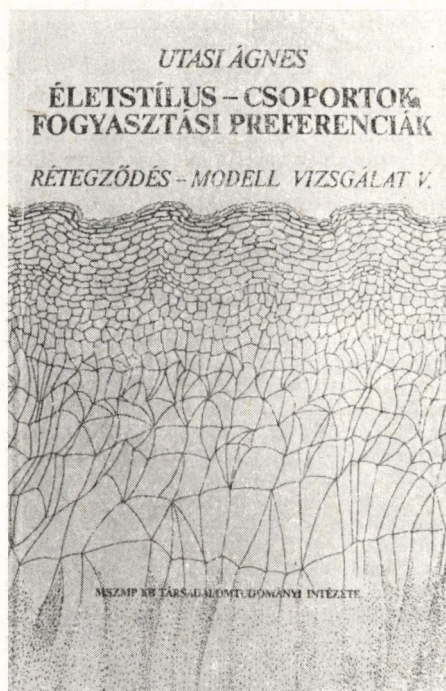
szemben. Ez a változás azonban nem érinti azt az esetet, ha a szülők úgy látják, hogy gyermekük nem megfelelő házastársat választott magának. Ebben az esetben a népesség 55 százaléka lebeszéléssel próbálkozna, 12 százalék pedig erőteljesebben is beavatkozna.

Tomka Miklós

ABSTRACT: A comparison made between the results of studies carried out in the last 15 years shows that people more and more would like to live in families in which the wife stays at home and brings up two children.

Könyvekről

Kulturális egyenlőtlenségek

Utasi Ágnes: **Életstílus-csoportok, fogyasztási preferenciák Rétegződés-modell vizsgálat V.** Az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Bp. 1984.

Utasi Ágnesnek a mai magyar társadalom kulturális egyenlőtlenségeit elemző tanulmánykötete a Kolosi Tamás vezetésével folyó társadalmi rétegződés vizsgálat-sorozat részeként jelent meg. A Társadalomtudományi Intézet és a KSH 1982-ben készített felméréseinek adatait használva a szerző 15 839 főtől származó sokoldalú információra támaszkodhatott.

A hazai szociológiai szakirodalomban nincs megnyugtató módon tisztázva, ki miként használja az életvitel, életvezetés, életforma, életminőség, életstílus, életmód kategóriákat. Utasi Ágnes munkája elején vállalkozik az életstílus fogalmára vonatkozó elméletek ismertetésére (Marx, Max Weber, Th. Veblen, P. Bourdieu, Halbwasch teoretikus, F. S. Chapin, J. Linhart, A. Tyszka és mások, a hazai szociológusok közül Kemény I., Bánlaki P., Varga Cs., Andrásy M., Losonczy Á. empirikus tipológiáira hivatkozik). Az életstílust az életmód kategóriáján belüli fogalomnak tekinti, az életmód pedig — felfogásában — a szükségletek kielégítésének módja. Meghatározása szerint „az életstílus a kötöttségek és lehetőségek életmegnyilvánulásokban jelentkező sajátos rendszere”. Életstílus-csoportoknak tekinti a választás, az ízlés és a preferenciák kulturális differenciálódásának alapján létrejövő csoportokat. Fontosnak tartja a választás viszonylagos szabadságát. A különböző életstílus-csoportok léte az egyenlőtlenségek következménye, a társadalmi rétegződés származéka. Tudatos döntés eredményeként a fogyasztást vizsgálta, amelyet az életstílus-csoportok körvonalait jelző, az életstílusokat megkülönböztető, differenciáló segédeszköznek, szintotikus mutatónak tekintett. Kilenc fogyasztási területre dolgozott ki indexeket: intellektuális tevékenység, rekreálódás, tárgyi környezet, lakáskultúra, lakásberendezés, háztartási fogyasztás, emberi kapcsolatok, családi szokások, második gazdasági tevékenység. A preferencia-indexek segítségével a fogyasztás mennyisége alapján megállapította az egyes csoportoknak a fogyasztási hierarchiában elfoglalt helyét. Az indexek szintetizálása, faktoranalízis és klaszteranalízis után (rendkívüli mértékű matematikai apparátus igénybevételel) történt meg az életstílus-csoportok címkézése és hierarchiába rendezése. Tíz

életstílus-csoportot különböztetett meg a fogyasztás mennyisége, a fogyasztási szokások alapján:

1. *Élit*: civilizációs és intellektuális szükségletekkel kiemelkedő mértékben fogyasztók.

2. *Intellektuális*: intellektuális és civilizációs szükségletekkel fogyasztók.

3. *Felső-mintakövető*: fogyasztás-orientált civilizációs szükségletekkel élők.

4. *Családorientált*: az utódok presztízsének emelésére orientált, civilizációs szükségletekkel fogyasztók.

5. *Tárgyorientált*: civilizációs szükségletekkel élő, beruházó-felhalmozó fogyasztók.

6. *Kapcsolatgazdag*: hagyományos közösségi kapcsolatokra orientált, elemi civilizációs szükségletekkel.

7. *Kapcsolatszegény*: kapcsolatok vákuumában élő, elemi civilizációs szükségletekkel fogyasztók.

8. *Második gazdasággal kompenzáló*: hagyományos közösségi kapcsolatokra orientált, elemi civilizációs szükségletekkel beruházó fogyasztók.

9. *Robotoló*: alapvetően biológiai szükségletekkel élő, munkaorientált, alig fogyasztók.

10. *Elcsesett*: dominánsan biológiai szükségletekkel, hátrányos életfeltételek között élők.

Az egyes fogyasztási szintek, életstílus-csoportok mintabeli aránya: a legfelső szinthez (elit) tartozik a vizsgált népesség 5,5 százaléka, a felső szinthez (intellektuális) 10,7 százaléka, a felső-középhez (mintakövető, tárgyorientált, családorientált) 28,1 százaléka, az alsók-középhez (kapcsolatgazdag, kapcsolatszegény, második gazdasággal kompenzáló) 31,5 százaléka és végül az alsó szinthez (robotoló, elesett) a vizsgált népesség 24,2 százaléka, csaknem negyede. A fogyasztási indexek jelzése alapján ez utóbbiak, az „elesettek” és a „robotoló” életstílusúak fogyasztása minden területen hiányos, ők halmozottan hátrányos helyzetűek, létfeltételeik alapján kimondható (Utasi Agnes nem teszi meg), hogy ők a társadalom szegényei, a fogyasztásból kimaradók. Igen magas arányukért az sem vigasztaló, hogy kb. minden hatodik kérdezett tartozik a felső-legfelső szinthez.

A magyar népesség negyede főként biológiai szükségleteinek kielégítésével küszködik, jelentősebb civilizációs fogyasztásról itt még szó sincs. Kb. harmada számára a felemás modernizáció, a civilizációs szükségletek egyes elemeinek

kielégítése jelenti a fő életszervező feladatot. S csak a népesség alig több, mint negyedére (28,1 százalék) jellemző a civilizációs-modernizációs gazdagodás, felhalmozás.

A recenzio terjedelmi korlátai miatt nincs mód az egyes típusok jellemzőinek ismertetésére, viszont a figyelemfelkeltés miatt fontosnak gondoltam legalább a tíz csoport beszédes, önmagát is értelmező megnevezését közzétenni. Úgy vélem, ennyiből is kiderül, hogy a magyar társadalom másféle megismeréséhez segít hozzá Utasi Agnes munkája, mint amit a kb. egy évtizede újra intenzív hazai szociológiai kutatások alapján megszoktunk. A mindennapi magatartástípusokról kevés használható adatbázis áll a társadalomban zajló folyamatokba beavatkozók (politikások, kommunikátorok, véleményirányítók stb.) rendelkezésére.

Utasi Agnes nem elégedett meg az életstílus-csoportok és életfeltételszintek leírásával, hanem azokat az értékeket, érték-struktúrákat is megvizsgálta, amelyek alapján az egyes fogyasztói magatartástípusok szerveződnek. Ugyancsak fontos, figyelemre méltó az a megállapítása, hogy a kedvezőbb életfeltételek között élők gyakran türelmetlenek, értetlenek más csoportokkal, az övékétől eltérő életcélokkal szemben. A kérdezetek mintegy ötöde, bármilyen életstílust követ is, nem képes megfogalmazni életcélját, azt, hogy mi jelenti számára az élet értelmét.

Természetesen lehet vitatkozni az indexképzés módján s egyéb módszertani kérdéseken, lehet vitatni a típusokat, kategóriákat és számos elméleti ellenvetésnek volna is létjogosultsága (pl. valószínűleg nem szűkítettem volna le az életstílust a fogyasztási magatartás vizsgálatára, a családorientált és tárgyorientált típusnál erős átfedések tételezhetők fel, saját kutatási tapasztalatom szerint a szegényes lakberendezésnek nem kelléke a függöny és a szőnyeg, a tárgyi környezet és a lakáskultúra indexét én bizonyára másként képzeltem volna stb., stb.). Mindezek ellenére, pontosabban: mindezekkel együtt Utasi Agnes munkája s a megjelent könyv jelentős hozzájárulás a hazai életmód s a mindennapi kultúra alaposabb, pontosabb feltérképezéséhez. Alapanyagában, a bőségesen közölt adatokban, táblákban, indexekben még további lehetőségek rejlenek. Ezzel a kötettel az empirikus szociológia lépett előbbre, de benne van az elméleti általánosítás lehetősége is.

S. Nagy Katalin

Művelődéspolitikai eszmecserék

Újabb párbeszéd a művészetpolitikáról

Művészeti Szakszervezetek Szövetsége. Bp. 1985.

Voltaképpen egy vitasorozat megszerkesztett jegyzőkönyvét veheti kezébe a téma iránt érdeklődő. A sorozat első vitája 1981 tavaszán, az utolsó 1984 őszén zajlott, résztvevői az illető tárgykör legkitűnőbb hazai szakértői voltak, filozófusok, politológusok, szociológusok, esztéták, a pedagógia és a közművelődés tudományának jeles művelői, illetve festők, építészek, szobrászok, előadók, komédiások — kiknek foglalkozási kezdőbetűi alkotják a *Fészek Klub* nevét, ahol a Budapesti vitaülések tartottak.

Az eszmecserék köre szerencsére sokkal nagyobb kérdéskomplexumot fog át, mint amelyet a kötet címe — *Újabb pár-*

beszéd a művészetpolitikáról — pontatlanul jelez. A párbeszéd ugyanis a *művelődéspolitika* aktuális problémáinak legtöbbjét érintik (lásd a tematikát: „Profi, amatőr, dilettáns”, „Tradíció és korszerűség”, „A közoktatás és a művészeti nevelés”, „Gazdaság és művészet”, „A művészeti értékek terjedése”, „Művészet és tömegkommunikáció”, „Szabadidő, szórakozás”, „Kultúra és demokrácia”); mely művelődéspolitika a művelődés *legtágabb* területén gyakorolja tevékenységét. Tudvalevő, hogy bár a művészetpolitika fontos része, de mégiscsak *része* ennek az összetevékenységnek. Mint ahogy a lenini kulturális forradalomnak is — mely a mindennapok, az életforma, a szokások forradalma — legfontosabb támasza és szervezője a szocialista művészet — mégsem azonosítható vele.

Fontos ezt hangsúlyozni, hiszen a könyv legnagyobb erénye éppen az, hogy szerény terjedelme ellenére a kulturális forradalom jelen eszakának szinte minden időszerű elvi és gyakorlati kérdését, ha a vállalkozás jellegénél fogva nem is tárgyalja vagy elemzi, de legalábbis *érinti*, mégpedig egy *alapos helyzetfelmérés igényével*, reálisan és kivételes problémáérzékenységgel. Nagyon egyetértünk *Símó Tibornak* a kötet előszavában rögzített véleményével, miszerint az eszmecserék iránt megnyilvánuló lankadatlan érdeklődés oka a viták gondolatgazdagsága, igényessége és időszerűsége. A rendezvények szervezői sikerrel törekedtek arra, hogy a napirendre kerülő témák szorosan kapcsolódjanak a művelődéspolitika legfontosabb és legidőszzerűbb problémaköréhez.

Az évtizedforduló gazdaságpolitikai *váltása* a reformfolyamat fölgyorsulását eredményezte, mely fölgyorsulást megteremtette a politikai mechanizmus szocialista tartalmú korszerűsítésének és a kulturális tényezők intenzívebb kibontakoztatásának *feltételeit*.

Össztársadalmi fejlődésünk érkezett *fordulópont*hoz, a 80-as évek elején alternatíva elé kerültünk mind gazdasági, mind társadalmi, mind kulturális vonat-

kozásban. A kötet vitauéléseinek résztvevői évtizedek elvi és gyakorlati tapasztalatait szintetizálva és a konkrét helyzet iránti kifinomult érzékenységgel hangsúlyozzák, hogy alternatíva nem a gazdagság és a kultúra között nyílik, lévén, hogy a műveltség általános és szakmai növekedése gazdasági és társadalmi előrelépésünknek nélkülözhetetlen feltétele.

Vitányi Iván, több eszmecsere szenvedélyes résztvevője minden alkalommal ceterum censeoként hangsúlyozza azt a gondolatot, melyet *Vitairat a mai magyar művelődésről* című könyvében így foglalt össze: „Tudnunk és tudatosítanunk kell . . . , hogy kultúránk szerves fejlődése sorskérdés, nemzeti létünk és szocialista létünk sorskérdése. Megoldása nem részfeladat, hanem átfogó társadalmi összefogást, valóságos és mélyreható megújulási mozgalmat igényel, mely az egyetemes társadalmi program és reform egyik legfontosabb része és feltétele. Itt az ideje annak, hogy a kultúra ügye kiemelkedjen eddigi bántó részlegességéből, és érdeme szerint a nemzet ügyévé váljon. Aminek persze az az alapja, hogy mindenképp a nemzet ügye váljék valóban az egész nemzet ügyévé. Egyedül ez lehet fejlődésünk, jövőnk biztosítéka.” (271. o.)

A viták során feltárnak a valóságos folyamatok, világossá válnak okok, érdekek és következmények, konstatálódnak az értékvizsgálatok és határozottan megfogalmazódnak az azokkal szembenéző és azokat elutasító álláspontok.

Nemcsak a *Gazdagság és művészet* címet viselő vitauélesem érik tetten a felszólalók ennek a veszélyes leértékelési folyamatnak a tüneteit, melyek arra utalnak, hogy bizonyos technokrata szűklátókörűség a valóban létező gazdasági kényszerek torz megideologizálásával „hátrább rangsorolná” — nemegyszer sikerrel — a kulturális szférát. Tóth Dezso például a közoktatással foglalkozó eszmecsere fogalmazta meg: „. . . amikor a szocialista társadalom építésének *intenzív* szakaszába értünk el, akkor ez az intenzitás kevésbé érzékelhető a kultúra, még kevésbé a művészeti kultúra területén, mint a társadalom, a gazdasági élet más részleteiben . . . Lehetséges, hogy túl sokat adtunk a reáliákra, s túl kevés maradt a humaniorák sorpenyőjében . . .” (79—80. o.)

A „kevésbé érzékelhető intenzitás” egyik tendenciózus jelenségére hívta fel a figyelmet például Gombár József *A művészi értékek terjesztéséről* folytatott vitauélesem: 1978 és 1983 között a lakosság fo-

gyasztása 50 százalékkal növekedett, közben a *kulturális fogyasztás azonos szinten maradt*, vagyis a szabadidő növekedése nem járt együtt a kultúrára fordított időmennyiség növekedésével. (111. o.)

Az elvek és a gyakorlat között feszülő ellentmondások markáns feltárása jellemezte azt a vitauéletet is, amely kifejezetten a művészet és gazdaság összefüggéseit vizsgálta a megnehezült viszonyok közepette. Kemenes Ernő bevezető előadásában megvilágította, hogy a közgondolkodás nemcsak a nyolcvanas évek problematikus viszonyai között nem tekinti teljesen rendezettnak a két nagy társadalmi életszféra összefüggés-rendszerét, hanem a hatvanas-hetvenes évek gazdasági fellendülésének idején sem volt megnyugtató ez a kapcsolatrendszer. Az pedig teljesen nyilvánvaló, hogy az elmúlt években az anyagi fogyasztás dominanciája mellett meggyengült a kulturális, a szellemi, az erkölcsi értékeknek életmód-meghatározó szerepe. (83. o.)

Ennek a fenyegetően növekvő tendenciának veszélyeit nem lehet kellően hangsúlyozni az általános fejlődés szempontjából sem. A gazdagság és művészet összefüggéseinek kérdésre szentelt eszmecsere fogalmazta meg ismételten Vitányi Iván már axiomaticusan diagnosztizált: „A helyzet . . . olyan, hogy nem maradhatunk benne szenttelenek. Nem valami széplelkű kultúrásnobizmusból paposkodunk a kultúra mellett, hanem a szocializmus és a nemzet alapvető érdekéből. A közművelődés ügye nem járulékos Azért-Ez-Is-Hadd-Ménjen-Csak, hanem a nemzet sorsának, jövőjének egyik kulcskérdése. Nem abból kell kiindulni, hogy mennyi pénz kell a kultúrához, hanem, hogy mennyi kultúra kell a pénzhez (értsd: a meglévő erőforrások ésszerű felhasználásához, gazdasági fejlődésünk feltételeinek megerősítéséhez).” (*Vitairat a mai magyar művelődésről*, 271. o. I. m. 85—86. o.)

Hasonló konklúzióhoz jut Újfalussy József a közoktatás kérdéseit vitató eszmecsere: az *egész közösség egzsztenciáját* érezni fenyegetettnek az etikai-esztétikai nevelés háttérbe szorítása esetében. Okfejtése is megerősítheti az olvasót annak a politikai döntésnek a helyeslésében, mely a nemzeti jövőelem kultúrára jutó hányadának kiugróan nagy részét az oktatásra fordítja. A vitasorozat résztvevői és a kötet szerkesztői (szerkesztette: Varga Imre, lektorálta Fukász György) vitán felülinek tartják azt a tényt, hogy a szo-

cialista jövő minden alapkérdése az iskolában, a közoktatás rendszerében dől majd el. A legsikerültebb, legizgalmasabb, legproblémaérzékenyebb vitára éppen a *közoktatás és a művészeti nevelés* témának szentelt összejövettel adott alkalmat. Külön időszerűséget adott az eszmecsere nek, hogy akkor került rá sor, amikor az MSZMP Központi Bizottsága napirendre tűzte az oktatáspolitikáról szóló határozatot végrehajtásának mérlegelését. Alapkérdésekben egyértelmű volt ugyan a résztvevők konszenzusa, mégis ebben a témakörben bontakoztak ki a legélesebb viták, itt feszültek egymásnak a leghatározottabban az eltérő álláspontok a tekintetben, hogy miként lehet az alapkérdésekben rögzített elveket leglényegesebb vonásaikban gyakorlattá tenni. A közoktatás tartalmi és szervezeti kérdéseit tárgyalva az a meggyőződés kristályosodott ki, hogy „gyökeresen meg kell növelni az iskolák szabad cselekvési és döntési körét.” (77. o.)

Ez az eszmecsere érintett két olyan kérdést is, amely drámai szigorral adja fel a leckét a művelődéspolitikának, és a megoldást kutató válaszok elől aligha lehet kitérni. A *felelősség* kérdését vetik fel a hozzászólók a *szakmunkásképzés állapotát* vizsgálva, és nyugtalanítón mered elénk a kikerülhetetlen kérdőjel: *hogyan lehetséges, hogy az ország felnőtt lakosságának kétharmada nem kap semmiféle szervezett esztétikai iránymutatást?* (73. o.)

A szervezett iránymutatáson az iskolai keretek értendők. Szabolcsi Miklós bevezető előadásában kimutatta, hogy a művészeti nevelés gyakorlatilag teljesen hiányzik a szakmunkásképzőből. A helyzet önmagában is aggasztó voltát fokozza az a tény, hogy az érdekelt korosztálynak jelenleg mindössze 18 százaléka jár gimnáziumba, s ha emelkedik is, ez a szám se haladja meg a 22—23 százalékot. A felnővekvő korosztályoknak további 25—26 százaléka megy szakközépiskolába, a többi szakmunkásképzőbe jár. (59. o.)

Fekete György ezzel kapcsolatban így summázta véleményét, melyet egyetértően idéznék: „Nem az esztétizáló jó szándékunk dönti el, hogy szüksége van-e a szakmunkásnak kultúrára és esztétikára, hanem a tények. A statisztikák alapján tudjuk, hogy az utóbbi tíz-tizenöt évben történelmünk legkevésbé kultúrált munkásosztálya jött létre.” (75. o.)

A másik riasztó problémakört Pataki Ferenc érintette, kimondva a tendenciájában életveszélyes tény: az ifjúság

egészében eltolódott a hangsúly az aktív művészeti tevékenységről a hedonisztikus, kevés erőfeszítést igénylő, befogadó és fogyasztói mentalitás felé. Az iskolában is és az ifjúság szubkultúrájában is jellemzővé vált az olyan művészet vagy művészeti szurrogátum, mely passzív, receptív részvételt igényel, míg látványosan csökkennek a művészetek elsajátítása felé vezető fáradtságos utak. (61. o.)

Mindkét kérdéskör tekintetében, a problémák megoldását keresve alapvető jelentőségűnek tetszik az *amatőrmozgalom* léte és jövőbeni hatékony fejlődése, mind a mozgalomban résztvevők számának növekedését, mind a mozgalmi jelleg demokratizmusát illetően. Ancsel Éva szenvedélyes okfejtésben bizonyítja az amatőrmozgalom centrális fontosságát: „... nem beszélhetünk a szó tulajdonképpeni értelmében *emberről* — genezisést és lényegét tekintve — a művészet iránti szükséglet és a művészethez nélkülözhetetlen képességek nélkül. Mindenkiben megvan potenciálisan az emberi tevékenység képessége és szükséglete. Minél tágabban bontakozik ki ez a minden emberben meglévő képesség a művészi tevékenységre, annál egészségesebb egy társadalomnak nemcsak a művészi anyagcseréje, hanem *közösségteremtő* ereje is. Ez a két történelmi tendencia sehol olyan szerencsésen nem találkozik, mint éppen az amatőrmozgalomban.” (13. o.)

Az amatőrmozgalom képes áttörni a művészeti termékekhez való passzív fogyasztói viszonyt, közvetítő rendszert, összekötő kapcsolatot képezhet az autonóm és heterogén kultúra között.

„Alapvetően végig kellene gondolni — mondta Maróthy János a Profi, amatőr, dilettáns című vitán —, hogy a két ellentét között — egyrésztől van egy államilag támogatott, komoly művészet, ami keveseknek kell, másrésztől van egy, csak a kommersz eszatonákon érvényesülő tömegművészet, ami viszont mindenkinek kell — elsikkadnak azok a *művészi esélyek*, amelyek valóságos közvetítési rendszert teremthetnének egy magát méltán és joggal szocialistának tartó kultúrában.” (19. o.)

A különböző művészeti ágak szociológiai vizsgálata azt az eredményt hozta, hogy bizonyos szórakoztató műfajok felől vezet vagy vezethet út az úgynevezett autonóm művészethez, míg másoktól nem. A vizsgálatok tanúsága szerint az operett, a magyar nóta, a hagyományos sláger élvezője kevésbé jut el a zene magá-

sabb rendű formáihoz, mint a beat- és popzene kedvelői. Umberto Eco olasz szemiotikaprofesszor is utal erre a jelenésre a *The Listener*-nek adott 1984-es interjújában, melyet a *Jel-Kép* közölt 1985. 2. számában. Umberto Eco visszaemlékszik Henti Pousseur avantgárd zeneszerző szavaira, aki a *Beatlest* hallgatva mondta: ezek „nekünk dolgoznak”. „Úgy értette — fűzi hozzá Umberto Eco —, hogy új zenei érzékenységet alakítanak ki, amely végül a mi zenénk megértésében is segít majd.”

Az alulról jött „popforradalom” vagy a szintén „lentől” kezdeményezett tánc-házmozgalom „összekötő funkciója” jelzi az amatőr művészeti mozgalmak kellően nem becsülhető jelentőségét az elit és tömegkultúra közötti távolságok megszüntetésében. Ennek feltétele természetesen az amatőr művészeti mozgalmak valóban *öntevékeny* és valóban *demokratikus* volta — illetve ehhez az eszményhez való szívós törekvés.

Éppen az amatőrizmusról való vitán hangsúlyozta az egyik résztvevő a szocialista közművelődés alaptételét: „... az embereket nem lehet úgy általában felemelni, mert az embereknek megvan erre a saját módszerük.” (16. o.)

A kulturális demokrácia problematikája köré csoportosították értékeiket *A művészi értékek terjesztése, a Kultúra és demokrácia és a Művészet és tömegkommunikáció* témakörével foglalkozó vitatülemek résztvevői.

Korszakunkat meghatározóan jellemző felismerések sokaságát sorakoztatták fel a vitatkozó tudósok és gyakorlati szakemberek, sok ellentmondó álláspont is megfogalmazódott. A konzekvenciák következetes levonása jellemezte az eszmecseréket — ezek érvényességét talán a következő kötet anyaga hitelesítheti, amely a nyolcvanas évek második felének művelődéspolitikai gyakorlatát szintetizálja majd remélhetően.

Erki Edit

Az etnikum elmélete

J. V. Bromlej: Ocserki tyeorii etnosza, Moszkva, 1984

A szovjet néprajztudomány a 60-as évek eleje óta erőteljesen foglalkozik az etnikum történeti és recens vizsgálata mellett az etnikai közösség elméleti kutatásával. Az eddig megjelent munkák közül egységes szintézisre való törekvése miatt különösképpen kiemelkedik J. V. Bromlejnek, a Szovjet Tudományos Akadémia főtitkáranak, a moszkvai Néprajzi Intézet igazgatójának a közelmúltban megjelent „Az etnikum elmélete” című monográfiája, amely az eddigi legteljesebb marxista igényű, modern összefoglalása ennek a bonyolult kérdéskomplexumnak. A szerző ebben a témakörben három könyvet írt, amelyeket lefordítottak jelentősebb európai nyelvekre is; „Etnosz és néprajz” című munkája 1975-ben jelent meg magyarul.

Bromlej szerint az emberiség etnikai osztályozásának legfontosabb alapegysége az *etnikum* (orosz szóhasználatban: *etnosz*). Az etnikum dinamikus, nyílt rendszer, az emberek történelmileg kialakult közösségeinek sajátos formája. Olyan csoport, amely meghatározott,

viszonylag állandó, közös kulturális jegyekkel rendelkezik, ebből következőleg pszichológiai sajátosságok jellemzik, tagjaiban tudatosan egysége és más népektől való elhatárolódása. Az etnikum állandó kulturális rendszerébe beletartozik a nyelv, az érték- és a magatartás-rendszer is. A szerző etnikus jegyeknek az adott népre jellemző kulturális sajátosságokat nevezi, amelyek az esetek többségében viszonylagosak. A kulturális specifikumok mellett az etnikum fontos jellemzője a nyelv is, továbbá az etnikai tudat, amely a közös történelmi múlt, a többé-kevésbé fiktív eredetközösség elképzelése, valamint a „mi” — „ők” dichotomikus oppozíció alapján jön létre és az etnikai közösség egységét kifejező etnonim teszi nyilvánvalóvá. Az etnikus identitástudat az etnikum legfontosabb ismérve, mivel az adott nép földrajzi, gazdasági és politikai egységének megszűnését is túlélheti, sőt kivételes esetben akár a nyelv megszűnését is.

A marxizmus—leninizmus metodológiai bázisát egyértelműen gazdagítja Bromlej akadémikus egy sor újszerű módszertani megállapítása, amelyet első sorban a néprajzi anyag elemzése alapján vont le, folytatva a marxizmus klassziku-

sainak etnológiai érdeklődését. Véleménye szerint az etnikum funkcionálásához nem feltétlenül szükséges a politikai értelemben vett közös gazdasági élet vagy területi egység, hiszen létezik több részre szakított vagy teljesen szétszórta élő nép. Az etnikum azonban sohasem létezik tiszta formában, mindig meghatározott természeti és szociális környezetben van jelen. Az etnikum létrejöttének, vagyis az etnogenezisnek a társadalmi és természeti szféra a legfontosabb feltétele; a későbbi etnika-történet során ezek másodlagos tényezőkké válhatnak, akárcsak a külön nyelv, vagy az etnikus terület egysége. Az etnikus, illetve a társadalmi folyamatok jellege eltérő, csak részben fedik egymást, csupán közvetett viszonyban állnak. Főleg azért, mert az etnikum mindenekelett tudatosult nyelvi — kulturális egység, amely meghatározott hagyományos, megkülönböztető (etnikus) jegyekkel rendelkezik. Ennek következtében viszonylag önálló rendszert alkot, amely érthető módon, a mozgékonyabb szociális-gazdasági adottságokhoz képest sokkal lassabban változik. Következésképpen az etnikum rendkívül hosszú időn keresztül, akár több társadalmi-gazdasági alakulat folyamán is fennmaradhat, megőrizve sajátosságát, stabilitását és kontinuitását. Ez utóbbiban fontos szerepet játszik az az etnikum endogámiája, amely Bromlej szerint az etnikus csoport stabilizátora, sajátos védőmechanizmusa, amely a családon keresztül lehetővé teszi a népesség újratermelése mellett az etnokulturális információk nemzedékek közötti átadását is. Az etnikumokra jellemző az inetnikus házassági kapcsolatok preferenciája, amely még a sok nemzetiségű államokban is az esetek többségében 85—90 százalék körül mozog.

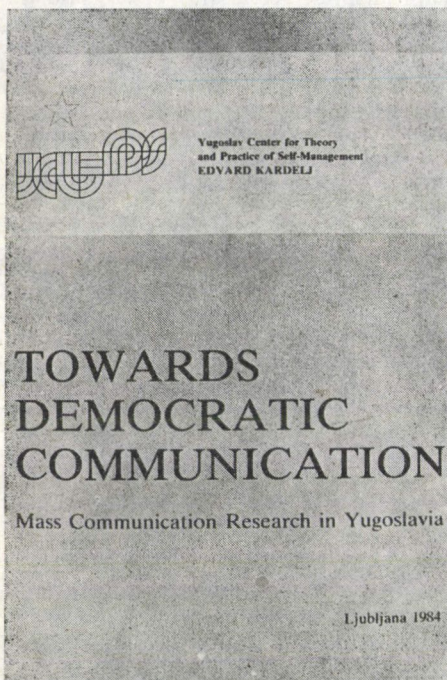
A szerző szerint az etnikum fogalma körüli nézeteltérések oka a fogalom kettség, mégpedig tulajdonképpen etnikai-kulturális, illetve szociológiai értelemben vett következetlen használat. Az utóbbi esetben nemzetiséget, nemzetet értve rajta. A félreértések kiküszöbölésére Bromlej akadémikus bevezette az etnopszociális szervezet fogalmát, amely az etnikum és a makroszintű társadalmi (gazdasági és politikai) szervezet kölcsönösen egymásba fonódó, különleges, szintetikus képződménye. Az etnopszociális szervezetet egyszerűen az etnikus, kulturális, másrészt a társadalmi-gazdasági tényezők adják. Korunkban a legtípikusabb etnopszociális szervezet a nemzet.

Jellemzője, hogy benne fokozatosan eltűnik az etnikai öntudat hierarchizált, többlépcsős volta, amely a feudalizmus etnikumainak volt sajátossága. Az etnikai tudat legmagasabb fokú homogenitása csak a nemzetre jellemző. A szovjet kutatók többsége a nemzetet meghatározott társadalmi-gazdasági formáció, a fejlődő kapitalizmus, valamint a szocializmus termékének tartja. A gazdasági közösség nem a nemzet, hanem az állam jellemzője. A gazdasági közösség a nemzettel csak az állam által létesített közvetett kapcsolatban áll. Köztudott, hogy kedvező esetben a sok nemzetiségű államban egyazon egységes gazdasági alapon több önálló nemzet állhat fenn egymás mellett, anélkül, hogy az adott népek saját etnopszociális szervezete — politikai autonómiája — megszűnnék. Ilyen több egyenjogú nemzetből és nemzetiségből álló politikai egység pl. a Szovjetunió, illetve a szovjet „nép”, amely azonban nem etnikai értelemben alkot közösséget, hanem önálló nemzetek és népek egyenjogú politikai szövetségén alapul, amely létszámától függetlenül minden etnikumnak, nemzeti kisebbségnek nemcsak alkotmányjogilag, hanem gyakorlatilag is biztosítja a politikai autonómiát, a kulturális élet fejlesztésének anyagi lehetőségét, beleértve a saját anyanyelvű rádió- és tévéadások rendszeresítését, a nemzetiségi sajtó és könyvkiadás, színházi élet támogatását. A Szovjetunió nemzetiségi politikája a néprajzkutatók által kidolgozott tudományos alapokon áll, és példát szolgáltat más országok nemzetiségi politikája számára, függetlenül azok társadalmi-gazdasági berendezkedésétől.

Bromlej felhívja a figyelmet a nemzet, illetve az etnikumok kulturális sajátosságaiból következő pszichológiára jellemző kutatásának szükségességére. Rámutat arra, hogy az etnikus identitás korunkban főleg a szellemi kultúrában, ennek is mindenekelett a pszichológiai szférájában érvényesül a legerősebben, az értékrendszerben és az ezzel összefüggő viselkedési módokban. Az interetnikus személyi kapcsolatban a kulturális szint és az etnikai attitűd nagyjából azonos szerepet játszik, de ezek egymással nem állnak egyértelműen korrelációs kapcsolatban. Minden etnikum magát pozitívan értékeli, ami azonban minden etnocentrikus jelleg ellenére nem jelenti a viselkedésmódban való nacionalista megnyilvánulást.

Veres Péter

A demokratikus kommunikációért — Jugoszláviában

**Towards Democratic Communication.
Mass Communication Research in
Yugoslavia. Ljubljana. 1984.**

Közhely ma már, hogy korunkban többirányú kihívásokkal kell megküzdenünk a sajtó demokratizálásának — még a polgárosodással megindult — történelmi folyamatában. A nyomtatott és az elektronikus sajtó hagyományos szabadságait egyaránt veszélyeztetik mind a döntési szféra elidegenedésének — gyakorta a társadalmi-politikai viszonyok legmélyéből fakadó — megnyilvánulásai, mind pedig az információ és kommunikáció globális forradalmasodásával együttjáró újszerű versenykényszerek és monopóliumok.

Az itthoni publikációk mindeddig inkább csupán két területen ástak mélyebbre és tájékoztatták legalábbis a szakmai nyilvánosságot ebben a kiváltképpen közérdekű témakörben: színvonalas fejtegetéseket olvashattunk a sajtószabadságról a társadalom- és államelmélet emelkedett absztrakciós szintjén, és van már hazai könyvünk információ és hatalom számítástechnikai összefüggéseiről is.

Frissítőleg és orientálódásunkat segítően hathat, ha azzal is megismerkedünk, mire jutottak és merre tartanak mind ebben a szomszédos Jugoszláviában dolgozó barátaink, kollégáink. Jó alkalom az ismerkedésre, hogy nemrég Ljubljában az öngazgatási elmélet és gyakorlat Edvard Kardelj nevét viselő jugoszláv központja és a Jugoszláv Szociológiai Társaság tömegkommunikáció-kutatási szekciója egy kilenc tanulmányból álló kötetet jelentetett meg. A kötet angol nyelvű; mint írják, ezzel is a világ kommunikáció-kutatói közötti megértést kívánják elősegíteni, és ily módon is támogatják a nemzetközi társaságuk alapszabályaiban foglalt célkitűzések elérését.

Slavko Splichalnak, a Jugoszláv Szociológiai Társaság tömegkommunikáció-kutatási szakosztálya elnökének a kötethez írott előszava visszapillant a jugoszláviai kutatások két évtizedes történetére. Az 1960-as évek elején kezdtek közvélemény-kutatással foglalkozni. Ennek keretében vizsgálták a közönség tömegkommunikációs eszközök iránti attitűdjét. Először Ljubljában, majd Belgrádban és Zágrábban, végül Szarajevóban és Szkopjében felsőfokú újságíróképzés kezdődött. A belgrádi társadalomtudományi intézetben már korábban is foglalkoztak társadalmi kommunikációval. A televíziózás előretörésével létrejöttek a belgrádi, a zágrábi és a ljubljanei rtv-központok kutatórészei. Az 1980-as évek közepére több mint száz kutató tömörül a Jugoszláv Szociológiai Társaság tömegkommunikáció-kutatási szekciójában.

A politikai illendőség és a szakmai tárgyzerettség egyaránt azt kívánják, hogy a közelebbi ismertetést a kötet — egyébként egyetlen — Tito-idézetével

indítsuk. „Manapság az a felismerés uralkodik — mondotta J. B. Tito 1975-ben Helsinkiben —, hogy korunk feltételei és munkaeszközei, valamint a tudományos-technikai, társadalmi és kulturális haladás szükségletei parancsolólag az egységösülés irányába mutatnak. Mivel korunkban csupán a nemzetek egyesült erőfeszítései útján találhatunk megoldást mind az egész emberiség közös gondjaira, mind az egyes nemzetek munkáját, életét és boldogulását érintő problémákra, ezért a nemzetek ma — inkább, mint bármikor azelőtt — készek rá, hogy felvállalják azokat a kötelezettségeket, amelyek az emberiség integrációjának történelmi szükségszerűségéből erednek. De ezt csak akkor valósíthatjuk meg, ha minden nemzet szabad és egyenlő, kölcsönös békében és biztonságban él, és nem az egyoldalú függés, az alávetettség és a veszélyeztetettség rendszerében.”

Már az idézet megválasztása és szerepeltetése Zdravko Leković *Az öngazgató társadalom tájékoztatási rendszere* című tanulmányában is figyelemreméltóan jelzi számunkra, hogy milyen sajátlagosan nagy távlatokat tartanak szem előtt a jugoszláv alkotmányjogi és politikai gondolkodásban. Méltán emeli ki Leković Jugoszlávia nyitottságát az eszmék, információk és kulturális értékek kölcsönös cseréjét és a személyek szabad mozgását illetően, és hasonló szellemben foglal állást az információs tevékenység társadalmisítása tekintetében is. Ez szorint a következőket foglalja magában:

„a) az információ gyűjtésének és továbbításának, valamint alkotó értelmezésének szabadságát;

b) az alkotás lényegi szabadságának megvalósítását a tájékozódás területén, így az információszerzés, a társadalomkritika, a kutatás és a tömegtájékoztatás ideológiai-politikai orientációjának a szabadságát;

c) a szabadságot mindenki számára ahhoz, hogy tájékozott legyen és teljes előnyét élvezhesse mindazon lényegi információknak, amelyek társadalmi jelentőségét az emberi gyakorlat szükségletei és az emancipáció útján előrehaladó társadalom állandó változásai határozzák meg.”

A tanulmány ennek megfelelően értelmezi a JK SZ, a Szocialista Szövetség (népfront) és a szakszervezetek szerepét Jugoszlávia tájékoztatási rendszerében. A JK SZ hivatása az ideológiai orientáció,

a politikai kezdeményezés. A szervezetek egyben a politikai tevékenység fő megtestesítője. Az egyes kommunisták, különösen az újságírók feladata mindenekelött az, hogy „folyamatosan, elvi alapon és határozottan szembeszálljanak a tömegkommunikációs eszközökkel való visszaélésekkel, és a szerkesztőségekben a maguk öngazgató tevékenységben keresztül hatást gyakoroljanak munkahelyük káderpolitikájára és a szerkesztőségi politika szocialista orientációjára, valamint a tájékoztatás pártatlanságára és színvonálára”. A Szocialista Szövetség tájékoztatási tanácsai, bizottságai, szekciói és más testületei elősegítik a tömegtájékoztatásra gyakorolt társadalmi befolyást, a tömegtájékoztatási tevékenység társadalmi-gazdasági fejlődését, a szerkesztőségek ideológiai és politikai helyzetének, valamint a közvélemény és a tömegtájékoztatás kapcsolatainak javítását, az ország egységes alapokon felépülő tájékoztatási rendszerének megvalósítását és egyéb hasonló feladatokat látnak el. A szakszervezetek — az öngazgatói szervekkel karöltve — mindinkább a dolgozó kollektívákban végzett információs tevékenység gazdáivá válnak.

A nagy távlatok szem előtt tartása gondolatébresztően párosul a kötetben a mintegy testületileg felvállalt valóságérzékenységgel és társadalomkritikai irányultsággal. Ennek szemléltetésére talán France Vreg *Politikai kommunikáció Jugoszláviában és az átfogó ideológiai rendszerek* című tanulmányát érdemes bemutatnunk. Vreg megállapítja, hogy a tényleges hatalom a képviselői szervekről a végrehajtó testületekre tevődött át, és az utóbbiak ragadták magukhoz a népképviselők javaslattevő és törvénykezdeményező jogosítványait. A kormányzat és a politikai közvélemény közötti interaktív kommunikációs folyamat öngazgató modelljének ismertetése után az állami-bürokratikus modell jellemzése következik: „Ha a végrehajtó tanács autonóm államhatalomként jelenik meg (és a küldöttközgyűlések előre elkészített határozatok formális igazolásának vagy elfogadásának testületeivé változnak), akkor a kormányzat és a politikai közvélemény közötti interaktív kommunikáció modellje a kormányzati kommunikáció állami-bürokratikus modelljévé alakul át.” Ebben a modellben csupán a kormányzat és a politikai közvélemény bizonyos részei (a kvázi- vagy elitközvélemény) között létesülnek interaktív viszoz-

nyok. „A kormányzat ily módon csak a közvélemény intézményesített részeinek megnyilvánulásait érzékelheti, és nem hallja a valódi közvélemény hangját. Pedig az interakcióknak az a céljuk, hogy a kormányzatnak füle legyen mások hangja iránt is, ne csupán saját hangjának a visszaverődését érzékeli, vagy egyesek suttogására figyeljen oda. „A megkövesedett és ideologikus veretű politikai kommunikációk annyira meg vannak terhelve normatív, valamint az ideológiai és érték-rendszerhez tapadó szimbólumokkal, hogy emészthetetlenek azoknak a néptömegeknek az empirikus tudata számára, amelyek az alapvető létszükségleteik kielégítésével kapcsolatos hétköznapi gondjaikon keresztül tapasztalják a valóságos viszonyokat.” A polgárok ezért szemmel láthatóan a szükségét érzik annak, hogy személyes kapcsolataikban ellenőrizzék az intézményesített információt, és szembeítsék a maguk élet-tapasztalataival. A megbízható információk iránti éhség együtt nő az emberek tanultságával. Az öngazgatási testületek küldöttei a számukra készített információs anyagokat túl terjedelmeseknek tartják, és hiányolják, hogy azok nem eléggé kritikusak, általában nem tartalmaznak alternatívákat és gyakorta ismert dolgokat ismételtetnek. Tanulmánya befejező részében a szerző arra a következtetésre jut, hogy az öngazgatási demokrácia intézményrendszerre mind formálisabbá válik. Aggodalommal figyelmeztet ennek következményeire: a közömbösségre és apátiára. A kiütkezésben — a társadalmi rendszerek lényegi különbségeit hangsúlyozva — a nyugati, különösen az olasz és a francia baloldal tapasztalataira támaszkodik: „Az ön-

igazgatási demokráciában — írja — az alternatív kommunikáció a kritikai és az innovatív üzenetek olyan rendszere, amelyet demokratikus párbeszédben és véleményütköztetésben az ország közvéleménye hív életre. Az autentikus alternatív kommunikáció olyan pozitív visszacsatolásnak tekinthető, amely feléleszti az öngazgatási tendenciákat, a társadalmi gyakorlat új ismereteivel, tapasztalataival és kezdeményezéseivel táplálja ezeket a folyamatokat, és ezzel áthidalja az ideológiai projektumok és a társadalmi valóság között kialakult szakadékot”.

Egy nyúlfarknyi ismertetésben megbocsátható talán, hogy voltaképpen egyetlen kérdésre: öngazgatás és tömegkommunikáció viszonyára összpontosítottunk, hiszen — jugoszláv munkáról írunk. Hadd érje majd jóleső meglepetés az eredeti kötetet is áttanulmányozó olvasókat, mennyivel szélesebb annak spekt-ruma.

Többek között Habermas kommunikáció-elméletéről, az információ mennyiségéről és minőségéről, a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek kölcsönös tájékozottságáról, a tömegkommunikációs intézmények gazdasági helyzetéről és az adatbankokról is igényes tanulmányokra lel majd.

Mi itt csupán a kötet előszavára szorítkozhatunk végezetül, amely leszögezi, hogy változatlanul megírásra vár még a jugoszláv kommunikáció-kutatás két évtizedes története, de a közreadott tanulmányok is kritikai elkötelezettségéről tanúskodnak, és bár voltak ettől eltérő tendenciák is, de ezek sohasem váltak dominánssá fejlődése során.

Patkós János

Film, sajtó és közönség — Franciaországban (és Magyarországon)

Anne-Marie Laulan: Cinéma, presse et public. Retz — C. E. P. L., Párizs, 1978.

Anne-Marie Laulan munkája azt az állandó küzdelmet helyezi a szociológiai elemzés boncasztalára, amelyet a napi- és a hetilapok, valamint a szakmai orgánumok, a rádió és a tévé kritikusan,

továbbá a filmforgalmazás szakemberei — Laulan közös gyűjtőnévvel közvetítőknek nevezi őket — folytatnak a filmközönség megnyeréséért. Másszóval azokat a csatornákat vizsgálja, amelyeken keresztül a filmgyártás alkotásai eljutnak — vagy nem jutnak el — címzettjeikhez, azokhoz, akik számára készültek, a hírvérésnek és a megnyerésnek azokat a

modozatait, amelyek meghatározóak — vagy legalábbis azt a célt tűrik ki maguk elé, hogy meghatározóak legyenek — a film, illetve az egyes filmalkotások látogatottságának alakulásában.

A téma nagyon is fontos, és nagyor is a levegőben van. Az utóbbi évtizedek során nem egy olyan nemzetközi tanácskozáson vettem részt, amely — különböző címszavak alatt — ezt a kérdést vagy ennek valamely részaspektusát tárgyalta. Így legutóbb 1984-ben a FIPRESCI (a Filmkritikusok Nemzetközi Szövetségének) milánói kollokviuma kísérte meg, hogy nemzetközi viszonylatban is felmérje „a filmfogyasztás szociológiáját”, de a kérdés állandóan és világszerte napirenden van. S ez érthető. A film ugyanis — ha társadalmi és gazdasági helyzetében vannak is apróbb hullámzások — lényegében 1957—58 óta, amikor a mozik látogatottsága a maximumot érte el az olyan nagy iparosított országokban, mint Franciaország, az NSZK, Olaszország, Japán, Svédország (Anglia és az Egyesült Államok kivétel, ott ez tíz évvel korábban következett be), az állandó és egyre nagyobb mértékű közönség-zsugorodás állapotában van. Joggal beszélhetünk hát kritikás helyzetről, krízisről vele kapcsolatban, amit a fejlett országokban — s ide nemcsak a tőkés országokat számíthatjuk, hasonló tendenciák nálunk és más szocialista országokban is mutatkoznak — az jellemez, hogy egyre inkább megszűnik népi szórakozás lenni, és helyette valamiféle elitista jelleget kap, egy szűk, privilegizált társadalmi réteg időtöltésévé válik. René Bonell *Le Cinéma exploité* (A kizsákmányolt film) című munkájában (Ed. du Seuil, Párizs, 1978) kifejti, már 1970-ben az volt a helyzet Franciaországban, hogy a tizenöt évnél idősebbek több, mint fele teljesen leszokott a moziba járásról, s a helyzet azóta csak romlott. Az I. F. O. P. (Institut Français d'Opinion Public) 1983 decemberi szondázása szerint a rendszeres nézők (vagyis azok, akik havonta legalább egyszer megtekintenek egy mozielőadást) a lakosságnak mindössze 19 (de a jegyváltásoknak 85) százalékát teszik ki. Am csak a nézők 8 százaléka vallja a moziit legkedvesebb szórakozásának. A *Le Monde*-nak a tavalyi cannes-i filmfesztivál alkalmából közölt cikke szerint az elmúlt hét évben a Közös Piac országai évi négyszázmillió nézőt vesztek.

A riasztó adatok ismeretében nem kis irigységgel olvastam a francia szerző ala-

posan dokumentált munkáját, amely bátran néz szembe azzal a helyzettel, amit a könyv zárófejezete „Konklúzió: egy ellenálló közönség” címmel jelöl meg. Irigységem semmiképpen sem abból fakad, hogy a válság méretei kisebbek lennének Franciaországban, mint hazánkban. Sőt, talán nagyobbak, annak ellenére, hogy ez az ellenállás nálunk érzésem szerint hangosabb és szenvedélyesebb, ott csendesebb, közönyösebb, beletörődő. A különbség, hogy a filmfogyasztó elitista réteg, ha arányaiban nem nagyobb is, számszerűen — egy nagyobb nemzet felvívó piacáról lévén szó — mégis az, ami gazdasági értelemben nem közömbös tényező. S ugyanakkor céltudatosabb és harcossabb is, ami kulturális értelemben jelentős. Franciaországban valamiféle józan, ésszerű küzdelem folyik azért, hogy az elkerülhetetlen, objektív tényezőkből fakadó krízis méreteit korlátozzák, hogy alkalmazkodva a posztindusztriális vagy fogyasztói (nevezük, ahogy akarjuk) társadalom megváltozott viszonyaihoz, a film egész felépítményrendszerét korszerűsítsék.

Jómagam úgy vélem, hogy ez a küzdelem csak azért érhet el a lehetségesnél korlátozottabb eredményeket, mert — szemben, mondjuk, az Egyesült Államokkal — csak a forgalmazás, a filmeladás és a filmmegismertetés terén folyik, és főleg a filmbefogadás külső feltételeinek megjavítására irányul, de a gyártási stratégiát és taktikát nem érinti. Ezért is vélem úgy, hogy akik a francia példa követéséértől és csak attól várják a film és a közönség kapcsolatának gyökeres megjavulását hazánkban — tévednek. Még akkor is, ha nézetem szerint ezt a nemzetközi példát is követni kell, mind a mozipark feltöltése és korszerűsítése — „bokrosítása” és szakosítása —, mind a „közvetítés” tökéletesítése, a marketing és propaganda vonatkozásában. Ez azonban — éppúgy, mint Franciaországban — csak fékezheti a lemorzsolódási, elidegenedési folyamatot, de sem Franciaországban, sem Magyarországon nem fordíthatja vissza — olyan mértékben sem, mint amilyen mértékben az Egyesült Államokban sikerült visszafordítani (mert a teljes visszafordításról ábrándozni utópia) —, ha a produkció „elitizálódásának” (és Franciaországban a kommersz teljes elsilányosodásának, pornóvá, blödlivé züllesztésének) folyamatát nem sikerül józan, egészséges határok közé szorítani.

Laulan könyve, lévén szociológiai és

nem esztétikai munka, ezt a problémát nem érinti, vagyis a megoldásra nem tesz átfogó — a közvetítenen túllépő — javaslatot. Viszont a helyzetet annál alaposabban tárja fel, mind földrajzi, mind demográfiai, mind szocio-kulturális vonatkozásban. Pontos és részletes leírását adja — bőséges statisztikával illusztrálva — a francia közönség és a növekvő nemközönség (nonpublic) természetrajzának, pszichológiájának, életkori, földrajzi, társadalmi megoszlásának és meghatározóinak, gazdasági helyzetének, és hasonló alaposággal tárgyalja a közvetítő apparátus felépítését, módszereit, intézményeit. S ami számomra — miután többségükben személyes ismerőseimről s némely esetben barátaimról illt szó — a legizgalmasabb: a francia filmkritika — beleértve a napi- és hetilapok, a szakfolyóiratok, a rádió és a tévé filmtevékenységét — szerepét, munkamegosztását, befolyását a francia szellemi életre.

Nos, ez volt az a része a könyvnek, amit irigységgel olvastam. Még akkor is, ha nem tudok teljesen egyetérteni Laulannal azzal a felfogásával, amely a kritikát egyszerűen a közvetítésrendszer részének fogja fel, némileg olmosva azt a különbséget — s olykor nagyon kemény szembenállást —, amely a kritika és az általa hivatásos közvetítőknek nevezett forgalmazó szakemberek között áll fenn. Laulan ugyanis azt vizsgálja — s nincs jogom a kérdésfeltevés jogosságát kétségsbe vonni —, hogy „túszok-o vagy bűntársak” a „véleménycsinálók” (ahogy Laulan a kritikusokat nevezi), de az én személyes tapasztalataim azt mutatják (és tulajdonképpen ebben Laulan könyvének egésze is megerősít), hogy ha olykor túszok vagy bűntársak is, lényegében és mindenképp előtt — legalábbis többségükben — a nemzeti és nemzetközi filmkultúra művészi értékeinek védelmezői, vagyis szemben a hivatásos közvetítőikkel, akiknek munkássága — s ez természetesen, ez funkciójukból fakad — érdekmotivált, profitcentrikus, a kritikusoké értékmotivált, művészetcentrikus. (Még ha az értéket, a művészetet különbözőképpen fogják is fel és értékelik.) E tekintetben tapasztalataim szerint Franciaországban az ellentét élesebb (s ugyanakkor elfogadottabb), mint nálunk, ahol az állami forgalmazásban is szerepet kap már az értekmotiváció (a forgalmazás anyagi premizálásának preferencia-rendszerében is megnyilvánul ez), és a kritikus kultúrpolitikai funkciója, hogy az érdek- és profitszempontokat is

szem előtt tartsa, mivel azok egyszerűsmind a film népi szórakoztató funkciója betöltésének a mutatói is. S amíg ezt Franciaországban, ha gyakran züllesztő, színvonalcsökkentő módon is, de a producerek profitérdekeltsége automatikusan biztosítja, nálunk (ahol az állami kultúrpolitika a műalkotást nem tekint őrünek) a kritika feladatkörébe tartozik, hogy ezt az érdeket is képviselje, kielégítését szorgalmazza és ellenőrizze, értékelje. Másszóval, amíg a francia kritika csatornáján át mindenképp — mert abszolutizálni semmit sem lehet — a művészet, a kultúra érdekvédelme áramlik a közönség felé, és a közönség érdekvédelmét (a szó népi szórakozás értelmében) a bevételi mérleg, a profit „csatornája” biztosítja (vagy legalábbis igyekszik biztosítani), nálunk a kritika, pozitív és negatív értelemben egyaránt, kétirányú útvonal. Feladata, hogy egyaránt közvetítse a művészet és a kultúra igazi értékeit a közönséghez és a közönség jogos igényeit az alkotókhoz.

Meggyőződésem, hogy a magyar filmkritika semmivel sem rosszabb a franciánál. Sőt, miközben Laulan könyvét olvastam, eljártam azzal a gondolattal, hogy ki Baroncelli (*Le Monde*), ki Jean Louis Bory (*Nouvel Observateur*), ki Marcel Martin (*Cinéma 85*), ki Chazal (*France Soir*), ki Maurin vagy Lachize (*L'Humanité*), Chauvet (*Figaro*) stb., stb. magyar megfelelője. Természetesen nem ideológiai szempontból, ilyen szempontból bizonyos irányzatoknak nálunk valóban nincsenek megfelelői, de a közönséghez való viszony, a film irányzataihoz, stílusaihoz való belső affinitás, a filmelemzés és filmértékelés módszerei, logikája tekintetében. (Hiszen a kritika és a kritikusok különböző típusai is nemzetköziek.)

S mégis: a francia szociológus joggal nevezi a francia kritikusokat véleménycsinálóknak (és könyvet ír róluk), míg nálunk elterjedt — bár nem biztos, hogy ez ma is igaz még —, hogy a kritika határfoka a nullával egyenlő. (S elképzelhetetlen olyan könyv, amelyet Bernáth László, Zay László, Hegyi Gyula, Létay Vera stb., stb. véleményét gyűjtene össze a kritika helyzettudatának problémáiról.) Míg Laulan név szerint is megemlíti azt a kritikus, akinek elismerő véleménye a forgalmazók szerint megtölti a Champs-Elysées és a nagy boulevard-ok mozi területeit Párizsban, és azt a kritikus is, akinek dícséretére a művészmozik és a kísér-

leti filmek mozijai telnek meg a Quartier Latinben, s idéz egy közvetítőt, aki szerint egy harmadik kritikus pozitív véleménye egymagában hatvan-hetvenezer néző pluszt jelent, addig nálunk az a mondás járja, ha a kritika dicsér egy filmet, a közönség nem nézi meg, ha levágja, akkor tódul hozzá. Ez éppúgy nem igaz persze — ma már biztosan nem az —, mint ahogy nyilvánvalóan túlzás az a megállapítás is, amelyet Laulan egy másik forgalmazási szakembertől idéz, s amely szerint „a film valóságos sztárrendszere nem a színészek alkotják, hanem az újságírók”. De releváns, szignifikáns a kritikus társadalmi státusát és presztízsét illetően, hogy Magyarországon az egyik, Franciaországban a másik tévedés, túlzás fogalmazódhatott meg és terjedhetett el.

S ha ennek az okát keresem? Valószínűleg az, hogy a tőke udvarol a sajtónak, a kritikának — mivel leváltani nem, vagy csak ritkán tudják —, az állami filmgyártás korholja, korlátozza, diszkreditálja (szüntelen és okkal, ok nélkül). Ott korrumpálni próbálják a kritikust, itt feljelentik. Mindkét „módszernek” megvannak a maguk kártékony következményei. A rettegett kritikus és a rettegő kritikus egyaránt veszélyekkel terhes a kultúra számára.

Persze vannak rokon vonások is a két kritika helyzetében, s tanultam valamit, amiért különösen hálás vagyok Anne Marie Laulannak. Pontosabban Jean de Baroncellinek, akit idéz, s aki elmondja, hogyan szokta kivédeni azt az inzultust, amikor a film levetítése után véleményéről faggatják (hogy aztán a helyzet szülte udvariassági gesztust kötelezvénynek vagyék a későbbi kritikát illetően). „Mit gondolsz a filmről?” — hangzik a kérdés. S a felelet: „Nem gondolok semmit, én képtelen vagyok egy filmről beszélni, amikor egy vetítésről távozom. Én akkor formálom meg első gondolataimat, amikor tollal a kezemben az íráshoz kezdek. Ha érdekel a véleményem, vedd meg a *Le Monde*-nak ezt és ezt a számát, s ott megtalálod, kinyomtatva.”

Bölcs válasz. Plagizálni fogom.

„Párizs nem Franciaország, és a nemközönség éppoly fontos, mint a közönség” — állapítja meg Laulan, majd a huszonekét európai ország kultúrpolitikájáról készített tanulmányra (Oslói konferencia, 1976) hivatkozva a következő gondo-

latokkal fejezi be könyvét: „csak a decentralizáció engedi meg egyszerre a kulturális demokráciát és a jobb gazdálkodást . . .

A film különösen éles válságba került napjainkban, s ez a válság egyszerre gazdasági és kulturális; a gyakorlatban levő gazdaságpolitikának természetes következménye a film befolyásának csökkenése minden vonatkozásban. Az intézményes közvetítők akarva-akaratlan a gazdasági pressziók foglyai, fájdalmas konfliktusokkal, és arra ítéltettek, hogy eltűnjenek azok között a formák között, amelyekről beszélünk már. Ugy tűnik, hogy a filmnek ez a krízise egy sokkal szélesebb kulturális konfliktus (vagy kihívás) részét alkotja; s ha mi kénytelenek vagyunk a közvetítés bizonyos formájának, amely túlságosan is csak a profitot megelőző gazdaság egy sajátos típusához kötődött, a kudarcát megállapítani, talán nem illuzórikus arra gondolni, hogy a kulturális hatalom újrafelosztása kedvezne a gazdaság újraéledésének, és megengedné a közvetítők jelenlétét a szó teljes értelmében.”

Talán — írja Laulan óvatosan. S úgy véljük, indokolt ez az óvatosság. A válság forrása szerintünk ugyanis nem a közvetítés gyengeségében vagy centralizáltságában rejlik elsősorban, hanem abban, hogy mit, és abban, hogy kinek közvetít. A kultúra — s így a film — krízise egy hatalmas sodrású és objektív történelmi folyamat velejárója, amely korunk embereinek létfeltételeit változtatta meg, s ezen belül a műélvezés formáit, a művészetek társadalmi státusát, helyét. S ez a változás egyaránt — ha nem is egyenlő mértékben — járt pozitív és negatív következményekkel. Laulan maga írja egy helyütt: „Egy nap televíziós adásának közönsége egyenértékű a rádió egy hónapjáéval s az írott sajtó egy esztendejével.” S ha annak ellenére, hogy a társadalom sohasem állott még a közvetítők ilyen erőteljes és hatékony bombázásának keresztüztében, a közönség mégis ellenáll — ez olyan kihívás, amely a kultúra egész koncepciójának át gondolását kívánja tőlünk. Mindezekelőtt annak megválaszolását, minek áll ellen a közönség és miért. Ehhez nyújt elgondolkodtató — és meggyőző, hiteles — tényanyagot ez a könyv is.

Gyertyán Ervin

Lapokból

die feder

A btx korai halála

Öt évvel a kísérletek és másfél évvel a rendszeres szolgáltatás megindulása után — úgy tűnik — máris végnapjait éli a Bildschirmtext, röviden btx, a telefonvonalon át közvetített elektronikus újság. „A btx mégsem igazi újság”, és „semmi jövője mint hírközlő médiumnak” — hangzanak a rezignált megállapítások, és az előfizetési adatok nagyon is alátámasztják őket.

1985 végére a távlati tervek 450 ezer előfizetővel számoltak, 1985 elején azonban az optimisták az 50 ezret is óriási eredménynek tekintették volna. Az év közepéig alig 24 ezren kapcsolódtak a btx műsorszolgáltató törzsre, ebből 9 ezer volt a „zárt használói csoportok” száma, a többi orvosok, ügyvédek tették ki, az érdeklődő közpolgárok száma — a *Manager-Magazin* becslése szerint — mintegy 3 ezerre tehető. További érdeklődés aligha várható, 1985 szeptemberében egy teljes hónap alatt csupán nyolc darab btx-vételre alkalmas televíziókészüléket adtak el. A keresletből a gyártók is értenek: a Siemens cég leállította a gyártást, a Blaupunkt pedig megszüntette a btx fejlesztési részlegét.

A posta, a kereskedelem és a marketing cégek egymásra mutogatnak, végül is tény, hogy a közönségigényt rosszul mérték fel, nem azt és nem úgy kínálják, amit és ahogyan ígérték. Pedig a kísérleti időben 5400 családnál ingyen szerelték fel a btx-berendezést, a lapszerkesztőségek a sajtó „természetes továbbfejlődését” látták benne, a pénzüzetek pedig gyorsabb ügymenetet reméltek a kétirányú

kapcsolattól. A felhasználó azonban másképp döntött: az 1984-es katasztrofális jegyverés alkalmával például 45 ezren levelezőlapon jelentették be a kárigényt, és bár ezer károsultnak volt btx-berendezése, közülük csupán kettő vette igénybe a bejelentéshez.

Pedig a btx hatszáz ezer oldala imponáló műsorkínálók választékát hozta a nézők képernyőjére. A DPA hírgyűnökség, a *Stuttgarter Zeitung*, a *Göttinger Tageblatt*, a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* szállította a politikai és gazdasági információkat, a Springer kiadó végezte a szerkesztési és reklám tennivalókat, a Dialog Medien (egyenesen a btx-szolgáltatások elvégzésére alakult szervezet) és a számtalan műsorajánló gondoskodott a szakszerű és sokoldalú tájékoztatásról. A friss hírek mellett a megelőző hét eseményeit is megtalálhatta az olvasó — mintegy „archív” formában.

A rendszert „betűrendes számítógépbillentyűzet” egészítette ki, magyarul a kereshető témák jegyzéke. Ennek a használata azonban olyan bonyolult volt, annyi hibás kísérletezésre vezetett (egy-egy kísérlet ára 50 pfennig), hogy nagyban hozzájárult a vállalkozás kudarcához. A kudarc másik oka az volt, amiben tervezői éppen a siker forrását látták: a közel hatszáz ezer oldalnyi, a nagy Brockhaus-lexikon terjedelmével vetekedő anyag, amely azonban méretei és a nehézkes hozzáférhetőség miatt használhatatlannak bizonyult.

A speciális kéréseket (5—100 márkáért) a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* archívumának anyagából elégitették ki, a megrendelőnek összegyűjtve küldték el az anyagot vagy a másolatot. Az érdeklődés nagy volt, napi 5—15 hívás érkezett — csak hogy ehhez a szolgáltatáshoz a telefon éppolyan jól megfelelt volna. És amíg az újság házhöz járt, át lehetett az oldalakat futni, de nem a btx-lapokat, amelyekből 50 oldal tesz ki egyetlen új-

ságoldalnyit, és oldalanként 2 pfennig az ára. Életidegen maga az ötlet, hogy valaki kiválasztja a „rádióóra” hívószót, lehívja, vár, majd leolvassa a pontos időt; vagy kiválasztja a „viccek” hívószót, lehívja, vár, majd leolvassa a képernyőről az aznapra rendelt viccet — holott mindent a karórájáról, a tévéből vagy a családtagjaitól is megkaphatja.

A btx valódi használói a nagy bankok, a kereskedelmi és biztosító intézetek lehetnének, ezek elszámolását és könyvvitelét jól elvégezné. Az alacsony előfizetési díj nekik kedvezőbb volna, mint a költséges házi számítógéprendszerek megvásárlása.

Az információkínálók érdeklődése nagyobb volt a btx iránt, mint a felhasználóké, hamarosan azonban ezeké is csökkent. A btx-szervezők — úgy mond — „vakok lettek a hagyományos médiumokkal szemben”. (1985/5.)

LE NOUVEL OBSERVATEUR

Magántévé-láz

Komoly képek, megfontolt hangnem és beszéd: többek közt Pierre Barret, az Europe 1 elnöke, André Rousselet, az Havas és a Canal-Plus igazgatója, Jean Drucker, az R.T.L. főigazgatója vagy Yves Sabouret, az Hachette főigazgatója verseng a magántélevízióért. Ceruzával és papírral felszerelve, számsorokat, százalékokat és görbéket vetnek papírra. A nagy kommunikációs csoportok vezetői ebéden és összejöveteleken, telefonbeszélgetés közben és éttermi vacsorákon tapogatóznak, méregetik egymást.

Mostantól fogva — nyilvánvalóan pénzügyi megfontolásból — nem helyi televíziókban, hanem nemzeti tévéháló-

zatban gondolkodnak az érdekeltek. Messze vagyunk már a 81 utáni eufóriától. Akkoriban összejöttek egy páran egy toronyház felső emeleti lakásában, és elkezdtek kiabálni, hogy „le a monopóliummal!” Tévét könnyű volt csinálni. Néhány haver, egy pár persely tartalma, egy csipetnyi zseniális ötlet és egy jó adag lelkesedés. De az álom véget ért.

Egész Franciaországban vagy kétszáz-tíz magántévé-jelölt van. Ebből harminc csak Párizsban: Hersant, Canal 5 (Jean-Louis Bessis), les Éditions mondiales, N.R.J., Séguéla, Europe 1, Hachette, Gaumont, hogy a többiről ne is szövjünk...

Mindenesetre egy olyan nemzeti hálózatra, mint a T.F.1, amely az egész területet beszórja, már nincs hely Franciaországban. Az a nyolcezer adó, továbbító és relé, amely Franciaország 99,8 százalékát besugározza, lefoglalja a rendelkezésre álló frekvenciák zömét. Maradnak a helyi lehetőségek: hét frekvencia Toulouse-ra, öt Nantes-ban, de a határmenti Strasbourgban például egyetlen egy sincs. Párizsban lehetne három, ha átszerveznék az Ile-de-France-i adókat.

A hiány logikus következménye: a várományosok kötelező egyesülése. Egyébként egy másik tényező is erre szorítja őket: az, hogy egy televíziós csatorna beindításához igen jelentős anyagi eszközre van szükség. A T.F.1, az Antenne 2 és az F.R.3 évi költségvetése csatornánként 2,5 milliárd frank. Egy olyan műsor, mint „A rock gyermekei”, 450 ezer frankba kerül. 30 perc esti híradó a T.F.1-en: 200 ezer frank.

Évente tehát jó egymilliárd frank kell egy nemzeti hálózat üzemeltetéséhez, az általános vélemény szerint ez a létminimum. Ám egyetlen francia kommunikációs csoport sem rendelkezik ekkora befektetni való összeggel, sem nem hajlandó ekkora kockázatot vállalni.

A jövő tévéhálózatai persze arra számítanak, hogy hirdetésekkel tartják el magukat. A kialakult vélemény szerint azonban a pillanatnyilag még érintetlen reklámpiac másfél és hárommilliárd frank között mozog, amiből legfeljebb három csoport élhet meg, de inkább csak kettő.

Ezzel kapcsolatban a mind ez ideig többé-kevésbé nyugodt úriemberek váratlanul dühbe gurultak. A közszolgálati csatornák ugyanis a várható konkurenciára való tekintettel a reklámvolumen növelését tervezik. A T.F.1, az Antenne 2 és az F.R.3 reklámból származó bevételét je

enleg kétféle szabályozó korlátozza: a bevétel nem haladhatja meg a költségvetés 25 százalékát, és nem származhat tiltott szektorok reklámozásából. Most úgy néz ki, hogy ezeket a tilalmakat föloldják. Miért? Mert a közszolgálati csatornák gazdái attól félnek, hogy az új, ingyenes csatornák megjelenésével a nézők netán rossz szokásokat vesznek fel. Az előfizetési díjak befizetése már most is akadzik, az is előfordulhat, hogy teljesen elakad.

A magánhálózatok jelöltjei erről hallani sem akarnak. Pierre Barret, az Europe 1 főnöke fuldoklik dühében: „Mi marad nekünk? A nyilvános csatornáknak már az indulásnál minden adu a kezükben van. Ha így kihúzzák a talajt a lábunk alól, akkor vagy senki nem lesz hajlandó kockáztatni, hogy esetleg kitöri a nyakát, vagy nem lesz francia produkció az új csatornák műsorában, és az olcsóbb amerikai és angol sorozatok elárasztanak bennünket. Ez a tét.” Yves Sabouret, az Hachette főigazgatója még tovább megy: „Végül is nem vagyunk mi kötelesek versenybe szállni. Még a legmegbízhatóbb cégek is a nyakukat kockáztatják ebben az üzletben. Egy halom pénz kell hozzá már az induláskor, és éveket kell várni, hogy megtérüljön... Ha ehhez az úthoz ragaszkodnak, csak egy hálózatra lesz elég a pénz.”

Kábelterv — hosszú távra

Miközben nagy csinnadratta kíséri a jövő független tévécsatornáiról szóló vitát — mennyi lesz, ki fizeti, ki lesz a megrendelő — a kulisszák mögött is zajlik egy kevésbé látványos, ám ugyanolyan dühödt küzdelem. Hogyan forgalmazzák a műsorokat? Kábelen? Műholddal? Vagy mint azelőtt, Hertz-nyalábokon, felhasználva a még rendelkezésre álló frekvenciákat?

1982. november 3-án elfogadták az úgynevezett kábeltervet, amely a postai és televíziós ügyek minisztere szerint minden igényt kielégít: a műszakiak elképzeléseit, a nemzeti ipar érdekeit, az állami törekvéseket, a kis közösségek helyi érdekeit és az állampolgárok törvényes szabadságjogait. Mindezt egy új csodamatériának, az optikai szálnak köszönhetően.

Azon a napon, amikor valamennyi információ automatikusan digitalizált lesz, következőképpen, mind azonos formában jelenik meg, logikusnak tűnik, hogy azonos módon továbbítsák őket. Nem lesz szükség többé külön telefon- és külön televíziós hálózatra. Viszont óriási sebességgel kell továbbítani hatalmas mennyiségű információt. A jelenlegi koaxiális rézkábelek nagyon hamar telítődni fognak. Ezért fordultak az üvegszálhoz, amelynek a belsejében egy fénysugár halad, és amely összehasonlíthatatlanul nagyobb kapacitással rendelkezik. A távközlési igazgatóság normái szerint egy darab egy milliméteres átmérőjű optikai szál harminc televíziós csatorna műsorát képes továbbítani. Kisebb módosítással a hatvanat is el lehet érni.

Akkor miért ne kezdenék meg már most e futurista hálózat kiépítését? A francia ipar már elszalasztotta a számítógépes és a videós forradalmat, mert későn kapott észbe. Nem szalaszthatja azonban el az elektronoptikai forradalmat, amelynek már itt az előfutára: az optikai szál.

A jelenlegi telefonhálózat csillag alakban működik. Ez azt jelenti, hogy a központból minden vonal egyenesen egy előfizetőhöz fut. Amikor két előfizető kapcsolatba lép a központon keresztül, egy teljes vonal áll rendelkezésükre, mindkét végén adhatnak és vehetnek, hallgathatnak és beszélhetnek. A rendszer interaktív.

Az Egyesült Államokban a már húsz éve létező kábeltelevíziós hálózat faalakzatban működik. Ez annyit jelent, hogy egy központi törzstől mind finomabb és finomabb ágak futnak valamennyi előfizetőhöz. Ez a hálózat csak egy irányban működik. Az előfizető veheti a képeket, de nem továbbíthatja.

Az optikai szál lehetővé teszi, hogy interaktív, csillag alakzatú hálózatot építsenek ki televíziós kép továbbítására. Megszűnne az előfizető passzivitása. Biarritzban, a kábelterv kirakatában, már most százötven előfizetőnek van „vidifonja”. A berendezés egy hagyományos telefonból, egy televíziós képernyőből és egy kamerából áll. Mint a sci-fi regényekben, a telefonáló és partnere látják egymást beszélgetés közben. Sőt, a kamera mozgásával — a beszélgetés közben — a képernyőre képet vagy dokumentumot lehet vetíteni.

A tévénézőről sem feledkeztek meg. Kábel vagy műholdas kapcsolat esetén,

legyen akármennyi a csatornák száma, csak előre megtervezett és fix időpontokban sugárzott programokat nézhet. Az interaktív rendszer keretében viszont közvetlenül kapcsolatba léphet a film- és műsorbankkal, összeállíthatja az adást, és kijelölheti a számára alkalmas időpontot, amikor megnézi.

Vajon miért nem lel egyöntetű megéreésre ez a szép, ésszerű terv? Metz város centrista szenátora, Jean-Marie Rausch nemzeti szövetséget alapított, amely közvettette a terv célkitűzéseit vitató fehér könyvet. Ma már megint Hertz-reléket emlegetnek, ha a műholdakról és a helyi televíziókról beszélnek, még a kormány-épületek folyosóin is.

Először is az ígéret nem elég. Az optikai szálás technika megvalósítása nehezebb a vártnál. Egy klasszikus koaxiális és egy optikai szálás vezeték telepítése között körülbelül akkora a különbség, mint a vízvezeték-szerelés és a sebészet között. 1982-ben ötezer frankra becsülték egy bekapcsolás költségét. Biarritzban már a tizenötezer frankot is elérték. És itt városi környezetben történik a bekapcsolás... Mi lesz, ha majd a Lozere-i tanyákat kell bekábelezni? Bármilyen eredményekkel büszkélkedhet is a kábelterv, Franciaországnak sem anyagi, sem technikai eszközei nem teszik lehetővé, hogy az ezredforduló előtt megvalósuljon.

Jean-Marie Rausch azzal is vádolja a tervet, hogy igazából nem is szabadítja fel a frekvenciákat: az állam a főszponzort tartja a kezét. Elméletben a távközlési igazgatóság megelégszik azzal, hogy telepíti és karbantartja a hálózatot. Az üzemi feladatok szerződés és előfizetés alapján helyi társaságok végzik, amelyek önállóan állítják össze a programot.

De a leg súlyosabb ellenvetés, amelyhez az összes többi kapcsolódik, a pénz. Ki fizeti egy ekkora hálózat működését? A reklám? Párizson és közvetlen környezetén kívül ez a fajta hozzájárulás nem lehet jelentős. Marad az előfizető. De az előfizetőnek ajánlott szolgáltatások akkor is olyan vonzóak tűnnek-e, amikor be kell fizetnie a megfelelő összeget? Az első fizetődtevé, a Canal-Plus mérlegre semmi jóval nem keveset. Az optikai szálakat egy teljesen informatizált világ szükségleteinek megfelelően hozták létre. Olyan világ számára, ahol minden családban van számítógép, ahol a pénzrendszer teljesen elektronizált, ahol az adatbankok lépnek a könyvtárak és az archívumok helyébe. Hát ettől még messze vagyunk.

A P.T.T. utóbbi években nyújtott szolgáltatásai között azért már számos olyan van, amit a terv irányzott elő. Az információs adatok áramlását remekül biztosítja a Transpac. A Minitel, amellyel fokozatosan fel kívánnak szerelni minden francia otthont, már biztosít bizonyos interaktivitást. Lehetővé teszi például, hogy a tévénező adás közben véleményét nyilvánítsa. A Minitel állóképeket sugároz, amelyek elég lassan váltják egymást, hangkíséret nélkül. A használók úgy vélik, drága. Csalhatatlan jel, hogy a Minitelt többnyire vagy a tisztviselők használják — munkaidő alatt —, vagy a gyerekek, az iskolából hazatérve. Vagyis azok, akik nem a saját zsebükből fizetik a kommunikációt.

Nyugaton úgy tartják, hogy az optikai szál széles körű elterjedésének próbaműhelye a telefonhálózat lesz. A németek 1992-től tervezik jelenlegi rézkábeles hálózatuk lecserélését. Mert már régi. A francia telefonhálózat viszont egészen új. Pillanatnyilag a legkorszerűbb a világon, és még évtizedekig használható. Ha közben nem találnak valami más alkalmazási lehetőséget az optikai szálak Franciaországban, nagyiparosaink az új piacról kirekesztve találják magukat. (1985. március 8.)

TV Courier

DOKUMENTATION

Mit, mikor, kinek? A tévéreklám Nyugat-Európában

A nyugat-európai országok körülbelül felében két országos televízióműsor található (Finnország, Görögország, Írország, Hollandia, Ausztria, Portugália, Svédország, Spanyolország), egyetlen műsor van Dániában, Izlandban és Norvégiában, kettőnél több az NSZK-ban, Olaszországban és Angliában. A nyelvi sokszínűség több országban a tévéműsorok számának megsokszorozódásában is jelentkezik, így Belgiumban két-két adó szolgál a vallon és a flamand nyelvűeknek (RTBF 1 és 2, BRT 1 és 2), Luxemburgban külön német

és francia nyelvű szekeciója van az RTL-nek, Svájcban három nyelvű az SRG — német, francia, olasz.

A reklám szempontjából fontos tényező, hogy az egyes tévéműsorok a potenciális közönség mekkora hányadát érik el. Vannak országok, ahol az első és a második műsor vételi lehetősége azonos, vagy elhanyagolható közöttük a különbség, vannak viszont olyanok is, amelyekben ez a különbség nagy (Írország: 92 — 85, Olaszország: 98 — 70, Portugália: 90 — 40, Spanyolország 95 — 65).

Nagy az eltérés abban is, hogy a napi műsoridő hány százalékát teheti ki a reklámadás. Ebben az első helyen a két angol kereskedelmi adó áll, az ITV (90) és a Channel 4 (50 százalékkal). Hasonlóan 90 százalékos a portugál 1. adó, de magas a két luxemburgi (68 százalék), az ír 1. (58 százalék) és a spanyol 1. (57 százalék) adó reklámaránya is. Középtájt találhatók a görög adók 30 és 45 százalékkal. Az adók többségében a napi műsoridőben a reklám átlaga 9—25 százalék között mozog. Külön figyelmet érdemel az az észak-európai tendencia, amely egyáltalán nem engedélyezi a televízióban a reklámozást (Norvégia, Svédország, Dánia, Belgium, Angliában a BBC 0 százalék), vagy alacsony szinten korlátozza (Finnország, Izland 16 százalék).

Országokként eltérő a reklámsugárzás lehetséges időpontja. Ebben az NSZK adói a legszigorúbbak, ahol legkorábban 17 óra 30-kor jelenhetnek meg a hirdetések (sőt a HR 3-ban 19 órától), és legfeljebb 20 óráig tarthatnak. A kezdési időpont tekintetében szigorúak még a hollandok (19 óra), az osztrákok és a svájciak (18 óra), a legtöbb európai országban azonban már 10—14 óra között megindulhat a reklám. Ennek a vége aztán a műsorzárással esik egybe, ami többnyire éjfél. Van néhány olyan televízióadás, amelyben semmiféle korlátozás nincs a reklámadás kezdetével kapcsolatban, ilyen például a két angol kereskedelmi adó vagy a SAT 1 műhold műsora.

A reklám — ahol engedélyezik — több-kevesebb jelentős bevételi forrás, sőt vannak olyan adók, amelyek teljes egészében ebből tartják fenn magukat, mint az angol ITV és a Channel 4, a luxemburgi RTL 1 és 2, a SAT 1 műhold és az olaszországi magántelevíziók. A bevételek felét meghaladó mértékű a reklámból származó jövedelem két francia adónál (TF 1: 61 százalék, A2: 53 százalék) és a két spanyol adónál (TVE 1 és 2: 74 százalék).

A többi országban 20—45 százalék között mozog.

Az összes médiumban közölt reklám mennyiségéből a televíziós hirdetések mindenütt jelentős részt foglalnak el, bár sehol nem nevezhető a reklám a televízió monopóliumának. A legnagyobb a médiumok közül a televíziós reklám szerepe Portugáliában (57 százalék) és Görögországban (51 százalék), 30 százalék körül mozog Angliában, Írországban, Olaszországban, Ausztriában és Spanyolországban, 10 százalék alatt marad Belgiumban, Hollandiában és Svájcban.

Ami a reklám sugárzási formáját illeti, erre az összes nyugat-európai televíziós hatóság blokk formát ír elő, amelyet a műsorszerkezet többi részétől hangsúlyozottan külön kell választani. A televíziós előírások legtöbbször tiltja, hogy a folyamatos műsorok közben reklámozást közvetítsenek, kivétel ez alól az angol, a portugál és a spanyol szabályozás. A magántelevíziózást nem szabályozzák egyenesen az NSZK-ban, és engedélyezik Olaszországban.

Néhány országban egyes napokon tiltják a televízió reklámadásait: vasár- és ünnepnap tilos az NSZK-ban, Ausztriában, Svájcban; nagypénteken és halottak napján Olaszországban és Hollandiában; Ausztriában ezenkívül hamvazószerdán, karácsonykor és szilveszterkor 13 óra után. Az európai országok nagy részében azonban nincs ilyesféle tilalom.

Végül érdemes megnézni azoknak a tárgyaknak a jegyzékét, amelyeknek a reklámozását az egyes országok televíziós rendszabályai tiltják. A dohánytermékeket egységesen mindenütt tilos reklámozni (az NSZK-ban csak a cigarettát), a legtöbb helyen az alkoholt is (szabad viszont az NSZK-ban, Angliában, Olaszországban, Hollandiában). A gyógyszerkészítmények reklámjára vonatkozó tilalmat találunk az NSZK-ban, Olaszországban, Svájcban. A két legszigorúbb ország Ausztria és Franciaország, az előbbiben tilos reklámozni a magán pénzkölcsönzést, az „intim cikkeket”, és vallási, politikai hirdetést sem szabad sugározni; Franciaországban viszont műszálas textíliát, számítógépet, ékszer, margarint, hanglemezt és légitársaságot reklámozó hirdetés nem jelenthet meg a képernyőn.

Tilos végül reklámozni Angliában és Olaszországban a házasságközvetítő intézményeket, az asztrológiát és a magán-detektíveket, valamint a fogadóirodákat és a klinikákat. (1985. 7. 26.)

Rövidre fogva

Tájékoztatáspolitiká

Tévékamerák a szenátusban. Az ötlet nem új, de eddig elég ellenzője akadt ahhoz, hogy ne váljék gyakorlattá. Az amerikai képviselőházból közvetített tudósítások népszerűségét kimutatta már a C—SPAN, az a kábeltársaság, mely a testület üléseit élőben közvetíti mintegy 21,5 millió lakásba. A szenátorokról készült felmérés szerint száz közül 62-en amellest szavaztak, hogy valamilyen formában tudósításnak a tevékenységükről, 18-an határozottan ellene voltak. és 15-en inkább elleneztek, mint támogatták. Az egyik támogató vélemény szerint a törvényhozók reflektorfénybe állítása megakadályozná, hogy a szenátus a kormány „láthatatlan” fegyvere legyen.

Telecommunications Update

A szakszervezeti tájékoztatáspolitikai koncepció az NSZK tömegkommunikációs eszközeinek nagyobb szakszervezeti ellenőrzését követeli: a rádió állami vagy városi csoporttulajdon helyett legyen független, a televízió maradjon kizárólag „közjogi”. A szakszervezetek követelését a Bajor Újságíró Szövetség is támogatja, tagjai bojkottálni kívánják a magán-televíziótársaságok munkahelyeit.

Hörfunk, Fernsehen, Film

Francia művészek tiltakoztak az amerikai műsorok túltengése ellen a francia rádió és televízió műsoraiiban. A *Le Monde* hasábjain közzétett tiltakozást írók, rendezők, színészek írták alá, követelve a francia nemzeti identitás fokozott védelmét, az (Európából, Amerikából és Afrikából származó) francia nyelvű műsorok nagyobb jelenlétét. Úgy érzik, a védelmet az előfizetéses, a kábel- és a műholdas televízióra is ki kell terjeszteni.

Hörfunk, Fernsehen, Film

A kanadai parlamenti televízió az angol gyakorlatot követte, amikor megkezdte adásait a felsőházból. Csakhogy itt az adások engedélyezése a házelnök joga, és az 6 pillanatnyi döntésétől függ, amelynek egy gombnyomással szerezhet érvényt. Az első közönségreakciók „a nézők értetlenségéről” és gyakran a képviselők gyarlóságáról tanúskodnak. Féltő, hogy a karzat és a sajtóülések is elnéptelenednek, ha a parlamenti televízióadások rendszeressé válnak.

Fernseh-Informationen

Koppenhága bajban van az 1985 nyárára tervezett „Kanal 2” nevű helyi magán-televíziójával. A kicsinyes féltékenykedés, az indokolatlan jogi szigor, a magas előfizetési ár (50 korona) és a nagyon csekély vételi távolság miatt a tervezett és rentábilis százezer helyett alig húszezer előfizetőt sikerült toborozni. A napi négy és fél órás műsor, amelyet csak hétfőtől csütörtökig szabad közvetíteni, most a Week-End-TV-vel kíván egyesülni. Vezetői szerint a válság oka nem a reklám tiltása vagy engedélyezése, hanem a kormány félelme a magán-televíziótól, a monopólium elvesztésétől.

Fernseh-Informationen

Folyamatos határsértést követ el az a hetven (!) francia magán-rádióadó, amely a határ közelében működik, és Svájc területére sugároz. Az is törvénytelen, hogy nem a nemzetközi engedélyezett URH-frekvencián sugároznak, ezért a francia posta ellenőrzése alól mind ez ideig kibújtak. A posta azonban elnézően kezeli a határmenti „hírközlőközást”.

Medien Bulletin

Kábeltelevízió — magántelevízió címen Mannheimben, több napos konferenciát tartottak, amely az NSZK évek óta folyó négy nagy kábeltelevíziós kísérletének a tapasztalatait összegezte. A tanácskozáson a gazdasági kérdések mellett a demokratikus politikai felhasználás lehetőségeit és a vélemények sokféleségének tükröződését is vizsgálták.

AIE—SEC

Egy, de biztos csatorna lesz-e a svéd televízió jövője? Ez ma még kétséges, de komoly esélye van az állami monopólium orsódésének. A magán rádió- és televízióadók a megélhetésért küzdenek, a második műsor profilja kialakulatlan és főként: jön a több csatormás műholdas műsor — mindez arra ösztönöz, hogy Svédország állítsa vissza az egyetlen televízióműsort, és erre fordítson minden szellemi, anyagi és szervezési energiát.

Fernseh-Informationen

Kábel kontra antenna. Különös bírói ítélet született Nyugat-Berlinben: a kábelesítéssel a bérlő ugyan növelte lakása értékét, a tetőantenna leszerelésével viszont szabálysértésért elmarasztalták. A formailag helyes ítéletet tömegkommunikációs szakértők vaskalaposnak érzik, mert nem veszi figyelembe a megváltozott nézői és hallgatói szokásokat.

Die Zeitung

Írott sajtó

Nyolcszáz olyan ingyenes lap jelenik meg az NSZK-ban, melyet reklámból finanszíroznak. Együttes példányszámuk csaknem negyvenmillió, s ez a napilapok példányszámának majdnem kétszerese. Az ingyenes lapok forgalma meghaladja az egymilliárd márkát.

Fernseh-Informationen

Lézer és műhold a nyomtatott sajtóban. A *Financial Times*, a *Wall Street Journal*, a *New York Times* és az *International Herald Tribune* csak a legnagyobbak azok közül a sajtóorgánumok közül, amelyek széles körben igénybe veszik a különféle adatátviteli rendszereket, hogy friss hírekkel minél hamarabb eljussanak olva-

sóikhoz. Az adattovábbításba egyre inkább bekapcsolódnak a legmodernebb technikai vívmányok: a lézer, a műhold stb. Ma már lehetőség van arra is, hogy a szöveget és a fényképeket lézersugárral digitális jelekké alakítsák át, majd műholdon keresztül juttassák el az olvasóhoz, ahol egy hasonló berendezés segítségével megjelenítik a „küldeményt”.

IBI

Sikeres magazinok. Az AGB Eurosensor felmérése szerint erősen megugrott a nemzetközi hírmagazinok iránti kereslet. Megkérdezték a gyakran utazó üzletembereket, hogy mit olvasnak szívesen utazás közben. Az eredmény: az NSZK-ban a *Time* olvasottsága 18-ról 38 százalékra nőtt, az *Economist*é 8-ról 14 százalékra. Hasonló volt a helyzet az amerikai, svájci, francia és olasz üzletemberek esetében is.

Media International

Külföldiek előnyben. A *Worldwatch* című nemzetközi hetilap, mely felsorolja a várható politikai és gazdasági eseményeket, a svájci Data-Star nevű információs szolgáltatáson keresztül is elérhető lesz. A külföldi előfizetők 24 órával hamarabb kapják meg az információt elektronikus úton, mint a brit olvasók postán keresztül, nyomtatott formában. A *Worldwatch* így három változatban lesz elérhető: az eredeti nyomtatott anyag teljes szövegi elektronikus változatoként, háromszor-négyszer annyi információt tartalmazó adatbázisként és faksimileként.

UK Press Gazette

Műsorszórás

Rádiórezenszsz köszöntött Svájera a helyi magánrádió engedélyezése után: az SRG (Schweizer Radio- und Fernsehgesellschaft) felmérései szerint a rádióhallgatással töltött idő két év alatt 30 percről 169 percre nőtt. Ebből 112 percig hallgatják az SRG-adásokat, 31 perc esik a helyi adók információira és mindössze 16 perc a külföldi adókra. Az utóbbi adat a magánadók megjelenése előtti évben még 31 perc volt.

Journalist

Ezerkétszáz helyi rádióállomás működik jelenleg Franciaországban. Az adók teljesítménye nem lehet 500 wattnál nagyobb, a vételi körzet pedig 25 kilométernél szélesebb. A műsort csak erre a célra szerveződött műsorajánló társaság készítheti. A törvény előírása tiltja a hálózattá szerveződést; a reklámtilalmat viszont nem sikerült bevezetni, sőt 1985 közepétől legalizálták a helyi magánadóknál a reklámot.

Fernseh-Informationen

Közösségi rádió Londonban. A londoniak 62 százaléka szívesen venné, ha lakókörzetében közösségi rádió működne. A legkedveltebb rádióműsorok között a zene vezet 63 százalékkal, majd az országos hírek következnek 24 százalékkal, végül az aktuális események és a helyi hírek 8 százalékkal. A megkérdezettek azt szeretnék, ha a közösségi rádiókat évente választott irányítócsoportok működtetnék, és pénzforrásként a reklámot részesítik előnyben.

Media Week

A RIAS Berlin (Rundfunk im Amerikanischen Sektor) negyven éve amerikai felügyelet alatt működő német nyelvű adó Nyugat-Berlinben. Eddig kizárólag a gyors rádiós tájékoztatás és a könnyűzenei szórakoztatás volt a profilja, most azonban — bár óvatosan — a televízióüzlet iránt is érdeklődni kezd. A próbadások megindítását még ebben az évben tervezik.

Medien Bulletin

Televízió Kínában. A kínai televízió (CCTV) rövidesen saját műholdja lesz, s ötven földi állomás épül a hatalmas ország legtávolabbi részein. Ma az ország területének 62 százaléka sugározható be, de nem mindenütt jó a vétel minősége. Az elmúlt év végén hat—hét és fél millió készülék működött az országban. Egy fekete-fehér tévé ára egy átlagmunkás fél évi keresetének felel meg.

Intermedia

Vetélytársat a Dallasnak! Hat európai televízió egyesítette erőt, hogy olyan szorzatot készítsen, mely versenyre kelhet a

Dallas vagy a Dynasty című amerikai műsossal. A Svájci Műsorszóró Társaság, a francia Antenne 2, az angol Channel 4, az osztrák ORF, az olasz RAI és a nyugatnémet ZDF körülbelül 55 millió dollárt fog befektetni mintegy százórányi műsor gyártásába.

World Broadcast News

Új lengyel csatorna: a körzeti tévéadók. A katowicei régió szakszervezeteinek felhívására, hogy készüljenek a bányászok és az acélmunkások életével foglalkozó programok, Lengyelország nyolc körzeti tévéadója a két országos csatornától függetlenül saját műsort fog sugározni. Az első közülük a katowicei adó lesz, de 1990-re a többi is működik majd, „harmadik” csatornaként, bár továbbra is fognak készíteni műsorokat az országos hálózatok számára. Jelenleg a teljes műsoridő 27 százalékat adják, s egyetlen alkalmuk a külön műsorszugárzásra csak a napi félórás „szabadon választható” időszak, amikor helyi híreket közvetíthetnek.

World Broadcast News

A Globo újabb lépése. A brazil Globo, a világ egyik legjelentősebb és leggazdagabb tévétársasága nemcsak sorozatainak forgalmazásával, hanem ügyes üzletpolitikájával is nagy sikereket ért el. Nemrég írták alá például Párizsban azt a megállapodást, melynek keretében a Globo megvásárolta a monte-carlo-i tévétől olaszországi adója részvényeinek 90 százalékát. A mintegy tíz éve működő adó csaknem teljesen besugározza az olasz „csizmát”, ám az utóbbi időben pénzügyi nehézségek akadályozták tevékenységét.

Antena

A norvégok a reklámról különbözőképpen nyilatkoznak. Az 1300 megkérdezett (15 éven felüli) 76 százaléka volt a televízió-reklám mellett. Legkevesebb a szélsőbaloldaliak (51 százalék) és az ökonervatívok (56 százalék), legjobban a jobboldali konzervatívok (89 százalék) és a „haladspártiak” (95 százalék) szeretik a reklámot. A 25 évnél fiatalabbak 90 százaléka, s a 60 éven felüliek 63 százaléka szavazott a reklám mellett.

Fernseh-Informationen

Indonézia határán. Az Indonézia és Pápua Új-Guinea határán élő olaszítottak törzsek is vehetik majd a dzsakartai tévé közvetítéseit, ha a térség 11 körzetében felszerelik a parabolaantennákat. A televíziós berendezések üzembe helyezése körülbelül 9,8 millió dollárba kerül. A dzsakartai tévétechnikusok szerint a közvetítési rendszer csupán tíz kilométeres körzetben teszi lehetővé a vételt, de a kísérleti szakaszban még Malaysia és Thaiföld adását is vették.

World Broadcast News

Hírek gyermekeknek (Kindernachrichten) címen az osztrák rádió szerdán délutánonként 17.55-től tíz percen át információs műsort ad. A műsor hallgatottsága a 4—13 évesek között 30 százalékos, a felnőttek között 4,2 százalékos. Ez gyermekek-nél 309 ezer, felnőtteknél körülbelül 250 ezer hallgatót jelent.

TV-Courier

Miki eger Frankfurtban. A DEGETO filmforgalmazó cég szerződést kötött az ARD televíziótársasággal, hogy 1986 tavaszától 45 egész estét betöltő Walt Disney-produkciót szállít, Miki egeret, Donald kacsát és egyéb rajzfilmsorozatokat, valamint a western filmipar több klasszikusát.

Medien und Erziehung

A Coca Cola nagy pohárral merít az amerikai tévéüzletből. A frissítőkonzern három éve tárgyalt a Columbia filmtársasággal az együttműködésről, most pedig 485 millió dollárral az Embassy és a Tandem televíziógyártó céggel lépett szövetségre. A film és a televízió mellett a videoágazatban is érdekelt a Coca Cola, itt az RCA-val együtt lép fel.

Die Feder

Sztereó tévé Svájcban. A svájci PTT bejelentette, hogy a három svájci televízió részére fokozatosan lehetővé teszi a sztereó vételt. Elsőnek a német nyelvű adó, a DRS kezdi meg a sztereó adásokat — 1989-ben — majd a francia és az olasz nyelvű adó következik.

Neue Zürcher Zeitung

Mi lesz a színesekkel? Az NSZK színes televíziózásában jelenleg két rendszer működik egymás mellett: a PAL (az ARD és a ZDF adásaiban) és a D2—MAC (a műholdas közvetítéseknél). A továbbiakban ezt az új rendszert kívánják terjeszteni. Ma még nem gyártanak olyan készüléket, amely mindkét rendszer vételére alkalmas lenne, s a régiékhöz konvertáltak alkalmazni. A műholdas szakemberek emiatt félnék az alacsony nézőszám-tól, a nézők viszont a változtatás esetén növekvő előfizetési díjaktól.

Journalist

Előfizetési díj Nigériában. A gazdasági helyzet rosszabbodása arra készítette a nigériai katonai hatóságokat, hogy beszedessék a rádió- és tévékészülékek előfizetési díját. Bár a díjfizetési kötelezettséget az 1979-es alkotmány is rögzíti, a helyi vezetők többszöri figyelmen kívül hagyta. A készülékenként 7,70 dolláros előfizetési díj több, mint 390 millió dollár bevételt jelent a kormánynak.

World Broadcast News

Rádiósok, tévések képzése. Indonéziában átadták a multimédia oktatóközpontot, amely fölött a tájékoztatási minisztérium gyakorol felügyeletet. A központ hazai, valamint külföldi rádiós és televíziós szakemberek képzését biztosítja. Az intézmény számára, amely 5,7 millió dollárba került, Japán 1,8 milliót érő felszerelést ajánlott fel.

World Broadcast News

A kameruni televízió indulását 1987-re tervezik. Az elmunkálatok egy francia—NSZK konzorcium segítségével folynak. A PAL rendszerű televízióhálózat kezdetben a nagyvárosokban épül ki, a próbaüzem már 1985 tavasza óta folyik. A stúdiót egyelőre hat darab U 35-ös, színes felvételre alkalmas Bosch típusú üzernokcsi helyettesíti. A kétezer fős teljes személyzet kiképzésében a Nemzetközi Távközlési Unió (ITU—Genf) is segít.

Medien Bulletin

Drága szolgáltatás az egyetlen, walesi nyelven közvetítő tévéadó, az S4C (Sianel Pedwar Cymru, Channel 4 Wales). Heti 75 órás műsorának 33 százaléka szól ezen a nyelven, a mintegy 500 ezer walesiül beszélő ember számára. Az elmúlt évben

az S4C 32 millió fontot költött, vagyis walesi nyelven tudó nézőnként 64 fontot. A walesi nyelvű műsorok gyakran száz-ezer nézőt vonzanak, vagyis a potenciális közönség ötödét.

Broadcast

Új médiumok

Párizsban készül az európai kultúra? 1986 októberére tervezik a TDF 1 műsorszóró műhold adásainak megindulását. Ez húsz európai ország százmillió háztartását (mintegy négyszáz millió televíziónéző) éri el saját parabolaantennán vagy a kábeltelevízió keresztül. A második francia televízióműsor igazgatója — a kormány felkérésére — most benyújtotta a kezdetben napi 8, majd később 12 óras adás tervezett műsorvázlatát. Ennek gerincét a „nagy európai kulturális események” alkotják: Salzburg, Bayreuth, Avignon, Cannes, Velence, illetve a nagy francia fesztiválok, vilákiállítások, showműsorok, divatbemutatók, turisztikai látványosságok. A nyelvi problémákat az egyéges központi adás mellett országonként szinkronizálással oldanák meg. Az adásidő harmadát a zenei műsorok tenéki, 23 százalék lenné a film, 20 százalék az információs és dokumentumműsor, 10 százalék az ifjúsági program, 6–6 százalék a színház és a sport.

Die Presse

Pro Senectute címmel film- és videokatalógust adtak ki Zürichben az öregek számára. A 92 oldalas gyűjtemény az öregecsés fiziológiai és társadalmi kérdéseivel foglalkozó filmek és öregekről szóló — videón is kapható — játékfilmek jegyzékét tartalmazza. A katalógust külföldi terjesztésre is szánják, gerontológiai profilú intézmények érdeklődésére számítanak.

Medien und Erziehung

Az ország negyedik videotex-szolgáltatóját indította meg 1985 második felében a Hesseni Rádió (a WRD, az SDR és az SWF után). A „HR-Fernsehtext” csak a rádióban és a televízióban elhangzott politikai, kulturális és sportadásokhoz fűz kommentárt. Naponta délelőtt tíz órától műsorzárásig jelentkezik.

TV-Courier

Újságírók új helyzetben. Új oktatási körülmények között képeznek újságírókat Hamburg, a „médiaváros” egyetemén. Az oktatási terv középpontjában az új közlési eszközök alaposabb ismerete áll, és ezzel kapcsolatban komolyabb műszaki tudást követelnek meg, sőt megfelelő képességvizsgálatok nélkül a jelöltek felvételére sem kerülhet sor. A szigorú követelményeket a régi (kiadók) és az új (televízió) kommunikációs cégek egyaránt támogatják.

Journalist

NBC hírsatorna? Az NBC — a három nagy amerikai tévétársaság egyike — 24 órás kábeltelevíziós hírszolgálat megindítását latolgatja, Ted Turner Cable News Network nevű hálózatának sikerén felbuzdulva. A CNN beindítása hat éve 20 millió dollárba került. Kábeltelevíziós vezetők becslése szerint egy 24 órás rivális hírsatornához most hozzávetőleg 40–50 millió kellene. A kábelműködtetőkkel folytatott tárgyalásokban az NBC azt állította, hogy az új hálózat csak akkor lenne életképes, ha mindjárt az elején legalább 16 millió előfizetőt tudna szerezni.

Broadcasting

A változó videoüzlet. Két éve hétezer képkazettákat árusító és kölcsönző bolt működött az USA-ban, ma számuk megközelíti a harmincezret. Ez azonban túl soknak tűnik, egyes üzleteket bezárnak, mások pedig nagyobb hálózatoknak adják át készleteiket. Egy-két éve még 60 ezer dolláros beruházással lehetett nyitni ilyen boltot, ma azonban háromszor ennyi szükséges ahhoz, hogy az üzletet a fogyasztók igényeinek megfelelő választékkal lássák el — s elegendő példány legyen a keresett filmsikerekből. Másfelől viszont árubőséggel is találkozhatunk — túl sok a kazetta, és túl kevés a vásárló, illetve kölcsönző.

Business Week

Csaknem fele az amerikai háztartásoknak be van már kötve valamelyik kábelhálózatba egy tavaly készült Nielsen-jelentés szerint. Pontosán 45,7 százalékot állapítottak meg, ami majdnem 39 millió előfizetőt jelent, vagyis 1984-hez viszonyítva 6,5 százalékos, 1980-hoz képest több, mint 100 százalékos növekedést.

Television Digest

A fizetőtévé alkonya? A felmérések azt jelzik, hogy nem valami fényes jövő vár a fizetőtévé működtetőire. Az 1984 közepétől 1985 közepéig terjedő időszak vizsgálatából kitűnik, hogy a fogyasztók közül sokan elutasították a fizetőtévé kínálatát. Egyrészt már nem újdonság, hogy reklám nélkül nézhetnek tévéfilmeket, másrészt gyorsan nőtt a bekábelezett háztartásokban a képmagnók használata és a filmek kölcsönzése. Az adatok szerint a fizetőtévé igénybe vevő kábelháztartások száma attól függetlenül csökkent, hogy hány, külön fizethető csatorna műsorát vehették.

Electronic Media

Műholdas műsor — napi 16 márkáért. A nyugatnémet Steigenberger szállodahálózat megállapodást kötött a brit Sky Channellel, melynek alapján egyes szállodák a jövőben átveszik a műholdas csatorna műsorát. A vendégek számláját ezért napi 16 márkával terheli meg a szálloda, 1985 végén tíz európai ország hétmillió háztartása vette a Sky Channel műsorait, ebből egymillió NSZK-beli volt. A Sky Channel heti 115 óra műsort sugároz, aminek 30 százaléka saját produkció.

Frankfurter Allgemeine Zeitung

Az egyházi kábelkísérletet veszély fenyegeti Ludwigshafenben (NSZK). A kezdeti koncepció többször megváltozott, a hangsúlyozottan vallásos szellem (például püspöki prédikáció a televízió keresztül) nem váltotta ki a várt elismerést, a munkatársak hozzáértését megkérdőjelezték (az újságírók voltak egyben a műszaki segítségnyújtó is). Az egyházi adót fizetők most azt kérdezik: a befolyt pénzt az egyház vajon nem az ablakon szórta ki?

Journalist

A bőség zavara jelentkezik az NSZK videoforgalmazásában: a listák és propagandafüzetek képtelenek átfogni a megjelenő új kazetták özönét, de a gyártás és forgalmazás széttagoltsága miatt a tájékoztatás is akadozik. Bonyolítja a helyzetet a külföldi német nyelvű kazetták (Ausztria, Svájc) szabad áramlása is.

Medien und Erziehung

Tobis és Constantin, az NSZK két legnagyobb filmköleszönzője most egyesíti vállalatát. Ennek oka: „a megváltozott feltételek, a filmpiac erős nemzetközi koncentrációja”. Céljuk, hogy az NSZK-ban konkurenciát jelentsenek az amerikai filmkorszerneknek és „az új médiumok fenyegetésének”.

Medien und Erziehung

Napi 18 órás válogatást közvetítenek majd műholdon keresztül Európába a brit ITV és a Channel 4 műsoraiból 1986 végén. A szolgáltatás angol nyelvű lesz, a műsorokat nem látják el feliratokkal, s szállodák, kábelműködtetők vagy lakóházak, de egyének is vehetik őket. A költségek reklámból fogják fedezni.

Daily Telegraph

Csatornaváltás a karosszékéből. A kézi távirányító készülék lehetővé teszi, hogy a tévénézőnek ne kelljen fölállnia kényelmes karosszékéből, ha csatornát akar váltani. Jelenleg az USA háztartásainak 29 százalékában van ilyen készülék. Különösen a kábeltévé-elfizetők körében népszerű: 1985 tavaszán a kábeltelevíziós háztartások 38 százalékában volt távirányító, míg a kábeltévével nem rendelkező otthonoknak csak 24 százalékában. Az ezredfordulóra a lakások többségében lesz ilyen készülék.

Television/Radio Age

Kompaktlemez-gyár Csehszlovákiában. A Sony tárgyalásokat folytat egy kompaktlemez-gyártó üzem felépítéséről Csehszlovákiában. Ez lenne az első ilyen jellegű létesítmény Kelet-Európában. A szerződés első szakaszában a Sony kompaktlemezeket szállítana a Supraphon cseh cégnek, a második szakaszban pedig felépítené a gyárat. A lemezeket előbb Kelet-később Nyugat-Európában is árusítanák.

Financial Times

Távközlés

A holnap tömegkommunikációs rendszere — legalábbis az NSZK-ban — kétségkívül az lesz, amelyet a Német Szövetségi Posta ma még csak tervez, de több lép-

esőben 1992-ig kíván megvalósítani. Ezen minden ma ismert távközlési kívánság megvalósítható: telefon, rádió, televízió, távmásolási lehetőség, mozgóképek és számítógép-adatok továbbítása. Sőt mindez digitális formában, ami jobb minőséget és nagyobb vételi biztonságot jelent. A rendszer neve ISDN (Integrated Services Digital Network) lesz.

Themen (IBM)

A Times iskolahálózata. Sikeres távközlési hálózatot működtet a londoni *Times* az iskolák számára Nagy-Britannia egész területén. A rendszer két részből áll: egy elektronikus postából és egy központi adatbankból. Az iskolák közvetlenül kapcsolatba léphetnek egymással az elektronikus postán keresztül: információt cserélhetnek, közösen használhatják forrásait, eszközeiket — akár saját országos statisztikájukat is összeállíthatják. A *Times* iskolahálózata most nemzetközi kapcsolatokra törekszik, európai, egyesült államokbeli, kanadai és ausztrál iskolákat is szeretne bekapcsolni a rendszerbe. A világ jelenleg egyedüli országos oktatási hálózatának több, mint ezer tagja van.

IPTC News

Olcsobb lesz a távkonferencia. A Hilton szállodavállalat azt tervezi, hogy nyilvános video távkonferencia-lehetőséget nyújt 35 szállodájában. Ez a távkonferencia-hálózat már működik New Yorkban, Chicagóban, San Franciscóban és Washingtonban. A Hilton szerint ez lenye kezdete a szállodai par első kétirányú interaktív hálózatának. Ugyanakkor „óriási” költségsökkentésről is beszél a vállalat: egy New York és San Francisco közötti egyórás konferenciát most 1752 dollárért lehet megtartani, a korábbi technikával megrendezhető távkonferencia árának tizedéért. 500 dollár a termék ára mindkét városban, s 752 dollár a közvetítési díj.

Electronic Media

Miniszterek tanácskozása — videón. Az Európai Gazdasági Közösség 12 országra kiterjedő élő videorendszer bevezetését tervezi, amely lehetővé teszi, hogy egy miniszter saját irodájában láthassa és hallhassa valamennyi kollégáját, s bár-

mikor bekapcsolódhasson a megbeszélésekbe. A cél: idő- és költségmegtakarítás a Brüsszelben vagy másutt tartott gyakori találkozókon részt vevő miniszterek és tanácsadók számára.

Irish Independent

Telefonvonalak a tengerfenéken. Egy hivatalos amerikai felmérés szerint a tenger alatti telefonhálózat-beruházások 1983-ban elérték az ötmilliárd dollárt. A teljes rendszer 250 egységből áll, és összesen 60 országot érint. Az optikai szálak megjelenése az egész telefonvilágot forradalmasította, jelenleg a víz alatti optikai-szál-hálózat hossza eléri a 48 ezer kilométert. A vezetékek 6,5—8 kilométeres mélységig vannak elhelyezve. A felmérés szerint nem a műholdas távközlésé, hanem a víz alattié a jövő. Az optikai szálakon keresztül ugyanis gyorsabb az információtovábbítás, s a víz alatti hálózatnak nincsenek olyan fizikai határai, mint a távközlésre használt műholdak esetén a geostacionárius pályáknak.

IBI

Belföldi lesz az Intelsat? A nemzetközi műholdszervezet bejelentette azt a szándékát, hogy a tagállamok belföldi használatára eladja felesleges műholdas kapacitását. A hasonló cipőben járó amerikai cégek panaszokdakt, hogy az óriási szervezet előnyösebb helyzetben lesz a piacon. „Jóval olcsóbb árakat kínál, hogy kizárja a versenytől a többieket” — jelentette ki a Pan American Satellite Co. elnöke. A Comsat szóvivője szerint azonban az Intelsat árai meghaladnák a tervezési és működtetési költségeket, s amíg ezt szem előtt tartják, nem lesz tisztességtelen verseny.

IPTC News

A SAS lebeg a szeme előtt az A/B Kinnevik skandináv műholdas magántársaság alapítóinak: a neves légitársaság szervezési elvoit igyekeznek átvenni égi vállalkozásukhoz: 40 százalék svéd, 30—30 százalék norvég és dán tőkerészvétellel szervezik új műholdrendszerüket. Az 1987-re tervezett rendszerhez most több skandináv kiadóból „híradótársaságot” szerveznek. A fenntartási költségeket reklámból és előfizetési díjkból kívánják fedezni.

Fernseh-Informationen

A műholdas televíziózás népszerűsítésére az angol kereskedelem többlépcsős akciót indít: árucikkeit aszerint teszteli, hogy műholdas vételre alkalmasak-e, a nyolcezer márká értékét meg nem haladó elektronikus beruházásokra 50 százalék árkedvezményt ad, felszerelést, parabolaantennát és szerelési szakkönyveket kölcsönöz. Így remélik, hogy az idén az angol tetők és kertek parabolaantennáinak a száma eléri a harmincezret. Az angol televízió nézők jelenleg 15 műsort foghatnak műholdon keresztül.

Kirche und Rundfunk

Csendes-óceáni kábeltervek. Az AT&T és nyolc másik amerikai cég tervet nyújtott be az USA Szövetségi Kommunikációs Bizottságához, mely egy előreláthatólag 1988 decemberétől működő optikai szálak kábelrendszer építésére és működtetésére vonatkozik. A 7200 tengeri mérföld hosszú csendes-óceáni rendszer 593 millió dollárba kerül, s két részből áll: az egyik Guamot és a Fülöp-szigeteket köti össze, a másik Hawaii és az amerikai kontinens között létesít kapcsolatot.

Telecommunications Report

Parabola — leszálló ágban. A nagy amerikai kábelkiszervek véget kívánnak vetni annak az évtizedes gyakorlatnak, hogy magánszemélyek hét—tízezer dolláros befektetéssel olyan parabolaantennákat szereltek fel, amelyek a műholdak kínálatát • ingyen továbbították — a sutfniból vagy a padlásról. E borsos összeg ellenére közel ötvenezer illegális földi állomás rontotta a társaságok üzletét.

Hörfunk, Fernsehen, Film

Elektronika

Az APPLE kivonul Dél-Afrikából. A döntés a fajüldöző politika ellen irányul. A cég vezetői kijelentették, hogy nem támogatnak gazdaságilag olyan rendszert, ahol faji megkülönböztetés van. Az APPLE minden bizonnyal figyelembe vette az amerikai kormány egyik gazdasági szankcióját, amely kimondja, hogy nem szállítanak Dél-Afrikába olyan számítástechnikai berendezéseket, amelyek felhasználhatók a karhatalom munkájában.

IBI

Egyezmény a mikroszámítógépekről. Párizsban megállapodást írt alá az Olivetti, az Acoru és a francia Thomson az oktatásban használatos személyi és mikroszámítógépek közös gyártásáról és forgalmazásáról. Céljük az, hogy olyan mindenhol használható, egységes európai szabvány szerint gyártott számítógépet állítsanak elő, amely felveheti a versenyt az amerikaiakkal (Atari, Commodore) és a japánokkal (Msx).

IBI

A francia hitelkártya sikere. Több japán cég (köztük a Toshiba, a Hitachi, a Mitsubishi) szeretné megvásárolni a franciák új elektronikus hitelkártyájának a licencét. A megállapodás azt is előírja, hogy a japánok leányvállalatot alapítanak Franciaországban. A francia tárlalmány tulajdonképpen a hitelkártyánál sokkal többet tud: 16 ezer karakteres memóriája van, gyakorlatilag személyi számítógépként is használható. Franciaországban azt tervezik, hogy 1986-ban 2,6 millió, memóriával ellátott hitelkártyát hoznak forgalomba. Az ehhez szükséges hálózattal együtt a program 12 millió dollárba kerül.

IBI

Bekábeleztettél...

Der verkabelte Mensch. (Hrsg. von Gerd E. Hoffmann.)
Westermann, Braunschweig, 1983.

„Polgárrémítő könyvet” akartak a szerkesztők produkálni, amikor 36 író, szakértőt és a médiumok területén működő egyéb ismert alkotót kértek fel a közreműködésre; olyan könyvet, amely „nem a látens szorongást erősíti, hanem gyógyító megrettenést” eredményez és együttgondolkodásra kényszerít.

Mert amilyen szédítő társadalmi, műszaki, kulturális eredmény a közel negyven rádió-televízióállomással, helyi adókkal, műholdakkal és fizetőműsorral, üvegszállal és nyitott csatornával bekábeleztett háztartás egyfelől, annyira ismeretlen, kiszámíthatatlan a merőben új „kulturális és kommunikációs táj” másfelől, amely kísértetiesen megfelel Orwell (1984-re jósolt) optikai-akusztikai ellenőrző rendszerének.

Ez a problémakomplexum egyaránt ad teret a szigorú szakmai fejtegetésnek, az egész figyelmen kívül hagyásával egyes részterületek megvilágításának és a nem szakértő, „csak használó” szépiró globális szorongásának, esetleg továbbépítő fantáziájának. Nem az új médiumok ellen szerkesztődött tehát az antológia, hanem azok megoldatlan és elbagatelizált veszélyei ellen, a „közpolgár” félelmei ellen, akinek megfizetnie és használnia kell majd e médiumokat, anélkül hogy tisztában lenne a használat lehetőségeivel, valamint azzal a következménnyel, hogy ezek személyes, anyagi, sőt nemegyszer biológiai létében szolgáltatják ki a központi ellenőrzésnek.

A nem annyira logikai, mint inkább érzelmi-művészeti megközelítések igen sokfélék: Alexander v. Cube, a WDR kutatórészlegének a vezetője ismert békeharcos arról ír, hogy az új médiumok eltorzításának a szóhasználata milyen háborzongatóan idézi fel a német hadviselés szófordulatait. W. Fabian nyugalmazott főszerkesztő, frankfurti egyetemi tanár a szakszervezetek szinte már bűnös késlekedését kárhoztatja, amelyek pedig elejét vehették volna az új médiumok több vadhajításának. K. Schröder a postaügyi miniszter „egyszeműségéről” tesz közbe pamfletet, aki — a posta kezében levő rendszerek bevezetése után — sajnálkozik a jogászokon, amiért azoknak nincs ötletük az új médiumok polgárjogi szabályozásához.

Szó esik az írások között az új médiumok fejlődését sorkentő hadi elektronikáról, az információk szétforgácsolódásáról és esetlegességéről, a video- és a komputerművészetéről. Külön fejezet szól az új eszközök köznapi, életmódalakító hatásáról. H. Böll elétlenedő novellahőse a beültethető médiumkapszula által sem találja meg élete célját. W. Hädecke Oblomov-szerű figurája a hipermédiumok világában tesped, A. Mechtel fiatalembere viszont csak az új eszközökön keresztül képes kommunikálni.

A megvalósítás műfajai között van levél, forgatókönyv, hagyományos novella, van röpirat, tudományos értekezés, esszé. A név szerint említett szerzőkön kívül közöttük

található az Amnesty International tagja, az Observer nyugat-berlini tudósítója, dramaturgok, szabad foglalkozású frók és több médiumszakember, így B. Lutterbeck, az adatvédelem bonni szakértője, P. Weidaas, „a könyv mint ellenállási médium” kutatója, J. Gabel, a szórakoztató elektronika nemzetközi szaktanácsadója.

A közölt anyagot szerkesztői hat — egymást logikusan továbbfejlesztő — részre osztották: a mai helyzetet esettanulmányok tárgyszerűségével feltáró résszel indul, amelyben a jogászok, az frók, a szakszervezetek, a posta és a sajtó viszonyát ismerjük meg az új médiumokkal kapcsolatban; ezt követi a Kabilon című fejezet, biblikus múltat és kozmikus jövőt idéző novelláival, majd pillanatfelvételek következnek Bécsből és „komputervárosból”, a kábel fikció a médiumnyelv merőben újszerű és idegen természetére utal. Különösen elgondolkoztatóak az Elemzések és trendek című rész dolgozata: a detektívautomata a személyi adatvédelem törekénységére figyelmeztet, majd a jellemző cím: „Puccs esetén először az adót elfoglalni”. Az Információ-kompaktban S. Püch írása az elektronikus korszak képi világáról szól, J. Gabel pedig az új technikák és a távközlés fogalmainak glosszáriumát adja.

A könyv értéke, hogy az új médiumokkal kapcsolatos problémák megvitatására a társadalom sok nagy csoportját képes összegyűjteni, szakértőket és használókat, fejlesztőket és előfizetőket. A célja nem a bekábelezés tendenciájának a megfordítása, hanem „a kábel rendbetétele”, hogy ne leláncolja és gúzsba kösse a társadalmat, hanem hogy közelebb hozza egyes részeit és tagjait, és a megértés több szintjét és színterét teremtsen meg. (A gyűjteményből fcltítóul Heinrich Böll novelláját az alábbiakban közöljük — a szerk.)

Henrich Böll

Káin vagy kábel,

avagy: vágyakozás a kedves testvér után

Hogy hirtelen történt-e vagy fokozatosan jutott el a tudatomig, nem tudnám megmondani, de feltételezem, hogy hosszúra nyúlt sétáimon lassanként fészkelte belém, míg egy napon döbbenet állapotítottam meg, hogy hiányoznak a jelszavak, amelyekhez gyermekkorunk óta hozzászoktunk, és a falfeliratokat sem ta-

lálom többé. (Később tudtam meg, hogy már négy évvel azelőtt eltűntek, hogy észrevettem volna!) Megdöbentem, és elkezdtem a nyomaim vagy a maradékaik után kutatni. Megöregedvén, évek óta nyugdíjban, özvegyemberként, aki még mindig gyászol, valamiféle sportot úztem abból, hogy megkeressem a régi fel-

iratokat. Az egyiket egy transzformátordoboz hátoldalán pillantottam meg, egy park eldugott szögletében megbújó, félig beomlott nyári pavilonban, már alig volt olvasható a felirat, amellyel együtt nőttünk fel: **LÉGY BOLDOG, HOGY ÉLSZ.** Évtizedeken át villant a szemünkbe, csengett a fülünkben. Aztán egy hídpilléren, egy rég bezárt gyár falain is rábukkantam a felirat szándékosan megcsonkított maradványaira: **LÉGY DOG** vagy **LÉGY ÉL.** végül egy lerombolt parasztház lábuzatán ugyancsak megcsonkított formában: **HOGY ÉLSZ!** A felkiáltójel egészen friss volt. A másik feliratot, amellyel ifjúságunk óta még gyakrabban találkoztunk, amely a lépcsőházakban, a hivatali ajtók fölött és a gyárkapukon is olvasható volt, csak hosszas keresgélés után találtam meg újra, elmosódva, de még olvashatóan egy tönkrement emelődarun a város határán túl, ahol a bodzabozót és a vadrózsabokrok közé kertvárost terveztek, majd pedig letettek róla.

Nyilvánvaló, hogy bevásárlás közben sem figyeltem eléggé. A dobozokon és a lekvárosspoharakon, a tejesüvegeken és a csomagolópapíron, amibe a kenyeret, a heringet vagy a sajtot csomagolták, a cukroszacskókon és az ecetesüvegeken mindenütt ott kellett állnia: **NE TÖPRENGJ!** Annyi idő után szinte kellemes borzongással gondoltam arra, hogy fiatalon és meggondolatlanul áthúzgáltuk a papírokon és a dobozokon azt, hogy **NE,** sőt néha a házfalakon is átfestettük vagy leragasztottuk, így azután a megrettent polgártársak reggelenként azt olvashatták, hogy **TÖPRENGJ!** Ezt nem valami politikai, vagy tartalmi okból tettük, a legkevésbé sem volt ez ellenállás, sokkal inkább fiatalos

féktelenség és a nyelvi játék fölött érzett öröm; később aztán már magunk sem tudtuk, mi hoztuk-e ezt divatba, vagy magunk is divatot követünk. Mindenesetre ezért a játékért, amely így elterjedt, egyre keményebb intézkedésekkel fenyegettek, és végül, amikor már háborúban álltunk barbár szomszédainkkal, halállal büntették a **NE** átfirkalását.

Ezek a barbárok elutasították az államrend fenntartásának minden finomabb formáját: kegyetlenkedtek, csendőreik könyörtelenül használták az öklüket, büszkéek voltak rá, hogy nem kell lehallgatniuk a telefonokat, ehelyett otrombán az ajtó elé vagy a kocsmaasztalra tették a lehallgatókészülékeket, nevettek a mi **KEDVES TESTVÉR** megszólításunkon, szemtelenül Káinra hívatkoztak, ezért aztán káinistáknak hívtuk őket, vérszomjas, durva csőcselék voltak, amely könyörtelenül szétütött maga körül, a mi **KEDVES TESTVÉR**-ünket pedig a legútszélibb módon pocskondiázta. A pimaszságukért aztán elég drágán megfizettek, és most már a civilizáció jeleit kezdi mutatni.

Nemcsak zavartan, de nyugtalanul is amiatt, hogy nyilvánvalóan elszalasztottam egy fontos fejlődési szakaszt, mialatt a gyászommal voltam elfoglalva, rémülten ellenőriztem az élelmiszerkészletemet: egy doboz babot, egy üveg uborkát, a papírt, amelybe a kenyeret csomagolták, gyufát, tejet, a vaját, a sajtot, a teáscsomagot: semmi! Mindössze az áru megnevezése, a súly, az ár: még csak egy apró utalást sem találtam a **KEDVES TESTVÉR**-re.

Ekkor, már nagyon nyugtalanul, előkerestem a könyvszekrényből a „**TESTVÉRI LEVELEKET**”, amelyek havonta érkeztek hozzánk, és

amelyeket egy mappába gyűjtöttem. Gondosan átolvastam őket — hiszen rövidek voltak —, és döbbenetesen vettem észre, hogy egy másik fejlődési szakaszon is átsiklottam: a tegezésről az önözésre való áttérése, jóllehet már négy éve bevezették. **NE FELEDJE: LÁTOM ÖNT A SZEMMEMEL, HALLOM ÖNT A FÜLLEMEL! A LEGJOBBAKAT KÍVÁNOM ÖNNEK ÉS ÖRVENDENÉK, HA EGY BESZÉLGETÉSEN FOGADHATNÁM EGY CSÉSZE KÁVÉ VAGY TEA MELLETT! (EZ A MEGHÍVÁS NAPONTA 8 ÉS 18 ÓRA KÖZÖTT ÉRVÉNYES.) AZ ÖN 39-ES KEDVES TESTVÉRE. A HÓNAP JELSZAVA: NE OLVAŠSON TÚL SOKAT!**

Ez különösen érintett. Évek óta vaskos, lehetőleg többkötetes regényeket bújok; szorongást érzek, ha a könyv a végéhez közeledik; a mi nap is elővettem a Walter Scottomat, megnyugtat a kötetek vastagsága és mennyisége. Évek óta kerülöm a szórakozóhelyeket; ismerősök, sőt barátok készítik el reggelente a teámat, delente a levesemet; elkerülöm az emlékezés helyeit, legszívesebben a siváran új és tágas elővárosokban fordulok meg, ahol rémületesen egyre növekszik a szerteheverő hulladék: sörös- és kólásdobozok, különféle széthajigált cukorkáspapírok; ha útközben elővesz az éhség, eszem egy kolbászt valamelyik büfében állva, iszom rá egy sört és elviselem a barbár muzsikát; a telefonon lemondtam, a meghívólevelekről nem veszek tudomást; egy ideig valamelyik telefonfülkéből még fel-felhívtam Olaf bátyámat vagy sógornőmet Mechtildét; Olaf halála óta azonban Mechtildével is alig beszéltem; teljesen elmerültem a mélyen gyászoló özvegyember sivár napirendjében, újságot nem olvastam,

rádiót alig hallgattam, többnyire csak az időjárást; emésztési problémáim voltak, telerámoltam a mosogatógépet, kétnaponként bekapcsoltam, sétálni jártam és olvastam, olvastam. A szomszédasszonyom, aki kétnaponként kiüríti a mosogatógépet és leviszi a szemetet, mindig látványosan figyelmeztet a pókhálóra, amely benőtte a televízió képernyőjét és egyre inkább egy laza szövésű gyapjúszőnyegre emlékeztet. A szomszédasszony arckifejezésében van valami fenyegető, és a pókhálót nem távolítja el, mintha meg akarná őrizni ezt a törékeny corpus delictit.

Ki kellene már lábalnom ebből az embergölyöletből és beszélgetni valakivel. Talán mindjárt fel kellene keresnem 39-ES TESTVÉR-t? Vagy Mechtildét? Mechtilde idősebb özvegyasszony, aki virágcsokrokkal meg cserepekkal vette körül magát, és fél napokon át Mozartot hallgat, én viszont nem tudok mit kezdeni a virágokkal, amióta olyan sokat tettem le a feleségem sírjára; Mozartot sem tudok már hallgatni, míg Mechtilde számára Olaf halála óta az élet Mozart, a virágok, a macskák és a teázás. Pedig a maga módján egészen kellemes asszony, korábban diplomáciai szolgálatban állt, közép-szintű beosztásban, értelmes, elemző alkat; jó kedélyű, a világ dolgaiban járatos, csak éppen — és emiatt futott zátonyra az élete — szerelmi ambícióiban mindig túl igényes volt; Olafot ez nem érdekelte, csak nevetett rajta, még akkor is, amikor Mechtildét a TESTVÉRISÉG-KÖZPONT-ban „erőszakos személyiségnek” bélyegezték, és minisztériumi osztályvezetői rangban nyugdíjazták. Elhatároztam hát, hogy elmegyek Mechtildéhez, mivel éppen akkor bukkant fel a szomszédasszo-

nyom, egy igen mogorva teremtés, aki örökösen a három csődbe jutott házasságának a történetével duruzsolta tele a fületem.

Nem volt hosszú az út Mechtildéig, alig negyven perc, a vasúti töltés mentén, keresztül a Mörrike-parkon, el a stadion mellett; ott állt a háza a régi stílusú, kertes villák között: az ablakpárkányon repkény, vadrózsa, macska. Angol filmekből, regényekből ismerős kép. Sweet.

Meglepődött, nagyon szívélyes volt, én meg őszintén bocsánatát kértem. Megkönnyebbültem: nem kellett Mozartot hallgatnom, a macska a párkányon kuporgott, tea, sütemény — és Mechtilde barázdált arcán még most is látni lehetett, milyen szép volt, és hogy mennyire megöregedtem. A szemében némi aggodalom látszott a ruhám állapota miatt, de hálás voltam neki, mert nem tett rá megjegyzést. Rögtön faggatni kezdtem az eltűnt feliratok felől, és nem tudtam volna megmondani, hogy a hangomból panasz vagy megkönnyebbülés csendült-e ki. Amikor pedig egy „emlékszel még?” után az ostoba áthuzigálásainkról kezdett volna beszélni, olyan hevesen ráztam meg a fejemet, hogy meghökkenve elhallgatott: érezte, hogy nem akarok Annegretre gondolni, aki a leglelkesebb volt közöttünk, de ez csak aggodalmat okozott; ezek az emlékek már régóta nem keltettek bennem jóleső érzéseket; ötven év után reszketés járt át a gondolattól, hogy egy szó pusztá áthúzása az életünkbe kerülhetett volna. Mechtilde nem akarta elhinni, amit előadtam neki. „Hát te nem nézel tévét?” Óh, azok a pókhálók! „Nem hallgatsz rádiót?” Óh, Walter Scott, meddig tartasz ki még? Nagyon hangosan,

érthetően és lassan azt mondta: „MIVEL VALAMENNYIEN BOLDOGOK VAGYUNK ÉS NEM TÖPRENGÜNK — eltörölték a jelszavakat.” (Hangsúlyozni szeretném, ami magától értetődő, azonban lehet, hogy nem hihető: a hangjában nyoma sem volt az iróniának, mint ahogy — ezt nyomatékkal hangsúlyozom! — az én szavaimból se próbáljon senki politikai iróniát kiolvasni. Ezt a megjegyzést a magam és Mechtilde érdekében kell megtennem a lehetséges hibás külföldi interpretációkkal szemben.) Mechtilde hozzáfűzte: „Csak te nem vagy boldog, látszik rajtad, hogy töprengsz, mert nem engeded, hogy beadják neked a testvérizét és mert nem veszel részt a kábeltársak szórakoztató sutyorgásában — ezek teszik főlegessé a jelszavakat.” Testvérizé és kábelbarát? „Eredj csak”, mondta Mechtilde, „adassd be a szert magadnak, fogadd a kábelbarátokat, kapcsolj be újra a tévédet — és boldog leszel és nem töprengsz többé.” Az ajtóig kísért, és még egyszer, nyomatékosan mondta: „Menj csak el, még ma menj el, csodálatos dolog, ha az ember megint boldog és nem töpreng. Van egy jó emberem a TESTVÉRHIVATAL-ban, így aztán hallok egyet s mást. A külföldi uszítók szellemi befolyásolásnak nevezik az izét, a kábeltársat pedig nyelvtársnak. Ne hagyj, hogy ez a felforgató káinista propaganda megzavarjon, ha a füledbe jut.”

Még éppen időben voltam, hogy eleget tehessek a 39-ES KEDVES TESTVÉR meghívásának. Elmentem a stadion mellett, nem vágtam át a Mörrike-parkon, hanem a szélén mentem végig. A nagy téren megtaláltam a hivatalt: átalakítva, szerényen, szinte dísztelenül állt ott, jelszavak és transzparenszek nélkül,

csak a fekete-fehér-feketé trikolor lengedezett a szokott méltósággal. A portás egyetlen kérdést tett fel: „Kávét vagy teát?” A teát választottam.

A lépcsők és a folyosók nem voltak olyan makulátlanok, mint ahogyan emlékeztem: néhol cigarettavégeket láttam, máshol pedig eldobott cukorkáspapírt. A tea már várt, amint a 39-ES TESTVÉR szobájába léptem. A TESTVÉR fiatal volt, alig negyvenes, kedves, természetes eleganciával öltözött, és mégis: a nagyon is emberi rendetlenség aprócska jeleit fedeztem fel rajta: nem volt frissen borotvált, a nyakkendője sem feküdt rendesen, a csésze alján pedig — kávé ivott — néhány melléfolyt csepp volt látható. Felém tolta a teáscsészét, mellé a tejes kannácskát, tétoვázott a cukortartóval, majd mosolyogva így szólt: „Tudom, cukor nélkül issza a teát, csak tejjel. Tudok mindenről: a gyászáról, sértéséről, nosztalgikus kutatásáról ifjúságának és férfikorának jelszavai után, tudom, hogy ez önt a valóban sivár külvárosokba vezet, sőt azt is tudom, miért: mélységes szomorúságát a szemmel is látható szomorúsággal akarja leküzdeni, és nem veszi észre, milyen boldogok is ott az emberek; sőt tudok a megjegyzéseiről is, amelyeket olvasás közben elmormog, az önmagával folytatott beszélgetéseiről a konyhában, a káromkodásairól, amikor a konzervnyitója félrecsúszik — tudok a pókhálóról a tévéje képernyőjén, nem, nem Bebbernétől, a szomszédasszonyától tudom, nem — gondolja csak el, a kábeltársa akkor is látja és hallja önt, amikor ön nem látja és nem hallja őt. Az ön készüléke, kedves testvérem,” itt különös melegséggel felnevetett, amitől az én szívem is

kezdt átmelegedni, „bizony, még ha be se kapcsolja, akkor is kapcsolatot teremt — nézi önt a pókhálón keresztül, amelynek egyébként vonzó, szinte romantikus elidegenedés a következménye, valamiféle, hogy úgy mondjam, Tündérkirály-effektus. Ködfátyol. Tudok még valamit, amit ön nem tud vagy nem vett észre: legyen óvatos a szomszédasszonyával: ön lesz a negyedik.” Ennél a megjegyzésnél nem nevetett, hanem dévajul kuncogott, kortyolt egyet a kávéból, cigarettára gyújtott, anélkül, hogy a dobozt felém nyújtotta volna, hiszen tudta jól, hogy nem dohányszom. Megkönnyebbültem: a KEDVES TESTVÉR tényleg nem veszített szem elől, hallott rólam, és bizonyára nem haragudott rám, tudta, mi a helyzet velem. Mielőtt a kérésemet kimondhattam volna, megszólalt: „Tudom. Ön meg akarja kapni a testvérszert, amit ki is érdemelt. Az érdemei nincsenek elfeledve, ön köztisztletben álló testvér, a barbárok elleni háborúban fegyvertestvér volt, a békében a pénzügyi igazgatásban vett részt. És ha most mégis tétoვázom, hogy azonnal megadjuk-e önnek a testvérszert, annak olyan oka van, amelyet meg kell magyaráznom. Nézze, mi most egy teljesen új stádiumba léptünk, a biztonság elérte a kilencvenkilenc százalékot — megállapítottuk, hogy az egyszázalékos bizonytalanság túl kevés ahhoz, hogy a biztonságot garantálhassuk. Ezért eltűnjük azt, amit mi SÉRTET-nek nevezünk, ezt eltökéltük. Ne ijedjen meg, nem a KÍSÉRTET szóból származik, hanem a SÉRTETTSÉG-ből. Eltűnjük a SÉRTET-et, igen, sőt arra gondolunk, vajon nem kell-e tenyésztenünk. A higiénia gyengüléseit, a jókedv enyhe csökkenését. Számunkra ön ideális eset, mert egy-

részt teljességgel lojális, ugyanakkor, úgy tűnik, egy SÉRTET csíráit hordozza. Ezért . . .”

„Adják meg nekem” könyörögtem, „legyenek szívesek, a testvérszert akarom. A pókhálót még ma este eltávolítom, és örömmel fogadom a kábeltársat!” 39-ES TESTVÉR komoly arccal rám nézett, kivárt, azután halkabban kezdett beszélni, miközben egy fiatal, törekeny női lény jött be a teáskannával, újra töltött nekem, majd hangtalanul eltűnt. „Mi már régen választottunk Káin és a kábel között, míg barbár szomszédaink, akik még mindig Káin pártján állnak, most, hogy győztünk, sokat, szinte azt mondhatnám, túl sokat tanultak tőlünk. Mindig három-négy fejlődési fokkal vannak mögöttünk, mára megvalósították a totális higiénia, lehallgatóbendezéseik is vannak, közelednek ahhoz az állapothoz, amelyben mi harminc évvel ezelőtt voltunk. Közelednek hozzánk. A SÉRTET-nek mind bel-, mind külpolitikai funkciója van. A belpolitikában két dologról gondoskodik: a feszültségről és a lazításról. Külpolitikailag a szükséges távolságtartást teremti meg. Az olyan ember, mint ön, aki mélységesen lojális és mégis magában hordja a sértet csíráját, pótolhatatlan. Ön valószínű ritkaság. Hígye el, a szemünket mindig önön tartottuk, a fülünk is mindig nyitva volt. Maga a KEDVES TESTVÉR szeretné . . .” Körtöltöttem egyet a teából és felemeltem a kezemet. „Tudom, mit köszönhetek a KEDVES TESTVÉR-nek, aki éveken át elviselte, hogy nem vagyok boldog azért, hogy élek — és hogy töpregek. De most végre szeretnék ismét boldog lenni, hogy élek, és szeretnék nem töprengeni. Nem vagyok erős, és fiatal sem va-

gyok már, kérem.” Nevetett, szánalommal nézett rám, azután kinyitotta az íróasztal fiókját, ahol százával, sőt talán ezrével láttam rózsaszínű, apró holmikát, amelyek leginkább borsószemekhez hasonlítottak, bár pasztillák is lehettek. „Nem misztifikáció”, mondta a 39-ES TESTVÉR, „amit itt lát, ez a kis gyenge, szinte már zsenge valami, ez egy fémtok, a legkeményebb anyagból, nem csupán adókészüléket tartalmaz, hanem egy aprócska reaktort is, amely energiával látja el. Technikánk zseniális találmánya. Egy diszkrét testrészen a bőr alá nyomjuk, amely azonnal összezáródik felette. Nincs fájdalom, nincs szeméremértés. És máris az öné. Nosza!” Belibbent a törekeny kis női lény, kézen fogott, átkísért egy félreeső szobácskába, amely egészségügyi fülkéhez hasonlított, kicsatolta a derékszíjamat, majd azzal a semleges szakszerűséggel, amellyel csak az ápolónők rendelkeznek, letolta a nadrágomat, és közben ezt sutogta: „Testvér, vedd hát a testvérszert”, aztán a jobb keze mutatóujja hegyére vette az egyik ilyen halványrózsaszín holmit és a bőrömbe nyomta azon a testrészen, amely általában ülésre szolgál; amint a kezét visszahúzta, az apró szer eltűnt, és én alig éreztem többet egy izomba adott gyors és ügyes injekciónál. Ismét felhúzta a nadrágomat, segített becsatolni az övem, majd barátságosan távozott egy mellékajton át.

Olyan hirtelen éreztem a változást, hogy mikor egy utolsó, egy legutolsó gondolatom támadt, amely mint egy frivolitás ötlött fel bennem, azonnal kialudt, olyan gyorsan kialudt, hogy néhány perccel később már azt sem tudtam megmondani, mi volt egyáltalán a frivolitás benne! Az volt a gondolatom: Annyi

éven át lehelletfinoman irányítottak, szemmel tartottak, próbára tettek, lehet, hogy a testvérszer még SÉRTET-et is csinál belőlem? Ez ötlött fel bennem, majd aludt ki ismét, mert most **BOLDOG VOLTAM, IGAZÁN BOLDOG, és NEM TÓP-RENGTEM!** Alig félúton voltam hazafelé, és már szilárdan elhatároztam, hogy a Scottot visszateszem a könyvespolcra, nem mérgeledöm többet a konzervnyitó miatt, korlátozom a sétáimat, és gyakrabban leülök a tévé elé.

Odahaza Bebbernével találkoztam, aki éppen megtisztította a tévé képernyőjét, mutatta a portörlőn a pókháló maradványait: halvány-szürke, meghökkentően apró csomócskává zsugorodott. Évek óta először láttam Bebbernét mosolyogni, és elképedve állapítottam meg, milyen ápoltnak és szépen tud kinéz-

ni. A kábeltárs már működött is — ő mindig működik — népzene, balett, kitalálós játék, amelyben nem pénz, hanem babot lehet nyerni, ezt „antimateriális játék” néven hirdették. Később a szokásos — ez is évekkel ezelőtt vált szokásossá — „Közlemények barbár szomszédainkról” következett. Ismét megerősítették rendőri erőiket, jelentősen megnövelték könnyfakasztógázkészleteiket, vízágyúkat alkalmaztak és nyilvános vitát hirdettek „Bunkósbot vagy pisztoly” címen. Az volt az ember benyomása, hogy a pisztoly mellett döntöttek. Nevetünk, Bebberné meg én, ültünk kéz a kézben és már azt sem tudtuk, melyikünk fogta meg elsőnek a másik kezét. Egyébként a Scottot visszatesztelte a könyvespolcra, még mielőtt hazaérkeztem.

Fordította: Lukáts János

(Eredetileg megjelent: Ein- und Zusprüche, copyright Verlag Kiepenheuer et Witsch, Köln, 1984.)

CONTENTS

Tamás Szeeskő: Information waste 3

FOCUS

Common responsibility and partnership.
Conversation with **János Berecz**,
Secretary of the Central Committee
of the HSWP (*István Wisinger*) 5
András Szekfű: The new international
information/communication order —
from the point of view of the socialist
countries 13
Notes on a work conference (Values, value
conflicts and social change) 19

CLOSE-UP

Árpád Pünkösti: The stages
of autonomy 29
András Sajó: Legal views and mass
communications 40

FORUM

Lajos Bodnár: Some dilemmas of
criminal information 51
Endre Bócz: To the problem of criminal
information
Is newspaper a business? 57
József Ballai: A contribution
to the debate 61

WORKSHOPS, METHODS

A diplomat of the fair word. Conversa-
tion with **Jenő Randé**, Secretary-General
of the World Association of Hungarians
(*Tamás Nádor*) 67
Some tapes will be left of von. Converse-
sation with journalist **János Szilágyi**
(*Akos Mester*) 73
Tibor Vámos: Impulzus: The programme
of the new paper 85
Béla Büky: A glance into the world of
gestures 87

СОДЕРЖАНИЕ

Тамаш Сечкё: Остаточная информация 3

В ЦЕНТРЕ ВНИМАНИЯ

Иштван Визингер беседует с секретарем
ЦК ВСРП, Яношем Берецем 5
Андраш Секфю: Новый информационно-
коммуникационный порядок: позиция
социалистических стран 13
Заметки о рабочем совещании «Ценности,
конфликты между ними и перемены в
венгерском обществе» 19

КРУПНЫМ ПЛАНОМ

Арпад Пюнкёшти: Ступеньки самоуправ-
ления 29
Андраш Шайо: Правовое самосознание и
массовая коммуникация 40

ФОРУМ

Лайош Боднар: Дилеммы криминаль-
ной информации, публикуемой в СМИ 51
Эндре Боч: К вопросу о криминальной
информации
Венгерская газета и коммерция? 57
Йожеф Валлаи: ... а если всё (про-
должение дискуссии) 61

МАСТЕРСКИЕ, МЕТОДЫ

Дипломат красивых слов: Интервью
Тамаша Надора с Енё Рандэ 67
Сохранится несколько записей о тебе: Бе-
седы *Акоша Мештера* с Яношем Силади о
его взглядах на профессию репортёра
Тибор Вамош: Рабочая программа журнала
«Импулзуш» 85
Бела Бюки: Жест в общении людей 87

ONCE MORE

Where does the ship go ?

98

The second-hand market

103

ЕЩЁ РАЗ

Радиопередача «Куда корабль держит курс?» (стенограмма)

103 Купля-продажа (радиопередача)

THE WORLD OUTSIDE

Can the American press write the truth ?

108

Guy Lázár: A close-up view of local radios in Belgium

123

Video from Nyíregyháza to Wels

130

ПАНОРАМА

Может ли американская печать опубликовать правду?

Ги Лазар: Местные радиостанции в Бельгии

Фестивали видео в Венгрии и Австрии

MEDIA HISTORY

Gondolat 1935—1937
Tibor Erényi: The ideological aspect of Gondolat

136

László Illés: Gondolat and the socialist world literature

141

Ádám Levendel: The Hungarian Institute for Public Opinion Research (1945—1949). Part XII

148

Журнал «Гондолат» (Мысль) 1935—1937

Тибор Эрени: Идеологический и исторический облик журнала «Гондолат»

Ласло Иллеш: «Гондолат» и мировая прогрессивная литература

Адам Левендел: Из докладов Венгерского института по изучению общественного мнения (1945—1949). Часть 12.

NEW TECHNOLOGY

Mihály Forgó: Computer technology in the television

158

НОВАЯ ТЕХНИКА

Михай Форго: Вычислительная техника на телевидении

PUBLIC OPINION

The Geneva talks
Will there be unemployment ?

163

Economic difficulties

167

The habit of giving gratuities
My house is my castle

169

170

172

Успешнее, чем мы ожидали

Будет ли безработица в Венгрии?

О трудностях в хозяйстве

Я осуждаю «подарки» — но даю

Мой дом — моя крепость

PERISCOPE

About books
From periodicals
News in brief

175

188

193

СМЕСЬ

Книжное обозрение

Из журналов

Коротко

BROWSING

Cabled . . . (János Lukáts)

201

Heinrich Böll: Cain or cable, or longing for the dear brother

202

ДЛЯ ЧТЕНИЯ

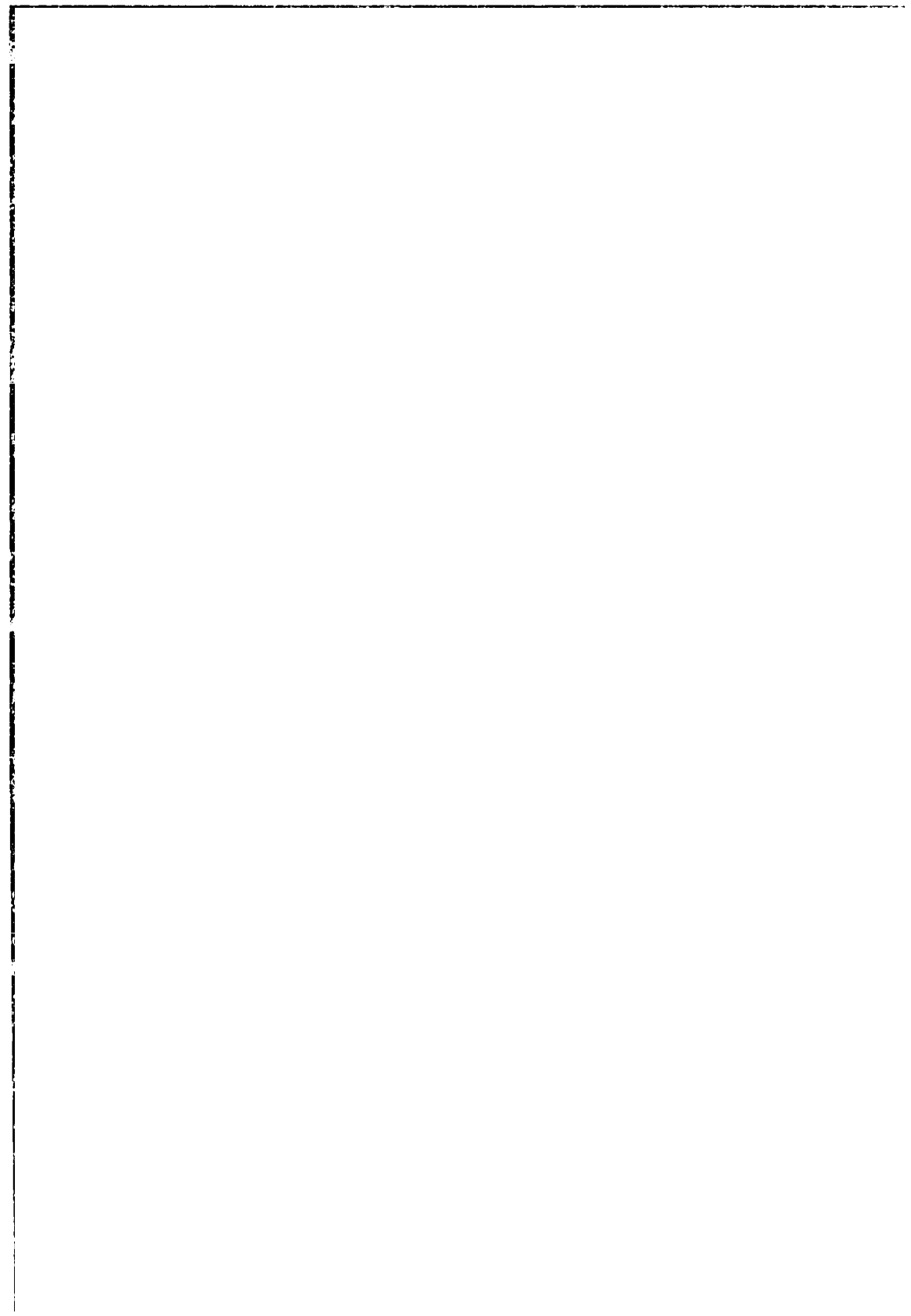
Янош Лукач о сборнике «Кабельный человек»

Г. Бёльль: Каин или кабель, или тоска по милому брату

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbcsítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest V., József nádor tér 1. — 1900 —, közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj 1 évre: 100,— Ft, egyes szám ára: 25,— Ft. Megjelenik: évente négyszer.

HU ISSN 0209—584X

OLVASÓINK figyelmébe ajánljuk, hogy a *Jel - Kép* bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál megrendelhető, az alább felsorolt hírlapholtokban pedig példányonként is megvásárolható:

Budapesten:

V., Bajcsy-Zsilinszky út 76.

Telefon: 316-173

V., Váci u. 10. Tel.: 185-604

V., Szabadsajtó u. 6. Tel.: 184-840

V., Felszabadulás tér 4.

(Párizsi udvar) Tel.: 181-404

V., József nádor tér 1. Tel.: 185-850

XI., Budapest, Iskola Nagyáruház

Tel.: 852-222

Vidéken:

Debrecen, Kossuth L. tér

Szeged, Kárász utca és Dugonics tér
sarok

Miskolc, Szemere utca és Széchenyi
u. sarok; Széchenyi utcai hírlapholt

Győr, Rába Szálló előtt

Pécs, Széchenyi tér

Kecskemét, Szabadság tér

(Emlékeztetőül: folyóiratunk évente négyszer — március, június, szeptember és december közepén — jelenik meg.)

SZERZŐINKET arra kérjük, hogy kézírataikat két, jól olvasható, gépelt példányban juttassák el szerkesztőségünkbe, s mellékeljenek hozzá egy külön lapra gépelt, legföljebb 20 soros összefoglalót is.

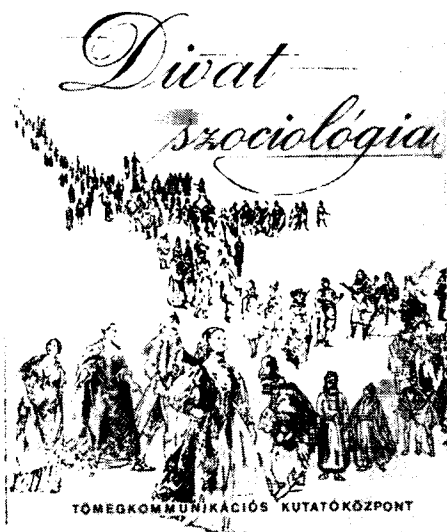
Kéziratokat megőrizni és visszaküldeni nem áll módunkban.

Ára: 25,— Ft

MEMBRÁN

könyvek

KLANICZAY GABOR — S. NAGY KATALIN

ára: 13 Ft

Előkészületben: Nyelvészet és
tömegkommunikáció I—II. kötet.

Szerkesztette: Grétsy László

A Membrán-könyvek megvásárolhatók
a Tömegkommunikációs
Kutatóközpont
kiadói osztályán is:

Budapest V., Akadémia u. 17.

A Tömegkommunikációs
Kutatóközpont kiadványaiból

A Membrán-sorozatból kapható még:

ára: 59 Ft

